

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI**

**SINIF VE KÜLTÜREL KİMLİKLER ÜZERİNDEN KATI ATIK
TOPLAYICILARININ GÜNDELİK ÇALIŞMA PRATİKLERİ: ANKARA
İLİNDE NİTEL BİR ARAŞTIRMA**

Doktora Tezi

Serter ORAN

ANKARA - 2017

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI**

**SINIF VE KÜLTÜREL KİMLİKLER ÜZERİNDEN KATI ATIK
TOPLAYICILARININ GÜNDELİK ÇALIŞMA PRATİKLERİ: ANKARA
İLİNDE NİTEL BİR ARAŞTIRMA**

Doktora Tezi

Serter ORAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İlkay SAVCI

ANKARA - 2017

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI**

Serter ORAN

**SINIF VE KÜLTÜREL KİMLİKLER ÜZERİNDEN KATI ATIK
TOPLAYICILARININ GÜNDELİK ÇALIŞMA PRATİKLERİ: ANKARA
İLİNDE NİTEL BİR ARAŞTIRMA**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İlkay SAVCI

Tez Jürisi Üyeleri

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	

Tez Sınavı Tarihi:

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (29/06/2017)

Serter ORAN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
TABLO, ŞEKİL ve RESİM DİZİNİ	iii
KISALTMALAR	iv
TEŞEKKÜR	vi
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: SINIF VE KÜLTÜREL KİMLİK TARTIŞMALARI	12
1.1 Sınıf, Kültürel Kimlik ve Etnisite.....	12
1.2 Sınıf Nedir, Ne Değildir?.....	12
1.2.1 Bourdieu ve Sınıf.....	14
1.2.2 Marx ve Sınıf.....	21
1.2.3 Weber ve Sınıf.....	25
1.2.4 Orta Sınıf Tartışmaları.....	27
1.2.5 Sınıf Dışılık Üzerine.....	30
1.3 Kültürel Kimlik.....	32
1.4 Etnisite.....	34
1.4.1 Primordial Kuram.....	40
1.4.2 Araçsalcı Kuram.....	41
1.4.3 Marksist Kuram.....	42
1.4.4 Weberci Kuram.....	44
1.5 Sınıf ve Kültürel Kimlik Arasındaki İnce Çizgi Üzerine.....	45
2.BÖLÜM: ENFORMEL ÇALIŞMA BİÇİMİ OLARAK KATI ATIK TOPLAYICILIĞI	52
2.1 Çöpün Ekonomi Politigi.....	52
2.2 Yasal Mevzuat, Yönetmelikler ve Katı Atık İstatistikleri.....	61
2.2.1 Çevre Kanunu.....	62
2.2.2 Yönetmelikler.....	63
2.2.3 Katı Atık Ekonomisi.....	66
2.3 Katı Atık Toplayıcılığı Nedir, Ne Değildir?.....	70
2.3.1 Genel Özellikler.....	75
2.3.2 Eğitim.....	85
2.3.3 Kadınlar ve Katı Atık Toplayıcılığı.....	87
2.4 Katı Atık Toplayıcılığının Temel Belirleyicileri.....	89
2.4.1 Göç.....	89
2.4.2 Kentleşme.....	94
2.4.3 Gecekondulaşma, Kent Yoksulluğu ve Katı Atık Toplayıcılığı.....	98
2.5 Dünyada Katı Atık Toplayıcılığı.....	103
2.5.1 Brezilya.....	104
2.5.2 Hindistan.....	113
2.5.3 Kolombiya.....	120
3. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	126
3.1 Yöntem.....	126

3.2 Araştırma Tasarımı: Örneklem Seçimi ve Teknikleri	130
3.3 Araştırmada Karşılaşılan Zorluklar ve Kısıtlar	135
4. BÖLÜM: KATI ATIK TOPLAYICILIĞI ALAN ÇALIŞMASI BULGULARI	140
4.1 Örneklemin Özellikleri	140
4.1.1 Örneklemin Sosyo-Demografik Özellikleri.....	140
4.1.2 Örneklemin Göç ve Hane Halkı Özellikleri	142
4.1.3 Örneklemin Genel Ekonomik Göstergeleri	147
4.2 Katı Atık Piyasasının İşleyişi	153
4.2.1 Yapısal Sorunlar ve Taşeronluğun Reddi.....	155
4.2.2 Katı Atık Piyasasının Tekelleşme Tehlikesi.....	157
4.2.3 Katı Atık Piyasası ve Suriyeli Göçmenler.....	159
4.2.4 Atık Alanlarının Paylaşılması.....	163
4.3 Katı Atık Toplayıcılığına Başlayışın Arka Planı: Göç, Göç Hikayeleri.....	167
4.3.1 Toplayıcı Gözünden ‘Devlet Baba’ Figürünün Reddi.....	171
4.3.2 Göçün İşgücüne Dönüşümü: Katı Atık Toplayıcısı Olma Süreci	176
4.3.3 Toprak Sahipliğinden El Arabalarına: Kaybedilmiş Kazanılmışlık	179
4.3.4 Mağduriyetlerin Giderilmesi ve Tazminat Arayışı.....	184
4.4 Göç Sonrası Kent: Alternatifsizlik ve Toplayıcılık	185
4.4.1 Katı Atık Toplayıcısı Olmanın Nedenleri	185
4.4.2 Katı Atık Toplayıcılığından Sonra Yaşanan Değişim ve Dönüşümler.....	191
4.4.3 Katı Atık Toplayıcılığında Tasarruf ve Mülkiyet Sorunsalı.....	194
4.5 Kendi Kendinin Patronu Olan Toplayıcı	199
5. BÖLÜM: SINIFSAK ve ETNİK ÖZELLİKLER AÇISINDAN KATI ATIK TOPLAYICILARI: BOURDIEU’NÜN KURAMSAL YAKLAŞIMI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRME	207
5.1 Habitus ve Katı Atık Toplayıcıları	208
5.1.1 Adil Dünya İnancının Belirlediği Habitus.....	208
5.1.2 Çalışma Ritüellerinin Belirlediği Habitus	212
5.1.3 İşin Özelliklerinin Belirlediği Habitus	216
5.1.4 Olmayan Boş Zamanın Habitusu.....	223
5.2 Katı Atık Toplayıcılarının Sermayeleri	225
5.2.1 Katı Atık Toplayıcılarının Ekonomik Sermayeleri	227
5.2.2 Katı Atık Toplayıcılarının Kültürel Sermayeleri.....	230
5.2.3 Katı Atı Toplayıcılarının Toplumsal Sermayeleri.....	237
5.2.4 Katı Atık Toplayıcılarının Simgesel Sermayeleri	245
5.3 Alanlar ve Katı Atık Toplayıcılığı.....	246
5.3.1 Simgesel Şiddet Üzerine.....	252
5.3.2 Simgesel Şiddetin Hiyerarşik Olarak Dağılımı	256
5.3.3 Katı Atık Toplayıcılığında Mücadele Alanları.....	260
5.3.4 Katı Atık Toplayıcılarının Yıkım Stratejileri	268
SONUÇ	278
KAYNAKÇA	299
ÖZET	326
ABSTRACT	327

TABLO, ŞEKİL ve RESİM DİZİNİ

Tablo 1. Gelilerine Göre Ülkeler ve Çöp Algıları	60
Tablo 2. Geri Dönüşüm Sektöründe Hiyerarşi	81
Tablo 3. Katı Atık Toplayıcılarının Erken Dönemde Okulu Bırakma veya Devam Etmeme Nedenleri	86
Tablo 4. Örneklemin Demografik Özellikleri	142
Tablo 5. Katı Atık Toplayıcılarının Göç ve Hane Halkı Durumları.....	146
Tablo 6. Katı Atık Toplayıcılarının Genel Ekonomik Göstergeleri	151
Tablo 7. Ankara'nın Aldığı-Verdiği Göç, Net Göç, Net Göç Hızı	192
Tablo 8. Hurda Atık Fiyatları	194
Şekil 1. Bertaraf Yöntemlerine Göre Belediye Atık Miktarı (%).....	67
Şekil 2. Geçici Faaliyet Belgeli/Lisanslı Tesis Sayısı, 2003-2014.....	68
Şekil 3. Ambalaj Atığı Yönetim Planı Uygun Bulunan Belediye Sayısı	69
Şekil 4. Geri Dönüşüm Zinciri	249
Şekil 5. Türkiye'de Geri Dönüşüm Zinciri	250
Resim 1. Açık Çöplük Alanlarda Katı Atık Toplayıcıları	79
Resim 2. Rio de Janeiro Atık Alanındaki Katı Atık Toplayıcıları	107
Resim 3. TAT'larda Çalışan Suriyeli Göçmenler	161
Resim 4. Katık Dergisi 7. Sayı Kapağı.....	269

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AIW	Alliance of Indian Waste Pickers (Hindistan Katı Atık İşçileri Birliği)
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
ANR	National Association of Colombian Recicladores (Kolombiya Ulusal Katı Atık Toplayıcıları Derneği)
ARB	Asociación de Recicladores de Bogota (Bogota Katı Atık Toplayıcıları Derneği)
ASPB	Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
BBMP	Bruhat Bengaluru Mahanagare Palike
BM	Birleşmiş Milletler
CBO	Classification of Brazilian Occupations (Brezilyalı Meslekler Sınıflandırması)
CBS	Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü
CIISC	Comitê Interministerial para a Inclusão de Catadores de Materiais Recicláveis (Inter-Ministerial Committee for the Social Inclusion of Waste Pickers)
ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
D-GDAB	Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi

EEA	European Environment Agency (Avrupa Çevre Ajansı)
GMK	Gazi Mustafa Kemal
GSS	Genel Sağlık Sigortası
ILO	International Labour Organisation (Uluslararası Çalışma Örgütü)
KKPKP	Kagad Kach Patra Kashtakari Panchayat
KPSS	Kamu Personeli Seçme Sınavı
KYK	Kredi ve Yurtlar Kurumu
MNCR	Movimento Nacional de Catadores de Recicláveis (National Movement for Collectors of Recyclables – Katı Atık Toplayıcıları Ulusal Hareketi)
MYO	Meslek Yüksek Okulu
NDMC	New Delhi Municipal Council (Yeni Delhi Belediye Meclisi)
OHAL	Olağanüstü Hal
SEWA	Self Employed Women’s Association (Kendi İşinde Çalışan Kadınlar Derneği)
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
TAT	Toplama Ayırma Tesisi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
WIEGO	Women in Informal Employment: Globalisation and Organisation (Enformel İstihdamdaki Kadınlar: Globalleşme ve Örgütlenme)

TEŞEKKÜR

Aristo, bir keresinde bilim için “iyi zamanlarda servet, kötü zamanlarda bir sığınak ve iyi bir yol göstericidir” demişti. Zorlu zamanlardan geçtiğimiz bu günlerde bilimin bir servet olduğunu kötü zamanlarda anladım ve bu zamanlarda aslında yapılması gereken bilime sarılmaktı. Bir liman gibiydi bilim, fırtınalı havalarda bir nevi kılavuz kaptandı. Bu sayede yolun henüz başındaki bir akademisyen adayına yeni ufuklar açtı, her şeyden önemlisi sorgulamayı, reddedebilmeyi, Adorno’nun dediği gibi itaatsiz olabilmeyi öğretti. Bu uzun süreçte her daim bilimin bir servet olduğunu hatırlatan, bilgi ve deneyimleriyle bana yol gösteren ve odasını benimle paylaşma nezaketini ve inceliğini gösteren danışmanım Prof. Dr. İlkay Savcı’ya çok şey borçluyum; akademinin çalkantılı sularında seyrettiği son dönemlerde kendisiyle çalışabildiğim için şanslı olduğumu düşünüyorum. Her şey için teşekkür ederim değerli hocam.

Öğrenci ve akademisyen aday olarak 15 yılı geride bıraktığım ve bir parçası olmaktan her zaman gurur duyduğum Mülkiye benim hep ikinci evim oldu. Bu evde her ailede görülebilecek sevinçlerle ve hüznlerle karşılaştım. Baskın Hoca, Mülkiye belgeselinde kendi hikayesini anlatırken “ben buraya bir kütük olarak geldim, beni burada çok güzel yonttular” şeklinde her zaman tebessümle hatırladığım bir benzetme yapmıştı. Zamanla Baskın Hoca’nın ne kadar haklı olduğunu gördüm. Kendi yontulma sürecimde bana her türlü desteği veren, kapılarını çaldığımda beni hiçbir zaman geri çevirmeyen Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünün bütün hocalarına, çalışma arkadaşlarıma ve bizlerin sıkıntısını kendi sıkıntısı belleyen, yardımını eksik etmeyen bölüm sekreteri Gülcan Karakuş’a teşekkürü borç bilirim. Bu çalışmayı hazırlarken belki de başka dünyalarda sosyal politika disiplini aktarmak için aramızdan ayrılan Prof. Dr. Alpaslan Işıklı, Prof. Dr. Gürhan Fişek ve Prof. Dr. Pars Esin’i saygıyla anıyorum; üzerimde emekleri büyüktür.

Neredeyse otuz yıla yaklaşan eğitim-öğretim hayatımda radikal kararlar alıp başarılı dönemlerim olduğu gibi hayal kırıklıklarını da tecrübe ettim. Bu uzun süreçte aldığım her kararı sorgusuz-sualsiz destekleyen, bir an olsun beni yalnız bırakmayan, her düştüğümde beni kaldıran annem Selma Oran ve babam Selahattin Oran’a kelimelerle ifade edemeyeceğim kadar çok şey borçluyum. Sizler olmasaydınız bu çalışmanın hali ne olurdu bilinmez. Çocukların dünyaya gelirken ailelerini seçme şansı yoktur. Yine de öyle bir şansım olsaydı sizi seçerdim. Ailem olduğunuz için çok şanslıyım.

Fikret Kızılok, bir Ahmed Arif güzellemesinde “bilmezler nasıl aradık birbirimizi, bilmezler nasıl sevdik, iki yitik hasret, iki parça can” diyerek yalnızca tek bir gitarla o kısacık melodiye koca bir ömrü sığdırır. Tıpkı bizim altı sene önce çalmaya başladığımız melodi gibi sözü, müziği bize ait olan. Horacio Hernandez bir konser sonrası biletimi imzalarken müzik hayattır notunu eklemişti. Bu müziği beraber yapabildiğimiz için çok mutluyum, dostum, en iyi arkadaşım, can yoldaşım, meslektaşım, hayallerim, yarınlarım Dr. Serap Sarıtaş Oran. Bu altı sene bana, bize çok şey kattı, çok şey öğretti. Her şeyden önemlisi sabretmeyi, anlayışlı olmayı, hayatla mücadele etmeyi. Hayatıma anlam kattığın için, gecenin bir yarısı aklıma gelen varsayımları bıkmadan usanmadan dinlediğin için, yüzlerce hata olmasına rağmen sabırla yazılarımı düzelttiğin için, bende daha iyi bir adam olma isteği yarattığın için, sen olduğun için sana ne kadar teşekkür etsem az. Nash’in dediği gibi benim bütün nedenlerimsin. Hayatıma kattıkların ve katacakların için sonsuz teşekkürler.

Bu çalışmayı öncelikle bir avuç katık için bir ömür veren katı atık toplayıcılarına ithaf etmek isterim; bu eserin başkahramanı onlardır. Son olarak bu çalışma, fikir aşamasından bu yana her daim görüş ve önerilerini bildirmekten çekinmeyen, her bir sözlerine ayrı ayrı saygı duyduğum, yola beraber çıksak da haksız ve hukuksuz biçimde akademiden ‘şimdilik’ uzaklaştırılan değerli hocalarım Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu ve Prof. Dr. Zeliha Etöz ile Mülkiye çatısı altında birçok şey paylaştığım dostlarım, ustalarım Dr. Nail Dertli ve Dr. Onur Can Taştan’a ithaf olunmuştur.

GİRİŞ

Kelime anlamı ile ‘geri dönüşüm’, kullanımı sona ermiş fakat geri dönüştürülebilir durumda olan atık maddelerin geri dönüşüm metotları ile tekrar üretim süreçleri içine sokulmasıdır. Bu çalışma, geçimlik bir faaliyet alanı olarak katı atık toplayıcılığının geri dönüşüm sektörü içerisindeki konumunu keşfetmek ve toplayıcılık yaparak geçinenlerin çalışma pratiklerini sınıfsal ve kültürel kimlikler üzerinden değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. 2008 yılında Kolombiya’nın başkenti Bogota’da düzenlenen ‘1. Uluslararası ve 3. Latin Amerika Katı Atık Toplayıcıları Konferansı’nda Kolombiyalı bir katı atık toplayıcısı kendilerini şöyle tanımlamıştır: “Biz katı atık toplayıcıları, ellerimizi hayatta kalabilmek için çöp tenekelerinin içerisinde tutuyoruz, ancak kafalarımız gerekli kamusal girişimlerin yapılarak içinde bulunduğumuz koşulların iyileştirilmesi adına dışarıdadır.” Toplayıcılık milyonlarca dezavantajlı sayılabilecek insanı açlıktan kurtarmaktadır; aynı zamanda yoksulluğun ve işsizliğin ciddi boyutlara ulaştığı koşullarda hayata tutunmak adına yapılan ortak bir ekonomik aktivitedir; katı atık toplayıcıları başta Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri olmak üzere geri dönüştürülebilir katı atıkları toplayan, ayrıştırıp satan, bazen kendi tüketimleri için saklayan kişilerdir.

Katı atık toplayıcıları için “kendi hesabına çalışanlar” söylemi yerinde bir tespittir, ancak her ne kadar kendi hesaplarına çalışıyor olsalar da atığa ve katı atık alıcısına ulaşamadıkları sürece bu işi yürütme şansları yoktur (Schneck, Blaauw ve Viljoen, 2012). Katı atık toplayıcılığı, ‘kirli’, ‘küçük düşürücü’ ve ‘en küçük olasılıklı geçim kaynağı’ şeklinde sorunsallaştırılmaktadır (Scheinberg, 2012). Bu tip bir yaklaşım katı atık toplayıcılarını ‘kurban’ olarak nesneleştirirken, problemin kaynağı ‘itibar’, ‘güvenlik’, ‘düzgün iş’, ‘sosyal haklar’ ve ‘uygun maaş’ eksikliğine bağlanmaktadır (Gunn ve Ostos, 1992; ILO, 2004). Gelişmekte olan ülkelerde katı atıkların

toplanmasından geri kazanımına kadar geçen süreç, sistem için vazgeçilmez olmalarına rağmen mesleki olarak düşük onurlu addedilen katı atık toplayıcılarını yaratmıştır (Özgen, 2001:91).

Tam olarak ne zaman ortaya çıktığına dair net bir veri sunulamasa da 15.yüzyılda yoksulluk ve sefalet içinde yaşayanların yakacak elde etme ve beslenme amacıyla katı atık topladığı bilinmektedir (Kılınç, 2011). Katı atık toplayıcılığı üzerinde yapılan çalışmalar genellikle işin tarihçesinden çok neden yapıldığına odaklanmakla birlikte, uluslararası literatürde az da olsa toplayıcılık tarihine yönelik çalışmalara rastlanmaktadır. Örneğin Medina'nın (2001b) çalışmasında özellikle Latin Amerika'da toplayıcılığın, Atlantik Köle Ticaretiyle aynı dönemlere denk geldiği ifade edilmektedir. Türkiye'de ise katı atık toplayıcılığının başlama tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, özellikle 21.yüzyılın başlarından itibaren katı atık toplayıcılığının araştırma sorunsalı haline geldiği görülmektedir. Zira, kapitalist üretim modelinin sonuçlarından biri olan tüketim toplumunun yükselişiyle beraber "tüketmek için üretim" anlayışı kabul görmüştür. Tüketim artışı da eş zamanlı olarak katı atık artışını beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak bilinen anlamıyla katı atık toplayıcılarının tüketim toplumunun dolayısıyla neo-liberal politikaların ürünü olduğu söylenebilir.

Planlı ve optimal işleyen katı atık yönetiminde geri dönüşüm hanede başlamaktadır. Yani geri dönüşümün ilk evresi olan katı atıkların ayrıştırılması hanede gerçekleştirilmektedir. Bu tarz planlı yönetimlerde yalnızca formel toplayıcılara rastlanılırken, söz konusu toplayıcılar mevzuatlara göre katı atık toplama işi için kim yetkilendirildiyse o kurum veya kişinin resmi olarak istihdam ettiği işgücüdür. Diğer yanda, kaynağında ayrıştırmanın hane yerine sokakta başladığı durumlarda katı atık toplayıcıları geri dönüşüm zincirine dahil olmaktadır. Araştırma esnasında Türkiye'de katı atık piyasasında 6 farklı aktörün bulunduğu belirlenmiştir:

- Birinci aktör, Türkiye’deki geri dönüşüm sistemini ayakta tutan ve bu çalışmaya konu olan katı atık toplayıcılarıdır.
- İkinci aktör, kanunlar gereği katı atık toplama ve bertaraf görevini üstlenmiş olan yerel yönetimlerdir.
- Üçüncü aktör, genellikle geri dönüşüm firmaları ile doğrudan bağlantı kuramayan toplayıcıların atıklarını satın alan veya onları yönlendiren aracı kişiler/ardiye sahipleridir.
- Dördüncü aktör, toplayıcı ve ayrıştırıcı firmalardır (TAT). Bu firmalar yerel yönetimlerden lisans alarak geri dönüşüm sistemine dahil olurken, mevzuat gereği yerel yönetimler tarafından kurulmuş ve lisans verilmiş firmalar da olabilmektedir.
- Beşinci aktör ise sistemin son halkasını meydana getiren geri dönüşüm firmaları veya yetkilendirilmiş kuruluşlarıdır. Bu firmalar bir anlamda geri dönüşüm sürecinde mülkiyet olmaktan çıkmış ve ekonomik değer yaratma evresindeki çöpe katma değer verildiği son aşamadır.
- Altıncı ve son aktör sistemin içinde fiilen yer almasa da hukuki olarak işleyişin en tepedeki organı Çevre ve Şehircilik Bakanlığıdır.

Resmi olarak hiçbir statüleri olmamasına rağmen Türkiye’de katı atık toplayıcıları geri dönüşüm sistemi içinde kritik bir role sahiptir. Katı atıkların toplanması ve bertaraf edilmesi ilgili kanun ve yönetmeliklerde açık biçimde ele alınmıştır. Ne var ki, özellikle TAT’ların ve yerel yönetimlerin bu konuda yeterli kişiyi istihdam edememesi yapısal olarak katı atık toplayıcılarını sistemin kilit aktörü konumuna taşımaktadır. Ancak burada eksik bırakılan nokta geri dönüşüm zinciri içerisinde katı atık toplayıcılarının en çok ‘sömürülen’, ‘dışlanan’ ve “ötekileştirilen” kesim olduğudur. Buna göre katı atık toplayıcılarının toplumda negatif algı ve tutumların hedefi haline geldiği söylenebilir.

Bu keşifsel çalışma toplayıcılara dair bilgi eksikliğini gidererek onlara yönelik olumsuz algı ve tutumları dönüştürmeyi amaçladığından önemlidir.

Türkiye’de katı atık ve geri dönüşüm konularının, akademik anlamda çoğunlukla fen bilimlerinin inceleme alanına girdiği görülmektedir. Konunun sosyal tarafları, sosyal bilimciler açısından derinlemesine çalışmaların yapılması için oldukça zengin içeriğe sahip olmasına rağmen, özellikle katı atık toplayıcılarına yönelik araştırmaların sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Katı atık toplayıcılarının görünmez olmaları veya erişilmez konumları bu alandaki bilgilerin de saklı kalmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle ulusal literatür incelendiğinde konuların genellikle “yoksulluk”, ağırlıklı olarak da “kent yoksulluğu” ekseninde ele alındığı görülmüştür (Altuntaş, 2008; Acar ve Acar Baykara, 2008). Zorunlu ve ekonomik nedenlerle göç olmak üzere iki farklı göç sürecinin sonunda kente gelen göçmenler yoksulluğun en sert halini tecrübe etmiştir. Her şeyden önce katı atık toplayıcılarını konu alan kapsamlı çalışmaların geçmiş on yıl ve daha öncesini içermiş olması nedeniyle konunun güncellenmesi gerektiği düşünülmüştür. Ayrıca, söz konusu çalışmalarda işgücünün katı atık toplayıcılarına ilişkin yoksulluk dinamikleri bu çalışmayı etkilemiştir, ancak katı atık toplayıcıları için yoksulluk dinamikleri de altında yaratılan “gariban edebiyatı” (Erdoğan, 2001), alan araştırmasında gözlenmemiştir. Öte yandan, önceki çalışmalarda katı atık toplayıcılarının çaresizlik içinde resmedilmesi bizim gözlemlerimize uymamıştır. İnsan sosyolojik olarak eylem koyan kişidir. Her koşulda içinde bulunduğu duruma yönelik eylem geliştirebilir. Dolayısıyla bu çalışmanın ilk özgün yanı yoksulluk kavramının zaman içinde dönüştüğünü ortaya koyan bir çalışma olmasıdır.

Yoksulluğun kronik biçimde ele alındığı önceki çalışmaların aksine bu çalışmada, yoksulluğun kader olmadığı ve katı atık toplayıcıları özelinde de yoksullukla baş etme stratejilerinin geliştirilebileceği düşünülmüştür. Bu noktadan hareketle katı atık

toplayıcılarının mevcut koşullarda kendilerini bu stratejilere nasıl adapte ettiği veya nasıl stratejiler geliştirdiği bu çalışmanın inceleme alanlarından biri olmuştur. Örneğin 2016 yılının ilk günlerinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, TAT'ların ve yetkilendirilmiş kuruluşların seyyar toplayıcılardan katı atık alımını yasaklamış ve cezai yaptırımlar getirmiştir.¹ Bu yaptırımların devam etmesi veya farklı uygulamalarla yeniden gündeme gelmesi katı atık toplayıcıları için 'işçileşmenin' yolunu açmaktadır. Alan araştırmasında Türkiye'deki geri dönüşüm sektörünün dinamik ve değişime açık bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. İşçileşme konusunda oldukça net tavra sahip katı atık toplayıcıları olası mevzuat değişikliğine karşı yeni stratejiler geliştirme eğiliminde olacaktır. Bu çalışmanın mevzuat değişikliğinden hemen önce yapılması da ayrı önem taşımaktadır.

Dünya örnekleri incelendiğinde katı atık toplayıcılığı ile göç unsurunun bir noktada kesiştiği tespit edilmiştir. Örneğin Brezilya'da ekonomik nedenlerle kente göç edenlerin hayata tutunmak için toplayıcılık yaptığı öğrenilmiştir. Diğer yandan, Kolombiya ve Sırbistan'da zorunlu göç ve etnik kimliklere bağlı olarak ötekileştirme süreci göçmenleri formel piyasalardan uzaklaştırmış ve son çare olarak toplayıcılık işine girilmiştir. Dünya örneklerinden hareketle Türkiye'de de farklı etnik kimliklerin bir arada yaşamasının sonuçlarının toplayıcılık işine de yansımış olabileceğini akla getirmiştir. Farklı bir anlatımla katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumlarını keşfetme amacı taşıyan çalışmada etnik kimliklerin etkisi ve belirleyiciliği incelenmeye çalışılmıştır. Katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumlarını keşfetmek bu çalışmanın kritik evrelerinden biridir. Çünkü genelde kent yoksulluğuna bağlı olarak sınıf dışı özellikler gösterdiği iddia edilen katı atık toplayıcılarının zamanla kentsel uyumla birlikte sınıf algılarında dönüşümler yasayabildikleri göz önünde bulundurulmuştur.

¹ <http://www.birgun.net/haber-detay/kagit-toplayicilari-cezadan-korktu-kagit-toplamaya-cikmadi-101960.html> (19.03.2017)

Dolayısıyla sınıf dışılıktan proleterleşmeye doğru evrilen bir süreçten çok aslında toplayıcıların sermaye yapılarındaki değişim, politize olma hali ve tüketim kültüründeki dönüşümlere adaptasyon alt sınıflardan orta alt sınıflara geçiş olasılığını akıllara getirmiştir. Bu nedenle çalışmanın temel sorun alanlarından biri de katı atık toplayıcılarının orta sınıflaşma potansiyelini keşfetmek olmuştur.

Yukarıda sayılan temel sorun alanları 15'i erkek, 3'ü kadın olmak üzere toplam 18 katı atık toplayıcısının oluşturduğu örnekleme incelenmeye çalışılmıştır. Etnik kimliklerin işlerliğini ortaya koymak için 18 toplayıcı iki farklı grup içinden seçilmiştir. Buna göre, örnekleme ilk grup Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden (D-GDAB) büyük çoğunluğu zorunlu nedenlerle göç etmiş, ancak aralarında ekonomik nedenlerle göç edenlerin de yer aldığı gruptur. Bu grup aynı zamanda örneklemin baskın grubu olarak Kürt toplayıcılardan meydana gelmektedir. Öte yandan ülkenin diğer bölgelerinden (DB) göç etmiş Türk toplayıcılar ikinci grupta yer almaktadır. Bu çalışma bir anlamda farklı etnik kimliğe sahip toplayıcı grupların dolaylı da olsa karşılaştırılmasını sağlamaktadır. Çalışmanın tasarlanma sürecinde Ankara'da D-GDAB grubunun sayıca daha fazla ve en eski grup olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Dolayısıyla da sınıf ve kültürel kimlikler arasındaki ilişki incelenirken DB grubu bir bakıma 'kontrol grubu' görevi üstlenmektedir. Örnekleme yer alan 18 toplayıcıdan bağımsız olarak geri dönüşüm sisteminin genel işleyişi hakkında bilgi edinmek ve özellikle son gelişmelerin yansımalarını daha iyi kavramak adına TAT sahipleri, yerel yönetim temsilcileri ve ilgili Bakanlıkta görevli yöneticilerle de ayrıca görüşmeler yapılmıştır.²

Genel haliyle katı atık toplayıcılarının sosyolojisini konu alan bu çalışmada temel sorun alanları nitel araştırma yöntemiyle keşifsel ve etnografik teknikler kullanılarak

² Sayılan bu görevliler örnekleme dahil değildir. Yalnızca sistemin işleyişi hakkında bilgi edinmek için görüşlerine başvurulmuştur. Şu haliyle örnekleme 18 toplayıcı da dahil olmak üzere alan araştırmasında 2'si TAT sahibi, 2'si Bakanlık yöneticisi ve 3'ü yerel yönetim temsilcisi olmak üzere toplam 25 kişiyle görüşülmüştür.

incelenmeye çalışılmıştır. Bu süreçte katı atık toplayıcılarıyla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve olayların doğal yaşam alanlarında gözlenmesine dikkat edilmiştir. Katı atık toplayıcılarına görüşmeler sırasında gerek kendilerini daha net ifade etmeleri gerekse saklı olan bulguları ortaya çıkarabilmek için mümkün olduğunca müdahale edilmemiştir. Neticede alan araştırmasından elde edilen veriler, gömülü bilgileri ortaya çıkarmamıza yani gömülü kuramı doğrulamamıza yardımcı olmuştur.

Alan araştırmasından elde edilen veriler yorumlanırken Bourdieu'nün kuramsal yaklaşımı temel alınmıştır. Aslında, çalışmanın tasarlanma aşamasında Bourdieu'nin kavramsal çerçevesi dikkate alınmamıştır. Ancak sonrasında iki nedenden ötürü Bourdieu'nün teorik analizinin araştırmaya dahil edilmesine karar verilmiştir. İlk olarak Bourdieu'nin Cezayir'de yaşadığı dönemdeki Cezayir halkının yaşamı ve burada yaşayan Fransızların ırkçı davranışlarına dair izlenimleri kendi kuramını geliştirmesine doğrudan etki etmiştir. İkinci olarak Bourdieu'nün çalışmaya dahi edilmesi ise alan araştırmasında gömülü kurama bağlı olarak yeni bilgilerin çıkma potansiyeli yakalandığında gerçekleşmiştir. Şöyle ki, sınıf tartışmalarını tek bir sermaye türünden ziyade farklı sermaye türlerinin birleşiminde inceleyen Bourdieu, alanlar kavramıyla toplumsal dünyayı Marx ve Weber'den etkilenererek tasvir etmiştir. Gömülü bilgilerin pek çok boyutu Bourdieu'nün kuramıyla benzerlik gösterdiği gibi çoğu zaman kurama doğrudan oturmuştur. Dolayısıyla gömülü bilgilerle eşleşen Bourdieu'nün kuramının alan araştırmasının analizinde değerlendirilmesine karar verilmiştir.

Sınıf ve kültürel kimlikler üzerinden katı atık toplayıcılarının çalışma pratikleri ve yaşam tarzlarının incelendiği bu araştırma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kendi içinde iki ayrı alt başlığa ayrılmıştır. İlk alt başlıkta sınıf ve sınıf kuramları üzerine Bourdieu, Marx, ve Weber'in teorilerine yer verilmiştir. Buna ek olarak önceki

Çalışmalarda katı atık toplayıcılarıyla ilişkilendirilen sınıf dışılık ve bu çalışmanın sınıf konusunda beklentilerinden biri olan orta sınıflaşma eğiliminden ötürü orta sınıf tartışmalarına yer verilmiştir. Sınıf dışılık tartışmalı bir kavram olsa da bu çalışma itibariyle katı atık toplayıcılarının sınıf dışı olmadığı, aksine olası sermaye ve sosyal hak kayıplarının onları sınıf dışılığa sürükleyeceği düşünülmektedir. Benzer şekilde orta sınıf tartışmaları altında katı atık toplayıcıları her ne kadar kendilerini işçi olarak görse de ki biz işçiden ziyade göç öncesindeki ‘çiftçi’ kimliklerini temel almaktayız, çalışma ritüelleri ve yaşam deneyimleri orta sınıflaşma sürecinin başladığına işaret etmektedir. Sınıf kavramı üzerindeki tartışmalar güncelliğini korurken bu çalışma başından beri katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumlarını kuramlaştırmadan çok keşfetme amacını taşımaktadır. Çünkü araştırmanın yapıldığı örneklemin araştırma evrenine genellenmesi halinde ciddi sorunların yaşanması olasıdır. Bu nedenle alan araştırmasından elde edilen veriler uyarınca sınıfsal konumlara ilişkin mümkün olduğunca örneklemin özellikleri göz ardı edilmeden analiz yapmaya özen gösterilmiştir.³

İkinci alt başlıkta, kültürel kimlik ve etnisitenin kuramsal tartışması yer almaktadır. Beş farklı etnisite kuramı açıklandıktan sonra bu bölümde sınıf ve etnisite arasındaki son dönem tartışmalara yer verilmiştir. Bu alt başlıkta 1970’li yıllardan sonra özellikle Anglosakson sosyolojide yer alan, sınıf kavramının öldüğü ve etnisitenin sınıfsal konumların yerini aldığı iddiaları tartışılmıştır. Bu çalışmada etnik kimliklerin katı atık toplayıcılığı üzerinde belirleyici etkisinin varlığı araştırılırken sınıfın baki kaldığı, etnik kimliklerin de yalnızca tahakküm eden kesim tarafından mücadele alanlarında bir araç olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

³ Dönemin popüler kavramlarından “prekarya” çalışmaya dahil edilmemiştir. En başta prekaryanın net bir tanımı olmamakla birlikte kapsadığı kişiler veya işler bakımından da sınırı yoktur. Prekarya aynı zamanda işçilerin üretim ilişkilerindeki konumlarından çok istihdam biçimi üzerine kurulu bir kavramdır. Özellikle artan işgücü arzını ve emeğin metalaşmasını açıklamada yetersiz kaldığı düşüncesiyle prekarya çalışmanın dışında bırakılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü araştırmanın konusu olan katı atık toplayıcılarının sosyolojisini içermektedir. Buna göre ilk etapta katı atığa dair meta-mülkiyet tartışmalarından hareketle çöpün ekonomi politikğine yer verilmiş, sonrasında Türkiye’de katı atık yönetimini düzenleyen mevzuata değinilmiştir. Çevre Kanunu ve ilgili üç yönetmeliğin bu çalışmayı ilgilendiren maddeleri tartışılmış ve katı atık toplayıcılarının hukuki olarak tanınmadığı ortaya konulmuştur. Mevzuata ek olarak yine konuya ilişkin Türkiye’deki geri dönüşüm istatistiklerine ulaşılmış ve sektörde var olan rantı açıklamak için bu bilgilerden yararlanılmıştır. Sonrasında katı atık toplayıcılığının ne olduğu, ortaya çıkış nedenleri, toplayıcılığa etki eden nedenler ana hatlarıyla ulusal ve uluslararası literatür taramasıyla birlikte verilmiştir. Son olarak bu bölümde dünyada katı atık toplayıcılığı Brezilya, Hindistan ve Kolombiya örnekleriyle ele alınmıştır. Brezilya dünyada katı atık toplayıcılığı konusunda öncü olması, resmi istatistiklerin tutulduğu ilk ülke oluşu, aynı zamanda ilk örgütlenme deneyimlerinin bu ülkede gözlenmesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla, Brezilya örneği, Brezilya’da elde edilen kazanımların Türkiye’ye uyarlanabilirliğini tartışmak için çalışmada ele alınmıştır. Benzer şekilde Hindistan’daki kast sistemi katı atık toplayıcılığı üzerinde de belirleyicidir. En alt kasta üye ve çoğunluğunu kadınların oluşturduğu Hindistan’daki katı atık toplayıcıları başta SEWA olmak üzere sivil toplum kuruluşlarının özverili çabalarıyla kendi sendikalarını kurabilmiştir.⁴ Örgütlü mücadele sonrasında özellikle eğitim, sosyal güvenlik ve sosyal sigorta alanlarında önemli kazanımlar elde edilen Hindistan örgütlü mücadelenin önemine dikkat çekmek için özellikle incelenmiştir. Son olarak etnik çatışmaların sıklıkla yaşandığı Kolombiya’da farklı göç türlerine maruz kalan Kolombiyalıların toplayıcılığa başlama hikayeleri bu çalışmayla benzerlik gösterebileceği düşüncesiyle ele alınmıştır. Diğer iki ülke gibi etkin örgütlenme

⁴ <http://www.kkpkp-pune.org>

deneyimlerinin, örneğin “Katı Atık Toplayıcıları Günü” şeklinde ilan edilen kazanımlara dikkat çektiği düşüncesiyle Kolombiya incelenmeye değer bulunmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde araştırma yöntemi ve örneklem seçim tekniklerine yer verilmiştir. Buna göre, başlangıçta niteliksel araştırmanın neden seçildiği, örneklem seçimi ve örneklemin tanıtılması ele alınmıştır. Sonrasında araştırmanın nasıl tasarlandığı ve alan araştırmasına yönelik bilgiler paylaşıldıktan sonra bu bölüm, araştırmada karşılaşılan sıkıntılara ve araştırmanın kısıtlarına yer verilerek sonlandırılmıştır.

Çalışmanın dördüncü ve beşinci bölümleri alan araştırmasının bulguları ve analizini içermektedir. Buna göre dördüncü bölümde araştırma bulguları beş farklı alt başlıkta incelenmiştir. İlk etapta örneklemin demografik, ekonomik, mülkiyet, hane halkı büyüklüklerine yer verilerek mevcut yaşam standartları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonrasında toplayıcı gözüyle katı atık piyasasının işleyişi ele alınmıştır. Alan araştırmasından elde edilen veriler uyarınca toplayıcıların işaret ettiği noktalar üzerinden sistemin işleyişine ilişkin sorunlar tespit edilmiştir. Bu sorunlar da yapısal sorunlar, tekelleşme ve Suriyeli göçmenlerin piyasaya girmesi başlıkları altında değerlendirilmiştir. İlgili sorun alanlarının tespit edilmesinin ardından göç hikayelerinden hareketle toplayıcıların bu işle tanışma nedenleri üzerinde durulmuştur.

Beşinci ve son bölüm, alan araştırmasından elde edilen verilerin Bourdieu’nün kuramsal yaklaşımı üzerinden değerlendirilmesini içermektedir. Buna göre alan araştırmasının bulguları, Bourdieu’nün sosyolojisindeki üç kritik kavram olan “habitus”, “sermayeler” ve “alanlar” kavramlarına uyarlanacak özellikle bulunmuştur. İlk adımda toplayıcıların sınıfsal konumlarını değerlendirebilmek için toplayıcıların “habitusları” belirlenmiştir. Dört habitusun tespit edilmesinin ardından katı atık toplayıcılarının sermayeleri ele alınmıştır. Dört farklı sermaye türü (ekonomik, kültürel, toplumsal ve simgesel) alan

araştırmasından elde edilen verilere göre belirlenmiştir. Bourdieu'nün sınıf tartışmalarında yalnızca ekonomik sermaye değil diğer sermaye türlerinin de etkin olduğu söylemi dikkate alınarak toplayıcıların sermayeleri detaylı biçimde tartışılmıştır. Habitus ve sermayelerden sonra alanlar başlığı altında katı atık toplayıcılarının maruz kaldıkları veya kalabilecekleri simgesel şiddete yer verilmiştir. Sonrasında simgesel şiddetin gerçekleştiği mücadele alanlarında katı atık toplayıcılarının konumu ve mücadele dinamiklerine yer verilmiştir. Buna göre tahakküm altında olan katı atık toplayıcıları, alanlarda varlıklarını devam ettirebilmek adına tahakküm edenlerin mücadele stratejilerine karşılık, yıkım stratejileri geliştirmiştir. Bu stratejilerin başında da örgütlenme deneyimi gelmektedir. Örgütlenme deneyimi veya örgütlenme mücadelesi, diğer ülke örneklerine kıyasla henüz gelişim aşamasındadır. Dolayısıyla da çalışmanın sonuç bölümünde alan araştırması bulguları değerlendirildikten sonra katı atık toplayıcıları için kooperatife tarzı bir örgütlenme modeli önerilmiş ve bu modelin nasıl hayata geçirilebileceği tartışılarak çalışma sonlandırılmıştır.

1.BÖLÜM: SINIF VE KÜLTÜREL KİMLİK TARTIŞMALARI

1.1 Sınıf, Kültürel Kimlik ve Etnisite

Katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumları ve kültürel kimliklerinin inceleneceği bu çalışmada ilk olarak en sonda söylenmesi gerekeni en başta dile getirmekte fayda vardır. Sınıf ve kültürel kimlik tartışmaları sosyolojik ve antropolojik çalışmaların ortak ilgi alanı olmuş ve genellikle iki kavramın ilişkiselliği üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak bu çalışmanın bir anlamda temeli ve katı atık toplayıcıları özelinde iddiası sınıf ve kültürel kimliklerin aynı anlamı taşımadığı üzerinedir. Dolayısıyla bu çalışmanın özü itibariyle katı atık toplayıcılarının sınıf ve kültürel kimlikleri denildiğinde, baştan sınıf ve kültürel kimliğin birbirlerinden farklı kavramlaştırılması ön plana çıkarılmıştır. Sınıf ve kültürel kimliğin ayrımındaki ilişkisellik Bourdieu'nün sınıf ve kültürel kimlik konusundaki sosyolojik argümanına dayandırılmıştır. Bunun nedeni Bourdieu'nün sınıf ve kültürel kimlik çalışmalarının 20.yüzyılın toplumsal dinamiklerini açıklamada özellikle de yeni işgücü hareketlerinde önemli bir araçsallığa sahip olmasıdır. Kendinden önceki sınıf kuramcılarından önemli bir farklılık olarak Bourdieu'nün teori ve pratiği bir arada ele alma fikri günümüz sosyolojisinde sosyal gerçekliğin analizini kolaylaştıran bir araç olarak araştırmacıya olanaklar sunmaktadır.

Bu noktadan hareketle katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumları ele alınırken aynı zamanda bir kültürel kimliğin önemli bir bileşeni olan etnisitenin gerek çalışma gerekse iş ilişkileri düzlemindeki etkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.2 Sınıf Nedir, Ne Değildir?

Kapitalizm, dinamik bir süreçtir, üretim ilişkileri ve üretim süreçleri boyunca dönüşümler ve değişimler geçirmektedir. Her ne kadar sınıf oluşumunun kapitalist üretim tarzından önceki dönemlere dayandığı üzerine tartışmalar yapılsa da özellikle

geleneksel sınıf oluşumunun kapitalist üretim tarzı ile eş zamanlı olarak ortaya çıktığı, yine benzer şekilde 20.yüzyıla gelindiğine geleneksel sınıf teorilerinin reddedilişi ve yeni sınıf teorilerinin geliştirilmesi de kapitalist üretim tarzındaki dönüşümler neticesinde gerçekleşmiştir. Kapitalizmin yeni milenyum ile birlikte sona erdiğini savunan görüşler ile beraber sınıflı toplum yapısının farklı bir boyut kazandığını savunan görüşler kapitalizm tartışmaları sırasında kendilerine yer bulmuştur. Yıldızoğlu'na göre (2011:175), son yıllarda giderek artan 'yeni orta sınıf' ve 'yeni orta sınıf proletarya' ifadeleri de bu yapısal değişikliklerin ve sınıf şekillenmelerinin anlamlandırılmasına ilişkin mücadelenin bir parçası olarak oluşmuş kavramlardır.

Sınıf tanımlanması zor bir kavramdır, çünkü sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji gibi disiplinler arasında varlık göstermektedir ve bu disiplinler için sınıf çok farklı anlamlara sahiptir (Dworkin, 2012:43). ‘Sınıf’ kavramının çözümsel önemi, toplumsal hiyerarşinin taksonomik bir sınıflandırması olmasından öte araştırmacılara, refahı, bilgiyi ve gücü çeşitli gruplar arasında eşitsiz biçimde dağıtan bir sistemdeki yapısal eşitsizliklerin dinamiklerine odaklanıp, bunları inceleme olanağı sağlamasından kaynaklanır. Bu bağlamda, toplumsal sınıfları incelemek toplum yapısının kendisini incelemektir (Balkan ve Öncü, 2014:254-255). Yine de gerek toplumsal yapının en önemli çözümleme birimi olarak sınıfı görenler arasında gerekse sınıf ilişkilerinin çağdaş toplumların belirleyici özelliği olmaktan çıktığını düşünenler arasında sınıf tanımına ilişkin bir görüş birliği yoktur (Öngen, 2014:42).

Toplumsal çatışmalar ve ilerleyen bölümlerde aktartılacak sınıf kavramının çözülme tartışmalarından hareketle bu çalışma özelinde katı atık atık toplayıcılarını sınıfsal bir konum içerisine yerleştirmek zordur. Farklı bir anlatımla katı atık toplayıcılarının çalışma ve yaşam pratiklerini Marx'ın ya da Weber'in sınıf teorilerini temel alarak açıklamak sıkıntılı olabilir. Tercih edilen kavramlar farklılık yaratacağı gibi ‘büyük boy

kuramların' her şeyi açıklamak zorunda olmamaları katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumlarını belirlemede diğer bir engeldir.

Giriş bölümünde de değinildiği üzere bu çalışmanın kuramsal kısmı alan araştırmasından elde edilen verilerin değerlendirilmesi sürecinde birden fazla kere yazılmış ve yukarıda da değinildiği gibi farklı kuramlar göz önünde bulundurulmuştur. Ne var ki verilerin içindeki saklı bilgiler son kertede Bourdieu sosyolojisiyle uyumlu bir görüntü çizmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada kabul edeceğimiz temel prensip Bourdieu'nün sınıf üzerine geliştirmiş olduğu tezlerdir. Bu açıklamadan Marx'ın veya Weber'in sınıf teorilerinin reddedildiği veya doğru kabul edilmediği anlamı çıkarılmamalıdır. Bu çalışma itibarıyla Marx'ın ve Weber'in sınıf teorilerinin seçilmiş gruba uyarlanamayacağına dikkat çekilmektedir.

En basit haliyle Bourdieu'nün sınıf analizinin temelinde 'güç' ilişkileri yer alırken bunun kültür, tüketim ve özellikle sınıflararası geçiş dinamikleriyle de desteklenmesi bu çalışmanın verileriyle örtüşmektedir. Özellikle göç öncesi büyük ölçüde 'çiftçi' olarak hayatlarını sürdüren katı atık toplayıcılarının, göç sonrası habitus, sermaye ve alan konumları birlikte düşünüldüğünde orta sınıflaşma eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu bölümün alt başlığında Bourdieu'den farklı olarak Marx ve Weber'in sınıf teorilerine Bourdieu'nün her iki düşünürden hangi yönleriyle ayrıldığını ortaya koymak için yer verilmiştir.

1.2.1 Bourdieu ve Sınıf

'Ampirik araştırmadan yoksun teori boştur, teoriden yoksun ampirik araştırma kördür' söylemiyle kuram ve metodolojinin iç içe geçmiş bir süreç olmasının yanı sıra kuramın pratiği olduğu gibi yönlendirmediğini öne süren Bourdieu'nün çalışmalarında toplumsal sınıf araştırmaları analitik bir kategori oluşturur, ancak 'literatürde anlaşılması zor

sosyolog' şeklinde isim edinmesine neden olan farklı bir terminolojiyle görüşlerini ifade etmektedir. Weininger (2005:82) söz konusu gerekçeleri şu şekilde sıralamaktadır:

- Ne Bourdieu'nun sınıf anlayışı ne de onun daha genel anlamdaki kavramsal düzeni, tek bir "baba figürü" - Marx, Weber, Durkheim, ya da daha az bilinen bir düşünür olabilir - ya da böyle bir figürden kaynaklanan bir araştırma geleneği ile tanımlanamaz. Aksine, sınıf konusuyla ilgili olarak, Bourdieu da gerektiği kadar sosyolojik ilkelere ödünç almıştır.
- Bourdieu, genel olarak sosyoloji içerisinde teori ve araştırma ayrımına en baştan karşı durmaktadır. Geliştirmiş olduğu kavramsal yenilikler somut ampirik araştırmalar temel alınarak geliştirilmiştir.
- Nasıl ki Marx'ın bütün çalışmaları sınıf ve sınıf savaşımı üzerineyse Bourdieu'nün çalışmaları 'habitus' kavramı etrafında dönmektedir. Bourdieu sosyolojisinde habitus tarafından üretilen eylem, kesinlikle rasyonel eylem teorisi tarafından tarif edilene yaklaşabilir.

Bourdieu, kendi teorisini geliştirme aşamasında Marx ve Weber'in sınıf yaklaşımından etkilenirken ne var ki bu etkilenme bir sonraki adımda onları eleştirme sürecine evrilmiştir. Bourdieu'nün sınıf dinamiği Marx ve Weber'in dinamiklerinden oldukça farklı bir noktadadır. Bourdieu'nün sınıf kavramlaştırması 20.yüzyıldaki toplumsal, ekonomik ve politik etmenlerin etkileşimini taşımaktadır. Bourdieu, karmaşık yapıları analiz ederken teori ve pratiği bir arada kullanır. 20.yüzyılda çok farklı kültürel kimliklerin bir arada yaşadığı toplumlarda sermaye, alan ve habitus gibi kavramlarla kendine özgü bir terminoloji oluşturmaktadır.

Bourdieu'nün sınıfsal tartışmalar üzerine Marx'dan ayrıldığı temel nokta Marx'da sınıfsal ilişkilerin temelini ekonomi meydana getirirken Bourdieu için sınıfsal ilişkilerin

temelinde politik dönüşümlerden kaynaklanan ‘güç’ ilişkileri baskındır. Farklı bir anlatılma Bourdieu, Marx’ın aksine toplumsal sınıfları salt üretim ilişkilerindeki konumlarına göre tanımlamaz. Bourdieu için toplumsal sınıflar, her şeyden önce kültürle olan ilişkilere göre tanımlanır; toplumsal sınıflar, gerçek sınıflar değil, oluşturulmuş sınıflardır (Jourdain ve Naulin, 2016:81).⁵ Bourdieu (2015), Marx’ın “kendinde sınıf” tezinden ayrılarak meslek, eğitim durumu, ekonomik gösterge gibi birden fazla değişkenle homojen bir sınıf yaratma amacı taşımaktadır. Sınıf varlığı ile algılanması ile üretim ilişkilerindeki yeri kadar onları tüketmesi ile de tanımlanır. Şu durumda Bourdieu’nün sınıfsal çıkarımında Weber’in sınıf teorisinin etkilerinin görüldüğünü söylemek mümkündür.

Bourdieu’da sınıf bir araçtır. Farklı bir anlatımla Marx’ın sınıf tipolojisi, Weber’in anlamlı insan eylemi ve Durkheim’in toplumsal olgular kavramı Bourdieu sosyolojisi için sosyali kavramak ve onu açıklamak için hareket noktası olarak iş görmez ama araştırma sürecine yayılır (Palabıyık, 2011:126). Bu durum Weininger’in Bourdieu’nün anlaşılabilirliği üzerine söylemini kanıtlar niteliktedir. Bourdieu ile Marx’ın temel farkı sınıf ve sınıf savaşımını nasıl kavradıkları üzerinedir. Buna göre Marx için (2002) sınıf savaşımı Komünist Manifesto’da da belirttiği gibi devrimle son bulacakken Bourdieu için sosyal hareketlilik kişilerin sınıf atlama durumlarına paralel biçimde habituslarına bağlı olarak kökenleri tarafından belirlenecek bir süreçtir; bu süreçte yeni üyesi olunan sınıfa uyum sağlama gelecek nesillerce tecrübe edilecektir (Bourdieu, 2015).

⁵ Bourdieu için toplum üç temel sınıfa ayrılmaktadır: burjuvazi, orta sınıflar ve işi sınıfları. Bu gruplardan her birinin homojen yaşam koşullarına özgü belirli bir sınıf kültürü vardır. Buna karşın, bu gruplar içinde, orta pozisyonlardaki bireylerin yükselen veya alçalan yörüngelerine bağlı olarak kısmen tamamlanan alt bölümler mevcuttur. Toplumda işçi sınıflarından üst sınıflara doğru ya da Bourdieu’nün deyişiyle, hükmedilenden hükmedenlere doğru hiyerarşik bir toplum anlayışı vardır. Bu hiyerarşi kültürel adalet hiyerarşisinin de kaynağıdır (Jourdain ve Naulin, 2016:82).

Bourdieu için sınıf (2015:164), ne tek bir nitelikte ne belli bir nitelikler toplamı, ne de bir neden-sonuç, koşullayan koşullanan ilişkisi içindeki temel bir nitelikten yola çıkılarak sıralanmış nitelikler zinciriyle tanımlanabilir; sınıf, niteliklerin her birine ve pratikler üzerinde uyguladıkları etkilere öz değerini veren tüm ayırt edici nitelikler arası ilişkilerin yapısıyla tanımlanır. Bourdieu'nün sınıf yaklaşımında sınıflar ve statü grupları arasındaki ilişki nesne olarak kabul edilir; bu aşamada Bourdieci sınıf yaklaşımı için iki temel çekincenin varlığından söz edilebilir; birincisi sınıf analizinde sembolik sistemlerin analizinin önemi ve rolü, ikincisi ise sınıflar arasındaki sınırlar sorunu olarak açıklanabilir (Weininger, 2005:83). Bu aşamada Bourdieu, Weber'in sınıf kuramının temelinde yer alan sınıf ve statü grupları arasındaki ayrımı ekonomik ve sembolik arasındaki bir ayrım biçiminde yorumlamaktadır. Bourdieu sınıf ve statü grup ayrımını reddetmektedir, nedeni de bu tarz bir sınıf analizinin ekonomik ilişkiler analizine indirgenemeyeceği düşüncesidir (Bourdieu, 2015). Bundan ötürüdür de Bourdieu (2015), Weber'deki sınıf ve toplumsal konum arasında kurmuş olduğu karşıtlığı yeniden tartışma, eleştirme fikri olarak ele almaktadır.

Bourdieu için sınıf yapısının temelinde 'mesleki işbölümü' yatmaktadır. Marx'ın sınıf tartışmalarında olayın mülkiyet ilişkileri penceresinden tek düze incelenmesini eleştiren Bourdieu (1986) sanatçılar, devlet memurları, uzmanlar ve orta sınıf tartışmalarında yer verilmemiş meslekleri de tartışma konusu yapmaktadır. Bourdieci gelenekte 'mesleki işbölümü' bir anlamda sistem arayışıdır, Bourdieu bu işbölümü içerisindeki farklılaşmayı 'sermaye' kavramıyla açıklayarak kendi öğretisinin üç temel ayağından birini ortaya koymuş olmaktadır. Bourdieu için sermaye (1986), ayrımcılığın özellikle de sosyal alandaki ayrımcılığın temel araçlarından biridir; sermaye toplumdaki bireylerin ait oldukları alanı belirlerken aynı zamanda bu alan bireyin habitusunu da şekillendirmektedir. Böylece Bourdieu'nün sınıf çözümlemesindeki üç temel ayağı alan, sermaye ve habitusla tamamlanmaktadır.

Bourdieu sosyolojisiinde ‘alan’ toplumsal dünyayı ve yaşamı betimlemek için kullanılmaktadır. Bourdieu (2015:332-333) alanı mesleki iş bölümündeki artışlarla birlikte toplumsal yaşamdaki farklılaşma sayesinde toplumsal yaşamı çevreleyen unsurların bir anlamda özerkleşmesi biçiminde tanımlamaktadır. Dolayısıyla bir alanın özerkleşmesi, söz konusu alanın kendine özgü bir amacının var olmasının sonucudur. Bir alana dahil olan birey, bu alanın hedeflerine uygun bir şekilde hareket etmek ve bu alana özel sermayeyi elde etmek veya elde tutmak için mücadele eder; alan içindeki konumları da bu sermayeye sahiplik durumu belirler. Alandaki belirli sermayeyi elde etme veya koruma mücadelesi, alanın devamını sağlayan kural veya kurallar şeklinde ortaya çıkmaktadır (Jourdain ve Naulin, 2016:123).

Habitus, aslında hem nesnel olarak sınıflandırılabilir pratiklerin üretici ilkesi hem de bu pratiklerin sınıflama sistemidir. Temsil edilen toplumsal dünya habitusu belirleyen bu iki kabiliyet arasında, sınıflandırılabilir pratikler ve yapıtlar üretme kabiliyeti ile bu pratikler ve ürünleri ayırt edip değerlendirme kabiliyeti arasındaki ilişkide oluşmaktadır. Habitus bir eyleyicinin pratiklerinin tümünü, hem özdeş kalıpların uygulanmasının bir ürünü olmasından dolayı sistemli kılan, hem de aynı zamanda başka bir yaşam stilini oluşturan pratiklerden belli bir sisteme göre ayrı kılan şeydir (Bourdieu, 2015:155). Habitus aynı zamanda yapılandırılmış bir yapıdır, toplumsal dünyanın algılanmasını örgütleyen mantık sınıflarına bölme ilkesinin kendisidir (Bourdieu, 1986; 2015). Bourdieu için ‘habitus’ kavramı, bireylerin yaşam alanlarında farklı bir deyişle belli bir kültürde sahip oldukları birincil bilgiler bütünüdür. O nedenle bir öğretmenin, fabrikatörün, bankacının, işçinin hal ve hareketleri içinde büyüdükleri, yaşadıkları alanın etkisini taşıması şu halde beklenti dahilindedir. Dolayısıyla sahip olunan sermaye ve bireyin içinde bulunduğu alan bir araya gelerek habitusu meydana getirmektedir (Yarcı, 2011). Habitus ne tam anlamıyla bireyseldir ne de davranışları tek tek belirler;

eyleyicilerin çeşitli durumlarla başa çıkmasına olanak veren bir mekanizmadır (Bourdieu ve Wacquant, 2016:27). Farklı ve derinlemesine bir anlatımla habitus,

“...toplumsal eyleyicilerin, tam anlamıyla akılcı olmadan, yani davranışlarını sahip oldukları araçların verimliliğini azamiye çıkartacak şekilde düzenlemeden ya da daha basiti, hesap yapmadan, hedeflerini açıkça ortaya koymadan ve bunlara ulaşmak için sahip oldukları araçları birleştirmeden, kısacası planlar ve tasarılar yapmadan açıklamak için var saymak gereken şeydir” (Bourdieu ve Wacquant, 2026:121).

Habitus, belirli türde yer ve koşullardaki toplumsal deneyimlerimizin bir sonucu olmasının yanında, zihnimizde taşıdığımız (dil, etnisite, vb.) sürekli eğilimler setini ifade eder. Toplumsalın oluşumunda merkezi belirleyici unsur olan habitus, sınıf türdeşleşmesini yapılaştırırken, eş zamanlı olarak kişiye bir dizi kimlik yükler. Böylece kişi bir sosyal grup veya sınıfın üyesi olarak birtakım düşünce ve eylem eğilimleri yapısı edinir. Habitus belirli bir sosyal sınıfa ya da gruba bağlı olmaktan kaynaklı nesnel olasılıklar ile öznel beklentilerin neler olduğunu ve olabileceğini ortaya koyduğumuz, yani dış dünyanın algısını kurduğumuz yerdir.

Güç ilişkilerinin baskın olduğu Bourdieu geleneğinde sermayenin konumu veya dağılımı toplum içerisinde gücün de nasıl dağıtılacağını işaret etmektedir. Hakimiyet süreci esnasında Bourdieu için sermaye elde edilmesi gerektirir. Bu nedenle Bourdieu üç farklı sermaye türü belirleyerek dördüncüsünü de diğer sermaye türlerinin içinde elde edilebilecek bir tür olarak kavramlaştırmaktadır. Buna göre (Jourdain ve Naulin, 2016:106-107);

‘Ekonomik sermaye’, bir bireyin iktisadi kaynaklarının bütününe, yani hem maddi mal varlığına hem de gelirine işaret eder. Ekonomik sermaye sahibi olmak, diğer sermaye türlerine erişmeyi kolaylaştırmaktadır.

‘Kültürel sermaye’, bireyin aydın kültürüne ait mal ve pratikleri takdir edebilmesini sağlayan kültürel kaynaklardır. Kültürel sermaye Bourdieu için üç farklı biçimde var olabilir; ‘benimsenmiş halde, yani habitusu kuran unsurlar olan yetenek, bilgi ve

beceriler şeklinde; ‘nesneleştirilmiş halde’, yani kültürel mallar biçiminde (tablo, kitap sözlük...) ve ‘kurumsallaştırılmış halde’, yani öğretim yoluyla elde edilen unvanlar biçiminde.

‘Toplumsal sermaye’, birbiriyle tanışma ve karşılıklı tanınmaya dayalı aşağı yukarı kurumsallaştırılmış bir kalıcı ilişkiler ağına bağlı mevcut veya potansiyel kaynaklar bütünüdür. Birey, ilişki ağı ne kadar genişse ve ilişkide bulunduğu kimselerin ekonomik ve kültürel sermayeleri ne kadar güçlüyse, o kadar büyük bir sosyal sermayeye sahiptir. Çünkü tüm ilişkiler eş değerde değildir ve kimileri diğerlerinden daha çok getiri sağlar. toplum içerisindeki ilişkiler bütünüdür, Bourdieu (2015), toplumda yaşayan her bir bireyin kendiliğinden sosyal sermayelerinin olduğunu bu sahipliğin de zaman içerisinde aidiyete dönüştüğünü savunmaktadır.⁶

‘Simgesel sermaye’, toplumsal tanınırlık ve prestij kavramlarına atıfta bulunur. Simgesel sermaye, tanındığı ve bilindiği takdirde iktisadi veya kültürel sermayeden ibarettir; dolayısıyla simgesel sermaye sahibi olmak, bize kredi vermeye hazır kimseler üzerinde belirli bir gücün olmasıdır. Simgesel sermaye daha çok bireyin kendisiyle alakalı onur, haysiyet gibi durumları barındıran sermaye türüne örnektir. Bourdieu, simgesel sermayenin daha çok geçmişten gelen kazanımın veya doğumla beraber elde edilen öğelerin kullanılması kısaca kültürel mirasla bağlantılı olduğu için bu sermayenin büyük ölçüde habitusla ilişkilendirmektedir. Bourdieu’nün sınıfa dair görüşünü anlamının yolu bu dört sermaye türü arasındaki farklılıkları tanımlamaktan ve anlamaktan geçmektedir. Birbirini dönüştürme özelliğine sahip dört sermayenin dağılımı, sosyal sistemin objektif sınıf yapısını belirlemektedir (Turner, 1978:495).

⁶ Bourdieu için sosyal sermaye, bireyin toplumsal alana katılımını sağlayan ve sonrası süreçte elde ettiği kazanımlara ulaşmadaki aracıdır. Bourdieu için sermaye fayda – çıkar ilişkisine dayalı bir etkileşimdir. Sosyal sermaye aslında zincirleme bir reaksiyonun ürünüdür. Sermayeye sahip olmak, habitusun meydana getirdiği doğum anında elde edilen faktörlerle, gücü elinde bulunduran kesimin dayatmaları ve öğrenim sürecindeki dayatmalar bütün halinde sosyal sermayeyi meydana getirmektedir.

Son olarak ‘simgesel şiddet’ üzerinde durmak gerekmektedir. Bir alanda, söz konusu alana özgü sermaye ve konumlara sahip olma mücadeleleri vardır. Örneğin sanat alanında, bireyler sahip oldukları kültürel sermaye oranı doğrultusunda simgesel sermaye sahibi olma ve kendi çıkarları, istekleri yönünde dönüştürme mücadelesi verir (Bourdieu ve Wacquant, 2016:26-27). Bu aşamada ‘simgesel şiddet’ kavramı ön plana çıkmaktadır. Bourdieu ve Wacquant (2016:166), simgesel şiddeti mümkün olan en basit haliyle bir toplumsal eyleyici üzerinde kendi suç ortaklığıyla uygulanan şiddet türü olarak tanımlamaktadır. Bourdieu ve Wacquant simgesel şiddet üzerine bu tanıımı yapmış olsa da yine de simgesel şiddet üzerine temkinli yaklaşmaktadır. Çünkü iktidarın aşağıdan gelip gelmediği ve ezilenin kendisine dayatılan konumu isteyip istemediği sorunsalı tartışmaya açık bir durumdur. Bu süreç içerisinde devletin sahip olduğu ve kullandığı araçlar simgesel sermaye kategorisi içinde yer alırken, simgesel sermaye doğrudan kültürel sermaye üzerinden kendini üretmektedir. Bourdieu’ye göre (2006:149), simgesel sermaye bilgiye dayalıdır, sermaye sahibinin dışındaki kişiler tarafından da kabul görmeye dayalıdır. Karşılıklı ilişkiye dayalı bu durumda simgesel sermaye simgesel şiddetin büyüklüğünü ve şiddetini belirleyecektir.

1.2.2 Marx ve Sınıf

Sınıflı toplum, üretim araçları mülkiyetini elinde bulunduran burjuva ile emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan proletaryadan meydana gelmektedir (Marx ve Engels, 2002).⁷ Sınıf mücadelesi, sınıf savaşımının Marksist öğretinin, Marksist terminolojinin bir anlamda temelidir. Dolayısıyla Marksizmi anlamanın yolu sınıf mücadelelerini, sınıf savaşımını anlamaktan geçmektedir. Marx’ın (2015), Kapitalin 3.cildinde tamamlamadığı sınıf konusundan hareketle Marx için sınıflar toplumsal bir sorun olarak üretim ilişkilerindeki ‘sömürü’ koşulları ile tanımlanmaktadır. Bu üretim

⁷ Marx için sınıfsal ilişkilerin mülkiyet üzerinden belirlenmesi düşüncesinin temeli, Marx’dan önce Saint Simon’un toplumdaki sınıf farklılıklarını özel mülkiyet üzerinden açıklamasına dayanmaktadır.

ilişkileri de üretim araçlarının dağıtımına göre belirlenmektedir. Marx'ın kapitalizmde sadece iki sınıf olduğunu iddia etmesinin sebebi, ekonomik ilişkilerin temelini özel mülkiyet olmasından ötürü, mantıken sadece iki olasılığın bulunmasıdır: üretim araçlarına sahip olan bir sınıf ve bunlara sahip olmayan, dolayısı ile çalışma kapasitelerini satmak zorunda olan sınıf (Edgell, 1993:13; Callinicos, 1987:26). Sonuçta Marx'ın modeli ikiye bölünmüş bir modeldir; her üretim tarzında karşı karşıya gelen 'sömürenler' sınıfı ile 'sömürülenler sınıfı' (Callinicos, 1987:14).

Marx'ın bu ikiye bölünmüş modelinde çatışma hakimdir. Bunun en büyük nedeni burjuvanın rekabetçi ekonomik koşullarda kar edebilmek ve ayakta kalabilmek için proletaryayı sömürmek mecburiyetinde olmasıdır. Bu nedenle karlar ile ücretler ters orantılıdır ve sermayenin çıkarları ile emeğin çıkarları taban tabana zıttır (Marx, 2008). Bu durumda Marx'ın sınıf anlayışı ekonomik temellere dayandığı söylenebilir. Marx, Kapitalin 3.cildinde ise toplumun üç büyük sınıftan oluştuğunu belirtmektedir. Buna göre, gelir kaynakları sırası ile ücret, kar ve rant olan, sırf emek gücü sahipleri, sermaye sahipleri ve toprak sahipleri, kapitalist üretim tarzına dayanan modern toplumun üç büyük sınıfını oluşturmaktadır. Bu durumda bir sınıfı oluşturan şey nedir sorusunun yanıtı ilk anda gelirlerin ve gelir kaynaklarının özdeşliğidir. Üyelerinin, kendilerini oluşturan bireylerin, sırası ile ücret, kar ve toprak rantı ile kendi emek güçlerinin, sermayelerinin ve toprak mülkiyetinin gerçekleşmesi ile geçimlerinin sağlayan üç büyük toplumsal grup vardır (Marx, 2015:775-776). Marx'ın toplumun bu üç büyük sınıftan oluştuğunu iddia etmesinin ardındaki neden, bu sosyal gruplaşma arasındaki çıkar çatışmasının kendi içlerindeki çatışmadan veya birbirlerine yönelik olan çatışmalardan daha fazla tarihsel önemi olduğu düşüncesidir (Wood, 2004:91). Marx'a göre bu sınıfların karşılıklı ilişki halinde olmaları burjuvazinin maksimum kara ulaşmak için yüksek üretkenlik düzeyinde çok düşük ücretlerle proletaryayı istihdam etmesine dayanmaktadır (Marx, 2011).

Marx'ın sınıf teorisi dinamik bir anlayışa sahiptir. Buna paralel olarak da Marx için değişimi harekete geçirecek olan şey çatışmadan geçmektedir. Marx, 'Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı' da çıkarları bütün sınıf çıkarlarının karşısında olan 'proletarya'yı 'evrensel sınıf' olarak tanımlamıştır.⁸ Marx'a göre (2011), kapitalist üretim tarzı, emek gücünün sonuna kadar sömürüldüğü ve büyük sermayenin küçük sermayeyi yok ettiği bir 'anarşik rekabet sistemidir.' Benzer şekilde burjuvazi, kendi ölümünü hazırlayacak silahlar ile beraber bu silahları kullanacak kişileri de yaratmıştır (Marx ve Engels, 2002). Marx'ın sınıf teorisi, üretim süreçlerindeki bütün sömürü mekanizmalarının en temel sınıf etkisi yaratıcısı olduğunu ileri sürmektedir. Bu noktada Marx'ın konumu, sömürü ilişkileri ile sınıf birleşimi değildir, ancak önceliğin toplumsal sınıf modeli yaratılmasına ilişkin bir iddiadır (Neilson, 2007:93). Marx'a göre (2011), kapitalist düzende ücret temelli sömürü ilişkileri gittikçe sosyal eylemlere sıçrayacak, daha sonra üstünlük kurmanın sonucu olarak derinleşecek ve en sonunda çok büyük çoğunluklar için gelir, vasıf ve yaşam tarzında yok olmaya neden olacaktır.⁹

Kapitalist toplumda işçi sınıfının Marksizm açısından taşıdığı özel önem, kendi sınıfsal çıkarlarının gereği olarak ve kendi koşulları sayesinde, sınıf olgusunu ortadan kaldıracabilecek tek sınıf olmasıdır (Wood, 2011).¹⁰ Marx, sınıfların kurulmasının ve sınıf ilişkilerinin çözülmesinin amacı, sınıf mücadelesini tanımlayabilmek ve ona yön vermekten geçtiğini düşünmektedir. Buradaki temel önerme, sınıfların, sınıf

⁸ Buradaki temel mesele, proletaryanın tarihsel görevinin farkına nasıl varacağıdır. Bu, giriş düzeyinde teorik bir soru değildir ancak kapitalist kalkınmanın tarihsel eğilimlerinin tanımlanma sorunudur (Clarke, 2001:94). Marx için bütün toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir; bu söylem Marx'ın kuramının temelini oluşturmaktadır. Proletaryanın tarihsel görevinin farkında varması da, sınıfların sadece toplumun anlaşılmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda onun değişmesinin de anahtarını oluşturmaktadır düşüncesinin ardında gizlidir.

⁹ Marx, bu yok olmaya toplumsal işbölümünün neden olduğunu aynı zamanda da toplumsal işbölümünün yabancılaşmaya zemin hazırladığını öne sürmüştür. Buna rağmen her iki unsuru ortadan kaldıracak sosyalist çözümlemeyi net biçimde açıklamadığından dolayı da eleştirilmiştir (Giddens, 1989:89).

¹⁰ Burjuvaziyle olan mücadelesinde devrimci kuramdan yoksun bir işçi sınıfının devrimci bir pratik ortaya koymasının mümkün olmayacağını gören Marx, proletaryanın kendini dönüştürmeden maddi dünyayı dönüştüremeyeceğini belirtmiştir (Öngen, 2002:10).

mücadelesinde başrol oynadıklarıdır (Öngen, 2014:65) Bu tarih görüşünün ve bu devrimci hedefin oluşturduğu ayrılmaz birlik, Marksizm'i diğer toplumsal dönüşüm anlayışlarından ayırmaktadır ve bu birlik olmadığı takdirde Marksizm'den de söz etmek mümkün değildir (Wood, 2011:32). Komünist Manifestoda Marx, şimdiye kadar var olan bütün toplumların tarihini, sınıf mücadelelerinin tarihi olduğunu belirtirken her şeyin sınıf mücadelesi olduğunu değil, insanlık tarihinde sınıf mücadelesinin birinci derecede önemli olduğunu vurgulamıştır (Eagleton, 2011:50).

Sınıf meselesi, gerek Marksizmin kendi içinde gerekse Marksizm'e karşı olanların Marksizm'i eleştiri noktalarında kritik bir konuma sahiptir. 20.yüzyıla gelindiğinde kapitalist üretim tarzındaki değişimler ve gelişmeler ve işçi sınıfının radikal biçimde dönüşüme uğraması, dönemin önde gelen düşünürleri ideoloji ve politikanın sınıf ilişkilerinden bağımsız bir konum aldığını öne sürmüş ve daha da ileri giderek Marksizmin, sınıf ve sınıf ilişkileri ile beraber tarihe karıştığını iddia etmiştir.¹¹ Oysa Marksizm, onların kastettiği anlamda bir sosyal "kuram" değil, tam tersine kuramı ortadan kaldırmaya dönük bir devrimci pratiktir.

Kapital'in III.cildinde yarım kalan sınıf bölümü ve Kapital'in tamamı başta olmak üzere Marx'ın tüm yapıtlarının anahtar kavramı sınıftır. Bu yüzden de sınıf sorunu, Marx'ın kuramında merkezi bir statüye sahiptir. Bu özellikler, gerek Marx'ı başka kuramcılardan gerekse bilimsel sosyalist düşünceyi tüm kendinden önceki ve sonraki "sosyalist" düşüncelerden ayıran en önemli yönlerdir (Öngen, 2002).

¹¹ Marx'ın sömürü, proleterleşme ve kutuplaşma tezine dayanan iki sınıflı toplum modeli, Marx için özel mülkiyetin ortadan kalkması ve sınıfsız bir toplum modelinin oluşturulmasına anlamına gelmektedir. Ancak gelişmiş kapitalist toplumlarda işçi sınıfının Marx'ın beklentilerini karşılayamaması, tarihsel olarak sınıfsal bölünmenin sınıf kutuplaşmasından daha yaygın olduğunu ve Marx'ın kapitalist toplumların hem sınıf çatışması hem de gelişebilme yeteneğini ciddi şekilde azımsadığını ortaya koymaktadır.

1.2.3 Weber ve Sınıf

Weber'in sosyolojisi Marx'ın yapmış olduğu “toplumun gelişmesindeki temel dinamik, sınıf mücadeleleri tarafından şekillenmektedir” genellemesinin eleştirisi üzerine kuruludur.¹² Weber (2006), bu genellemeyi teorik olarak iki şekilde sorgulamıştır. Birincisi; eğer siyaset, ikincil ve türetilmiş bir olgu ise sosyal oluşumların altyapısındaki ekonomik ilişkiler abartılmaktadır. İkincisi de sınıf ilişkilerinden bağımsız, statü temelli grupların oluşumundaki siyasetin rolü unutulmaktadır (Weber, 2006). Weber, sınıf ve statü grupları tartışmalarında Marx'ın sınıf analizine yönelik eksik bıraktığı kısımlara giriş düzeyinde kavramsal bir analiz yapmaya çalışmış, buna rağmen analizlerin açıklaması tamamlanmamıştır. Sınıf kavramı Weber'de Marx'daki kadar kilit bir noktada değildir; Marx'ın aksine Weber sınıf kavramını daha sistematik bir biçimde ele almakla birlikte el yazmalarında sınıf analizini eksik bıraktığı görülmektedir (Giddens, 1989:17; Edgell, 1993:21).

Weber, sınıf kavramının, ortak sınıfsal koşulları paylaşan herhangi bir insan topluluğuna işaret ettiğini söylemekle yetinmiştir. Buna göre, mülkiyet ve mülkiyet yoksunluğu, bütün sınıfsal konumlar için temel kategoridir. Bu iki kategorinin, üreticilerin veya tüketicilerin rekabet mücadelesinde etkili olup olmayacağının bir önemi yoktur. Yine de bu kategoriler içerisinde sınıfsal konumlar ayırt edilmektedir: bir tarafta getiri için mülkiyetin türüne göre kullanılabilirliği, diğer yanda piyasada arz edilebilecek hizmetlerin çeşitliliği (Weber, 1999:84; 2001).¹³ Weber için ‘mülkiyet’, üretim sistemlerinde bir sınıfın diğerini sömürmesine izin vermediği için; bir sınıfın

¹² Weber'in bu eleştirisi ve geliştirmiş olduğu teori ‘toplumsal katmanlaşma teorisi’ olarak da bilinmektedir. Marx'ın tersine Weber, etnik katmanlaşma ve statüler başta olmak üzere sınıf dışındaki farklı katmanlaşma biçimlerine dikkat çekmiştir.

¹³ Weber, mülksüzleşme sürecini üretim ilişkileri ile sınırlamamakta, tam tersine ekonomi dışı alanlardaki yoksunlaşma olgusunu da içeren çözümlemelere yönelmektedir. Bu çözümlemelerde yönetim araçlarından uzaklaşma olgusu daha önemlidir, bu nedenle bürokrasi sorunu Weber'in kuramında önceliklidir (Öngen, 2014:102).

piyasalara girişte ayrıcalıklı üstünlüğe sahip olmamasına izin vermediğinden ötürü önemlidir (Pakulski ve Waters, 1996:69). Weber'in sınıf tanımındaki vurgu, 'üretim' üzerine değildir, ancak bu vurgu, bir mal arzına, dışsal yaşam koşulları ve hayat deneyimleri fırsatına, belli bir ekonomik düzende gelir sağlamak adına malları ve becerileri tasarruf altına almak için sahip olunan gücün miktarına ve türüne veya bu gücün yokluğu üzerinedir (Day, 2001:10). Bu bağlamda Weber için sınıfsal konum, 'piyasa' konumudur.¹⁴ Buna karşılık statü ise 'prestij' ve 'onur' ile tanımlanmaktadır (Pakulski ve Waters, 1996).

Sınıfların aksine statü grupları daha normal gruplar olarak görünmelerine rağmen bazen dağınık, biçimsiz özellikler sergileyebilmektedir. Bütünü ile ekonomi tarafından belirlenen sınıfsal konumlara karşın, 'statü' insanların yaşam tarzlarının somut, pozitif ya da negatif 'toplumsal onur ölçüsü' tarafından belirlenmektedir. Farklı bir ifade ile toplumsal onur ölçüsünün temelinde, toplum içerisinde iyi bir statüye sahip olmanın kıstası belirli bir yaşam tarzına sahip olmaktan geçmektedir. Bu onur toplumda çoğunluk tarafından kullanılmakta olan herhangi bir 'nitelik' ile bağlantılı olabileceği gibi 'sınıfsal konum' ile de birleşebilmektedir (Weber, 1999:88). Marx, sınıfları üretim ilişkileri içinde konumlanmış olarak görürken Weber, onların mülkiyet ya da hizmetlerin satışında ve ürettiklerinin sağladığı getirilerde konumlandığını düşünmüştür (Dworkin, 2012:70). Bunun da ötesinde Weber sınıfın yapısının zaman geçtikçe basitleşeceğine inanmaktan çok, sınıfların giderek parçalanacağına, dağılacağına ve sayısının artacağına inanmıştır. (Weber, 1994).

Weber için sınıfı ortaya çıkaran faktör ekonomik çıkardır, ancak 'sınıfsal çıkar' kavramı belirsizdir. Bunun sebebi, çıkarlarının yönünün sınıfsal durumdan ortak olarak

¹⁴ Weber için piyasadaki fırsat, bireyin kaderi açısından genel durumu ortaya koyan belirleyici unsurdur. Bu noktadan hareketle Weber, olumlu ayrıcalıklı sınıfların mülk sahibi sınıflar ile ticari sınıfları birbirinden ayırmaktadır. (Edgell, 1993).

etkilenenlerin büyük veya küçük bir kısmının hareketlerine göre değişebilmesi hatta aralarında bir birlik, birey ümit verici sonuçlar beklesin ya da beklemesin durumun içerisinden çıkmasıdır; sınıf, ekonomik çıkar ve sınıf hareketleri arasındaki ilişki açık değildir (Weber, 1999:86).¹⁵

Diğer bir açık olmayan veya parçalı olan nokta ise Weber'in 'sınıf mücadelelerine' yönelik olan tutumudur. Weber'in çalışmalarında sınıf mücadelelerine yönelik çok az sayıda atıf vardır. Sınıf, çoğunlukla çeşitli olası durumları elde etmek için varlığını devam ettirmektedir. Çünkü ortak bir sınıfsal pozisyonu paylaşan bir grup insan, benzer yollarla bir davranış gösterme eğilimindedir (Breen, 2005:34). Weber'in sınıf analizi için kısaca burjuva – proletarya arasındaki sömürü düzeninin göz ardı edilerek geliştirilmiş bir analiz olduğu söylenebilir ve Giddens'a göre (1989:81), Weber, kendi sınıf analizi kavramını Marx ve Marksist düşünürlerden farklı bir yerde durduğunu göstermek için geliştirmiştir. Giddens (1989), her kapitalist toplumun temelde sınıflı toplum olduğunu kabul etmektedir. Giddens'daki Weberyen bağlantı Marksist hitabetle maskelenmiştir. Giddens, mülkiyet ilişkilerinin önemine değinirken sınıflı toplumların, eşitsizliğin boyutu ve türüne, sınıfsal sömürünün karakteri ve sınıf mücadeleleri tarafından şekillenmiş sınıfsal bilincin doğası ve boyutuna göre farklılık gösterebileceğini düşünmektedir.

1.2.4 Orta Sınıf Tartışmaları

“Orta sınıf”, sınıf kategorilerini toplumsal üretim ilişkilerinin yapısından türeten Marksist sosyolojiye yabancı bir kavram olmakla birlikte, temel olarak bölüşüm ilişkilerine odaklanan Marksizm dışındaki toplumsal eşitsizlik teorilerinde de oldukça

¹⁵ Bununla birlikte, sınıf konumlarının ortak yaşam fırsatları biçiminde tanımlanması, sınıfların kendi içinde bu ölçüte göre bölünmesi sonucunu doğurmakta ve bu nedenle de kuramın en zayıf noktalarından birini oluşturmaktadır (Öngen, 2014:107).

değişken ve muğlak bir kapsama sahip olmuştur (Saraçoğlu, 2012:30). Orta sınıf meselesi en yalın hali ile burjuvazi ve proletarya dışındaki sınıfların teşhisindeki güçlükten kaynaklanmaktadır; bu nedenle incelenen kesimlerin sınıf kimliği taşıyıp taşımadığı ve eğer taşıyorlarsa bir orta sınıf mı yoksa birden çok sınıfı mı oluşturduğu soruları yanıtsız kalmaktadır. Orta sınıf meselesinin Marksistler için sıkıntılı yönü, bu konunun genel sınıf tahlilinde ciddi bir revizyon gerektirdiğinin bilincidir (Balaban, 2013:15-18).

Günümüz orta sınıf tartışmalarında her şeyden önce şunu söylemek gerekir ki bugün kullanılan orta sınıf ile Marx ve Engels'in özellikle Manifesto' da sözünü ettikleri orta sınıf birbirinden farklı kavramlardır. Marx ve Engels için orta sınıf, burjuvazinin bizzat kendisiyken özellikle Sanayi Devrimini takip eden dönemde ortaya çıkan burjuva toplumu da günümüz burjuva toplumundan farklı bir noktadadır. Sınıf tartışmalarına yeni bir boyut kazandıran orta sınıf meselesi Marksizmin tarihsel maddecilik anlayışıyla ciddi anlamda çelişkiler barındırırken aynı zamanda Weberci sınıf analiziyle de tam olarak bağdaştığı söylenemez. Özellikle II. Dünya Savaşından sonraki dönemde teknik ve profesyonel anlamda çalışanların sayısında ciddi artış yaşanmıştır; bu artışla beraber güncel sınıf tartışmalarında adı geçen çalışan grubunun hangi sınıf kategorisi içerisinde yer alacağı tartışması da alevlenmiştir. Sınıf teorisyenleri bu yeni grubu 'bilgi sınıfı', 'hizmet sınıfı', 'yeni küçük burjuva', 'yeni işçi sınıfı', 'yeni orta sınıf' ya da en yalın haliyle 'yeni sınıf' olarak adlandırmıştır (Pakulski ve Waters, 1996:56). İşçi sınıfı ve sosyalist modernitenin modası geçmiş olarak ilan edildiği bir dünyada, orta sınıf toplumu alternatif bir geleceğin sembolü haline gelmiştir (Therborn, 2013:101).

Örneğin, Poulantzas'ın küçük burjuvazi ya da orta sınıfa bakışı net bir biçimde olumsuzdur. Poulantzas, geleneksel küçük burjuvayı orta sınıf burjuva ile tanımlayarak her ikisini de küçük burjuva olarak adlandırmaktadır. Buna göre eğer bütün orta sınıflar

tek bir sosyal sınıfa aitse hepsi küçük burjuva olarak açıklanmaktadır (Milios ve Economakis, 2011:236). Sosyal sınıfların tanımı mülkiyet ilişkileri neticesinde farklı bir boyut kazanmıştır. Yeni küçük burjuva, üretken olmayan emek ile sınırlıdır. Buna paralel olarak kapitalist üretim tarzında üretken emek, artı değer üretirken maddi serveti arttırarak kullanım değeri üreten maddi üretim ile doğrudan ilgilidir. Fiziksel koşullarda yeni kullanım değeri üretmeyen ücretli çalışanlar üretken olmayanlardır ve bu nedenle çalışan nüfusun bir parçası değildir (Poulantzas, 1973; 2008). Poulantzas, yeni küçük burjuvazinin tam bir tanımını sunmamaktadır ve bahsettiği sınıfın ne olduğu değil ne olmadığıdır (Balaban, 2013:19). Üretken olmayan emek, artı değer yaratmayan emek işçi sınıfına dahil olmadığı gibi sömürülen sınıf da değildir (Yurtsever, 2016).

Görüldüğü üzere burjuva ve proletarya dışındaki sınıfları tam olarak tanımlamanın imkansız oluşuyla birlikte özellikle 1970’li yıllardan itibaren özellikle ‘beyaz yakalı’ olarak tanımlanan çalışanların orta sınıf olarak nitelendirilmesi orta sınıf tartışmalarını derinleştirmiştir. Bu çalışmanın konusu itibarıyla katı atık toplayıcılarının orta sınıfa mensup olduklarına dair literatürde herhangi bir kaynağa rastlanılmamışken, sözlü tartışmalarda bu kodlamayla karşılaşmıştır. Öte yandan, Türkiye’de orta sınıfın kendine has yapısı, sermaye yapısı ve sermaye sahibi olmak ya da üretim ilişkilerindeki konumların yükseltilmesiyle belirlenmektedir (Uca, 2016:40). Özellikle 1980’li yıllardaki ihracata yönelik birikim rejimine geçiş, kentsel dönüşümü hızlandırarak, kenti sınıf profilinde de değişikliklere yol açmıştır; tüketim kültürü de bu değişikliklerden etkilenecek belli tüketim kalıpları içerisinde yer almak bir anlamda yeni orta sınıflaşmayı yaratmıştır (Yurtsever, 2016:159). Orta sınıflaşma süreci sermaye, kentleşme ve tüketim kültüründeki dönüşümler aracılığıyla katı atık toplayıcılarını kapsadığı düşünülmektedir. Orta sınıf fenomeninin Türkiye’deki gelişimi düşünüldüğünde katı atık toplayıcılarının bu kategoriye dahil olup olamayacağı madığı nedenleriyle analiz ve sonuç bölümlerinde tartışılacaktır.

1.2.5 Sınıf Dışılık Üzerine

Sınıf dışılık çalışan sınıf kategorisinin en alt kademesinde yer alan nüfusu tanımlamak için kullanılmaktadır. Sınıf dışı kavramının kullanılmaya başlandığı 1960'lı yıllarda kavram üzerinde fikir birliği sağlanamamıştır; kavram üzerinde net bir ortak tanıma ulaşılamaması nedeniyle de günümüzde sınıf dışılığın kullanılmasına ilişkin problemler devam etmektedir. Giddens gibi sosyologlar ve 1960'lardaki solcu düşünürlerin Kuzey Afrika ve İngiltere'deki ırksal azınlıkları analiz etmek amacıyla kullandığı sınıf dışılık, yakın geçmişte belirgin bir şekilde Amerikan sosyal politikasına yönelik tartışmalarda “Yeni Sağın” kullandığı bir araç haline gelmiştir (Smith,1992:3).

Sınıf dışı kavramını ilk defa 1962 yılında kullanan İsveçli ekonomist Gunnar Myrdal Amerikan ekonomisi için kötümser bir gelecek tahmininde bulunmuştur. Myrdal (1978), sınıf dışı kavramını sanayi sonrası ekonomi olarak adlandırılacak sanayisizleştirme döneminin kurbanlarını tanımlamak için kullanmıştır, ancak Myrdal'ın ekonomik kurbanlar üzerine geliştirdiği analizi oldukça kısa kalmıştır (Gans, 1995:27). Myrdal'ın sınıf dışı olarak nitelediği, “işsizlerin ayrıcalıksız sınıfı”, “istihdam edilebilmek için gerekli vasıflara sahip olmayan kişiler”, “kendilerini toplumdan soyutlayıp yeterli derecede çalıştırılmayanlardır.” (Myrdal, 1978).¹⁶

Sınıf dışılık, bir işte istihdam edilecek düzeyde vasıflara sahip olmayan kişiler için kullanılmaktadır. Bu kişiler çok uzun süreli işsizlerdir veya işgücü piyasası içerisinde yer almamaktadır Sınıf dışılık, belli başlı sosyal aktivitelere katılamayan vatandaşların meydana getirdiği bir oluşum da değildir. (Harris, 1992:34). Sınıf dışılığa yönelik geliştirilmiş olan tanımlarda, sınıf dışılık yoksulluk ile aynı anlama gelmemektedir ayrıca sınıf dışılığa yönelik tartışmalar, yoksulluk sınırının nerede çizileceğine dair

¹⁶Myrdal, toplumun ırkını, toplumsal cinsiyet rollerini veya kültürel davranışlarını tanımlamamıştır. Myrdal'a göre sınıf dışılık ekonomik değişimler sonrasında işgücü piyasalarından dışlanan kesimlerce meydana gelmektedir (Morris, 1994).

yapılmış olan önceki dönem tartışmaların yeniden yayınlanması değildir. Sınıf dışı olarak tabi edilen kişilerin ne kadarının yoksul olduğu ve yoksulların kaç tanesinin orta sınıfa dahil olduğu soruları ampirik araştırmalara temel oluşturmaktadır (Smith, 1992:6).¹⁷

Marx, günümüzde sınıf dışı olarak adlandırılan kavramı kendi döneminde “lumpen proletarya” olarak adlandırmıştır. Ancak kavram kendi dönemi içinde yanlış anlamalara, yanlış yorumlara maruz kalmıştır. Bu kavram ile Marx ve Engels, modern proletaryanın herhangi bir sektörünü kastetmemiştir; işsiz ya da gerçek çalışanları işaret etmemiştir (Draper, 1990:378). Buna göre, lumpen proletarya olarak tabir edilen kesim, devrime katılmak yerine var olan sınıfsal yapının korunması yönünde tavır almıştır. Çünkü bu grup hayatlarını devam ettirebilmek adına burjuva ve aristokrasi sınıfına bağımlı kalmıştır. Lumpen proletarya, tüketim alışkanlıklarının esir aldığı, herhangi bir politik duruşu olmayan, bütün sınıflar tarafından istenilmeyen, dolandırıcılar, dilenciler ve toplumun diğer kimsesizlerinin meydana getirdiği gruptur. Marx için lumpen proletarya devrim karşıtı bir güçtür (Marx ve Engels, 2002).¹⁸

Sınıf dışılık büyümektedir. Sınıf dışılığın büyümesi doğrudan doğruya kalıcı ve uzun süreli işsizlik ile bağlantılıdır (Gans, 1995). Yüksek işsizlik oranının devam etmesi halinde, uzun dönemli işsizliği tecrübe etmiş kesimler, artan oranda işgücü piyasalarından uzaklaşmış olacaktır. Eğer toplam işsizlik oranı çok uzun dönemler boyunca ısrarlı bir şekilde yüksek düzeyde kalırsa, işgücü piyasalarında yer alanlar ile işgücü piyasalarından kopmuş olanlar arasındaki kutuplaşma artacaktır. Kutuplaşma,

¹⁷ Sınıf dışılık zaman içinde ahlaki olarak da belirsiz bir durum almıştır ve kavram bazen tanımsız bırakılmıştır; insanlar sınıf dışılığı kendi anladıkları şekilde kabul etmiştir. Çünkü sınıf dışılık, bazı yoksulları toplum dışında konumlandıran ve onların hiçbir şekilde toplumun bir parçası olamayacaklarını dikte eden bir şifredir. Dolayısı ile kavramı kullananlar, yoksulları toplumun geri kalanından dışlayarak onları ötekileştirmektedir (Gans, 1995:59).

¹⁸ Marx’ın ve Murray’ın ifadeleri birbirlerine benzemektedir. Ancak yine de doğru analizin yapılabilmesi adına formel istihdam ile doğrudan ilişkisi olmayan aileler için sosyal sınıf kategorisi içerisine sınıf dışı kategorisinin de eklenmesine gerek duyulmaktadır (Morris, 1994).

yeni bir hayat tarzı yaratacaktır. Bu analize göre, henüz sınıf dışılık yoktur ancak, toplam işsizlik oranı yüksek kalmaya devam ederse bu süreç, sınıf dışılığı yaratacaktır (Smith, 1992:89; Morris,1994).

İlerleyen bölümlerde değinileceği üzere ulusal literatürde katı atık toplayıcıları büyük ölçüde ‘kent yoksulluğu’ çerçevesinden incelenmiştir. Örneğin Acar ve Acar-Baykara (2008) ile Yardımcı ve Saltan (2007) kent yoksulu olarak katı atık toplayıcını çalışırken Özgen (2001), katı atık toplayıcısını kent yoksulu kategorisinde kabul ederken kent yoksulluğunun sınıf dışı özellikler gösterebileceğini beyan etmiştir. Katı atık toplayıcılarının karakteristiklerinin anlatılacağı ilerleyen bölümlerde de değinileceği üzere katı atık toplayıcılarının sınıf dışılığın kabul görmemiş tanımıyla bağdaştığını söylemek zor olduğu gibi kent yoksulluğu, genel olarak yoksulluk ve sınıf dışılık arasındaki ilişkinin de tek düze kaldığı düşünülmektedir. Örneğin yalnızca maddi yoksulluğu sefaletin tek parçası olarak algılamak, sefaletin başka yüzlerinin es geçilmesi anlamına gelmektedir (Erdoğan, 2001:9). Dolayısıyla katı atık toplayıcılarının yalnızca kent yoksulluğu penceresinden incelenmesi sınıf dışı kavramlarla tam anlamıyla örtüşmeyeceği için farklı sorun alanları nezdinde el alınmasını gerekli kılmaktadır.

1.3 Kültürel Kimlik

Kültürel kimliklerin nasıl oluştuklarına dair iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır; bunlardan ‘özcü’ görüş kültürel kimlik meselesine dar bir açıdan yaklaşarak bu olgunun tamamlanmış olgu olduğunu kabul ederken, ‘tarihsel’ görüş kültürel kimliğin sürekli üretilen ve henüz tamamlanmamış ve tamamlanmayacak olgu olarak tanımlar (Larrain, 1995:217). Hall’a (1997:33), özcü görüş insanların tarihsel olarak paylaştığı ve ortak geçmişlerinden kaynaklanan daha yüzeysel ve yapay olarak oluşturulmuş bir olgudur; bu olgu temelde değişmeden kalacaktır. Hall’ın özcü görüşe atfettiği anlamdan

hareketle kültürel kimliğin bu özelliği bakımından paylaşılmış tecrübeler, etnik kimlikler, belirli bir bölgede ve coğrafyada yaşıyor veya yaşamış olma, dil, din gibi faktörler kültürel kimliklerin öze dair olan boyutunu meydana getirmektedir. Tarihsel görüş ise kültürel kimliğin ‘oluşturma’ boyutuna dikkat çekmektedir. Buna göre var olan, yer, zaman, tarih, kültür değişen bir şeydir. Kültürel kimlikler tarihe sahiptir, ancak özcü görüşün durağan özelliğine karşın tarihsel görüş kültürün sürekli dönüşüm geçirdiğini iddia ederek dinamik bir süreci ortaya koymaktadır (Hall, 1990:223).

Hall ve Larrian’ın tanımlarından hareketle şu çıkarsamayı yapmak mümkündür; kültürel kimlikler belirli bir coğrafyada yaşayan insan topluluklarının aynı coğrafya içerisinde paylaştığı kültürün yönelimidir. Yine de bir kültürel kimliğin tanımlanmasında kullanılan sembollerin kendini yinemesi, söz konusu sembollerin ilerleyen dönemlerde de aynı kalacağı anlamına gelmemektedir. (Larrain, 1995).

Kültürel kimliğin içeriğini bir kez ve daima geçerli olacak tarzda sabitleme girişimleri ve bir halkın ‘doğru’ kimliğini keşfetmiş olma iddiaları, mutlaka belirli gruplar veya sınıflar tarafından kendi çıkarları için kullanılacak ideolojik biçimlere dönüşür. Özellikle kendi içlerinde bütüncül bir yapı oluşturamamış etnik gruplar içinde yer alan etnik grubun öncüleri kendi kişisel çıkarları için etnik grup sınırlılığını değiştireceklerdir. Etnik grubun manipüle edilmesinden çıkar sağlayan kişiler için Özbudun (2010) ‘kültürel ve sınıfsal ajan’ tasvirini kullanmaktadır. Ancak, belirli kültürel kimlik ifadeleri, özellikle toplumda ezilen ve ayrımcılığa maruz kalan gruplar tarafından geliştirilen kimlikler olarak egemen baskıya karşı bir direniş aracı rolü oynadıkları için ideolojik olarak değerlendirilmezler.

Keyman’a göre (2009:54), kültürel kimlikler, anlamları, içerikleri ve sınırları ortada, belli bir öze sahip ve bütünsel nitelikte nesnel varlıklar değil; aksine tarihsel ve

söylemsel olarak kurulmuş, toplumsal bir gerçekliktir; kimlik sorunları ve taleplerinin kaynağında, sömürü ve dışlanma süreçleri yatmaktadır.

1.4 Etnisite

Etnisite çok farklı disiplinlerin inceleme-çalışma alanına girmektedir. Bu nedenden ötürü de kuramsal açıdan bir sınıflandırma yapmak zorlaşmaktadır. Söz konusu zorluk etnisitenin veya etnik kimliklerin günlük konuşma dilindeki anlamıyla sosyolojik ve antropolojik kullanımlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin klasik sosyoloji literatüründe etnisite üzerine doğrudan yapılmış çalışmalara az sıklıkla rastlanmaktadır; her ne kadar etnisite veya etnik ilişkiler sosyolojinin dört büyük babası olarak kabul edilen Marx, Durkehim, Weber ve Simmel için doğrudan araştırma konusu olmamış olsa da kendi teorileriyle uyumlu ve bir anlamda eklemlenmiş teorilere rastlamak mümkündür. Çağdaş etnisite teorilerinin klasik sosyolojinin köklerinden beslendiği söylenebilir, ancak etnisitenin tam anlamıyla sosyolojik olarak bir kavram haline gelişi yeni sayılabilir. Benzer şekilde bazı antropologlar ekseninde kültürel kimliklerin etnik kimliklere şekil vermediği görüşü hakimdir. Yine de Haviland ve arkadaşlarının çalışmalarında etnisitenin analiz edilmesi sürecinde kültürel çeşitliliklerin hesaba katılması gerektiği görüşü hakimdir (Havilan, et al., 2011). Eriksen için de (2010a; 2011) birden fazla tekrar edildiği üzere ortak kimlik ve tarihin paylaşıldığı etnik kimlikler, gruplar ve inançlar, stratejik bir faaliyet içinden tarihsel koşullar tarafından yaratılmış olsun veya olmasın siyasi projelerin ürünüdür. Narrol (1974), etnik grup kavramının antropolojide aşağıdaki özellikleri barındıran nüfusları açıklamada kullanıldığını öne sürmüştür. Buna göre etnik grup;

1. Biyolojik olarak büyük ölçüde kendi kendine varlığını sürdüren,
2. Birlik üzerinde kültürel biçimlerde gerçekleştirilen temel kültürel değerleri paylaşan,

3. Bir iletişim ve etkileşim alanı oluşturan,
4. Kendisini tanımlayan bir üyeliği olan ve diğerleri tarafından aynı düzendeki kategorilerden ayırt edilebilen kategoridir.

Sosyoloji ve antropolojide ‘etnik grup’ kavramı tamamıyla olmasa da kısmen ‘ırk’, ‘ırklar’ yerine kullanılmaya başlamıştır; sosyal antropolojide etnik grup kavramı önceleri ‘soy’ kavramının kullanıldığı alanlarda yaygınlık kazanmaya başlarken siyaset bilimi ve sosyolojide etnisiteye olan ilgi özellikle yurttaşlık ve etnik milliyetçilik arasındaki farklılıklar hususunda milliyetçilik üzerine yapılan çalışmaları takip etmiştir (Fenton, 2003). Uzun dönemler boyunca kültürel kimlik ve etnisite kavramları aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Kültür özellikle de kültürel kimlik kavramının sınırları tam olarak belirlenmediğinden çoğunlukla etnik kimlik sınırıyla iç içe geçmektedir. Dolayısıyla çoğu antropolog neyin etnisite neyin kültürel kimlik olduğu konusunda sorun yaşamıştır (Fenton, 2011; Eriksen, 2011).

Etnisite ve kültürel kimlik arasında süregelen bu durum bir adım ileri taşınarak etnik kimliklerin ya da doğrudan etnisitenin kültürel kimlikle eşit sayılmayacağı tartışmalarını başlatmıştır. Anthias (2001), Fenton (2011), Eriksen (2011) ve Carter ve Fenton’un (2009) çalışmalarından kültürel kimlik ve etnisite üzerine şu çıkarımları yapmak mümkündür: etnik gruplar kültürel kimliklerden farklı olarak sosyal sınırların sürdürülebilir olması yönünden bir biçimlenme sürecidir. Kültürel kimlik ve etnisite arasındaki eşitsiz durumu anlatan diğer bir noktaysa etnik grup üyeliğinin, ortak kültürel katmanların yaratmış olduğu ağlarla biçimlenmiş olmasıdır ki Fenton ve Bradley (2003) kültürel grup olmalarından çok etnik grupları ‘sosyal ağ’ biçiminde nitelendirmektedir. Etnik kimliklerin veya doğrudan etnisitenin analizinde tecrübe edilecek olası bir başarısızlık doğrudan doğruya etnik kimliklerin kendisini ve politik amaçları etkiler,

dolayısıyla da etnik kimlikler kültürel ortaklığın konusu olmaktan çıkarak politik amaç sorunu haline gelebilir.

Etnisitenin sosyal bilimler açısından inceleme – çalışma alanı içine girmesi II. Dünya Savaşı yıllarına rastlamaktadır. Bu dönemde yapılan ilk çalışmalar genellikle grup üyelerinin sahip oldukları karakteristikler üzerinden diğer gruplardan ayrılması üzerinedir. Warner ve Lunt'a göre (1942), etnisite sosyal sistemi değiştiren bir karakteristikdir, bir gruba üye olmayı gerektiren özdeşliktir. Rex'e göre (1997) etnisite kültürel bir gruba ait olmanın yaratmış olduğu olumlu duygulardır. Etnisite üzerine son dönemde literatüre en çok katkı sağlayanlardan biri olan Eriksen'e göre (2010b) etnisite ırk ilişkilerini ifade etmektedir. Eriksen bir başka çalışmasında (2010a), etnisiteyi toplum içerisinde hiyerarşik olarak sıralanmış ve sayıları itibarıyla kendilerini toplumdaki diğer gruplardan farklı gören gruplar için kullanmaktadır. Eriksen bir anlamda yapmış olduğu tanımla bir anlamda sınıf ve etnisite arasındaki ince çizginin belirginleşmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Karner'a göre (2007:22) etnisite, kültür, ortak tarihsel miras ve dil üçlemesinin ürünüdür. Barth ise etnisiteyi grup sınırlarının yeniden üretimi temel alınarak sosyal örgütlenmenin yeniden üretimi olarak tanımlamıştır. Barth'a göre (1998), etnik kimlikler grup üyeleri veya aktörler tarafından kimliklendirilen kategorilerdir; etnik grupların devamlılığının sağlanması için de kültürel karakteristiklerin değişim eğilimi içinde olmasına rağmen sınırların devamı esastır. Barth bu aşamada kritik bir saptamayla grubu tanımlayan unsurun kültürel kimlikler değil etnik sınırlar olduğunu iddia etmektedir. Etnisitenin tanımlanması veya ne olduğu üzerine en radikal açıklamalardan biri Fenton tarafından yapılmıştır. Fenton'a göre (2003), etnisitenin bir teorisi olmayacağı gibi etnisitenin teorileştirilmesi de mümkün değildir. Fenton'un bu söylemi bir anlamda etnisite, ırk ve ulusal kimliğin sosyal ve teorik ana akımdan reddedilişi anlamına gelmektedir. Fenton (2003:191),

etnisitenin ancak bir motivasyon kaynağı olduğunda ve sosyal örgütlenmenin temel çerçevesiyse baskın geleceğini iddia etmektedir.

Günlük dildeki etnisite kavramının, günlük dile algılanması, algılayanın durumsal etmenleri kendi değerler sistemiyle yorumlaması sonucu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla otuz sene önce etnisiteye farklı bir anlam atfeden birey otuz sene sonra durumsal etmenlere bağlı olarak etnisiteye farklı anlamlar yükleyebilmektedir. Bu bakış açısı da araştırma bulgularını yorumlayabilme açısından önem taşımaktadır. Algılayan kişinin tutum ve değerleri de etnisiteye yüklediği anlamı farklılaştırabilir. Eriksen'e göre, (2004:26), etnik ilişkileri akıcı ve tartışmaya açıktır; etnik ilişkilerin önemi durumdan duruma çeşitlilik göstermektedir, ilkel ve kültürel köklere yapılan atıflar etnik kimlikleri bilinçli biçime manipüle edebilirken modern toplumda ekonomik rekabet yaratabilmektedir.

Etnik grupların sınırlarının birbirlerine yakın olduğu söylenebilir ve durumdan duruma göre de farklılık gösterebilmektedir. Etnisitenin ilişkili biçimde önemli olmadığı durumlar söz konusuysen, davranışlara öncülük eden veya sosyal dışlanma ya da sosyal içerme için karar mekanizması şeklinde algılandığı durumlar vardır. Eriksen (2010a:74) söz konusu durumun birtakım sonuçlarını olduğunu ve bu sonuçların iki farklı sonuç doğurabileceğini öne sürmektedir: ilk durumda baskın grup yeni üyeler kabul ederken ikinci durum kendi içinde iki farklı alt olay meydana getirmektedir. Buna göre aykırı olan grup farklı kollara ayrılarak kendini etnik bir kategori olarak ilan eder ya da grup üyeleri, kültürel olarak farklı olduklarının bilincinde olmalarına rağmen atalarının etnik kategorilerinde kalarak bir sadakat örneği gösterebilirler. Eriksen'in bu açıklamasını toplum çözümlemelerinde ve işgücü piyasaları olmak üzere bazı somut olaylarda görmek mümkündür.

Eriksen'e göre (2001), çoğu geleneksel inşa diğer kültürlerdeki insanlarla bağlantıya geçmek için işgücü piyasalarında, politikada rekabetçi bir ilişki içinde oldukları kentlere taşınmıştır. Eriksen bu durumu 20.yüzyılda dünya genelinde yaşanmış en büyük değişimin 'kentleşme' olduğunu öne sürerek Kuzey Amerika ve Güney Afrika'da sosyal ve kültürel değişimlerin yeni yerlere taşındığında etnik kimliklerin her şeye rağmen nesiller boyunca korunduğunu ortaya koymuştur. Buna göre Amerika üzerine yapılan incelemelerde 'Amerikan eritme potasının' hiçbir zaman etkili olmadığı sonucuna varılmıştır; etnik farklılıkları ortadan kaldırmaktansa modern Amerikan toplumu insanlar arasında yeni bir kişisel farkındalık biçimi yaratmıştır, çoğu Amerikalı iş arama süreçlerinde kendi etnik ağlarını kullanmaya devam etmiştir. Park (1950) için kentler çevresel sistemlerdir ve farklı bireyler için farklı fırsatlar yaratmaktadır; aynı zamanda sınıf, ırk ve ulusal kimliğe dayalı çeşitli ve birbirinden tamamen farklı sosyal dünyaların oluşumuna da zemin hazırlamaktadır. Bu sosyal dünyalar uzak fiziksel komşuluk ilişkileriyle çevrilmiştir, aynı zamanda etnik farklılıklar ekonomik kaynaklara ulaşmada eşitsiz bir bölüşüm yaratmıştır. Ekonomi alanların etnik kimliklerle bir araya gelerek meydana getirdiği 'doğal alanlar' işbölümü ve o bölgelerde yerleşik olanların kültürel kimliklerine bağlı olarak az veya çok keskin biçimde birbirinden ayrılmaktadır. Park (1950), bu doğal alanlara örnek olarak Küçük Sicilya ve Chicago'daki göçmenlik hareketleri sonrasında etnik grupların meydana getirdiği Black Belt'i¹⁹ örnek olarak göstermektedir.

Türkiye içinse kuşkusuz en kilit örnek Lordoğlu ve Aslan'ın (2012) işgücü piyasalarında etnik ayrımcılık üzerine yapmış oldukları çalışmadır. Bu çalışmayı önceki

¹⁹ Black Belt, Chicago'daki siyahi göçmen tarihini anlatan bir kavramdır. Buna göre geçmişi 16.yüzyıla dayanan bu hareket kaçak kölelerin ve azat edilmiş kölelerin 17.yüzyılda kentin ilk siyahi topluluğunu kurmalarıyla başlamaktadır. 20.yüzyılın ilk yarısında Güney Chicago'dan yüzbinlerce siyahi göç ederek kentsel nüfusa dahil olmuştur. Bu nüfus kendi kiliselerini inşa etmiş, topluluklar kurmuş, kendi müziklerini, adetlerini ve edebiyatlarını geliştirmiştir. Sivil Haklar Hareketinden yıllar önce bütün sınıfların siyahileri Güney Chicago'da olduğu gibi Batı Chicago'da da kendi topluluklarının kurabilmiştir.

örneklerden ayıran önemli noktalardan biri doğrudan sosyal politika temelli olmasıdır; diğer örneklerin temelli büyük ölçüde sosyolojik yaklaşımlar içerirken Lordoğlu ve Aslan'ın çalışması Türkiye'deki işgücü piyasalarına yönelik olması açısından ayrıca önemlidir. Türkiye'de etnik ayrımcılık her ne kadar hukuki olarak yaptırımlara bağlı olsa da uygulamada bu durumun işlemediğini söylemek mümkündür. İşgücü piyasalarına giriş, piyasada tutunma, terfi etme gibi konularda etnik kimliklerin belirleyiciliğini ortaya çıkarmayı amaçlayan çalışma sadece işgücü piyasalarıyla sınırlı kalmamış elde edilen veriler bir anlamda toplum nezdinde ayrımcılığın farklı biçimlerini de açıklamıştır. İşgücü piyasalarında etnik ayrımcılık, etnik kimliğin dışlanması ya da zora dayalı olarak farklı kimliğin benimsetilmesine dayalıdır. İş ortamı içinde ana dilini konuşmaktan kaçınmak bu sayede benzer ve türdeş bir çalışma ortamına dâhil olmak veya hâkim ulusun dilini konuşma zorunluluğu sık rastlanan etnik ayırım örneklerinden bazılarıdır (Lordoğlu ve Aslan, 2012:120).

Görüldüğü üzere etnik grup sınırlarının birbirlerine yakın oluşu toplumdan topluma farklı algıların benimsenmesiyle sonuçlanmaktadır; Amerika'da özellikle işgücü piyasalarında iş arama süreçlerinde genellikle aynı etnik grup ağları içerisinde iş arama durumu söz konusu olurken Türkiye'de iç içe geçmiş farklı etnik grupların yaşadığı toplumda baskın olan etnik grup çalışma hayatının öncesi ve sonrasında yapmış olduğu seçimlerle sosyal dışlanmayı doğurmaktadır. Bu çalışmanın konusu itibarıyla de katı atık toplama işini büyük ölçüde Kürtlerin yapıyor olması gerek toplayıcılığa başlama kararının alınması gerekse toplayıcılık işi esnasında etnik kimliklerden ötürü bir sosyal dışlanma olgusuyla karşılaşma olasıdır.

Etnisite kuramları üzerine literatür taraması yapıldığında genel olarak iki kuram üzerine tartışmaların yürüdüğü görülmektedir: Primordial kuram ve araçsalcı kuram. Ne var ki son dönem çalışmalarda özellikle klasik Marksist ve Post-Marksistlerin Marx'ın sınıf

teorisinden yola çıkarak etnisite üzerine teoriler ürettiği görülmektedir ki bu çalışma itibariyle de Marksist kuram temel alınarak analiz ve karşılaştırmalar yapılacaktır. Marksist kuramın olduğu yerde elbette ki bir anlamda anti tezi Weberci kuramla da karşılaşmak mümkündür. Etnisite kuramlarının aktarılmaya çalışılacağı bu bölümde kuramlar ana hatlarıyla verilecek, konuyla bağlantılı olduğu düşünülen bilgiler aktarılacak ve konudan bağımsız söylemlerden mümkün olduğunca kaçınılacaktır. Son olarak eklemek gerekir ki etnisite kuramları temel alınarak geliştirilecek teorilerde veya yapılacak çalışmaların eklektik olması gerektiği düşünülmektedir.

1.4.1 Primordial Kuram

Kelime anlamı ‘başlangıçtan bu yana var olan’ veya daha kısa biçimde ‘ilkel’ olan primordial, kuramsal açıdan iki farklı gruptan incelenebilmektedir. İlkinde etnik grupların gelenek, kültür, dil, din, tarih gibi ayırt edici özelliklerine birinci derecede önem veren kuramlar yer alırken; ikinci grupta genetik özelliklere vurguda bulunan ve etnik kimlikleri ekonomik ilişkiler çerçevesinde avantaj sağlamak kullanılan akraba seçiminin bir uzantısı olarak gören kuramlar yer almaktadır (Sağır ve Akıllı, 2004:9). Geertz’e göre (1994:32), primordial bağlar sorgulanmaksızın kabul edilen bağlardır. Primordial kuramın yaklaşımından hareketle benzer veya aynı özelliklere sahip bireylerin bir araya gelerek etnik grupları meydana getirebileceği söylenebilir.

Fenton (2003), etnik kimlik veya doğrudan etnisitenin primordial bağlarla özel ve doğrudan ilgisi olmadığını iddia etmektedir. Fenton (2003:76), etnisitenin primordial bir olgu olup olmadığı sorusundan çok primordial kavramının ne olduğu ve etnik bağlar ve kimlikleri açıklamada nasıl bir misyon üstlendiği sorusuna odaklanmaktadır. Buna göre primordial kavramı ‘ne tür bir toplumda yaşıyoruz’ sorusunun doğasıyla ilgilidir. Ne tür bir toplumsa ‘sosyal birleşmenin’ temelleri nedir sorusuyla yeniden biçimlendirilmektedir.

1.4.2 Araçsalcı Kuram

Araçsalcı kuramda etnik kimlikler sosyo – politik koşulların meydana gelmektedir. Temelinde birtakım politik hedefleri olan ya da politik hedeflere ulaşmak için politik üst yapının hükmettiği veya kontrol altında tuttuğu grubu etkilemek, harekete geçirmek için araçsalcı kuram devreye girmektedir. Esasen etnik kimlikler, etnik grupların politikleşmesini açıklamada da önemli olan bu yaklaşımlarda öngörülen durumların bir karışımıdır ve özellikle politikleşme sürecinde şartlara göre iki yönünü de bir biçimde gösteren halleri ile ortaya çıkar (Fenton ve Bradley, 2002:22). Buna ek olarak söz konusu üst yapı kontrol ettiği grup üzerindeki hegemonyasını koruyabilmek ve sürdürebilmek adına birtakım mitler yaratabilir; bu mitlerden biri de etnik kimlikler olarak görülebilir (Brass, 1991:25).

Bu yaklaşıma göre kültür katı ve değişmesi zor nitelikte değildir ve siyasal ve sosyal koşullara göre değişime uğrayabilir. Kültür, seçkinler için manipüle edilebilecek sembollerini sunmaktadır (Sağır ve Akıllı, 2004:13). Seçkinler dışındaki kitlelerin, yaratılan mitler etrafında toplanması ve/veya kolektif eyleme geçmesi ve grubun sağladığı kimlik ile kendilerini özdeşleştirmeleri, bireylerin akılcı olarak çıkarlarını maksimize etmeye yönelmesine dayandırılmaktadır (Hechter, 1996)²⁰. Tahakküm edenin bu eğilimleri en net biçimde etnik mücadelelerde kendini göstermektedir. En yoğun olarak gözlemlenen etnik mücadele ekonomik, politik, sosyal ve çevresel dönüşümlerin eş zamanlı yaşandığı dönemde ortaya çıkmaktadır. Ekonomik koşulların bozulduğu, işsizlik oranının yükseliş eğiliminde olduğu ülkelerde yaşam standartlarında gerileme, politik kaos ve sonrasında zorunlu göç olgusu yaşanabilmektedir (Richmond, 2002:721). Karner bu aşamada araçsalcı yaklaşım temel alınarak etnik grup üyeliğinin toplumsal eşitsizlik ve ekonomik kıtlık koşullarında politik bütünlük sağlandığını öne

²⁰ Hechter'den akt. Akıllı ve Sağır, 2004.

sürmektedir (Karner, 2007:137). Zorunlu göçe sebep olan bazı güncel etnik mücadelelerin tarihsel kökeni şüphesiz global ekonomik dönüşümlerin daha erken yaşanmasına neden olmaktadır.

1.4.3 Marksist Kuram

Katı atık dünyasını açıklamak için diğer etnisite kuramlarının eklektik olma özelliği göz ardı edilmeden Marksist kuramın ön plana alınması tercih edilmiştir. Hem gözlem hem görüşmeler hem de Birkbeck'in (1978) 'görünmez fabrika işçisi' kavramından hareketle toplama işi kendi hesabına çalışma gibi algılanmasına rağmen atık toplamanın ardında bir ücret beklentisinin yattığı söylenebilir. Dolayısıyla meta zinciri ve hiyerarşi incelendiğinde modern dünya fabrika sistemine benzemeyen bu çalışma biçimi için 'a – tipik fabrika modeli' şeklinde algılanması olasıdır. Modern dünya işçisinin iş güvenliğinin, sosyal güvenliğinin olması, belirli bir vasıf düzeyine sahip olması bu çalışmayı gerçekleştirenlerden ayrılmakla birlikte günümüz fabrika sistemlerinde 'esneklik' uygulamalarının ön plana çıkmasıyla modern fabrika işçisiyle benzerlik göstermektedir. Farklı bir anlatımla yeni dünya işçisiyle aynı özelliklere sahip olmasa da benzer karakteristikleri barındırmaktadır.

Marksist literatür incelendiğinde Marx'ın etnisite üzerine herhangi bir eserine rastlamak mümkün değildir; ne var ki Marx'ın yazılarına dikkatli bakıldığında, bu eserlerle bağlantılı ve anlamlı etnisite teorilerinin varlığından söz etmek mümkündür. Malesevic (2004), Marx'ın etnisite üzerine geliştirmiş olduğu teorinin üç derinlemesine tematikle bağlantılı olduğunu öne sürmektedir. Buna göre (2004:14);

1. Ekonomik tabanın kültürel ve dolayısıyla da etnik üstyapı üzerindeki üstünlüğü.
2. Etnik kimlikler özellikle insanlığın evrensel ilerlemesi önünde bir bütün olarak engeldir.

3. Sınıfın, etnisite üzerindeki tarihsel yükselişi.

Bilindiği üzere Marx'ın bütün çalışmalarının temel prensibi 'sınıf savaşı' üzerinedir. Marx için (2011), ekonomi sosyal değişimin ve sosyal yapının temeliyken kültür ve fikirler üst yapıyı meydana getirmektedir. Etnisite şu durumda üst yapının alanına dahil olmaktadır. Grupların kültürel farklılıklarının etkisi ekonomik sistemler içerisinde köklerine rastlamak mümkünken bu farklılıklar kapitalist üretim tarzı tarafından belirlenmektedir. Kapitalist toplumdaki etnik kimliklerin yaratmış olduğu düşmanlık nesnel bir problem olarak görünse de bu durum tamamen kapitalizmin yabancılaştırıcı yapısından kaynaklanmaktadır (Malesevic, 2004:15). Marx (1997), 'Yahudi Sorunu'nda temel problemin dini veya etnik nedenlerden kaynaklanmadığını, kapitalist toplumun yabancılaştırıcı etkisinin ön planda olduğunu ve en önemli çıkarsamalarından yabancılaşmanın insanları birbirinden uzaklaştığını öne sürmektedir.

Horowitz'e göre (1985), Marksizm içindeki etnik çatışma sermaye tarafından farklı bir deyişle üretim araçlarının mülkiyetine sahip sınıf tarafından başlatılmış doğal olmayan çatışmadır. Buna göre sınıf savaşı egemen sınıflar tarafından bir anlamda işçi sınıfının mücadele ve örgütlenme gücünü kırmak, var olan hegemonik konumu devam ettirmek için bilinçli biçimde pompalanan, etnik çıkarların farklı olduğunun iddia edildiği bir süreçtir. İşçi sınıfı ne zaman ki kendi için sınıf gelir ancak o zaman Manifesto'da belirtildiği gibi bir birleşim olacak ve etnik kimlikler de bu birleşme sonrasında ortadan kalkacaktır (Guibernau ve Rex, 1997). Marx için sınıf bilinci sosyal değişim için temel önceliktir, gerçek güçtür; etnik kimlikler ise komünist toplum kurulduktan sonra aşılacak ikinci bir yapay gölgeden başka bir şey değildir.

1.4.4 Weberci Kuram

Weber'in etnisite kuramı büyük ölçüde Marx'ın sınıf teorisine karşı geliştirmiş olduğu sosyal statü grupları tezine dayanmaktadır. Weber'in kuramı bu çalışmanın temeli ve modellemesiyle örtüşmediğinden kuram detaya girmeden ana hatlarıyla aktarılacaktır.

Weber, etnisite teorisini dört öğreti üzerinden geliştirmektedir:

1. Etnisite, statü gruplarının bir biçimidir.
2. Etnisite, monopol sosyal kapanma mekanizmasıdır.
3. Etnik toplumsal örgütlenme biçimlerinin çokluğu.
4. Etnik köken ve politik hareketlilik.

Weber (2006), etnik grupları, fiziksel tipteki ya da her iki özelliğin ya da her ikisinin benzerliği yüzünden ya da sömürgeleştirme ve göç hatıraları nedeniyle ortak soya öznel bir inançla yaklaşan insan grupları şeklinde tanımlar; buna ek olarak da etnik grup içerisinde kan ilişkisinin olup olmaması önemli değildir. Burada önemli olan etnik kökenin yalnızca belirli bir grup inancı temelinde var olmasıdır - herhangi bir grup paylaşılan ortak inanç yoksa etnik bir grup olmaz; etnisite, ortak inanca inanmada kök salmaktadır.

Sonuçta ortak atada olan bu inanç büyük oranda kurgusal olmasına rağmen, kültürel ya da fiziksel benzerlik gerekçesiyle ya da paylaşılan ortak hafıza temelinde pekiştirilmiştir (Weber, 1996; Malesevic, 2004). Bir etnik grup öncelikle sosyal ve politik eylem yoluyla yaratılmıştır. Harekete geçirildiğinde etnik bir grup genellikle bir statü grubu türü olarak işlev görür. Başka herhangi bir statü grubunda olduğu gibi Weber etnik kökenleri, belli bir "sosyal onur görüşüyle" belirlenen ve belirli yetiştirme, eğitim veya diğer sosyalleşme yöntemleri kullanılarak yaratılan biçimsiz olgudur (Weber, 1994).

1.5 Sınıf ve Kültürel Kimlik Arasındaki İnce Çizgi Üzerine

1970’li yıllardan itibaren sınıf kavramına yönelik sert eleştiriler geliştirilmeye başlanmıştır. Kuşkusuz bu eleştirilerin en başında sınıfın eski önemini kaybettiği iddiaları gelmektedir. Bu dönem özellikle ırk ilişkilerinin sosyolojiyle yakın ilişki içine girdiği ve zaman içerisinde de sosyolojinin bir anlamda sınıf ve ırk arasındaki etkileşimi incelemeye başladığı dönem olarak nitelendirilebilir. Söz konusu dönem aynı zamanda özellikle post akımların da etkisiyle Marksist ve Weberyen sınıf teorilerinin Marx’ın ve Weber’in takipçilerince yeniden yorumlanmaya çalışıldığı dönemdir. Neo – Marksistler sınıfı alt katmanlara ayırırken, Neo – Weberyenler ise ırk ilişkilerini ön plan çıkararak doğrudan sınıf, siyaset ve güç odaklı bağlantıları temel inceleme alanı olarak kabul etmiştir.

1970’lerden itibaren sınıf kavramının geçirdiği dönüşüm üzerine yapılan tartışmalarda, sınıf kavramının artık eski öneminin kalmadığı, sosyolojik araştırmalarda da sınıfın merkezi konumunun terk edildiği ve yerini de kültürel kavramların özellikle de etnisitenin aldığı vurgulanmıştır. 18.yüzyılda şekillenmiş olan modern anlamdaki ekonomi politiğin temel varsayımı ve sosyoloji biliminin en temel unsuru olan sosyal sınıf kavramı ‘post’ ön adlı akımların iddia ettiği üzere anlamını yitirmiş, önemini kaybetmiş eski bir gerçekliktir (Fasensfest ve Cassano, 2011). Sınıf ve kültürel kimlik tartışmalarında özellikle sınıfın devre dışı kaldığı ve klasik Marksizmin önemsizleştiği iddialarının aksine bize göre sınıflar eskiden olduğu gibi bugün de kritik konumdadır. Pakulski ve Waters’ın (1996), sınıfların öldüğü iddiasına karşılık sınıfların değişen toplumsal koşullar çerçevesinde boyut değiştirdiği söylenebilir. Sınıfların öldüğüne ilişkin söylemler oldukça iddialı söylemlerdir. Bu iddiaların sağlam bir temele dayandırılmadığı düşünülmektedir. Neticede toplumlar değişmektedir, özellikle tüketim

toplumuyla birlikte sınıfı açıklayan dinamikler de değişmiştir. Bu çalışma itibarıyla de sınıf atlama potansiyeline sahip bir çalışan grubu tespit edilmiştir.

Sınıf kavramının post akımların da etkisiyle ‘parçalayıcı’ olduğu tartışmalarından hareketle sınıfın yerini neyin alacağı da yeni sorunsallar yaratmıştır. Klasik anlamda sol-sağ görüşlerin dönüşüm aşamasında yeni tanımlamalar ve kavramlar ortaya çıkmıştır. Clark ve Lipset (1996:45), bilinen anlamıyla sol-sağ görüşlerin toplumda tartışma konusunu olduğunu, ancak tanımların değiştiğini ve sosyal tabanları farklı olmak üzere iki farklı solun varlığından bahsetmektedir. Buna göre, geleneksel sol ‘mavi yakalıları’ temel alır ve sınıfla ilişkili konulara vurgu yapmaktadır. ‘İkinci sol’, Batı toplumlarında daha çok görülmektedir; sosyal konulardan çok geleneksel politik konulara vurgu yapmaktadır. İkinci sol mülkiyet ilişkilerinden, üretim araçlarına sahiplik konularıyla ilgilenmemektedir. Clark ve Lipset’in ikili ayrımından hareketle yeni bir sosyal katmanlaşmanın oluştuğundan söz edilebilir. Bu katmanlaşma yine Clark ve Lipset (1996:48) tarafından ‘katmanlaşmanın parçalanması’ şeklinde nitelendirilmiştir. Buna göre sınıflar ve sınıfsal katmanlaşma zayıflarken sosyal ve kültürel değerlerin yükselişte olduğu yeni bir dönemin başladığı vurgusu yapılmaktadır. Pakulski (1996), Clarke ve Lipset’in yeni dönem vurgusunda neyin değişip neyin değişmediği eleştirisi getirmektedir. Pakulski (1996:70) dönüşmekte olanın genel anlamda eski endüstriyel sınıflar, bu sınıflar arasındaki farklılaşmada yer alan eski kurumsal aktörler ve onların kimliklendirme biçimleri olduğunu öne sürmektedir.

Sınıfın ölümü mevzusu esasen yeni bir tartışma olmamakla birlikte belirli periyodlarla özellikle sosyolojik araştırmalarda sıklıkla gündeme getirilmiş, ancak sınıfın yok olduğunu kabul eden teorisyenler tarafından sınıf yerine neyin kullanılacağı net bir biçimde ortaya konulmamıştır. Bu noktada Wright’ın (2015) özellikle Neo-Weberyan düşünürlere yönelik eleştirilerinin yerinde ve rasyonel olduğu düşünülmektedir. Wright

(2015) sınıfın ölümü konusunda Pakulski ve Waters'ın (1996) özellikle 20.yüzyılın son dönemlerinde Neo-Weberci düşünürler arasında kabul görmüş çalışmasında sınıfın neden ölmediğini yine Pakulski ve Waters'ın teorileri üzerinden eleştirmektedir. Pakulski ve Waters (1996) sınıf analizi ve sonrasında sınıfın ölümü konusunda temel hareket noktaları klasik Marksist terminoloji olmakla birlikte sınıfı mülkiyet ve ekonomik varlıkların kontrolü üzerinden de hedef almaktadır. Pakulski ve Waters'a göre (1996:47;151), sınıflar ekonomik fenomendir ve sınıf üyeliği bilinç, kimlik ve ekonomik üretim alanı dışındaki hareketlilik; sınıf üyeliği politik tercihleri, yaşam tarzını, çocuk yetiştirme pratiklerini, fiziksel ve mental fırsatları, eğitim fırsatlarına erişim olanaklarını, geliri etkilemektedir. Wright (2015) Pakulski ve Waters'ın sınıf analizine yönelik bu genellemelerini en başta sınıfın ölümünü ilan etmenin henüz çok erken olduğunu öne sürerek eleştirmektedir. Wright'a göre (2015:155);

“Sınıf, günümüzde toplumsal örgütlenmede en güçlü veya en temel amaç ve sınıf mücadelesi günümüz dünyasında en etkili dönüştürücü güç olmayabilir. Yine de sınıf sosyal hayatın belirleyiciliği konusunda hala önemli ve kayda değer belirleyici olarak yerinin korumaktadır. Sınıfın sınırları özellikle de mülkiyet sınırları bakımından insanların yaşantılarındaki gerçek sınırlar biçiminde varlığını sürdürmektedir; kapitalist firmalar, hala mülksüz çalışanlardan emek gücü çıkarma sorunuyla karşı karşıyadır ve sınıf konumu kişisel özellikler üzerinde değişken olsa da gerçek bir etki yaratmaya devam etmektedir. Bu tür ampirik gözlemlerin önemini reddederek Pakulski ve Waters, çağdaş kapitalist toplumlardaki sınıf ilişkilerinin artan karmaşıklığına, sınıfın tamamen ortadan kaldırılmasıyla ters düşmektedir.”

Çağdaş toplumda Pakulski gibi düşünürler, maddi eşitsizliğin, adil olmayan gelir dağılımının bu denli genişlemesinden kaynaklı bireyselleşmenin ekonomik konum ve kültürel kimlikler arasında var olan herhangi bir ilişkiyi yok ettiğini ve dolayısıyla da ‘sınıfın öldüğünü’ iddia etmektedir (Pakulski ve Waters, 1996); tersine geleneksel sınıf analizi yapan Goldthorpe gibi düşünürler sınıfın ölümünü reddetmekle birlikte sınıf ilişkilerinin sınıfsal kimliği belirlediği ölçüte karşı da temkinli yaklaşmaktadır. Yeni nesli sınıf teorisyenleri ise bireyselleşmenin sınıf kimliğini sarstığını ortaya koyan ve sınıfsal müdafaanın sınıfsal kimlikler olmadan sınıf analizini yeniden formüle edilen post modern tartışmalara karşı çıkmaktadır. Söz konusu analistler sınıf teorisinin en merkezi yerine kültürel kimliği koymaktadır (Bottero, 2004:988).

1970’li yılların sonlarına doğru sınıf kimliklerinin parçalayıcı olmasından hareketle sınıf kimliğini ve sınıf bilincini üzerine tartışmalar sınıf ve kültür arasında var olan karmaşık ilişkinin anlaşılması sorunsalına yaklaşmıştır, ancak ne var ki kültürel değerler ve yapısal düşüncelerin değersizleştirmeden sınıfsal kimlikler ve kültürel anlamlar arasındaki ilişkinin nasıl açıklanacağı halen belirsizliğini korumaktadır. Sonuç olarak kültür konuları, sınıf analizinin bir alt disiplini olmaktan çıkmış ve bütün ilgi 1980’lerde ‘sınıf yapısına’ odaklanmıştır (Devine ve Savage, 2005:8). Devine ve Savage’ın bu yeni yaklaşımı, ekonomik sınıf yapısının statü farklılığı yarattığı eski geleneksel modeli reddetmektedir. Bu yeni yaklaşımda, sosyal gruplaşmadan çok bireysel ayrımcılık şeklinde gerçekleşen sınıfsal süreçten çok sınıfsal kültür farklılaşma yaratan bir tarz olarak görülebilir (Bottero, 2004:999).²¹ Savage ve arkadaşları (2005), sınıf ve kültür arasındaki ilişkiyi açıklarken orta sınıf meselesine dikkat çekmiştir. Buna göre 1970’lere kadar geçen sürede işçi sınıfı orta sınıfların aksine farklı kültürel değerlerle karakterize edilmiştir, ancak özellikle kapitalizmin altın çağının sona ermesinin ardından sınıf meselesi önemini bazıları için yitirmiştir. Goldthorpe bu yaklaşım için işçi sınıfının küçüldüğünü ve yeni oluşum içerisinde işçi sınıfı ile vasıfsız işgücü arasında ciddi temel farkların olduğunu iddia etmiştir (Goldthorpe, 2010).

Son dönemde sınıf tartışmaları bireysel farklılıklar üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Özellikle modern toplumda ‘gelir farklılıkları’, ‘tüketim alışkanlıkları’ gibi değişkenlerin görünür biçimde sınıfsal konumların belirlenmesinde etkin rol oynamaktadır. Bilinen anlamı ile geleneksel sınıf kültürünün yapısı, yeni sınıf kültürleri ile yer değiştirdiği düşüncesi, sınıf kültürünün düşük veya yüksek kültür kriterlerince farklılaşma eğiliminde olması örneğin eğitimden çok gelir düzeyi sınıflar arasındaki

²¹ Sınıflar, kamusal alanda, politikada, medyada ve işyerlerinde varlığını devam ettirmektedir. Farklı sınıf kültürlerinin ve belirgin kimliklerin bu denli gelişme göstermesinin nedeni kamusal dünyadaki sınıfın doğası ile yakından ilgilidir. Sınıfın akademik yazında ve popüler anlamda kullanımı herkesin bildiği üzere ‘kaygandır’ ve şu an sınıf bir anlamda farklı sosyal süreçlere tekabül etmektedir (Bottero, 2004:1000).

bariyerlerin belirleyici haline gelmiştir. Şu aşamada tarihsel öncüllerinden farklı olarak topluma kültürler arası etkileşimlerin sonucu olarak ‘yeni orta sınıfların’ yeni toplum modeli adı altında sunulmaktadır. Eder (1993), yeni orta sınıfların sadece kültürler arası etkileşimin bir ürünü olmadığını, buna paralel olarak da yeni oluşumun yeni sosyal sınıf olduğunu ve sanayi toplumu sonrasında genişleyen orta sınıfın artan oranda hizmetler sektörünün kilit oyuncusu haline geldiğini öne sürmektedir. Buna göre, 19.yüzyıl zanaatkarları ve dükkan sahipleri 20.yüzyıla gelindiğinde beyaz yakalı işçilerin ve hizmetler sektöründe çalışan işçilerin yeni izdüşümüdür (Eder, 1993:134).

Yeni orta sınıfların yeni toplum modeli olarak sunulduğu dönemde şunu söylemek gerekir ki sınıf ve etnisite arasında ciddi bir iletişim ve etkileşim durumu söz konusudur. Günümüz toplumlarında sınıf farklılıkları ve etnik kimlik ayrışmalarına sıklıkla rastlanmaktadır; buna paralel olarak her iki kavramın birbiri yerine kullanıldığı veya iç içe geçtiğine dair tartışmalara literatürde rastlamak mümkündür, ancak Eriksen’in de belirttiği (2010b:49) ve bu çalışma için yerinde bir çıkarsama olduğu düşüncesiyle her ne kadar benzerlik taşısalar da sınıf ve etnisite/etnik kimlikler analitik biçimde birbirinden ayrılmak durumundadır. Fenton ve Bradley (2002), sınıf ve etnisite üzerine yapılan çalışmalarda her iki kavramın da hem kültürel hem de ekonomik tarafları olduğunu öne sürmektedir. Buna göre (2002:11), etnisitenin kültürle açık ve doğrudan bir ilişkisi varken etnisite kavramı kültürle eşitlenemez, etnik gruplar kültürel topluluk olarak adlandırılmaz. Eriksen ise (2010a), sınıf ve etnisite arasındaki ilişkiye daha kuşkucu ve olasılıklar dahilinde bir yaklaşım getirmektedir. Buna göre spesifik bir etnik gruba dahil olan kişi aynı zamanda spesifik bir sosyal sınıfın üyesi olabilir; sınıf ve etnisite arasında ilişkiler üstü bir duruma da rastlamak mümkündür, hem sınıf hem etnisite statü için kriter olabilirken, etnik üyelik sınıf üyeliği için önemli bir faktör olabilir. Bu çalışmanın konusu itibarıyla Kürt ve Türk katı atık toplayıcı profili özeli incelendiğinde Kürtlük ve Türklük etnik kimliklerinin yaratmış olduğu ayrımdan çok

sınıfsal hiyerarşi içerisinde sınıfın daha kapsayıcı olduğu söylenebilir. Ancak yine de Fenton (2002), etnik kimliklerin sınıf tecrübesine indirgenemeyeceğini öne sürmektedir. Fenton'a göre (2002:191), sınıf yapısı sınıfın geleceği ve etnik kimliklerin geleceği ciddi biçimde benzerlik taşıdığı durumlarda sınıfsal tecrübe ve sınıf yapısı etnik kimliklere şekil verdiği gibi onları biçimlendirmektedir. Dolayısıyla da Fenton'un bu önermesinden hareketle yukarıda da belirtildiği gibi sınıfın etnisite ve etnik kimliklerin üzerinde bir konumda olduğu söylenebilir.

Sınıf ve etnisitenin iç içe geçmiş ya da birinin diğerine hiyerarşik olarak üstün gelme durumuna Rex (1986), iki kavramın çıkar ilişkileri çerçevesinde birbirlerini etkileyebileceklerini öne sürmektedir. Rex'e göre (1986:82), sınıflar her şeyden önce bilinçsiz ortak çıkarları olan bireylerin meydana getirdiği birliktelikken zamanla edinilen ortak deneyimlerle birleştirici özelliğinden uzaklaşır; diğer yanda etnik bir grup kutsallık hissi ve ortak bağlar aracılığıyla tür bilincinden etnik topluluğun çıkarlarını savunan oluşumlara doğru yönelmektedir. Çağdaş toplumlarda her iki topluluk bilinçli veya bilinçsiz biçimde etkileşime girmektedir. Rex (1986) bu etkileşim sonrasında sınıfların etnik topluluklar haline geleceğini etnik toplulukların da sınıfa dönüşeceğini iddia ederek sınıf etnisite arasındaki ince çizgiye Fenton ve Eriksen'den sonra üçüncü farklı bakış açısını getirmektedir.

Sonuç olarak sınıf ve etnik kimlikler arasındaki ince çizgi özellikle sosyoloji çalışmalarında son otuz yıla damga vuran önemli tartışma alanlarından biridir. Sınıf tartışmalarına paralel olarak, sınıfların artık var olmadığı ve sınıfın yerinin neyle doldurulacağı söylemleri üzerine de uzlaşılabilmiş değildir. Uzlaşa için her şeyden önemlisi sınıfların ortadan kalktığını kabul etmek gerekir ki bize göre sınıfların varlığını reddetmek ya da yok saymak günümüz toplumunu açıklarken bir ayanın eksik kalması demektir. Buna paralel olarak artı-değer üretimi ve kapitalist üretim biçimi devam ettiği

sürece toplumsal sınıflar da var olmaya devam edecektir. Önemli olan nokta sınıf analizinde hangi kuramsal yaklaşımın temel alınacağıdır. Önceden de belirtildiği gibi bu çalışma özelinde elde edilen veriler sermaye ve güç unsurlarını ön plana çıkardığından Bourdieu' nün kuramı temel alınmıştır. Sınıf ve etnisite arasındaki ince çizgide ise her ne kadar iki kavramın birbirini yerine kullanılabilir oluşu literatürde yer alsada Fenton'ın (2003) yukarıda açıklanan sınıfın, etnik kimliklerin üzerinde yer alması bu çalışma itibariyle temel alınan noktalardan biri olmuştur.

2.BÖLÜM: ENFORMEL ÇALIŞMA BİÇİMİ OLARAK KATI ATIK TOPLAYICILIĞI

2.1 Çöpün Ekonomi Politikası

Çöp, “yararsız, pis veya zararlı olduğu için atılan ufak tefek şeylerin hepsi” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 1988:322). Katı atık ise üretimden tüketime kadar olan tüm aşamalarda ortaya çıkan ve kullanıcının artık işine yaramayan katı maddelerin toplamıdır.²² Bu çalışmanın konusunu oluşturan katı atık ise yoksullar için bir yaşam kaynağı ve refah anlamına gelmektedir (Schenck, Blaauw ve Viljoen, 2012:18). Günümüz toplumunda “katı atık” olarak tabir edilen çöpün tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Modern insanın atası sayılan “Homo Sapiens”den başlayarak, insanoğlunun ve toplumun gelişimi için kritik öneme sahip üç devrimden birincisinin yaşandığı Erken Neolitik dönemdeki “tarım devrimi” ile yerleşik yaşamın temelleri atılmıştır. Dolayısıyla yaklaşık olarak MÖ 5000 yılından günümüze kadar geçen süreçte çöp hep var olmuştur. Marx ve Engels’in (2002) avcı-toplayıcılar ve çiftçiler için kullandığı “ilkel komünistler” ifadesinden yola çıkarak, “kıtlık komünizmi” olarak nitelenen Erken Neolitik dönemde sınıflı bir toplum yapısından ya da sınıfsal bölünmelerden bahsetmek mümkün değildir; bu dönem tarımı savurgandır: toprak temizlenip, ekilip biçilip, verimsiz hale geldikten sonra terk edilmiştir (Faulkner, 2012:31). Bu nedenle çöpün artması, insan ve çevre için bir tehdit haline gelmesi ancak ki Sanayi Devrimini takip eden dönemde, farklı bir anlatımla kapitalist üretim tarzının tarih sahnesine çıkmasıyla mümkün olduğu söylenebilir (Yardımcı ve Saltan, 2007).

Çöp bugün gündelik hayat ile iç içe geçmiş durumdadır ve kaçınılmazdır. Bauman’a göre çöp (2004a:27), bütün üretim sürecinin karanlık ve yüz kızartıcı gizemidir ve

²²http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.565da01ac69851.75478371 (01.10.2015)

muhtemelen de bir gizem olarak kalmaya devam edecektir; sanayinin liderleri de hiçbir suretle bu konudan bahsetmeyecektir. Bauman'ın çöp ve üretim süreci arasında yapmış olduğu bu genellemeden hareketle Kılınç (2011:29), çöp ve çöpün oluşumunu beş farklı koşulda inceleyerek derinleştirmektedir. Buna göre çöp:

1. Öncelikle gelir ve dolayısı ile tüketim alışkanlıklarına bağlıdır. Gelir düzeyi düşük toplumlarda yiyecek artıklarından oluşan çöplerin oranı daha yüksektir. Buna karşın, gelir düzeyi yüksek toplumlarda yiyecek artıklarından oluşan çöp azalırken, katı çöpler ve özellikle ambalaj malzemelerinden oluşan çöpler ve elektronik çöpler artmaktadır. Dolayısı ile gelir düzeyi yüksek toplumlarda çöp değeri artmakta ve geri kazanım oranı yükselmektedir.
2. Çöp nüfus artışına ve ülkenin kentleşmesine bağlıdır. Nüfus ve kentli nüfus arttıkça, tüketimle birlikte çöp miktarlarının da artması doğaldır.
3. Çöp tarih ve teknolojiye bağlıdır: eskiden cam şişeler depozitosu ödenerek yeniden kullanılmaktaydı. Bugün ise cam atılmakta ya da plastik şişeler tercih edilmektedir.
4. Çöp kültüre bağlıdır: bira kutusu çöpe atılmaktadır. Ama bira kutuları yoksul Afrika ülkelerinde oyuncağa dönüşebilmektedir. Kutu çöp olduktan sonra, geri kazanılıp ikinci bir maddeye dönüşmektedir.
5. Çöp iklime bağlı olarak değişmektedir. Bahar ve yaz aylarında evsel organik çöpler atılırken, kış aylarında özellikle ısınmak için kömür ve odun kullanılan yerlerde, kül ve cüruf miktarı artmaktadır.

Kılınç'ın beş farklı çöp incelmesi akıllara çöpün meta mı yoksa mülkiyet mi olduğu sorusunu getirmektedir. Çöp bir meta olmakla birlikte aynı zamanda mülkiyettir. Çöpün mülkiyet olma halini Roma Hukukunun 'mülkiyet' kavramı üzerinden hareket ederek açıklamak yerinde olacaktır. Çünkü Roma Hukukunun mülkiyet anlayışı Modern Hukukun mülkiyet anlayışına temel oluşturmaktadır; aynı zamanda çöpün gerek nitel özellikleri gerekse katı atık toplayıcılarının eline geçmesi durumunu en net ve açık biçimde Roma Hukukunun mülkiyet açıklamalarında gözlemlediğimizden çöpün mülkiyet halinin bu temelde ele alınması uygun bulunmuştur. Roma Hukukunda günümüzde olduğu gibi mülkiyet hakkı en geniş ayni haktır (Sütken, 2016:471). Aynı zamanda mülkiyet, bir mal üzerinde bulunabilecek tam ve tekelci hakimiyettir, kural olarak mülkiyet sınırsız bir haktır (Küçükbaşakçı, 2010:12). Sütken (2016:471), mülkiyet hakkının kazanılmasını ve mülkiyetin kazanılma biçimlerini şöyle açıklamaktadır:

“Roma Hukukunda bir kimseye mallar üzerinde mülkiyet hakkı iki şekilde sağlanır: aslen ve devren. Roma Hukukunda başka bir kişiyle yapılmış hukuki bir işleme dayanmadan, mal üzerinde doğrudan doğruya kurulan hakimiyet, mülkiyetin aslen kazanılmasıdır. Mülkiyetin de aslen kazanılma biçimleri, sahiplenme, birleşme, birleşme-karışma, ürünlerin kazanılmasıdır. Önceki malik ile kurulan ve kazanımı haklı kılan devir işlemiyle önceki malike ait olan mülkiyet hakkının elde edilmesi ise mülkiyetin devren kazanılmasıdır.”

Şu halde atık toplama sürecinde sokaktaki konteynırdan toplayıcının arabasına giren 'çöp' üzerinde katı atık toplayıcıları doğrudan hakimiyet kurmaktadır. Başka şahıslarla hukuki işleme dayanmayan eylem sonucunda çöpün mülkiyeti asli biçimde kazanılmış olmaktadır. Bu da mülkiyetin kazanılma biçimlerinden sahiplenme kategorisine girmektedir. Konteynırdan farklı olarak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinileceği üzere bazı durumlarda toplayıcılar esnaf, market, matbaa gibi yerlerle anlaşarak, bu yerlerin geri dönüştürülebilir atıklarını elde etmektedir. Yani devir işlemiyle esnafa, markete, matbaaya ait olan mülkiyet hakkı devir yoluyla toplayıcılara geçmektedir. Genel olarak toplama sürecinde atıkların mülkiyetinin bu iki yolla (aslen-devir) kazanıldığı söylenebilir.

Çöpün meta olma hali ise farklı bir noktada ortaya çıkmaktadır. Bunu da ‘kullanım değeri’ ve ‘somut emek’ üzerinden açıklamak mümkündür. Marx (2011) ve Harvey’in (2012) kullanım değeri açıklamaları temel alınarak Demircan’ın (2016) çöpün ekonomi politiği çalışması çöpün metalaşmasını tartışmasız biçimde ortaya koymaktadır. Harvey (2012:29), Marx için başlangıç noktasının ‘meta’ olduğunu hatırlatarak kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumlardaki zenginliğin bir meta birikimi olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre metalar, piyasada alınıp satılır; meta insanların isteklerini, ihtiyaçlarını ya da arzularını karşılayan bir şeydir. Mülkiyete alınan dışsal bir şeydir. Marx (2011)’a göre insanların metaları satın alması eylemi insanların nasıl yaşadığı konusunda belirleyicidir. Herhangi bir maddenin metaya dönüşebilmesi için de metada başkaları için kullanım değerinin saklı olması gerekir (Demircan, 2016:50). Zira, bir şeyin yararlılığı en iyi şekilde ‘kullanım değeri’ ile kavramsallaştırılabilir (Harvey, 2012:30); Marx’ın kullanım değeri olarak adlandırdığı şey toplumsal yeniden üretim için gerekli mallar ve hizmetleri sağlamak için verili doğal ve toplumsal koşulların dönüştürülmesi sürecidir (Saad-Filho, 2006:74)²³. En kısa ve yazarın ifadesi ile “*Doğal ya da sını ürünlerin insanın yaşamasına katkıda bulunma yeteneklerine, özel olarak ‘kullanım değeri’, başka bir şeye karşılık olarak verilme yeteneklerine de ‘değişim değeri’ denir*” (Marx, 1999:31). Bir meta, kullanım değeri olarak işe yarayacağı bir yere ulaşınca, meta mübadelesi alanından çıkıp tüketim alanına girmiş olmaktadır (Marx, 2011:111). Kullanım değerlerini, sermayenin yegane kaynağı değişim değerlerine dönüştürmek için nesnelere insan emeğinin dokunuşunu gerektirmektedir. Somut insan emeği ile üretilen kullanım değerleri ancak bu emek soyut emek olarak ele

²³ Marx için kullanım değeri (2011) belirli malların birtakım özgül insan ihtiyaçlarını tatmin etme kapasitesini ifade eden akılsal bir genellemedir. “Marx’ın dünyayı anlama pratiğinin eksenini her türlü istek ve ihtiyacı maksimize etmek isteyen bireylerin doğayı benimsemesine dayanmaktadır. Söz konusu benimseyiş, üretim ve tüketim eğilimleri neticesinde şekillenen maddi bir süreçtir. Meta üretim süreci koşulları altında üretim ve tüketim birbirinden ‘değişim’ ile ayrılmaktadır, ancak doğanın benimsenmesi temel ilke olarak varlığını sürdürmektedir. Bu aşamada Marx’ın metaların ‘maddi yanı’ olarak neyi kast ettiği göz ardı edilmemelidir. Metaların maddi yanı, insanların istek ve ihtiyaç ilişkileri içerisinde ‘kullanım değeri’ ile ele alınmaktadır (Harvey, 2006:5).

alındığında değişim için ölçü sağlayabilmektedir (Demirci, 2016:52). Kapitalist toplumlarda ücretli emek toplumsal emeğin biçimidir, diğer zenginlikler ve toplumsal ilişkiler metadır; bu tarz toplumlarda emek ‘soyuttur’ ve değişim değeri değeri ilişkisinin ifade biçimidir (Saad-Filho, 2006).

“Kullanım değeri olarak meta, her şeyden önce birbirinden farklı niteliktedir; ancak mübadele değeri olarak yalnızca farklı miktarlardadır ve dolayısıyla kullanım değeri içermez; metaların kullanım değeri bir kenara bırakıldığında geriye bir tek ‘emek ürünleri olma’ özelliği kalmaktadır. Metalar insan emeğinin ürünleridir, hepsinin ortak noktası cisimleşmiş olan insan emeğinin taşıyıcıları olmalarıdır” (Harvey, 2012:32).

Marx’a göre (2011:63) değer yaratan emeğin, özgül karakterini, sadece farklı türden metaların eş değeri ifadesi öne çıkarır; bu da eş değeri ifadesinin farklı türden metalarda saklı bulunan farklı türden emekleri fiilen ortak özelliklerine, genel olarak insan emeğine indirgenmesi ile gerçekleşir. Emek sürecinde insanın faaliyeti, emek aracı yardımıyla, emek nesnesi üzerinde daha başından amaçlanmış bir değişiklik gerçekleştirir. Süreç ürünle son bulur. Sürecin ürünü kullanım değeri, biçim değişikliği ile insan ihtiyaçlarını gidermeye uygun hale getirilmiş doğal maddedir. Emek, nesnesiyle birleşmiştir. Emek nesneleşmiş, ve nesne işlenmiştir (Marx, 2011:184).

Emek tarafından kullanım haline getirilmiş nesneler gibi, çöp de bir hammadde olarak potansiyel kullanım değeri sahip olup, geri dönüşüm sürecine sokulan çöp kullanım değeri kazanmıştır. Belirli bir emek sürecinde somutlaşmış olan ürünler olarak başka bir üretim sürecinin, başka bir emek sürecinin koşullarını da oluşturmaktadır. Çöpler de yeni emek sürecine üretim araçları olarak girdiğinde diğer maddeler gibi ürün olma niteliklerini bir yana bırakarak canlı emeğin maddesi unsurları olarak işlev görmektedir (Demircan, 2016: 52-53). Görülüyor ki, bir kullanım değerinin hammadde olarak mı, iş olarak mı, yoksa ürün olarak mı ortaya çıkacağı, tümüyle emek sürecindeki özel işlevine, bu sürece dahil olduğu yere bağlıdır ve bu yerlerin değişmesi ile birlikte kendi niteliği de değişir (Marx, 2011:186). Emek süreci ile değer yaratma sürecinin

birliği olarak üretim süreci, metaların üretim sürecidir; emek süreci ile değeriendirme sürecinin birliği olarak üretim süreci ise, kapitalist üretim sürecidir, meta üretiminin kapitalist biçimidir (Marx, 2011:199).

Zubritski, Mitropolski ve Kerov'un (2011), "nasıl ki doğa boşluktan nefret ederse sermaye de karsızlıktan ya da az kardan nefret eder; kar elverişli oldu mu sermaye yürekli olur: %10 garantili karla her yerde kullanılabilir, %20'de kızışır; %50'de delice bir cesaret gelir; %100'de bütün insani yasaları ayaklar altına alır; %300'de işlemeyeceği cinayet yoktur, darağacı pahasına" şeklinde tanımladığı "kapitalist toplum", 20.yüzyılın ikinci yarısından başlayarak farklı bir yansıma ile "tüketim toplumu" olarak anılmaya başlamıştır. Üretici toplumdan tüketici topluma geçilmesinin çalışmamız için en belirgin sonucu tüketim mallarının kısa ömürlü olmaları neticesinde çöplerin/atıkların artış göstermesidir. Çöpün/katı atıkların ekonomi politiği incelendiğinde de toplumun tüketim artışı ile birlikte daha savurgan bir hal aldığı söylenebilir (Wheeler ve Glucksmann, 2013). Tüketim toplumuyla birlikte çağdaş kapitalizm koşulları altında çöpün geleneksel tanımlarının da genişlediği söylenebilir. Yates'e göre (2011:1680), ekoloji üzerine çalışan bilim insanları gerek disiplinler arası gerekse teorik çerçevede çöpün fiziksel veya sosyal olarak insanlar tarafından üretildiğini düşünmektedir, ancak bir üretim tarzı olarak kapitalizmin tüketim ve dağıtımı belirlediğini görememektedir. Sonuç olarak çöp üzerine geliştirilen bu teoriler insana yönelik teorik bir sıçrama yapma konusunda sınırlı kalmaktadır.

Clapp'a göre (2002:156), çöp genellikle üretim gözüyle incelenmektedir; üretime özellikle önleme ve küçültme, kaynakta azaltma, çöpün daha iyi koşullarda tasfiyesi ve geri dönüşüm faaliyetlerinin özendirilmesi gibi "endüstriyel atık yönetimi politikaları" göndermesi yapılmaktadır. Clapp (2002:156-157), bu iddiasını bir adım daha geliştirerek, üretim penceresinden bakıldığında meselenin kişi başına düşen tüketim

miktarının ‘çokluğu’ veya üretim sürecinde çok fazla tüketim olmadığını, esas odaklanılması gereken konunun atığın nasıl yönetilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Özetle Clapp (2002), optimal bir katı yönetiminin nasıl olması ve nasıl işlemesi gerektiğine işaret ederek üretimden çok yönetimin önemine dikkat çekmektedir.

Katı atık yönetimi, en genel hali ile geri dönüştürülebilir atıkların yönetim sürecine verilen addır; kentsel dilde ise katı atık yönetimi, ‘toplama’, ‘taşıma’ ve ‘imha etme’ şeklinde algılanmaktadır (Chikarmane, 2012). Atıkların yeniden değerlendirilmesi durumu olarak tanımlanan ‘geri dönüşüm’²⁴ katı atık yönetimi içerisinde gerçekleşmektedir.

Katı atık yönetimi dünya genelinde ülkelerin gelişmişlik düzeyleri göz önünde bulundurulduğunda çeşitlilik gösterebilmektedir. Örneğin BRICS²⁵ üyesi olan Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika’da katı atıklar bu çalışmanın konusunu oluşturan katı atık toplayıcıları tarafından toplanırken başta ABD ve AB ülkeleri olmak üzere katı atıklar belediyeler ve onların yetkilendirdiği organize firmalarca toplanmaktadır (Wheeler, 2013a; Wheeler, 2013b). Gelişmiş ülkelerdeki katı atık yönetimi dört farklı aktör yaratmaktadır: merkezi yönetim, yerel yönetim, özel firmalar ve tüketici (Glucksmann, 2013). Gelişmiş ülkelerde tüketiciler, katı atık zincirinin en önemli halkasını oluşturmaktadır. Katı atık yönetiminin işbölümünde geri dönüşüm ilk etapta hanede başladığından dolayı tüketiciler kilit bir konuma sahiptir.

Katı atık meta zincirinde ilk adım katı atıkların ayrıştırılmasıdır. Bu ayrıştırma sürecinin, zaman-maliyet çerçevesinde değerlendirildiğinde kayıplara yol açabileceği düşünüldüğünden katı atıkların kaynağında ayrıştırılması, işlemin de doğrudan hane

²⁴http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.565eef2d7e42c7.65658040 (erişim 01.12.2015)

²⁵ Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika’nın meydana getirdiği gelişen ekonomileriyle ilerleyen dönemlerde dünya ekonomisine yön vermesi beklenen ülkelerin oluşturduğu iktisadi terim.

içerisinde konteynirlara gitmeden yapılması, en uygun adım olarak düşünülmüştür (Glucksmann, 2013). Bu düşünce Bauman'ın (2004a), modern yaşamın varlığını sürdürmesinin katı atıkların ustalıkla taşınması, ortadan kaldırılması argümanında hayat bulmaktadır. Ortadan kaldırılma eyleminin bir adım sonrası da geri dönüşümdür ve kuşkusuz birtakım eksiklikler veya ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Yardımcı ve Saltan'a göre (2007), "tüketim artışına paralel olarak katı atıkların depolanamama sorunsalı ortaya çıkmıştır; bu bağlamda mümkün olduğunca çok atığın yeniden kullanılması veya işlenerek tekrar kullanılması kısaca geri dönüştürülmesi gündeme gelmiştir". Görüldüğü üzere geri dönüşümün arkasında yatan temel unsur depolanma sorunsalıyla birlikte yeniden kullanım ihtiyacıdır.

Geri dönüşüm, her ne kadar 'yeşil çevre', 'yeniden kullanım' ve 'ekonomik getiri' gibi faktörlerle ilişkilendirilse de çoğu zaman sektörün yaratmış olduğu rant ve onun paylaşılma çabaları görmezden gelinmektedir. Örneğin katı atık yönetimi konusunda dünyadaki sayılı örneklerden birini oluşturan İsveç'te hanelerin geri dönüşüme karşı duyarlı oluşu çöplerin erken tükenmesinde etkindir (Wheeler ve Glucksmann, 2013). Katı atıklardan büyük ölçüde elektrik ve ısınma faydası sağlayan İsveç'in, Norveç ve Balkan ülkelerinden katı atık ithal etmesi gündeme gelmiştir.²⁶ İsveç'in bu girişimi geri dönüşüm açısından kritik bir hamle gibi görünebilir, ancak dünya genelinde katı atıkları üretenler, ürettikleri bu çöplerle baş edebilmek adına kağıt üzerinde "yeşil çevre" söylemleri altında geri dönüşümü özendirmeye çalışsa da esasen geri dönüşüm sektörünün yaratmış olduğu ranttaki kar paylarını korumak veya artırmak amacındadır (Kılınç, 2011). Yeşil çevre söyleminin ardındaki kar paylarını koruma veya artırma çabalarını 'Avrupa Çevre Ajansı' bulgularında da görmek mümkündür. Buna göre (EEA, 2011), geri dönüşümden elde edilen gelir artmaktadır; Asya ekonomilerinin

²⁶ <http://www.yesilist.com/cms.php?id=1033&u=gelismis-ulke-sikintilarinda-bu-hafta-isvec-in-copu-bitti> (02.12.2015)

gelişimine paralel olarak Avrupa’da geri dönüşüm artmaktadır; geri dönüşüm daha fazla istihdam alanı yaratmaktadır; geri dönüşüm ekonominin ihtiyaç duyduğu kaynakları büyük ölçüde karşılayabilir ve kaynak baskısını ortadan kaldırabilir. Tablo 1’de yer alan ülke-çöp algısı bilgilerinden bu durum daha da net anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Gelilerine Göre Ülkeler ve Çöp Algıları

Ölçütler	Düşük Gelirli Ülkeler (Hindistan-Afrika)	Orta Gelirli Ülkeler (Arjantin, AB Dışı)	Yüksek Gelirli Ülkeler (ABD, AB 15)
Kişi Başı Gelir/Yıl	<5000\$	5000\$-15.000\$	20.000\$ >
Kişi Başına Karton- Kağıt Tüketimi	20kg/yıl	20kg-70kg/yıl	130kg-300/yıl
Resmi Çöp Toplama Oranı	%70’den az	%70-%90	%95’den fazla
Yönetmelikler	Ulusal çevre stratejisi yoktur. Çöp yönetmeliği uygulanmıyor. İstatistik eksik ve güvenilir değil.	Ulusal çevre stratejisi vardır, Çevre Bakanlığı vardır, yönetmelikler vardır ancak uygulama yetersizdir, istatistikler yetersizdir.	Ulusal çevre stratejisi vardır, Çevre Bakanlığı vardır. Gelişmiş bir uygulama vardır. İstatistik yeterlidir.
Gayri Resmi Çöp Toplama	Gelişmiş, miktar önemli ancak değeri belirsizdir. Dernek ve kooperatif yoluyla örgütlenme eğilimi vardır.	Gelişmiş ve kurumsallaşmıştır.	Yoktur.

Kaynak: Kılınç, 2011:58

Günümüzde geri dönüşüm üzerine ekonomik ve çevresel çıkarımlar yapılırken Marx, Kapital’in 3.cildinin “değişmez sermaye kullanımında tasarruf” bölümünde katı atıkların kullanımı, geri dönüşüm ve karlar üzerine detaylı bir analiz yapmıştır. Marx’a göre (2015:110-112):

“Kapitalist üretim tarzı ile birlikte üretimin ve tüketimin dışkılarının kullanımı yaygınlaşır. Üretim dışkıları, kimya sanayisinde, küçük ölçekli üretimde kaybolup giden yan ürünlerdir; makine yapımı sırasında dökülen ve hammadde olarak yeniden demir üretimine giren demir talaşlardır vb. Tüketim dışkıları, insanların doğal yollarla dışarıya attıkları maddelerdir, paçavra biçimindeki giyiş artıklarıdır vb. Kapitalist ekonomide bunların kullanımı konusunda muazzam bir israf söz konusudur. Kuşkusuz hammaddelerin pahalılaşması, atık kullanımını teşvik eder. Bu yeniden kullanımın genel koşulları şunlardır: bu tür dışkıların, ancak büyük ölçekli çalışma ile ortaya çıkan yığınsallığı; verili biçimleri ile daha önce kullanılmıy olan maddeleri yeni üretimde işe yarayacakları bir biçime sokan makine iyileştirmeleri; bilimde ve özellikle kimyada, bu tür atıkların yararlı özelliklerini ortaya çıkaran ilerlemeler.

Atıklar hemen hemen her sanayide önemli rol oynar. Atıklardan yararlanmanın en çarpıcı örneğini kimya sanayisinde görürüz. Bu sanayi, onlar için yeni kullanım alanları bularak kendi atıklarını kullanmakla kalmaz, aynı zamanda diğer pek çok sanayinin atıklarını da kullanır.

Yeniden kullanımları yoluyla üretim dışkılarında sağlanan bu tasarruflardan, yeni üretim dışkılarının en alt düzeylerine indirgemelerinden ve üretime giren tüm ham ve yardımcı maddelerin, en üst düzeye kadar, dolaysız olarak kullanılmalarından ayırmak gerekir.”

Marx, sermayenin değer kazanması ve değer kazanması üzerine geliştirdiği söylemde

fiyat değişimlerinin sermaye üzerine etkilerini incelediğinde fiyat yükselmeleri ile artık

maddelerin kullanımı arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir:

“Büyümleri ve üretimleri, belirli zaman aralıkları ile sınırlandırılmış olan belirli organik yasalarca belirlenen bitkisel ve hayvansal maddelerin, örneğin makinelerden ve başka sabit sermaye öğelerinden, kömürden maden cevherlerinden vb. farklı olarak, birdenbire ve aynı ölçüde artırılması, diğer doğal koşulların varlığında, sınai olarak gelişmiş bir ülkede daha kısa sürede gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla, değişmez sermayenin sabit sermayeden, makinelerden vb. oluşan bölümünün, üretim ve büyümede, değişmez sermayenin organik ham maddelerden oluşan bölümünü ciddi şekilde geride bırakması ve böylece bu hammaddelere yönelik talebin bunların arzından daha hızlı büyümesi ve bu nedenle bunların fiyatların artması olasıdır ve hatta gelişmiş kapitalist üretimde kaçınılmazdır. Bu fiyat yükselişi gerçekte, 1.yükselen fiyat daha yüksek taşıma maliyetlerini karşıladığından, daha uzak yerlerden hammadde getirilmesine; 2.hammaddelerin üretimin artmasına (ama bu durum, belki, konunun doğası gereği, ürün kütlesini ancak bir yıl sonra gerçekten artırabilir); ve 3.daha önce kullanılmayan her türlü ikame malın kullanılmasına ve atıkların daha ekonomik bir şekilde değerlendirilmesine yol açar. Fiyatların yükselişi, üretimin ve arzın genişlemesi üzerinde çok dikkat çekici bir şekilde etkide bulunmaya başladığında, çoğu zaman, hammaddenin ve hammaddenin bir öge olarak katıldığı tüm metaların uzun sürmüş olan (fiyat) artışı nedeni ile talebin azaldığı ve dolayısı ile hammadde fiyatında bir tepkinin de ortaya çıktığı dönüm noktasına çoktan ulaşılmıştır” (Marx, 2015:127).

Geri dönüşümün işleyişinden çok getirisinin tartışıldığı günümüzde Marx katı atıkların

kullanımının ve geri dönüşümünün karları nasıl artırdığını açık bir biçimde ortaya

koymuştur. 1860’lı yıllara ait olan Marx’ın bu analizinin günümüzde de geçerli olması

kapitalist üretim modelinin işlemeye devam ettiğinin açık bir göstergesidir.

2.2 Yasal Mevzuat, Yönetmelikler ve Katı Atık İstatistikleri

Önceki bölümde geri dönüşüm ve kar oranları arasındaki ilişki açıklanmaya

çalışılmıştır. Bu noktada üzerinde durulması gereken konu eğer geri dönüşüm bir

çevresel refah düzeyine ulaşmaktan çok bütünü ile ekonomik bir araç ve sonunda da kar

edilmesi gereken bir durum ise, bu durumun mevzuatlara ve istatistiklere ne şekilde

yansıdığıdır. Eğer geri dönüşüm bir kar aracı ise yasal düzlemin buna müsaade etmesi

veya yasada var olan boşluklardan ötürü kar amacının meydana gelmesi beklenebilir.

Bu noktada, konudan uzaklaşmamak kaydıyla özellikle Türkiye’deki geri dönüşüm

mevzuatına ve istatistiklere göz atarak mevcut durum kısaca değerlendirilmelidir.

1990'lı yıllardan başlayarak katı atıkların yeniden kazanımı ve yönetimi kentsel kalkınmaların hızlandırılması ve sürdürülebilir bir temele bağlanması için kilit bir noktaya gelmiştir. Bu denli artan bir ilginin olmasının nedeni de yasal mevzuatlar olmasına rağmen katı atıkların 'enformel' biçimde toplanması ve enformel ekonominin büyüyen sınırlarının cezbedici bir noktaya ulaşmasıdır (Rogerson, 2001). Türkiye'de katı atık yönetimine ilişkin yasal mevzuat oluşturma çabalarının oldukça kısa bir geçmişi vardır. Her ne kadar 1983 yılında 'Çevre Kanunu'²⁷ kabul edilmiş olsa da ilk kapsamlı uygulamalar 1991 yılında 'Çevre Bakanlığı'nın kurulması ile atılmıştır. 1991 yılında 'Katı Atık Yönetmeliği' hazırlanmış, 1995 yılında ise 'Tehlikeli Atık Yönetmeliği' ile mevzuat çalışmaları hız kazanmıştır. Bu çabaların ortaya çıkışında çevre bilincinin yanı sıra, çöpün en azından bir bölümünün yeniden kullanılabilir olduğunun farkına varılmasının da rolü vardır. Bu noktadan itibaren çöp ekonomik bir ürün halini almıştır (Acar ve Acar Baykara, 2008).

2.2.1 Çevre Kanunu

Çevre Kanunu bütün canlıların ortak alanı olan çevrenin 'sürdürülebilir çevre' ve 'sürdürülebilir kalkınma' ilkeleri çerçevesinde korunması amacını taşımaktadır. Derinlemesine bir koruma, tedbir ve geri dönüşüm stratejisi getirmese de kanun ana hatları ile katı atık yönetimine ilişkin birtakım düzenlemeler içermektedir.

Kanunun 11.maddesiyle, 'izin alma', 'arıtma' ve 'bertaraf etme' yükümlülüğü düzenlenmektedir. Buna göre, atık üreticileri uygun metot ve teknolojiler ile atıklarını en az düzeye düşürecek tedbirleri almak zorundadır. Atıkların üretiminin ve zararlarının önlenmesi veya azaltılması ile atıkların geri kazanılması ve geri kazanılabilen atıkların kaynağında ayrı toplanması esastır. Atık yönetim planlarının hazırlanmasına ilişkin esaslar Bakanlıkça çıkartılacak 'yönetmelikle' düzenlenir. Büyükşehir belediyeleri ve

²⁷ 2872 sayılı Çevre Kanunu, Kabul Tarihi: 09.08.1983, Resmi Gazete Sayı: 18132

belediyeler evsel katı atık bertaraf tesislerini kurmak, kurdurmak, işletmek veya işletletmekle yükümlüdür. Kurulacak olan bu tesisler Bakanlıktan lisans kaydı almak zorundadır. Buna göre kanunun katı atıkların toplanması ve geri dönüşüme ilişkin bir yol gösterdiği ve en genel hali ile katı atık yönetimini Bakanlık nezdinden yerel yönetimlere devrettiği görülmektedir.

Çevre Kanunu gerek dünyadaki gelişmelere ayak uydurabilmek gerekse AB mevzuatına uygun hale getirilmesi bakımından zaman içerisinde birtakım dönüşümler yaşamıştır. Bu dönüşümlerin arka planını Uğurlu (2015:287) net bir biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre, 2006 yılındaki değişiklikler incelendiğinde, eski düzenlemede kökten bir değişikliğe gitmeden ‘sürdürülebilir kalkınma’, ‘stratejik çevresel değerlendirme’ gibi birtakım yeni kavramlar getirildiği, çevreye karşı işlenen suçlarda cezaların artırıldığı, özellikle AB uyum sürecindeki kimi eksiklikleri tamamlamak amacıyla hazırlandığı anlaşılmaktadır; devletin ideolojisinin ekolojiden çok ekonomiyi tercih eden yaklaşımı bu yasanın yapılmasında da etkisini göstermektedir.

2.2.2 Yönetmelikler

2872 sayılı Çevre Kanunu katı atık yönetiminin çıkarılacak olan yönetmeliklerle düzenleneceğini belirtmiştir. Buna göre katı atıkların yönetimi için üç önemli yönetmelikten bahsedilebilir: ‘Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği’, ‘Ambalaj Atıklarının Kontrol Yönetmeliği’ ve ‘Atık Yönetimi Yönetmeliği’.

1991 yılından yayınlanan Katı Atık Kontrol Yönetmeliği²⁸, geri dönüşümü, ‘atıkların bir üretim prosedürüne tabi tutularak, orijinal amaçlı ya da enerji geri kazanımı hariç olmak üzere, organik geri dönüşüm dahil diğer amaçlar için yeniden işlenmesi’ olarak; geri kazanımı ise ‘tekrar kullanım ve geri dönüşüm kavramlarını da kapsayan; atıkların

²⁸ Kabul tarihi: 14.03.1991, Resmi Gazete Sayı: 20814

özelliklerinden yararlanılarak içindeki bileşenlerin fiziksel, kimyasal veya biyokimyasal yöntemlerle başka ürünlere veya enerjiye çevrilmesi' olarak tanımlamaktadır.

Benzer şekilde 2011 yılında kabul edilen 2805 sayılı Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği²⁹, ambalaj atıklarının oluşumunun önlenmesi, önlenemeyen ambalaj atıklarının tekrar kullanım, geri dönüşüm ve geri kazanım yolu ile bertaraf edilecek miktarının azaltılmasını; ambalaj atıklarının belirli bir yönetim sistemi içinde, kaynağında ayrı toplanması, taşınması, ayrılmasına ilişkin teknik ve idari standartların oluşturulmasını amaçlamaktadır. Ayrıca yönetmelik ile birlikte geri dönüşüm faaliyeti yapmak isteyen gerçek veya tüzel kişilere lisans alma şartı getirilmiştir. Belediyeler de geri dönüşüm hizmeti sağlayacak lisans sahibi firmalara uygun alan tesis etmekle sorumludur.

Atık Yönetimi Yönetmeliği³⁰ de gerek Çevre Kanunu gerekse Katı Atık Kontrol Yönetmeliği ile benzer maddeleri içermektedir. Buna göre yönetmeliğin amacı atıkların oluşmasından bertaraf edilene kadar geçen süre zarfında çevre ve insan sağlığına zarar vermeden yönetiminin sağlanmasıdır. Yönetmelik, genel ilkeler bölümünde katı atık meta zincirinin birinci adımı olan kaynaktan ayırmaya atıfta bulunmaktadır. Buna göre, Yönetmeliğin 5.maddesinin ç bendince atıkların kaynağında ayrı toplanması, geçici depolanması, taşınması ve işlenmesi sırasında su, hava, toprak, bitki, hayvan ve insanlar için risk yaratmayacak, gürültü, titreşim ve koku yoluyla rahatsızlığa neden olmayacak, doğal çevrenin olumsuz etkilenmesini önleyecek ve böylece çevre ve insan sağlığına zarar vermeyecek yöntem ve işlemlerin kullanılması esastır. Aynı maddenin e bendinde ise atıkların yine kaynağında sınıflandırılması öngörülmüştür. Buna göre, farklı türdeki atıkların kaynağında/üretildikleri yerde diğer atıklarla karıştırılmaksızın,

²⁹ Kabul tarihi: 24.8.2011, Resmi Gazete Sayı: 28035

³⁰ Kabul tarihi: 02.04.2015, Resmi Gazete Sayı: 29314

sınıflandırılarak ayrı toplanması esastır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan katı atık işçilerini/toplayıcılarını ilgilendiren en kritik bent ise aynı maddenin f bendidir. Buna göre, atıkların Bakanlıkça belirlenen ‘esaslar’ dışında farklı bir yöntemle toplanması veya ayrıştırılması yasaktır. İlerleyen bölümlerde detaylı olarak işlenecek enformel bir çalışma biçimi katı atık işçilerinin/toplayıcılarının 5.maddenin f bendi ile katı atık meta zinciri dışında bırakıldığı söylenebilir.

Katı atıkların kaynağında ayrıştırılması ve sınıflandırılmasına yönelik benzer tespitler Sayıştay’ın (2007) denetim raporlarında da yer almaktadır. Buna göre, atıkların kaynağında ayrıştırılması ve geri kazanılabilecek olanların ekonomiye kazandırılması, atık yönetimi politikalarının temelini oluşturduğu halde, Türkiye’de kaynağında ayrıştırma ve geri kazanım faaliyetleri çok düşük düzeydedir. Esasen yürürlükteki mevzuat, haneler dahil olmak üzere nihai tüketicilere ayrıştırma sorumluluğu yüklemiş ve aykırı davranışlar cezaya tabi tutulmuştur. Hatta düzenli depolama alanlarına organik atıklar dışındaki atıkların kabulünü yasaklayarak, bir yerde geri dönüşümü zorunlu tutmuştur. Buna karşın geri dönüşüm büyük ölçüde ‘sokak toplayıcılığı’ sistemi ile çok sağlıksız koşullarda gerçekleştirilmekte; geri dönüşüm zorunluğu bulunan üretim ve dağıtım firmaları da bu faaliyeti doğrudan üstlenmek yerine, çoğunlukla sokak toplayıcılığı sistemini finanse etmek sureti ile bildirim yükümlülüğünü karşılamaktadır.

Görüldüğü üzere mevzuatlar, geri dönüşüme dair açık hükümler getirmekle birlikte gerek kanun gerekse yönetmelikler yapılış aşamasından itibaren enformel çalışma biçimi olan katı atık toplayıcılığına dair bir hüküm getirmediği gibi resmi taraflara göre katı atık toplayıcılığının ortaya çıkış nedenlerinden biri ilerleyen bölümlerde tartışılacağı üzere yasa ve yönetmeliklerde yer alan boşluklar ve mevzuatların tam anlamıyla uygulanamayışdır.

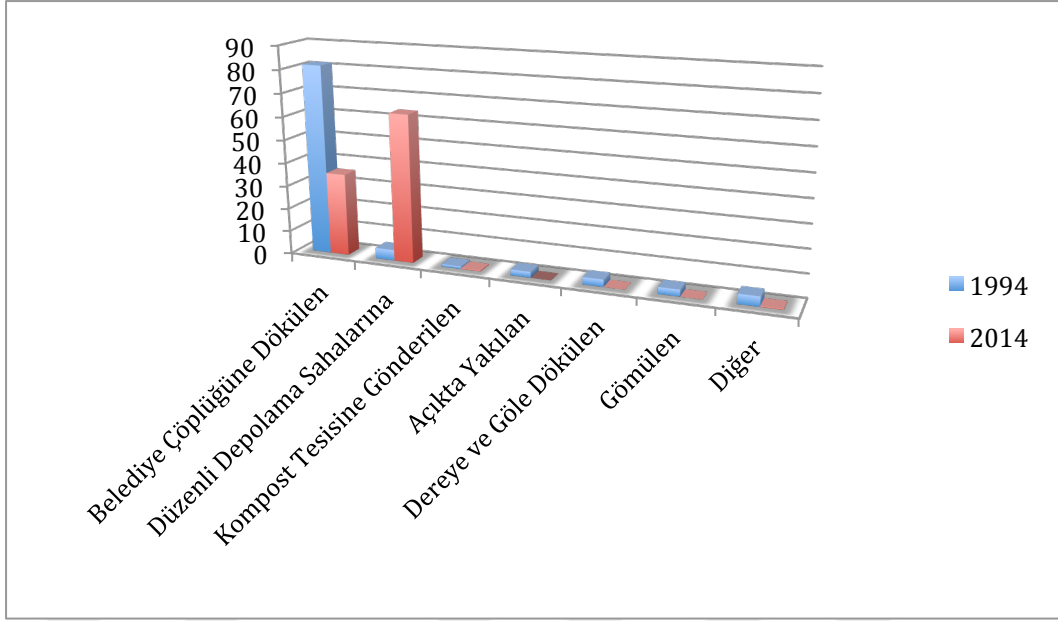
2.2.3 Katı Atık Ekonomisi

Kanun ve yönetmeliklerde katı atık yönetimine ilişkin her türlü faaliyetin kayıt altına alınması beklenmektedir, ancak TÜİK verileri ve yerel yönetimlerin raporları incelendiğinde bu kalemin oldukça yetersiz kaldığı söylenebilir. Bu çalışmanın yapıldığı Ankara ilindeki yerel belediyelerin katı atık yönetimi ve geri dönüşüme ilişkin raporları incelendiğinde raporların güncel olmadığı, geri dönüşüme yönelik yapılan faaliyetlerin ise sadece proje düzeyinde veya yapım aşamasında olduğu anlaşılmaktadır. Önceden de belirtildiği gibi katı atık ve kar ilişkisinin ortaya konabilmesi için yasal mevzuatla birlikte resmi kurumlarca yayınlanmış verilere de göz atmak gerekmektedir. Bu başlık altında TÜİK'in yayınlamış olduğu veriler esas alınarak bir değerlendirme yapılamaya çalışılacaktır.

TÜİK'in Atık Bertaraf ve Geri Dönüşüm İstatistikleri Raporuna göre (2014), 2012 yılında 83 atık bertaraf tesisi ve 589 geri kazanım tesisi olmak üzere toplam 672 tesisin faaliyet göstermektedir. Toplam kapasitesi 480 milyon m³ olarak tespit edilen 80 düzenli depolama tesisinde 24 milyon ton atık bertaraf edilmiştir. Toplam kapasitesi 61 bin ton/yıl olan 3 yakma tesisinde 47 bin ton tehlikeli ve 3 bin ton tehlikesiz olmak üzere toplam 50 bin ton atık bertaraf edildi. Toplam kapasitesi 389 bin ton/yıl olan 6 kompost tesisinde 159 bin ton atık işlem görmüş ve 26 bin ton kompost üretilmiştir. Ayrıca atık geri kazanımı lisanslı 32 beraber yakma (ko-insinerasyon) tesisinde 539 bin ton atık yakılarak enerji geri kazanımı gerçekleştirilmiştir. Lisanslı diğer 551 atık geri kazanım tesisinde ise toplam 9,5 milyon ton atık metal, plastik, kağıt vb. geri kazanılmıştır.

TÜİK Raporu ve Şekil 1'de yer alan Bertaraf Yöntemlerine Göre Belediye Atık Miktarları bir arada düşünüldüğünde geri dönüşüm sektörü ve sektördeki ranta dair bazı çıkarımlar yapmak mümkündür.

Şekil 1. Bertaraf Yöntemlerine Göre Belediye Atık Miktarı (%)

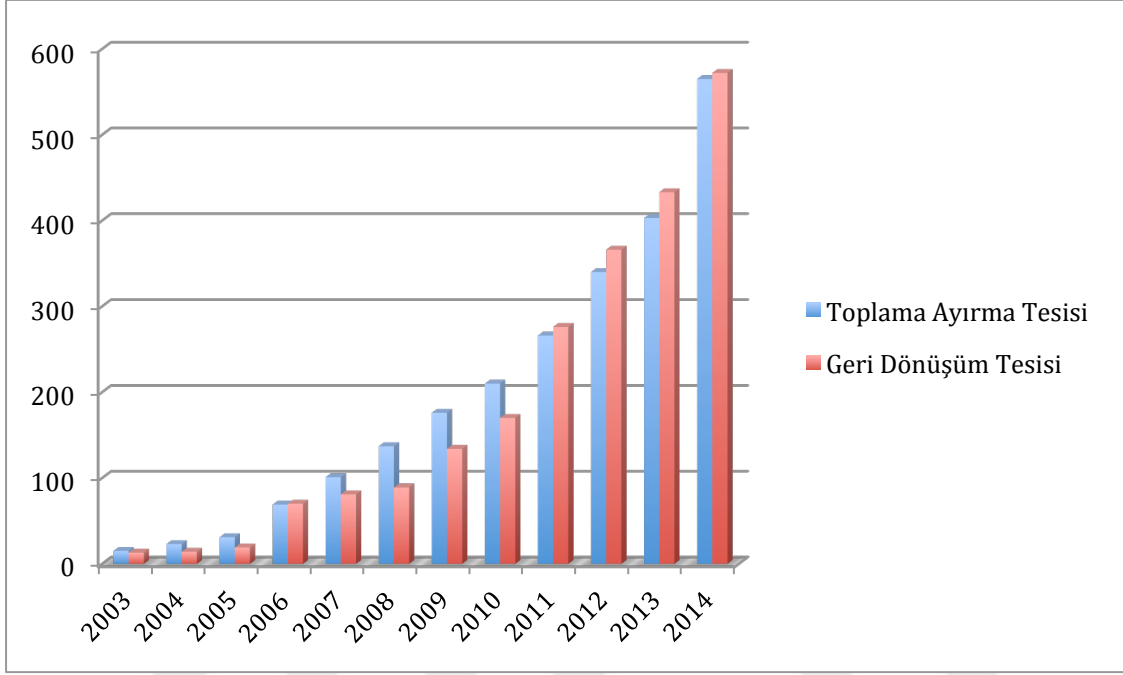
Kaynak: TÜİK, 2015

Şekil 1’de 1994 ve 2014 yılları arasında atık bertaraf yöntemleri ve bu yöntemlerdeki yüzdesel değişme yer almaktadır. Şekil 1’den görüleceği üzere en çok dikkati çeken nokta belediye çöplüğüne dökülen atıkların neredeyse yarı yarıya azalması buna paralel olarak da düzenli depolama sahalarında bertaraf edilen atıkların yaklaşık %1400 artış göstermesidir. Bu artış, geri dönüştürülebilir katı atıkların da yükselmesi bakımından sektördeki rant artışının da bir göstergesidir. Düzenli depolama sahalarındaki artış altyapıya yönelik bir durumu da ortaya çıkarmaktadır. Buna göre atıkların bertarafı veya geri dönüşümü için düzenli depolama sahalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Uygun arazinin bulunması durumunda bu yöntem en ekonomik seçenektir. Geri dönüşüm faaliyetlerindeki artış ve gelişen çevre bilinci sonucunda ortaya çıkan olumlu gelişmeler ise yakarak, gömerek veya suya dökerek atık bertaraf etme yöntemlerindeki azalış olarak yorumlanabilir.

Önceden de belirtildiği gibi Ambalaj Atıkları Yönetmeliğince ambalaj atıkları toplama-ayırma tesisleri ve geri dönüşüm tesisleri faaliyete bulunabilmek için Çevre

Bakanlığı’ndan lisans almak zorundadır. İlk olarak 2003 yılında uygulamaya konulan lisans zorunluluğunun 2014 yılına kadarki artış ve azalışlarını Şekil 2’de görmek mümkündür.

Şekil 2. Geçici Faaliyet Belgeli/Lisanslı Tesis Sayısı, 2003-2014

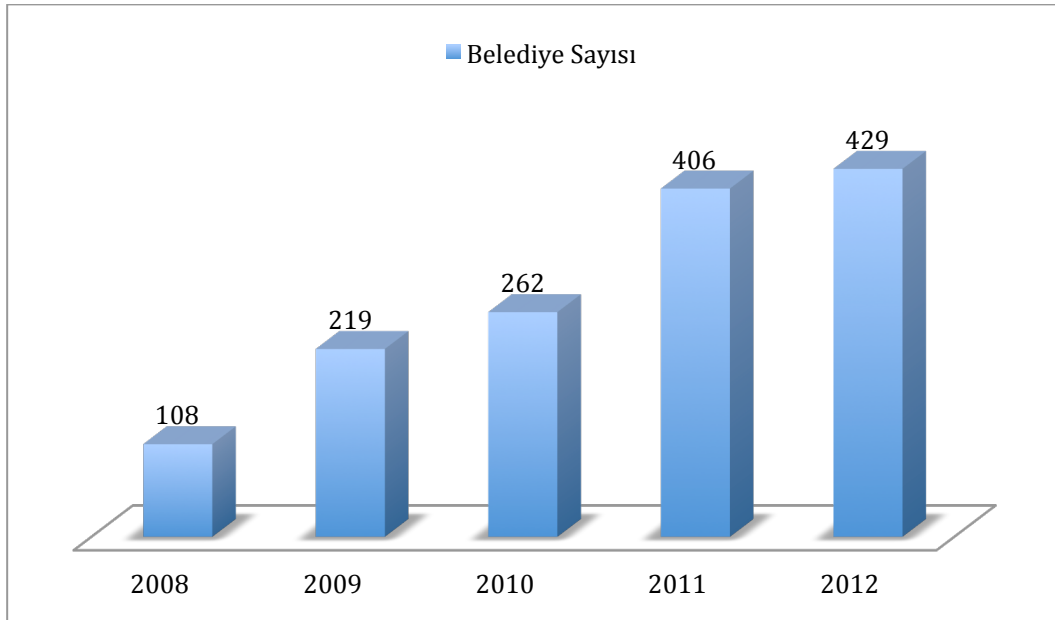

Kaynak: ÇBS, 2015

Şekil 2’den hareketle gerek toplama ayırma tesisinin sayısı gerekse geri dönüşüm tesisinin sayısı 2003-2005 yılları arasında ciddi bir artış göstermezken, 2005 yılından sonra oldukça keskin bir yükselişten söz etmek mümkündür. AB uyum yasaları çerçevesinde geri dönüşüme yönelik çıkarılan yönetmeliklerin, özellikle yeni işletmelerin kurulması adına teşvik edici olması ve söz konusu işletmelerin yerel yönetimlerin desteğini de alması bu keskin artışın en önemli sebebi olduğu düşünülmektedir. Şekil 1 ve Şekil 2 bir arada düşünüldüğünde düzenli depolama sahalarına götürülen katı atık sayısındaki artış ile tesislerin sayısındaki artışın eş zamanlı olması tesadüf değildir. Geri dönüşüm sektöründeki rantın daha fazla görünür hale geldiği 2000’li yılların başlarında daha fazla tesisin bu iş alanına girmesi de rekabetçi bir piyasanın ortaya çıktığının işaretidir.

Katı Atık Yönetmeliğinde, katı atıkların toplatılması konusunda yerel yönetimler bu işi özel firmalara devredebilmektedir. Benzer şekilde yerel yönetimlerin kendisi de katı atıkları toplamakla yükümlüdür. İlgili yönetmelik uyarında, katı atıkların diğer atıklardan ayır olarak toplanıp biriktirilmesi, toplanması ve taşınması işinin eylem planı Yönetmelikte belirlenen şartlara uygun hazırlanarak Çevre Bakanlığı'na sunulmalıdır. 2008 yılında başlatılan bu çalışma kapsamında eylem planı Bakanlık tarafından uygun bulunan belediyelerin sayısı Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Ambalaj Atığı Yönetim Planı Uygun Bulunan Belediye Sayısı

Kaynak: CBS, 2015

Şekil 3'ten de görüleceği üzere dört yıl gibi kısa bir zamanda ambalaj atıkları konusunda eylem planı hazırlayan belediyelerin sayısı yaklaşık olarak %390 artış göstermiştir. Bu durum özel firmalar dışında belediyelerin de geri dönüşüm sektörü içerisinde ortaya çıkan ranttan pay almak istediğini ortaya koymaktadır.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlatılan katı atık yönetimi raporunda (Röben, 2012), emek gücünün nispeten ucuz olmasından ötürü az otomasyon, çok insan gücü gerektiren sistemler (atığın evlerden ticari organizasyonlarca toplanması, yarı

manüel çalışan ayırma tesisleri işletmesi gibi) Türkiye’de kar edebilecek sistemlerdir. Buna göre geri dönüşüm zinciri içerisinde belediyelerin katı atık toplayıcılarına ihtiyaç duyduğu aynı zamanda geri dönüşümü kar getirecek bir ayrıştırma yöntemi olarak gördüğü söylenebilir. Bu eğilim ile yukarıdaki tablo ve şekillerde ortaya çıkan göstergeler bir arada düşünüldüğünde geri dönüşümdeki rantın varlığı yeniden üretilmiş olmaktadır.

2.3 Katı Atık Toplayıcılığı Nedir, Ne Değildir?

Uluslararası yazında, katı atık toplayıcıları İngilizce “waste pickers”, “rag pickers” veya “scavengers”, İspanyolca “catadores” şeklinde isimlendirilmektedir. Ulusal literatürde ise “katı atık işçileri”, “kağıt toplayıcıları”, “geri dönüşüm işçisi”, “çöp insanları” “atık madde işçileri”, “kağıtçılar” gibi farklı isimlendirmelere rastlanılmaktadır. İsimlendirmenin bölgeden bölgeye farklılık göstermesi ve isim çeşitliliğinin farklı anlamlar yaratabileceği düşüncesi ile çalışmanın buraya kadarki bölümlerinde katı atıkları toplayıp, ayrıştırıp satan kişiler için ‘katı atık toplayıcıları’, yapılan iş için de ‘katı atık toplayıcılığı’ ifadesi kullanılmış, bundan sonraki bölümlerde de aynı ifadeler kullanılmaya devam edilecektir.

Katı atık toplayıcıları bilinen geri dönüştürülebilir maddelerin dışında atık yığınları arasında hem kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek hem de gelir elde edebilecekleri atıkları muazzam bir yaratıcılık örneği göstererek bir anlamda devşiren kişilerdir. Bu yaratıcılık bile onları toplumda farklı bir yere koymaktadır. Medina (1997:5-7), bu yaratıcılık örneklerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Meksika’nın bazı yerel bölgelerinde hırsızlar telefon ve elektrik hatlarından geçen bakır telleri eritmek ve geri dönüştürmek için kesmektedir.

2. Hindistan'ın Agra kentinde kadınlar 30.000 sığırdan elde ettikleri gübreyi geri dönüştürerek yemek yapımında enerji kaynağı olarak kullanmaktadır.
3. Kalküta'da katı atık toplayıcıları tren yolları boyunca yürüyerek trenlerden düşen kömür parçalarını geri dönüştürmek için toplamaktadır.
4. Hindistan'da henüz yakılmamış ölü insanların kemikleri ve iskeletleri Hoogly Nehrinden toplanarak tıp fakültelerine satılmaktadır.
5. Vietnam'da katı atık toplayıcıları savaştan kalma hurda metalleri aramak için tarım arazilerini ve ormanları kazmaktadır.
6. Peru Lima'da katı atık toplayıcıları ölü insanların elbiselerini satmak veya yeniden kullanmak için geri dönüştürmektedir.

Yukarıdaki yaratıcılık örneklerinden sayılmasa bile Belgrad'da hiç akla gelmeyecek şeyler gerek ihtiyaç gerekse gelir yaratması için toplanmaktadır. En sık toplananlar ayakkabı, kurşun ve tükenmez kalem, bozuk teçhizat, posta kartı, züccaciye eşyaları, araba parçaları, akü, antika eşyalar, kaset çalar, video kayıt cihazları, televizyon setleri, vida, sünger ve bisiklettir (Hebert-Simpson, et al., 2005:34). Görüldüğü üzere katı atık toplayıcılığı, bilinen geri dönüştürülebilir maddelerle 'marjinal' bir çalışma öznesi için hiç de marjinal sayılmayacak atıkları toplama işidir.

Katı atık toplayıcılarını kategorileştiren bir tanımlama ise do Carmo (2012) tarafından yapılmaktadır. Buna göre, katı atık toplayıcısı çöp poşetlerini yırtan kişi değildir, o zaten kağıdın nerede olduğunu iyi bilmektedir; onun bir tekniği vardır, poşetin dışından atığın kuru veya yaş olduğunu bilir. Poşeti yırtanlar genellikle örgütlü olmayanlardır ve bunlar gerçek katı atık toplayıcısı değildir. Bauman ise katı atık toplayıcıları için modernitenin takdir edilmemiş kahramanları tanımını yaparken konuya oldukça felsefi bir açıdan yaklaşmıştır. Buna göre:

“Katı atık toplayıcıları her gün, olağan ve patolojik arasındaki, sağlık ve hastalık arasındaki, çekici ve itici arasındaki, kabul edilen ve reddedilen arasındaki, uygun olan ve uygun olmayan

arasındaki, insan evreninin içi ve dışı arasındaki sınırları tazeleyen ve tekrar dikkat çekici hale getiren kişidir. Bu sınırlar onların sürekli dikkat ve tedbirine gereksinim duymaktadır çünkü bu sınır ‘doğal sınır’ dan başka bir şey değildir: hiçbir gökyüzü, yüksek dağ sırası, dipsiz denizler veya aşılabilir vadiler içeriye, dışarıdan ayıramaz. Ve bu kullanışlı ürün ile katı atık arasındaki farklılık değildir. Tam aksine bu sınır, kabul edilen ve reddedilen, içerilen ve dışlanan arasındaki farklılığı sezen ve akla getiren bir sınırdır. Katı atık toplayıcıları, yanılabilir, dalgın, tembel veya dağınık olabilir. Onların alışılmadık muhakemeleri mutlak müphemliği geri getirebilir. Katı atık toplayıcıları, müphemliğe karşı yürütülen modern savaşta cephe hattındaki birliklerin özel birimidir” (Bauman, 2004:28).

Uluslararası literatürde sosyal bilimcilerin katı atık toplama alanına yönelik ilgileri 20. yüzyıl boyunca oldukça sığ kalmıştır. Ne var ki 1960’lar ve 1970’ler döneminde araştırmacılar arasında marjinal teorinin popülerliğinin artması ile birlikte marjinal grup çalışmalarına olan ilgide de artış yaşanmıştır (Medina, 2007). Katı atık toplayıcılığı üzerine erken dönem teorik tartışmalarda Lomnitz (1975)³¹ Meksika’daki katı atık toplayıcılarını marjinal bir grup olarak nitelendirmiş ve katı atık toplayıcılığının formel sektör ile zayıf bir bağ kurduğunu veya var olamayan bir ilişkiye sahip olduğunu öne sürmüştür. Lomnitz’e göre bu kişiler kent ormanındaki avcılar ve tarım işçileridir. Benzer şekilde Souza da (1980)³², Brezilya’daki katı atık toplayıcılarını ‘marjinal grup’ olarak nitelendirmiştir. Medina (2007), erken dönemlerde yapılan araştırmaları ‘özenli’ olmasından çok ‘gelişigüzel’ ve ‘dikkatsiz’ gözlemlere dayandığından ve katı atık toplayıcılarının marjinal olarak isimlendirilmeleri dışında enformel geri dönüşüm sektörünün derinlemesine bir analizinin yapılmadığından veya katı atık toplayıcılığı ve formel ekonomi arasında ilişki kurulmadığından dolayı eleştirmektedir.

Literatürde önemli ve öncü sayılan katı atık toplayıcılarına ilişkin derinlemesine analiz Castillo tarafından (1990)³³ gerçekleştirilmiştir. Castillo Mexico City’de katı atık

³¹ Lomnitz’den akt. Medina (2007:13)

³² Souza’dan akt. Medina (2007:13)

³³ Castillo’dan akt. Medina (2007:13). Castillo, Lomnitz ve Souza’nın çalışmalarına literatür taraması sürecinde farklı kaynaklarda atıf yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak bu çalışmaların orijinal dilinden (İspanyolca) İngilizceye çevirisinin olmaması ‘ikincil kaynak’ durumunu mecburiyetten ortaya çıkarmıştır. Medina’nın (2007) katı atık toplayıcılığının teorisini tartıştığı bölümde bu çalışmalara atıfta bulunması ve çalışmalar hakkında detaylı bilgi vermesi sebebiyle söz konusu çalışmaların Medina’nın eseri üzerinden aktarılması uygun görülmüştür.

toplayıcıları üzerine bugüne kadar ki en kapsamlı çalışmayı gerçekleştirmiştir. 1970'lerin sonuna doğru Castillo, katı atık toplayıcılığı faaliyetini gözlemleme, sistem içerisindeki yozlaşma ve katı atık toplayıcıları, onların politik patronları ve otoriteler arasındaki sistemin politik iklimini inceleyebilmek için belediye işçisi kılığına girmiştir. Castillo, o günün şartları düşünüldüğünde geçerliliği oldukça yüksek olan bir çalışma yapmış, ancak çalışmayı yaparken kullandığı niteliksel araştırma yönteminin zayıf oluşu güvenilirliği üzerine tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.

Teorik tartışmalarda hiç kuşkusuz Birkbeck'in (1979), Kolombiya'nın Cali şehrinde niteliksel araştırma yöntemi ile doğrudan gözlem ve derinlemesine mülakat tekniklerini kullanarak gerçekleştirdiği çalışma öncü niteliktedir. Birkbeck bu çalışmasında 1970'lerde katı atık toplayıcılarına yönelik yaygın inanış olan toplumun saçağında yer alan marjinal bir çalışma türü anlayışının yanlış olduğunu iddia etmektedir. Birkbeck, katı atık toplayıcıları ile Kolombiya'daki formel sektör özellikle de kağıt endüstrisi arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken katı atık toplayıcılarının, kağıt fabrikalarına hammadde sağladığını iddia etmektedir. Buna paralel olarak da dış görünüşlerine rağmen aslında katı atık toplayıcıları fabrikalar için çalışmaktadır, ancak onlar tarafından istihdam edilmemektedir. Farklı bir anlatılma Birkbeck görünüşlerine rağmen toplayıcıların aslında topladıkları geri dönüştürülebilir atıkları sattıkları fabrika için çalıştıklarını, ancak fabrikalar tarafından istihdam edilmediklerini gözlemlemektedir. Birkbeck, katı atık toplayıcılarının enformel fabrikada kendi hesabına çalışan proletarya olduğu sonucuna varır. Birkbeck'e göre toplayıcılar, kapitalist üretim tarzının bir parçasıdır ve bundan ötürü de her türlü sömürüye açıktır, bu sömürü de onların yoksulluğunu daimi kılmaktadır. Birkbeck için katı atık toplayıcıları, kapitalist üretim tarzının bir parçasıdır ve bu üretim tarzı onları sömürmektedir, mevcut sömürü durumu onları yoksul kılmaya devam etmektedir. Birkbeck'in çizmiş olduğu Marksist perspektif katı atık toplayıcılarının proletaryanın bir parçası olduğunu ve katı atık toplayıcıları

gerçeğinin sınıf - sömürü ilişkileri çerçevesinde tartışılması gerektiğine işaret etmektedir.

Uluslararası literatürdeki katı atık toplayıcılığının tersine Türkiye’deki katı atık ve geri dönüşüme dair ulusal literatür incelendiğinde çoğu çalışmanın ‘çevre mühendisliği’, ‘jeoloji mühendisliği’, ‘inşaat mühendisliği’ gibi genellikle fen bilimleri alanlarında olduğu görülmektedir. Konunun ‘sosyal boyutu’ ise tıpkı katı atığı toplayan öznelere toplum nezdindeki ‘görünmez olma’ özelliğinden yola çıkarak ‘erişilmez’ kalmıştır; farklı bir anlatımla katı atığın, toplayıcılar nezdinde sosyal tarafı özellikle de sosyal bilimciler için büyük bir veri kaynağı olmasına rağmen büyük ölçüde tercih edilmemiştir.

Örneğin Yiğit (2013), bir meslek grubu olarak katı atık toplayıcılarını göç, etnisite, tabakalaşma ve enformel ekonomi bağlamında incelemiş ve katı atık toplayıcılarının yaşam ve çalışma koşullarını analiz etmeyi amaçlayarak günlük hayatlarını nasıl organize ettiklerini ortaya koymuştur. Deniz (2010), Ankara’daki enformel geri dönüşüm sürecini tartıştığı tezinde seyyar toplayıcılığın içsel dinamiklerini incelemiş ve katı atık toplayıcılığının marjinal statüleri ve örgütsüz yapılanmalarına yönelik ön yargıları sorgulamayı amaçlamıştır. Keser (2010), kentleşme sürecine paralel olarak katı atık toplayıcılarını kent yoksulluğu başlığı altında incelemiştir. Benzer şekilde Ergun (2005), yoksulluğun ve enformel ekonominin bir parçası olarak katı atık toplayıcılığını Isparta ve İzmir ili örneklerinde kıyaslayarak incelemiştir. Acar ve Acar – Baykara (2008), Ankara örneğinde katı atık toplayıcılarının gözünden yaşam koşullarını ve mücadelelerini, gelecek planlarını ve sektör yapılanmalarını aktarmıştır. Altuntaş (2008), katı atık toplayıcılığını yoksulluğun en kötü biçimleri ile mücadelede bir araç olduğunu iddia etmektedir. Buna göre proleterleşme sürecinde kent yoksulluğu dinamikleri tek başına belirleyici olmamakla birlikte politik duruşlar, etnik kimlikler de

artık ön plana çıkmaktadır. Yardımcı ve Saltan (2007), yoksulluğun dramatize edilmesini eleştirirken katı atık toplayıcılarının çalışma koşullarının iyileştirilme sürecinde bazı noktalara dikkat çekmektedir. Özgen (2001), katı atık toplayıcılığının bir iş mi yoksa bir meslek mi olduğu sorunsalını toplayıcılığın bir kent yoksulluğu modeli olarak Denizli ve Samsun ili örneklerinden tartışmaktadır. Görüldüğü üzere ulusal literatürde toplayıcılara yönelik yapılan çalışmalar çoğunlukla kent yoksulluğu eksenini üzerinden ele alınmıştır; ayrıca konu enformel ekonomiyle de bağdaştırılarak daha teknik bir alana çekilmektedir. Bu aşamada katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumları ve örgütlenme dinamikleri göz ardı edilmiştir. Diğer bir deyişle toplayıcıların var oluş mücadelesi konuya kent yoksulluğu penceresinden bakılarak bir anlamda reddedilmiştir.

Buraya kadar genel olarak katı atık toplayıcılığının tanımı, literatürde yer alış biçimleri aktarılmaya çalışılmıştır. İlerleyen alt başlıklarda katı atık toplayıcılığının genel özellikleri, yaşam tarzları, toplumsal cinsiyet rolleri açıklanmaya çalışılacaktır.

2.3.1 Genel Özellikler

Katı atığın tarihinden bağımsız olarak katı atık toplayıcılığının iki farklı yüzyılda tarih sahnesine çıktığı söylenebilir (Kılınç, 2011:60-61): 13.yüzyıl toplayıcıların dönemidir, bu dönemde çöp artmaya başlamış, ancak çöplerin toplanmasından çok kamu sağlığı ön plandadır. 16.yüzyılda ise eskici ve hurdacılar ön plana çıkmaktadır; bu dönem eski elbiselerin ve hayvan kemiklerinin toplandığı bir dönemdir. Geri dönüşümün ilk örnekleri arasında sayılabilecek hayvan kemiklerinden mum elde edilmesi bu dönemde başlamıştır.

Katı atık toplayıcılığı günümüzde farklı coğrafyalara yayılmış olmasına rağmen gerek biçim gerekse içerik olarak ortak özelliklere sahiptir. Katı atık toplayıcılığı genel olarak göçmenlerin uğraşı alanıyken yapılan iş çevresel koşullardan çok pazar taleplerine

karşılık veren bir iştir (Samson, 2012). Ulusal düzeyde güvenilir istatistiklerin olmamasına rağmen katı atık toplayıcılığı üzerine yapılan bazı çalışmalar (Birkbeck, 1978; Sicular, 1992), toplayıcılık işinin ekonomi üzerindeki önemini ortaya koymaktadır. Dünya genelinde katı atık toplayıcılığı birkaç milyon insan için geçim kaynağı iken ekonomi için de bir yıl için yüz milyonlarca dolar anlamına gelmektedir (Medina, 1997).

İşsizliğin yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde insanlar bir şekilde kendilerini katı atıkları toplarken veya araştırırken bulabilmektedir. ‘Bir şekilde’ tabiri sektörün herhangi bir sınırının, giriş-çıkışın belirli bir izne tabi olmadığına, kısaca bariyerlerin olmadığı bir dünyanın işaretidir. Bu dünyanın içerisinde birbirinden farklı hikayeler vardır. Farklı hikayelerin buluştuğu ortak nokta ‘açlık’, ‘yoksulluk’, ‘istihdam edilememe’ değişkenleridir. Örneğin Schneck ve Blaauw (2011b:144), katı atık toplayıcılarının bu işe giriş sebeplerinin başında ‘açlık’ geldiğini öne sürmektedir. Benzer şekilde Horn (2011) ve Dias (2011b) katı atığa giriş sebebini ekonomik nedenlerde aramıştır. Özellikle Brezilya’da 1980 sonrası yaşanan ekonomik kriz ve sonrasında kırsal kesimde geçimlik faaliyet alanlarını kaybedenler metropollere göç ederek katı atık toplama sahasına yakın ‘gecekondu’ veya ‘varoş’ mahallelerinde ikamet ederek katı atık toplamayı kendilerine geçim kaynağı olarak seçmiştir.

Güney Afrika’da ise Apartheid rejiminin yarattığı olumsuzluklar katı atık yönetiminde de kendini göstermiştir. ILO’nun (2005), Güney Afrika üzerine yapmış olduğu çalışmada, Apartheid rejimi boyunca temel katı atık yönetiminin bulunmadığı görülmektedir. Yerel yönetimler sadece ‘beyaz’ halkın yaşadığı kentsel bölgelere hizmet götürmüştür. Aynı zamanda ‘siyahi’, Hintli ve Afrikalı halkın yaşadığı bazı ilçelerde katı atık yönetimi kısıtlı olarak geliştirilmiştir. Ancak çoğu Afrikalı bu hizmetten yoksun kalmıştır, çoğu siyahi halk hizmet alamadığı gibi yerel yönetimler bu

işin yapılması için siyahi halkı istihdam etmiştir. Çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu katı atık toplayıcıları kirli ve tehlikeli koşullarda ‘sefalet’ ücretlerinde çalışmaktadır. Göçmenler tarafından yapılan bu iş, Apertheid rejiminin sona ermesinden sonra görece daha iyi koşullara sahip olmuştur.

Hindistan’da ise daha farklı bir durum bilinen ve söylenen örneklerden farklılık göstermektedir. Hindistan’da katı atık toplama işi toplumdan dışlanmışlar tarafından yapılmaktadır. Bu noktaya kadar Hindistan diğer ülkelerle benzerlik göstermesine rağmen ‘kast sisteminin’ devreye girmesi Hindistan’ı farklı bir konuma taşımaktadır. Katı atıkları kimin, nasıl toplayacağı kast sistemi tarafından belirlenirken, katı atığa yönelik her türlü iş en alt kastta yer alan ‘dokunulmazlar’ tarafından yapılması gereken ‘zorunlu’ iş olarak ilişkilendirilmiştir. En başından bu yana en alt kastın mensubu ‘kadınlar’ bu işin ellerini kirletmiş ve kirletmeye devam etmektedir; Hindistan’daki katı atık toplayıcılığında kadınlar başı çekmektedir (GTZ, 2008).

Türkiye’de ise Dinler (2014) katı atık toplayıcılığının nedenlerini araştırırken yoksulluk ve işsizliğe paralel olarak evdeki baba baskısını, işyerindeki usta baskısını temel belirleyiciler arasında göstermektedir. Buna göre (2014:144), katı atık toplamaya başlayan herkesin bir nedeni vardır; Kürt işçiler zorunlu göç, bazıları adli sicil kaydı, diğerleri için işsizlik ve özelleştirme, bazıları içinse fabrika ortamındaki ağır koşulları kaldıramamak. Özgen’in Samsun ve Denizli örnekleri üzerine yaptığı çalışmada (2001), ilk adımda niteliksiz bir işgücü olarak katı atık toplayıcılarının aylık ortalama hane gelirinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Gerek Samsun gerekse Denizli açısından kente eklemleme ve eğitim, sağlık hizmetlerine ulaşmada yaşanan zorluklar sıkıntıların başında gelmektedir. Özgen’in çalışmasında kritik bir nokta ise çocuklara yönelik eğilimlerdir. Samsun’da aileler çocuklarının kesinlikle eğitim hayatlarına devam etmelerinden yana olmasına karşın Denizli’de bu eğilim tersine dönmektedir. Bu

Çalışmada ise Samsun'dakine benzer bir eğilimin ortaya çıkması beklenmektedir. Çocuklar işçiliğı her türlü çalışma faaliyetinde görüldüğü gibi bu sektörde de yaygındır. İlerleyen alt başlıklarda çocuklar ve katı atık toplayıcılığı ilişkisine yer verilecektir.

Altuntaş (2008), Ankara'da yapmış olduğı çalışmada toplayıcıların yaşam ve çalışma koşullarının birbirine benzerlik gösterdiğini, ancak işe başlama dinamikleri söz konusu olduğunda etnik kimliklerin, siyasal kavrayışların ve örgütlenme üzerine düşüncelerin farklılaştığını iddia etmektedir. Buna göre, katı atık toplayıcıları yoksulluğun kalıcı bir hal aldığı toplumda, sınıf atlama umudunu yitirmiş olan kişilerdir; kaderci bir tutuma bağlı kalarak katı atık toplayıcıları içlerinde bulundukları koşulların değışmeyeceğinden yakıarak, toplumsal konumlarını kabul etmektedir. Türkiye'de özellikle son otuz yılda geliştirilen sosyal politika uygulamaları yoksulluğun kalıcı bir statü kazandığı ve yoksul olarak addedilen kesimlerin bu kalıcı statü içerisinde çıkmamasına yerleştiğı bir 'sahte' gerçeklik yaratılmıştır, diğeri bir deyişle yoksulluğun kronikleştiğı ve bunun önlenmesinin mümkün olmadığı kendilerine inandırılmıştır.

Yapısal özelliklerinden bağımsız olarak araştırmacılar katı atık toplayıcılarını farklı kategoriler altında incelemektedir. Örneğın Dias (2011a), Brezilya üzerine yapmış olduğı araştırmasında katı atık toplayıcılarını üç kategoriye ayırmaktadır:

1. Örgütsüz katı atık toplayıcıları: Bu gruba dahil olan katı atık toplayıcıları genellikle geri dönüştürülebilir atıkları çöplerden veya depolardan toplayarak hurdacılara satmaktadır. Ayrıca kooperatiflerle ve derneklerle herhangi bir organik bağıları yoktur.
2. Örgütlü toplayıcılar: Bu gruba dahi olanlar kooperatifler ve dernekler yoluyla çalışmaktadır. Sistem içerisinde uzun yıllar kıdemi olanlar bu grupta yer almaktadır.

3. Sözleşmeli toplayıcılar: Bu gruba dahil olanlar hurdacılarda veya metalürji endüstrisinde çalıştığı gibi belediyelerde veya kooperatiflerde/derneklerde çalışabilmektedir. Sözleşmeli bir toplayıcı özellikle Brezilya’da sıklıkla toplayıcılığın tanınmamış kategorisidir.

Resim 1. Açık Çöplük Alanlarda Katı Atık Toplayıcıları

Kaynak: Wilson, Velis ve Cheeseman, 2006.

Li (2002), Wilson, Velis ve Cheeseman, (2006) ve Bernache’nin (2003) çalışmalarından katı atık toplayıcılarını beş farklı kategoride incelemek mümkündür:

1. Seyyar Katı Atık Alıcısı: Bu kategorideki katı atık toplayıcıları genellikle kapı kapı gezerek ev sahiplerinden veya hizmetçilerden geri dönüştürülebilir kuru katı atıkları satın almakta veya takas etmektedir. Toplanan katı atıkları sonrasında bir şekilde geri dönüşüm merkezine ulaştırılmaktadır. Kendi emeklerinden bağımsız olarak bir araç satın almak için sermaye yatırımı yapılmaktadır. Bu aktivite bütün dünyaya yayılmıştır (Li, 2002).
2. Sokakta Katı Atık Toplama: İkincil hammaddeler karışık bir şekilde sokağa veya ortak konteynirlara atılmış katı atıklar arasından toplanmaktadır (Wilson, Velis ve Cheeseman, 2006).
3. Belediye Katı Atık Toplama Ekibi: İkincil hammaddeler atık sahalarından

araçlar tarafından toplanarak geri dönüşüme nakledilmektedir. Meksika, Kolombiya, Tayland ve Filipinlerde sıklıkla rastlanılan bir durumdur.

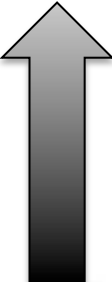
4. Atık Sahasından Çöp Toplamak: Katı atık toplayıcıları Resim 1’de de görüldüğü üzere katı atıkları geri dönüşüm sürecine girmeden atık sahasında toplamaktadır. Bu tarz toplama genellikle atık inşaat malzemeleri ile yapılmış gecekondu mahallesinde ikamet eden toplayıcılarda görülmektedir. Manila, Mexico City, Cape Town, Bangalore, Rio de Janeiro, Guatemala City gibi dünyada gelişmekte olan sınıfına giren kentlerde atık sahalarından toplama yaygındır (Wilson, Velis ve Cheeseman, 2006; Bernache, 2003).

Küresel ölçekte geçerli olan bu kategoriler içerisine Türkiye’deki katı atık toplayıcılarının hangi kategori veya kategoriler içerisine dahil olacağı tartışmalı bir konudur. Her şeyden önce bu çalışma bir kategorileştirme amacı gütmemekle birlikte seçilen örneklem itibariyle bir çıkarsama yapabilecektir. Bunun yanında Türkiye’deki katı atık toplayıcılarının kategorileştirilmesi için daha detaylı ve derinlemesine çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Her şeye rağmen şunu söylemek mümkündür ki Türkiye’deki yapı tek bir karakteristikten çok birbiri içine geçmiş sistemin ürünüdür. Yukarıda sayılan karakteristiklerden ‘seyyar toplayıcı’ ve ‘sokakta katı atık toplama’ Türkiye’de sıklıkla görülen türlerdir, ancak içerikleri itibari tam anlamıyla örtüşmese de benzerlikler ve farklılıklar taşımaktadır. Örneğin seyyar katı atık toplayıcıları için Türkiye örneğinde kapı kapı dolaşarak hanelerden katı atık toplanması en önemlisi takas yapılması söz konusu değildir. Kapı kapı dolaşmaya benzerlik gösteren faaliyet ise zımni anlaşmanın yapıldığı işyerlerine giderek, geri dönüşüm için ayrılan katı atıkların toplanmasıdır. Sokakta katı atık toplama ise tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de en ortak çalışma faaliyetidir. Dolayısı ile Türkiye örneğinde sokakta toplamanın baskın olduğu, seyyar

toplayıcılığın ise kendi arasında farklılıklar gösterdiği bir yapılanmadan söz etmek mümkündür. Bu yapılanma kategorilerine bakılmaksızın geri dönüşüm aktörler hiyerarşisi içerisinde en altı katmanda yer almaktadır (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Geri Dönüşüm Sektöründe Hiyerarşi

	EN YÜKSEK DEĞER
	İMALAT ENDÜSTRİSİ
	TOPTANCILAR, KOMİSYONCULAR
	ARACILAR
	GERİ DÖNÜŞÜM KOİBLERİ VE KATI ATIK TOPLAYICILARININ KOOPERATİFİ
	KATI ATIK TOPLAYAN AİLE TİPİ BİRİMLER
EN DÜŞÜK DEĞER	BİREYSEL KATI ATIK TOPLAYICILARI

Kaynak: Wilson, Velis ve Cheeseman, 2006:800.

Bu noktaya kadar çizilmeye çalışılan geri dönüşüm meta zinciri içerisindeki katı atık toplayıcılarının konumuna ek olarak çevresel, kentsel, ekonomik, sosyo-kültürel etmenler bir arada düşünüldüğünde katı atık toplayıcılığına dair şu genellemelere ulaşmak mümkündür (Medina, 1997; Medina, 2007; Wilson, et al., 2012):

1. Toplumun geneli düşünüldüğünde katı atık toplayıcıları yoksuludur. Yapılan çalışmalar göstermektedir ki gelir düzeyleri asgari ücret seviyesinin altındadır. Bunun istisnaları yok değildir; örneğin Kahire’de katı atık toplayıcıları geri dönüşüm ve katı atık toplayıcılığı işinden medyan gelirin üç katı üzerinde bir gelir elde etmektedir.
2. Günlük rutin işlerine paralel olarak, düşük gelir düzeyi ile birlikte kendileri toplum tarafından düşük statüdeki insanlar olarak algılanmaktadır. Bu nedenle de sıklıkla düşmanca davranışlarla karşılaştıkları gibi bu davranışlar kimi zaman şiddete dönüşmektedir.
3. Kırsal kesimden büyük metropollere göç eden kişiler katı atık toplayıcılığı

popölasyonu içerisinde önemli bir yüzdeyi oluşturmaktadır.

4. Katı atık toplayıcılığı enformel sektörün özetidir. Buna göre emek yoğun bir çalışma biçimi olarak, düşük teknoloji, düşük ödeme, kayıt dışı ve hukuksuz bir düzlem söz konusudur.
5. Katı atık toplayıcılığı ekonomik çıkarlara hitap edebilir; örneğin işsizler için bir istihdam aracı olabilirken endüstri için hammadde kaynağıdır.
6. Katı atık toplayıcılığı sadece topluma yarar sağlamaz aynı zamanda sosyal maliyetleri de vardır. Örneğin bu çalışma biçimi yoğun sağlık tehdidi altındadır. Mexico City’de genel nüfusun yaşam beklentisi 67 yılken bu rakam katı atık toplayıcıları için 35 yıla düşmektedir. Kahire’de katı atık çevresinde doğan her dört bebekten biri henüz bir yaşına basmadan ölmektedir. Manila’da kolera, dizanteri, tüberküloz, ishal, tifonun da içinde olduğu otuz beşten fazla hastalık türü katı atık toplayıcılarının yaşam alanlarında ortaya çıkmıştır.
7. Katı atık toplayıcılığı gelişmekte olan ölkelerde yoksulluk ile özdeşleştirilmede bir araç haline gelmiştir. Örneğin Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ekonomik kriz ortamında Macaristan, Ukrayna, Romanya, Yugoslavya ve Rusya’da işsizler ordusu hayata tutunabilmek için katı atık toplamaya başlamıştır. Benzer şekilde Bosna savaşı esnasında Bosnalı Sırplar hayatta kalabilmek için çareyi atıklarda bulmuştur.

Katı atık toplayıcılığı fiziksel olarak bu yükü kaldırabilecek herkese açık bir çalışma biçimi olduğu gibi herhangi bir sınırlama, engel veya bariyer de yoktur. Webster’a göre (2010), enformel ve formel ekonomik aktivite birbirinden analitik ve coğrafi olarak ayrılamaz, birbirine her koşulda bağlıdır. Buna göre katı atık toplayıcıları geri dönüştürülebilir katı atıkların toplanması ve çevreden uzaklaştırılması aşamasında enformel sektörde kilit bir role sahiptir. Söz konusu rol sayesinde katı atıkların geri dönüştürölme oranı artmaktadır (Medina, 2007).

Son olarak katı atık toplayıcılığına dair doğru bilinen yanlış ‘mitlere’ değinmek yerinde olacaktır. Medina (1997; 2007) katı atık toplayıcılığına dair sekiz mit tanımlamış ve bu mitlerin gerçekte ne ifade ettiğini ayrıntısı ile ortaya koymuştur. Literatürde yer alan diğer çalışmalar ile birlikte düşünüldüğünde Medina’nın tespitlerinin son derece yerinde ve açıklayıcı olduğu, katı atık toplayıcılarına yönelik bir farkındalık yaratmak adına söz konusu açıklamaların bir rehber niteliği taşıdığı rahatlıkla söylenebilir. Medina’nın sözünü ettiği sekiz mitem bu çalışmanın konusuyla doğrudan bağlantılı olduğu düşünülen altı mite yer verilecektir. Medina’nın tespitleri ile (2007:250-253) diğer çalışmalar bir araya getirildiğinde sözü edilen altı mit şu şekilde açıklanabilir (Acar ve Acar Baykara, 2008; Birkbeck, 1978; Wilson et al., 2012; Schneck ve Blaauw, 2011b):

1. Bütün Katı Atık Toplayıcıları Yoksuldur: Katı atık toplayıcılarının görünüşü ve gündelik katı atıkla olan bağlantıları toplumun genelinde olduğu gibi bazı araştırmacılarda da bu kanının oluşmasına neden olmuştur. Katı atık toplayıcılarının bazı durumlarda yoksulluk sınırının dahi altında bir gelir durumuna sahip olabileceği bilinmektedir, ancak bu yoksulluk araçlarının kendilerini sömürmesi ile oluşmaktadır. Eğer katı atık toplayıcıları sömürden uzak bir ortamda çalışma imkanına olsalar, asgari ücretin birkaç katı kadar daha fazla gelir elde ederek yoksulluktan kurtulma şansına sahip olabilirler.
2. Katı Atık Toplayıcılığı Marjinal Bir Çalışma Biçimidir: Katı atık toplayıcılığı toplumun sosyal ve ekonomik yerinden edilmiş fazlalıkları olarak algılanmaktadır. Bu doğru olmayan bir inanıştır. Katı atık toplayıcıları kendi işlerini yapmaya başladıklarından bun yana endüstri için gerekli olan hammadde ihtiyacını karşılayan kesin olmuştur. Örneğin Latin Amerika’da katı atık toplayıcıları kağıt endüstrisinin gelişiminde neredeyse 1700’lü yıllardan bu yana kilit bir konuma sahiptir.
3. Katı Atık Toplayıcılığı Örgütsüz Bir Çalışma Biçimidir: Katı atık

toplayıcılarının bazı durumlarda herhangi bir örgütlenmenin üyesi olmadığı bilinmektedir. Yine de katı atık toplayıcıları uzmanlaşmaktadır ve işgücünü bölmek için bir sistemleri dahi vardır. Sokaklarda bölgesel paylaşımlar söz konusudur. Aynı zamanda yerel halkla, dükkanlarla sözlü anlaşma yapılarak katı atıkların toplanması sağlanmaktadır. Katı atık toplama sahaları ve çöplükler en örgütlü olunan bölgelerdir.

4. Katı Atık Toplayıcılığı Minimum Ekonomik Etkiye Sahiptir: Bu görüş geniş ölçüde değerlendirildiğinde kabul görmektedir, ancak katı atık toplayıcılarının ekonomiye ne kadar bir parasal iz bıraktığına dair güvenilir bilgi, veri ve istatistik yoktur. Katı atı toplayıcılığının ekonomiye bir artısı da ithalatı azaltarak ihraç artışına zemin hazırlamasıdır.
5. Katı Atık Toplayıcılığı Ortadan Kaldırılması Gereken Bir Sıkıntıdır: Çoğu ülke ve şehirlerdeki otoriteler katı atık toplayıcılığını bir sorun olarak görmektedir. Katı atık toplayıcıları çöpleri ‘deşerek’ poşetleri sokağa atma gibi problemler yaratabilir. Ayrıca katı atık sahalarında çalışmak ciddi derecede sağlık riskleri taşımaktadır. Otoriteler çoğu zaman katı atık toplayıcılığının yasa dışı olduğunu ileri sürerek bununla mücadele etme yolunu seçmektedir. Bu mücadeleler toplayıcıların gelirlerinin kesilmesi, yaşam koşullarının kötüleşmesi ile sonuçlanmaktadır. Otoriteler yoksulluğu azaltmaktan bahsederken esasen bunun tam tersi uygulamalarını hayata geçirmektedir. Katı atık yönetimi büyük ölçüde katı atık toplayıcılığını ve bu çalışmanın ekonomiye, çevreye katkısını reddetmektedir. Katı atık toplayıcılarının sorgulanması yerine, onların sağlık risklerini azaltacak, gelir ve sosyal güvence sağlayacak atımların yokluğu sorgulanmalıdır.
6. Katı Atık Toplayıcılığının Modern Katı Atık Yönetim Sistemi İçinde Yeri Yoktur: Bir önceki maddenin sonucu olarak gelişmekte olan ülkeler çözümün

gelişmiş ülkelerin kullandığı teknolojilerin kendi sistemlerine adapte edilmesinde yattığını düşünmektedir. Gelişmiş ülkelerde katı atık toplayıcılığına rastlanmadığı bir gerçektir, ancak gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik koşulları birbirinden hayli farklıdır. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerdeki sistemin gelişmekte olan ülkelere uyarlanması fikrinin hiçbir mantığı yoktur. Aslına bakılırsa, katı atık toplayıcılığı desteklendiği takdirde sürdürülebilir kalkınma için muazzam bir örnek olabilir: istihdam yaratabilir, yoksulluğu azaltabilir, çevre kirliliğini önler, çevreyi korur ve endüstri için düşük maliyetli hammadde sağlayabilir.

2.3.2 Eğitim

Katı atık toplayıcıları için kesin bir toplumsal cinsiyetin olmadığı söylenebilir. Dünyanın genelinde hem kadınlar hem de erkekler bu işten geçimini sağlayabilmektedir. Benzer şekilde 5 yaşındaki çocuk toplayıcı ile 70 yaşındaki yaşlı toplayıcıyı aynı anda sahada görmek mümkündür. Yaş aralığının bu denli geniş olmasında ilk göze çarpan husus çocukların sahada katı atık toplayarak aile bütçesine katkı yaptıklarıdır. Birkbeck'e göre (1978:1178), katı atık toplayıcılarının neredeyse yarısı ikinci sınıftan ötesine kadar okuyamamıştır; neticede zorlukla okuyup, yazabilmektedir. Katı atık toplayıcılarının eğitimde bu denli geri kalmalarının sebebini ailelerin ekonomik durumunda aramak gerekir. Çocukların eğitim masrafı için yeterli miktarda fon ayıramayan aileler çareyi çocuklarını küçük yaşlarda çalışma hayatına sokmakta bulmuştur. Örneğin Bangladeş'te ilköğretim ücretsizdir, ancak katı atık toplayıcıları okul masraflarını karşılayamamaktadır. Bu noktada fahiş olan okul masraflarındaki yüksek ücretler değil kazanç fırsatlarının kaybedilmesidir. (Rouse ve Ali, 2001).

Eğitim veya eğitim fırsatlarına ulaşamama katı atık toplayıcıları için ‘zayıf halka’ olarak görülse de dünya genelinde başta sivil toplum örgütlerinin girişimleri ile eğitime dair bir farkındalık yaratma ve ayırım yapmaksızın herkesin eğitim olanlarından yararlanması çalışmaları devam etmektedir. 2012 yılında Hindistan’ın Pune kentinde düzenlenen ‘1.Küresel Stratejik Katı Atık Toplayıcıları Sempozyumunda’ eğitim meselesi üzerinde en çok durulan konu olma özelliğini taşımaktadır. Sempozyum sonrası yayınlanan raporda ³⁴ Sırbistan’ın Cacak kentinde sağlığın korunması üzerine yoğun çaba harcanırken, eğitim ve çocukların katı atık toplayıcılığından mümkün olduğunca uzak tutulmasına dikkat çekilmektedir.

Eğitime ara vermenin veya bütünüyle eğitimi terk etmenin belirli sebepleri vardır. Örneğin Schneck, Blaauw ve Viljoen (2012), Güney Afrika’da yapmış oldukları çalışmada katı atık toplayıcılarının okulu bırakma nedenlerini yedi başlık altında incelemiştir:

Tablo 3. Katı Atık Toplayıcılarının Erken Dönemde Okulu Bırakma veya Devam Etmeme Nedenleri

Okulu Bırakma Nedenlerinin Tematik Analizi	Katı Atık Sahası Toplayıcıları		Sokak Katı Atık Toplayıcıları	
	Toplam	%	Toplam	%
Tema 1: Finansal Zorluklar				
Para/Finansal Zorluklar	168	46.3	15	35.0
Ebeveynlerin Ölmesi	41	11.3	9	21.0
Yoksulluk	20	5.5		
Geri Dönüş Parası Olmaması			1	2.3
Çalışmak Zorunda Olmak	18	5.0		
Ebeveynler Çalışmıyor	1	0.3		
	248	68.3	25	58.3
Tema 2: Okuldan Kaynaklı Nedenler				
Tarımda Çalışma	16	4.4	1	2.3
8.sınıfta Okulu Bırakma	1	0.3		
Okul Yok/Kapalı	10	2.8		
Okul Çok Uzakta	8	2.2		
12.Sınıfta Başarısız Olma			1	2.3
	35	9.6	2	4.6
Tema 3: Aileden Kaynaklı Nedenler				
Baba için Sığır Gütmek			1	2.3
Bakıma Muhtaç Çocuğu Olma			1	2.3

³⁴ http://wiego.org/sites/wiego.org/files/reports/files/Pune_WastePickers_Workshop_Report_2012.pdf (30.09.2016)

Yerel Sorunlar	17	4.7		
Ailenin Okula Göndermek İstememesi	15	4.1		
Ailenin Yaşlanması	7	1.9		
Evlenme/Hamile Kalma	21	5.8		
Yiyecek Olmaması			1	2.3
Bakacak Kimsenin Olmaması			2	4.7
Amcasına Gitmek			1	2.3
	60	16.5	14	32.6
Tema 4: Davranışsal Nedenler				
Ailenin Yer Değiştirmesi	5	1.4		
Sadece Okulu Bırakma	4	1.1		
Evden Kaçma			1	2.3
Toplum Tarafından Kabul Edilmeyen Yerde Büyümek	1	0.3		
Okula Gitme İhtiyacı Duymamak	1	0.3		
	11	3.0	1	2.3
Tema 5: Sağlık Sorunları				
Sağlık Sorunları	4	1.1		
Zihinsel Engel	1	0.3		
	5	1.4		
Tema 6: Yaşla İlgili				
Okul İçin Yaşlı Olmak	3	0.8		
Tema 7: Diğer Nedenler				
Hala Okuyor			1	2.3
Çiftçi İzin Vermiyor	1	0.3		
	1	0.3	1	2.3
Genel Toplam	363	100.0	43	100.0

Kaynak: Schneck, Blaauw ve Viljoen, 2012:44.

Tablo 3 incelendiğinde eğitime verilen aranın veya eğitimin tümüyle bırakılmasının arkasında büyük oranda finansal nedenlerin yattığı görülmektedir. Türkiye’de büyük ölçüde Tablo 3’de yer alan ‘tema 1’ ve ‘tema 3’ün belirleyici olacağı düşünülmektedir.

2.3.3 Kadınlar ve Katı Atık Toplayıcılığı

En genel hali ile Samson (2012), enformel katı atık toplayıcılarının her türlü dışlanmaya maruz kaldığını belirterek bu dışlanmanın kadın, kast, din, ırk, göçmen ve mülteciler gibi belirli sosyal gruplarda meydana geldiğini açıklamıştır. Katı atık toplayıcılığı bir aile işi görüldüğü halde kadınlarla erkeklerin işin farklı aşamalarında çalıştığı, erkek toplayıcıların kimi zaman daha az çalıştığı halde, ücret getirisi olarak daha fazla kazandığı bilinmektedir. Allen ve Jossias (2011), bu durumu Mozambik örneği üzerinden açıklamaktadır. “Bazı kadınlar genellikle kullanılmış katı atıkları özellikle de plastikleri satın almaktadır. Diğerleri ise katı atık depolama sahasında kamyonlar ve

genç erkek toplayıcılar çıktıktan sonra kendileri katı atıkları ayırarak toplamaktadır. Saha yirmi dört saat açık olduğundan dolayı bu süreç gece boyu bazen sabahlara kadar devam etmektedir. Karakteristik olarak erkeklere bağımlı olarak çalışan ve muhtemelen politik ve ekonomik amaçlar için örgütlenmesi daha zor olan kadınlar kendilerini en çok işine adayan kesimdir”.

Şu aşamada kadınların daha fazla sömürülmesi beklenirken sayılı istisnalardan biri Allen ve Jossias’ın (2011:10) çalışmasında ortaya çıkmaktadır. Buna göre kadınlar ve erkekler aşağı yukarı aynı işi yapıyor olmalarına rağmen iş sürecinde ev sahipleri kadınlara daha fazla güvenmektedir. Bu da kadınları bir nebze olsun avantajlı konuma geçtiğinin göstergesidir.

Toplumsal cinsiyet rolleri gereğince kadınlara biçilen ‘annelik’, ‘evin kadını olma’ rollerini katı atık toplayıcısı kadınlarda da görmek mümkündür. İşgücü, toplayıcılık ve gündelik ev işleri arasında bölünmüştür; çocuklara ve varsa evdeki hastaya bakma, yemek hazırlama (Hebert-Simpson, et al., 2005). Erkek katı atık toplayıcıları uluslararası alının bu işte de geçerli olduğunu savunarak kadınların güçsüz olduğunu, onların yapabileceği kapasitedeki işlerin kendilerine verilmesi gerektiğini savunarak gözle görülür bir ayrım yaratmaktadır (Allen ve Jossias, 2011). Bir diğer ayrım da gelir konusunda yaşanmaktadır. Teknik olarak erkekler fizyolojileri gereği daha ağır atıkları toplarken kadınlar görece daha hafif atıkları toplayabilmektedir. Katı atığın toplumsal cinsiyetler arasında niteliksel ve niceliksel farkı, ücret düzeyinde de aynı farkı yaratmaktadır; bunun tek istisnası yerel yönetimler nezdinde çalışan kadınlar erkeklerden daha fazla kazanabilmektedir (Benson ve Mgijima-Vanqa, 2010:14).

Kadınların, kişisel ve sosyo ekonomik durumlarını açıkça gösteren veriler sınırlı sayıdadır. Hindistan özelinde sahip olunan veriler dünya geneli için olmasa bile Hindistan coğrafyasına yönelik bilgi sunması bakımından önemlidir. Chikarmene’nin

alışmasından görüldüğü üzere (2012), Pune’de katı atık toplayıcılarının %90’ı kadındır ve kadın toplayıcıların %50’si otuz beş yaşı’n altındadır; %30’u hane reisidir, neredeyse tamamına yakını okuma-yazma bilmemektedir; %50’si çalışmaya doğrudan bu sektörde başlamıştır. Hindistan  rneğİ kadınların hane halkına erkeklerden daha fazla katkı sağladığını ortaya koymaktadır, ancak dünya geneli için yeterli derecede veri olmadığından ötürü şu aşamada bir kıyaslama yapma olanağı yoktur. Benzer durum Türkiye için de geçerlidir. Özellikle kadın toplayıcı profilinin oluşması, eşlerle birlikte toplayıcılık yapma fikri toplayıcılık işinin bir aile işine dönüşmesiyle sonuçlanma olasılığını yaratmaktadır. Ne var ki alan çalışmasından elde edilen veriler bu olasılığı desteklememektedir. Bu durumun arkasında yatan nedenler bulgular bölümünde işleneceğinden detaya inilmemesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

2.4 Katı Atık Toplayıcılığının Temel Belirleyicileri

2.4.1 G 

G , en basit tanımı ile coğrafi veya idari alanlar arasındaki yerleşim yeri değİşiklikleridir ( nalın, 1998:91). Diğ r yanda belirli bir mekan ve zamanda bireylerin veya sosyal grupların, kısa ya da daimi süreli bir mekan ve sosyo-kültürel alana yerleşmeleri olarak tanımlanabilmektedir (Türkyılmaz, et al., 1998:25); Keleş’e göre ise (1998:58), yerleşme kastı ön plana çıkartılarak ‘genellikle yerleşmek amacıyla’, bir yerleşim yerinden bir başka yerleşim yerine, bir ülkeden başka bir ülkeye gitme eylemidir. G , dinamik bir olgudur; savaş, doğal afet, tarımda makineleşme, ulaşım engellerinin ortadan kalkması, işsizlik, genç nüfusun fazla olması gibi nedenler g e zemin hazırlamaktadır (Toksöz, 2006). Göç hareketleri ulaştıkları yerlerde yeni bir faaliyet biçimi yarattığı gibi sermayeye karşı en etkili eylemdir (Berensel, 2012). G , oldukça derin bir literatüre sahiptir. Konudan sapmamak adına bu alt başlıkta g 

literatürüne girmeden göçün katı atık toplayıcılığı ile kesiştiği noktalar Türkiye örneği üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Her şeyden önce şunu söylemek gerekir ki katı atık toplayıcılığı olarak bilinen çalışma türünün meydana gelmesinde göç unsuru doğrudan belirleyici değildir; göç, öncesi ve sonrasında bu çalışma türüne dolaylı olarak etki etmektedir. Örneğin Meksika’da katı atık toplayıcılığı yoksulluk ve kırsal kesimden göçün sonucu iken (Dias, 2011c), Delhi ve Bangladeş’te katı atık işinde çalışmak için göç eden yoksul ailelere rastlanmaktadır (GTZ, 2008). Bu çalışma özelinde de göçün katı atık toplayıcılığı üzerinde dolaylı etkisinin olacağı beklenmektedir.

Türkiye’de göç eğilimleri söz konusu olduğunda ilk akla gelen doğudan batıya doğru gerçekleşen iç göçtür. 2000’li yıllarda bu eğilim devam etmekle birlikte, göç hareketlerinde farklılaşmalar da gözlenmeye başlamıştır (Duru, 2012:141); uluslararası göçteki artış mevcut farklılaşmanın en belirgin örneğiysen sosyolojinin ‘iten’ ve ‘çeken’ olarak tanımladığı faktörlerin etkisi de açık biçimde görünmektedir (Kaya, 2015:23). Göç ve katı atık toplayıcılığı arasındaki ilişkiyi ‘iten’ ve ‘çeken’ nedenler düşünüldüğünde iki farklı çerçevede incelemek mümkündür.

Tarımda kapitalistleşme sürecinin kökeni ‘Klasik Okul’ ve ‘Fizyokratlar’ dönemine kadar dayanmaktadır. Tarımda kapitalistleşme, köylülüğün tasfiyesi diğer bir ifadeyle ‘mülksüzleşme’ anlamına gelmektedir. Mülksüzleşme halinde ailenin üretim işlevi tamamen ortadan kalkmakta ve kırsal kesimde yaşayan aileler zamanla kent ailesinin işlev ve yapısına uygun bir dönüşüm geçirmektedir (Özbay, 2015:40). Mülksüzleşen köylüler, metropollerdeki iş fırsatlarını birer ‘çeken faktör’ olarak görüp göç etmeyi tercih etmektedir. Buna paralel olarak tarımda makineleşme ile birlikte ortaya çıkan işgücü arz fazlası köyden kente kitlesel bir göç hareketini başlatmıştır. Bu noktada Özbay (2015:221), göç ve tarımda kapitalistleşme üzerine kritik bir analiz yapmaktadır.

“Tarımın modernleşmesi ile birlikte açığa çıkan insan gücü, kentte tarım dışı işlerde çalışmak için göç eder. Bu göç modelinde kentin çekiciliğinden çok, kırsal iticiliği üzerine durulur. Az gelişmiş ülke kentlerinde kırsal kesimde açığa çıkan işgücünü emecek ölçüde tarım dışı iş yaratılmadığını dolayısı ile iş bulma sorunlarına karşın göçün neden durmadığı sorusuna yanıt arayan Todaro (1969), neo-klasik göç modelini geliştirerek göç edenlerin gelir beklentilerinin sonuçta elde ettikleri gelirin kendisinden daha önemli olduğunu ileri sürmüştür.”

Todaro’nun ileri sürdüğü göç ve gelir beklentisi arasındaki ilişkiden hareketle, göç sonrasındaki beklentiler hayal kırıklığı ile sonuçlanabilmektedir; neticede geçim derdi kent hayatında her şeyin önüne geçebilmektedir. Gelir durumunun kır koşulları göz önünde bulundurulduğunda ciddi biçimde düşüş göstermesi, göçmenlerin büyük çoğunluğunun beceri gerektiren işlerde aranılan niteliklere sahip olmaması neticesinde beklentinin çok altında bir gelir düzeyine razı olunmaktadır. Gelir düzeyinde yaşanan tatminsizliği gidermek için enformel sektörde yaratılmış cazip işlere doğru bir yönelme söz konusudur. Bu yönelimlerden biri de katı atık toplayıcılığıdır. Yeni bir iş bulamadıkları için göçmenler elde kalan son seçeneği değerlendirerek bu işe yönelmektedir (Yardımcı ve Saltan, 2007). Bu noktada katı atık toplayıcılığı ile gelir beklentisi arasında bir çıkarsama yapmak mümkündür. Asgari ücretin üzerinde elde edilecek gelir beklentisi özellikle kırsalda bir bilinç yaratabilir. Kırsal kesimde yaratılacak bu tarz bir bilinç kırdan kente sadece katı atık toplama için göç eden bir grup yaratabilir. Todaro’nun (1969) geliştirmiş olduğu neo-klasik göç modeli şu halde farklı bir içerik kazanabilir. Ekonomik nedenlerle yapılan göç ve sonrasında katı atık işi ile kesişme ilk çerçeveyi oluşturmaktadır. İkinci çerçeveyi ise ilkinde göre biraz daha karmaşık olan ve içerisinde farklı bileşenleri ve dönüşümleri barındıran zorunlu göç ve sonrası meydana getirmektedir.

Zorunlu göç ve katı atık toplayıcılığı arasındaki ilişkiye değinmeden önce şunu söylemek gerekir ki ‘iten’ ve ‘çeken’ nedenler zorunlu göç söz konusu olduğunda devre dışı kalmaktadır. Farklı bir ifade ile zorunlu göçe maruz kalanlar, geldikleri şehrin iş ve yaşam olanaklarının çekiciliğine kapılarak gelen kişiler değildir (Yardımcı ve Saltan, 2007:220). Burada esas ortaya çıkan ‘zorla yerinden edilme’ olgusudur. Zorla yerinden

edilme 1980'lerin ikinci yarısından başlayarak 1990'lı yılların ortalarına kadar devam eden OHAL bölgesinde uygulanan, güvenlik sorunu öne sürülerek, yardım ve yataklık, korucu olmanın reddedilmesi gerekçesiyle köy boşaltma uygulamaları ülke sınırları içerisinde zorla yerinden edilme olarak bilinmektedir (Işık, 2009). Zaman içinde bir baskı unsuruna dönüşen bu uygulama yoksulluk ile birleştiğinde içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Yoksulluk neticesinde bölge halkı çeşitli çözüm yolları bulmaya çalışsa da en son tercih büyük şehirlere göç etmek olmuştur (Cem, 2011:7). Zorla yerinden edilme kavramı üzerine bir mutabakat sağlandığı söylenemese de göç literatürü içerisinde sıklıkla kullanıldığı söylenebilir.

Mutlu (2015:145), zorla yerinden edilme üzerine tarihsel bir perspektiften yaklaşarak 1980 sonrasında zorla yerinden edilme ve yerinden edilenleri tarihsel arka planından bağımsız olarak ele almanın yanlışlığına dikkat çekerek, bu sürecin özellikle de Kürtlerin yerinden edilmesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan bir zihniyetin ürünü olduğunu öne sürmektedir.

BM İnsan Hakları Komisyonu da, 'ülke içinde yerinden olma konusunda yol gösterici ilkeler' belgesini kabul ederek konuya bir anlamda açıklık getirmiştir. Buna göre (Kälin, 2005);

"Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler zorla ya da zorunlu kalarak evlerin veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu bölgeleri terk eden kişi veya gruplardır."

Ülke içinde yerinden edilenlerin farklı bir şekilde tanımlanma ihtiyacının arkasında iki önemli unsur yatmaktadır: hareketin zorunlu doğası ve hareketin ulusal sınırlar içinde meydana gelmesi (Mutlu, 2015). Bu noktadan hareketle, insan hakları hukuku ve uluslararası hukuk çerçevesinde bazı hallerde zorunlu yerinden olmanın kabul edilebilir olduğunu, ancak keyfi yapılan yerinden etmenin hukuk dışı olduğu sonucunda ulaşmak

mümkündür. Dolayısıyla, aralarında katı atık toplayıcılarının da bulunduğu köyleri boşaltılan ve büyük şehirlerde en ağır yaşam koşullarına mahkum edilen insanları, yaygın göç literatürü ötesinde, ülke içinde yerinden edilmiş ve zorunlu göç mağduru kişiler olarak sınıflandırmak gerekmektedir.

Zorunlu göç öncesinde bölgenin temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Göç süreci boyunca insanlar alışkın oldukları ‘geleneksel’ yaşam tarzından kopartılmış ve söz konusu geçim kaynakları ellerinden alınmıştır. Bir anlamıyla bağımsız üretici konumdan piyasaya bağımlı bir yaşam tarzı yaratılmıştır. Yüksekler’e göre (2012:237), zorla göç, tarımsal üretici niteliği taşıyan pek çok insanı kentlerde yoksul tüketici konumuna getirmiştir; denilebilir ki, zorunlu göç, mekânsal olarak ‘yatay’ bir yer değiştirmenin yanı sıra ‘dikey’ ve ‘aşağı’ doğru bir yer değiştirmeye de yol açmıştır. Söz konusu yer değiştirme yeni kurulmaya çalışılan yaşam düzeni içerisinde kendini göstermeye başlamıştır.

Zorunlu göç sonrasında katı atık toplayıcılığına giden süreci tetikleyen unsurlardan biri de işgücü piyasalarındaki ‘etnik’ kimliklere dayalı ayrımcılıktır. İşgücü piyasalarında ayrımcılık, kişi veya grupların mesleki becerilerinin dışında ‘dil’, ‘renk’, ‘inanç’ gibi ortak özelliklerinden ötürü bazı kaynaklara ulaşmalarını sınırlamak amacıyla bilinçli ya da bilinçsiz yapılan uygulamalardır (Lordoğlu ve Aslan, 2012:120). Katı atık toplayıcılığı üzerine yapılan önceki çalışmalarda (Altuntaş, 2008; Yardımcı ve Saltan, 2007; Acar ve Acar Baykara, 2008), katı atık toplayıcılığı yapan kişilerin etnik kimliklerinden ötürü formel alanda istihdam edilemedikleri, sonrasında hayata tutunabilmek için katı atık toplayıcılığına yöneldikleri belirtilmiştir. Etnik kimliklerin işgücü piyasalarında ayrımcılığa neden olduğu genel kabul görmüş bir durumdur, ancak söz konusu etkileşim etnik kimlikler ve katı atık toplayıcılığı arasında incelendiğinde etnik kimliklerin bu çalışma türünde belirleyici olup olmadığının tartışmaya açık olduğu

düşünülmektedir. Benzer şekilde alan bulguları bölümünde de görüleceği üzere bazı toplayıcılar, ücret garantili ve sigortalı işlere etnik kimliklerinden ötürü alınmadıklarını öne sürmüştür. Bazısı ise etnik kimliğinden dolayı işe alınmayacağını düşündüğünden ötürü iş arama sürecine dahil olmamıştır. Doğu – Batı ayrımcılığı yapılarak kendilerine etnik kimliklerinden ötürü iş verilmediği/çalıştırılmadığı düşüncesi hakimdir.

Özetle, zorunlu göç, geçim kaynaklarının terk edilmesi, sosyal vatandaşlık haklarından yararlanamama, konut sıkıntısı, işgücü piyasalarında rekabet edememe ve yoksulluk, eğitim haklarından yararlanamama gibi süreçlerle sosyal dışlanmayı yaratmaktadır (Buğra ve Keyder, 2010; Şenses, 2009; Yüksek, 2012). Sosyal vatandaşlık haklarından yararlanamama bir anlamda hayat ve mücadele alanlarının da daralması anlamına gelmektedir. Sosyal dışlanma toplumsal ilişkilerde linç girişimlerine kadar uzanan saldırılara da zemin hazırlarken meselenin belki de en ürkütücü yanı toplumun büyük çoğunluğunun var olan sorunlardan habersiz oluşu ya da tepkisiz kalmasıdır (Ayata ve Yüksek, 2006).

2.4.2 Kentleşme

Modern anlamda ‘kent sosyolojisinin’ temelleri 20.yüzyılın ilk yıllarında nüfus artışı ve kentleşme sorunsalına yönelik çalışmalar yapmaya başlayan Chicago Okulu’na dayanmaktadır. Kent sosyolojisinin araştırma sahasının şehir mimarisinden trafik sorununa, kentsel yaşam tecrübesinden kalabalıkların davranışlarına, şehir ve bölge planlamaya kadar oldukça geniş bir alana yayıldığını belirten Savage ve Warde (2003), kent sosyolojisinin konularını sekiz farklı başlık altında incelemektedir. Buna göre (2003:2-3):

1. Modern bir kentte yaşamının hissettirdiği ve eğer varsa üniter veya evrensel kent tecrübesi nedir? Bu noktada ulaşılmak istenen karmaşık kent çevresinde

tahmin edilemeyen veya beklenmeyen olaylarla yüzleşmek; şehrin yarattığı tehlike ve olasılıkları hissetmektir.

2. Mekanların ayırt edici özelliğine bakmaksızın, insanların kendi kimlikleri veya karakteristikleri ile aynı veya benzer özellikler taşıyan kişilerle belirli mahallere eklememesinin ardında neler yatmaktadır?
3. Kentsel yaşam, yerel sosyal yapıların özelliklerinden nasıl etkilenmektedir? Örneğin sınıfsal kimlikler, toplumsal cinsiyet, etnik kimlikler gibi.
4. Enformel sosyal ilişkiler nasıl gelişmektedir?
5. Kentleşme tarihi ve nüfusun metropollerde, kentlerde ve bölge kentlerde yığıldığı nasıl açıklanmaktadır?
6. Kentlerin temel mekânsal özellikleri nelerdir?
7. Kentlerin doğası ve yoğunluk, kirlilik, yoksulluk, serserilik ve sokak şiddeti gibi kent sorunlarının çözümü nelerdir?
8. Kentsel politik ilişkiler nasıl yürütülmektedir, politik katılımın etkileri nelerdir?

Savage ve West'in çizmiş olduğu sekiz konunun ilk dördü doğrudan katı atık toplayıcıları, onların çalışma ve yaşam ritüelleriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla bu çalışmanın konusu itibarıyla katı atık toplayıcıları ve yaptıkları işler kent sosyolojisinin araştırma alanına girmekle birlikte kent sosyolojisi bir amaçtan çok araç görevi üstlenmesi beklenmektedir.

Davis'e göre (2006:134), kentin açık alanları toplanmamış atıkların altına gömülmüştür ayrıca bu alanlar sıçan ve sivrisinek gibi taşıyıcı haşereler için küçük ütopiyalar yaratmaktadır. Farklı bir söylemle kentleşmenin sanayileşmeyle hız kazanması, atık miktarını da artırmaktadır; atıkların ticari bir meta olarak işlem gördüğü bir dönem söz konusudur (Kılınç, 2011). Bu alt başlıkta kentleşme faktörünün yukarıda sayılan

başlıklarından hareketle katı atık toplayıcılığı ile etkileşimi bu çalışmanın konu sınırı gereği Türkiye örneği göz önünde bulundurularak tartışılmaya çalışılacaktır.

Kentleşmenin öncesi ve sonrası incelenirken her şeyden önce ‘kent toplumu’ kavramından hareket ederek başlamak gerekmektedir. Bu aşamada Marksist düşünür Lefebvre’nin kent toplumu ve tarım sonrası kentleşme üzerine geliştirmiş olduğu tezler başlangıç noktasını oluşturmalıdır. Lefebvre’ye göre (2011:8), kent toplumu terimi sanayileşmeden doğan toplum anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle kent toplumu, tarımsal üretimi bizzat emen veya onu üzerinde hakimiyet kuran süreç sonrasında inşa edilen toplum anlamına gelmektedir. Lefebvre, bu tanımdan hareketle kent toplumu öncesindeki dönemin nasıl kent toplumuna dönüştüğünü üretim ilişkileri üzerinden açıklamaktadır.

“Tarımın hakim olduğu dönemden gelen yerel ve bölgesel özgünlükler ortadan kalkmamış, hatta buradan gelen farklar hala bir şekilde kendini gösteriyor olsa da, tarımsal üretimin, emirlerine ve sınırlamasına tabi olacak şekilde sanayi üretiminin bir parçası olma yönünde değişim geçirdiği bir gerçektir. Ekonomik büyüme, sanayileşme, bunun en üst düzeyde hem nedeni hem de sonucu olmuştur. Sonuç: köylü yaşamına ait geleneksel topluluk, yani köy dönüşüme uğramaktadır; daha geniş birimler onun üzerine örtmektedir; köy, sanayiye ve sanayi ürünlerinin tüketimine engel olmaktadır. Nüfusun yoğunlaşması, üretim araçlarının yoğunlaşması ile paralel ilerlemektedir. Kent dokusu tarımsal yaşantının artıklarını dağıtmakta, yaymakta ve aşındırmaktadır. Kent dokusu tabiri, dar anlamı ile şehirlerde oluşan alanı değil, şehrin kır üzerindeki hakimiyet göstergelerinin bütününe ifade etmektedir” (Lefebvre, 2011:9).

Bu noktadan hareketle Türkiye’nin kentleşme sürecinde özellikle tarımda makineleşme ve ihracat yönelimli tarım politikalarının biri kırılma yarattığı söylenebilir. Söz konusu kırılma kırsal alanda büyük çapta bir işgücünü işsiz bırakırken, bu işsiz kesimlerin olası ve beklenen göçleri sonrası kentlerde bu tarımsal işgücü fazlası için gerekli altyapı düzenlenmemiştir (Keyder, 2013). Bu anlamda, köylülerin büyük şehirlere, büyük ve yoğun emek havuzları oluşturacak biçimde hızlı göçü ve kentleşmeleri, 1950-1980 yılları arasındaki kentleşme sürecinin en önemli belirleyicisi olmuştur (Şengül, 2012:371). Bunun bir adım sonrasında zorunlu göçe maruz kalmış kişiler/aileler başta barınma sorunları olmak üzere her türlü ihtiyaçlarının karşılanması üzerine resmi yollardan hiçbir destek görememiş, neticesinde ilerleyen bölümlerde tartışılacağı üzere

başta ‘gecekondı’ sorunu olmak üzere kentleşme yönünden istenmeyen sonuçlar doğurmuştur (Yükseker, 2012).

Keyder ve Şengül’ün tespitlerinden hareketle kentleşme sürecinde tarımsal işgücü fazlasının kentsel işgücüne dahil olması kentlerdeki nüfus artışına paralel olarak işgücü piyasalarında da dönüşümü beraberinde getirmiştir. Özellikle 1980 sonrası dönemde istihdam olanaklarının sınırlı kalması ve akabinde enformel ekonominin tırmanışa geçmesi kentleşme sürecinde yeni istihdam olanakları yaratılmıştır. Katı atık toplayıcılığı da bu olanaklar içerisinde yer almaktadır. Kentin ve kentleşmenin rekabete dayalı, sert bir nevi ‘doğal seleksiyon’ koşulları yarattığı söylenebilir. Örneğin Türkiye’de kentleşme sürecinde bireylerin ve ailelerin önemli geçim stratejisi, köyde kalan akrabalarının tarımsal üretime devam etmesi sayesinde gıda ihtiyaçlarının bir kısmını köyden erzak getirme yöntemidir (Yükseker, 2012:336). Zorunlu göç ve zorla yerinden edilme süreci sonrasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da boşaltılan köylerin ardından söz konusu stratejinin da bağlantı yolları kapanmış, katı atık toplayıcılığı gibi kentin sağlamış olduğu geçim stratejileri ön plana çıkmaya başlamıştır.

Değişen düzeni Lefebvre (2011; 2012) kentin yarattığı eşitsizlik üzerinden açıklamaktadır. Buna göre, zorlukla korunabilen düzen ile her zaman tehdit eden kaos arasında, iktidarın seçimi her daim düzenden yana olacaktır. Kent düzeni temel bir belirsizlik içerirken, kent yalnızca ‘yozlaşma’, ‘kirlilik’, ‘hastalık’ demektir. Kentleşmenin, sanayileşmenin sonucu olduğunu belirten Lefebvre (2011), kent ve kentleşme sürecinin de Marksist terminoloji kullanılarak, üretim biçiminin basit üst yapıları olduğunu öne sürmektedir (Lefebvre, 2010).

Sanayileşmenin bir sonucu olarak görülen kentleşmenin yeniden yapılanma ihtiyacını Smith (2015:38) beş maddede özetlemektedir;

1. Banliyöleşme ve rant farkının ortaya çıkışı³⁵;
2. İleri kapitalist ekonomilerin sanayisizleştirilmesi ve beyaz yakalı istihdamının artması;
3. Mekânsal merkezileşme ve eş zamanlı olarak sermayenin adem-i merkezileşmesi;
4. Kar oranlarının düşmesi ve sermayenin döngüsel hareketi;
5. Demografik özellikler ve tüketim örüntülerindeki değişiklikler.

Düşen kar oranları ve aşırı mal tüketimi kapitalizmde ancak yeni yatırım fırsatlarının keşfedilmesi ile azaltılabilecek bir kriz yaratmıştır (Beauregard, 2015:61). Bu krizler, sermaye yatırımlarının üretim alanından yapıli çevreye kaydırılması ile sonuçlanmaktadır (Harvey, 2011). Buna göre en karlı sermaye birikim fırsatı, sermayelendirilmiş toprak rantının potansiyel toprak rantından daha büyük oranda düşük olduğu değeri azalmış mahallelerdir; kentleşme öncelikle düşen kar oranına karşı çalışmaktadır (Beauregard; 2015:61). Yukarıda sayılan beş madde arasından birinci ve beşinci maddede belirtilen hususların doğrudan doğruya katı atık toplayıcılığına zemin hazırlayacağı söylenebilir. Özellikle gecekondulaşma ve akabinde kent sosyolojisi ve yoksulluk araştırmalarında sıklıkla kullanılmaya başlanan ‘kent yoksulluğu’ bir geçimlik iş olarak katı atık toplayıcılığını yaratacaktır.

2.4.3 Gecekondulaşma, Kent Yoksulluğu ve Katı Atık Toplayıcılığı

Kentleri oluşturan birimler arasında genellikle kötü üne sahip, sürgün edilmiş, dışlanmış, ikinci plana atılmış, ötekileştirilmiş kişi veya grupların yaşadığı bölgeler ya

³⁵ En temel düzeyde, kent merkezlerinin ve kent içi alanların yeniden yapılandırılması için iktisadi fırsatı yaratan şey, sermayenin yeni banliyö peyzajlarının inşasına aktarılması ve bunun sonucunda rant farkının oluşturulmasıdır. Merkezdeki sermayenin değeri kaybı, kentsel mekanın bu ‘az gelişmiş’ kısmının yeniden değeri kazanması için fırsat yaratır (Smith, 2015:40).

da mahalleler ‘banliyö’, ‘getto’, ‘gecekondu mahallesi’, ‘cigani mahalas’³⁶ gibi isimlerle anılmaktadır. Söz konusu bölge ya da mahallelerin farklı isimlere sahip olmasına rağmen barındırdığı karakteristikler nedeniyle dünyanın her yerinde aynı özelliklere sahiptir. Toplumsal sorunların biriktiği düşünülen söz konusu yerler mahrumiyetin, terk edilmişliğin egemenlik kurduğu bir alan olarak bilinir; bu alanlardan uzak durulur, çünkü şiddetin, toplumsal çözülmenin merkezi olarak kötü üne sahiptir (Wacquant; 2011). Smith’e göre (2015:39), gecekondulaşma süreci, coğrafi mekanda sermayenin ve insan faaliyetlerinin eş zamanlı olarak merkezileşmesinin ve yerelleşmesinin sonucudur. Bu süreç, merkezi yerlerin dışı doğru genişlemesi, kasabaların büyük metropollere dönüşmesidir; benzer şekilde bir ‘işgal’ olarak algılanan gecekondulaşma, siyasal otorite için tehdit unsuru yaratmakla birlikte, kentlerdeki orta sınıf hegemonyasını da ortadan kaldırmıştır (Şengül, 2012).

Bazı durumlarda ise kentsel katı atıklar ve kentte istenmeyen göçmenler bir araya gelerek ‘gecekondu çöplüğünü’ meydana getirmektedir (Davis, 2006). Özellikle 1970’li yıllardan bu yana tehditle mücadele etme adı altında ‘gecekondu temizliği’ hükümetler aracılığı ile meşrulaştırılmaya çalışılmıştır, çünkü gecekondu bölgeleri gözetim alanı dışında kalmaktadır (Davis, 2006:111). Gecekondu temizliği günümüzde genellikle ‘kentsel dönüşüm’ uygulamaları ile meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Buna göre, kentlerde işlevsiz bir konum haline gelmiş alanlar ki bunlar büyük ölçüde gecekondu mahalleleridir devletler aracılığı ile fiziksel iyileştirme sürecine tabi tutulmuştur (Evans, 2005). Kentsel dönüşüm hedeflenen gecekondu alanlarına ilişkin özellikle 2000’ler boyunca katı ve dışlayıcı bir söylem kullanılmış, gecekondu alanları sağlıklı, altyapısız, şehir görüntüsüne uymayan konut örüntüleri, gecekonduya yaşayanalar ‘işgalci’, ‘bedavacı’ ve ‘suçlu’, gecekondu kültürü ise geri kalmışlığın temsilcisi olarak sunulmuştur (Ünsal Öktem, 2015:311; Türkün, Öktem Ünsal ve Yapıcı, 2014).

³⁶ Sırpa ‘çingene mahallesi’ anlamına gelmektedir.

Türkiye açısından bakıldığında 1950’li yılların başlarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan metropollere göç edenler önceden de belirtilmiş olan altyapı yetersizlikleri göz önünde bulundurulduğunda kendi yaşam alanlarını oluşturmak zorunda kalmıştır. 1955-65 yılları arasındaki on yıllık süre ‘gecekondulaşma’ fenomeninin patlama yaptığı yıllar olmuştur; söz konusu on yıllık süreçte kentsel nüfusun %5’ini meydana getiren gecekondu nüfusu %23’e kadar hızlı bir yükseliş göstermiştir (Keyder, 2000:174-175). Keyder’in verisinden hareketle Çavuşoğlu’nun (2014), günümüzdeki gecekondu fenomenine emek ekseninden yaklaşıp yaptığı kritiğin önemli ve yerinde olduğu düşünülmektedir. Buna göre (2014:190-191):

“Türkiye nüfusunun yaklaşık %80’i kentlerde, bu nüfusun yaklaşık üçte birinin de gecekondu alanlarından yaşadığı görülmektedir. Üçte bir gibi bir oranın marjinal ya da enformel olarak nitelenemeyecek bir oran olduğu açıktır. Kentlerde yaşayan üç kişiden biri gecekondu barınmakta ise o ülkenin kentleşme politikalarının, planlı kentleşmeyi ikame eden enformel bir model aracılığı ile üretildiği ortaya çıkacaktır. Öte yandan formel olarak tanımlanmış bir yerleşmede enformel emeğin kullanılıyor olması, enformel olanın yasallaştırılması vb. süreçler sonucunda formel/enformel ayrımı da önemini yitirmektedir.”

Çavuşoğlu’nun bu tespitinin dayanağını Wacquant’ın gecekondu mahallelerinin ‘konumu’ ve ‘işlevlerine’ yönelik geliştirmiş olduğu ilkelerde bulmak mümkündür. Wacquant (2011:21), gecekondu mahallelerinin konum ve işlevini birbirinden ayırdığı ilkelerinde gecekondu bölgelerini etkin ve dirençli bir düşük vasıflı işgücü havuzu görevi görürken, bazı gecekondu bölgeleri ise kutuplaşmış yeni kapitalizmde siyasal ya da ekonomik bir faydası olmayan ‘figüran’ nüfusun barındığı bir ambardan farksızdır. Gecekondu, katı atık toplayıcılığı ve emek üçgeninde düşünüldüğünde Wacquant’ın gecekondu bölgelerinin düşük vasıflı işgücü havuzuna yönelik fikri Türkiye için bir tutarlılık yaratmaktadır. Katı atık toplayıcılarını içinde barındıran gecekondu bölgeleri için bir işgücü havuzundan bahsetmek mümkündür.

Formel/enformel ayrımının önemini yitirmesi, plansız kentleşme, gecekondulaşma ve yükselme eğiliminde olan enformel emeğin kullanımı formel ve enformelin geçişken olduğu bir toplumsal düzen meydana getirmiştir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001). Bu

geçişkenliğin büyük ölçüde formelden enformele doğru gerçekleşirken, başta bu çalışmanın konusu olan katı atık toplayıcılığı olmak üzere yaratılan geçimlik işlerin enformel alanda artış eğiliminde olması günümüzdeki geçişken toplum düzeninin varlığını kanıtlar niteliktedir. Bu sayede kentler, enformel istihdam edilen vasıfsız, korumasız ve düşük ücretlerde çalışan artık nüfus için ‘çöplük’ haline gelmiştir (Davis, 2006).

Kişilerin veya toplulukların yaşamakta oldukları mekan yoksulluk kavramı ile yakından bağlantılıdır. Gelir dağılımı, göç, demografik özellikler, eğitim, işgücü piyasaları, istihdam koşulları gibi yoksulluğa neden olan etmenleri barındırabilen yaşam alanları, yoksulluğun yoğun olduğu yerleri meydana getirebilmektedir. Şenses (2009:180). Bu yoğunlaşmasının çeşitli nedenlerden kaynaklanabileceğini öne sürmektedir. Buna göre, doğa, altyapı, konut ve istihdam olanakları, kamu hizmetlerinin miktar ve kalitesi gibi unsurlar ön plana çıkabilmektedir. Benzer şekilde, sanayileşmiş ülkelerde piyasalara yetersiz erişim, olumsuz iklim koşulları gibi ‘doğal’ koşulların yanında işgücü maliyetlerini düşüklüğü, altyapı olanaklarının yetersiz oluşu, göçmenlerden oluşan nüfus yapısı ve suç oranının yüksekliği gibi olumsuz koşulların bir arada bulunduğu yerleşim yerleri, yoksulluğun da en yoğun olduğu yerleşim yerleri arasında yer almaktadır (Rasmussen, 1994:109).³⁷ Kişisel, hane halkı ve topluluk düzeyinde çeşitli demografik, kurumsal ve yapısal olumsuz koşulların ve yoksulluk nedeninin birlikte ve aynı zamanda yaşandığı ve birbirinden etkilenererek güçlendiği yerleşim yerlerinde yeni ekonomik fırsatlar da ortaya çıkmadığından, yoksulluk sürekli bir hal almaktadır (Rodriguez ve Melendez, 1992:4).³⁸ Gecekondu evreninin genel özellikleri düşünüldüğünde gecekondu bölgelerinin büyük ölçüde yoksulluğu barındırdığı söylenebilir. Başta altyapı ve istihdam olanaklarının kısıtlı oluşu, akabinde bu

³⁷ Rasmussen’den akt. Şenses, 2009:180.

³⁸ Rodriguez ve Melendez’den akt. Şenses, 2009:181.

bölgelerin toplum nezdinde olumsuz anlamda damgalanmış olması gecekondu bölgeleri ve yoksulluk arasındaki bağı kuvvetlendirmektedir. Rodriguez ve Melendez'in (1992) ekonomik fırsatlar ve yoksulluğun kalıcılığı savından hareketle ekonomik fırsatların yaratılamaması halinde kişi ya da grupların kendi ekonomik fırsatlarını katı atık toplayıcılığı örneğinde olduğu gibi kendileri yaratmaktadır, ancak bu aşamadan sonra yoksulluk kavramı yerini son dönem kent sosyolojisi ve yoksulluk kavramları üzerine yapılan çalışmalarda kullanılmaya başlanan 'kent yoksulluğu' kavramına bırakmaktadır.

Kent yoksulluğu kavramı, Engels (2010) ve Thompson'un (2006a; 2006b) Sanayi Devrimi ve sonrası dönemde çizmiş olduğu işçi tipolojisi ve söz konusu tipolojinin yoksulluğu günümüzde fabrikada çalışan emekçi öznenin tersine bütünü ile enformel sektöre bağımlı bir çalışan grubuna karşılık gelmektedir. Kapitalist üretim tarzındaki dönüşümler ile birlikte toplumun büyük kesimini etkisi altına alan yeni yoksulluk akımı kentsel yoksulluk olarak anılmaktadır; zorunlu göç sonrasında kente tutunamamanın yarattığı yeni iş kolları, yeni iş kollarında kente tutunamayan göçmenlerin tutunma çabaları kentsel yoksulluk analizlerinde merkezi rol oynamaktadır (Özgen, 2001; Altuntaş, 2008; Bauman, 2004b; Kaygalak, 2001). Kentsel yoksulluk analizlerinde katı atık toplayıcılarının da dahil edildiği tartışmalarda sıklıkla Işık ve Pınarcıoğlu (2001) tarafından geliştirilmiş olan 'nöbetleşe yoksulluk' kavramının kullanıldığı gözlenmektedir. Nöbetleşe yoksulluk, yazarlar tarafından en basit hali ile 'kente göç dalgaları ile katılan grupların kendi aralarında kurduğu ortaklık' olarak tanımlanmaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001; Pınarcıoğlu ve Işık, 2001:37). Nöbetleşe yoksulluğun stratejisi ve getirileri ise şu şekilde açıklanmaktadır (Pınarcıoğlu ve Işık, 2001:37;41):

"Nöbetleşe yoksulluk, esas olarak kente önceden gelmiş göçmen grupları ile kente imtiyazlı konumda bulunan grupların, kente daha sonradan gelen kesimler ile diğer imtiyazsız gruplar üzerinden zenginleşmeleri, bir anlamda yoksulluklarını bu gruplara devredebilmeleri sonucunu doğuran ilişkiler ağıdır. Bu anlamda, NY, toplumun özellikle enformel kesimlerinin kendi aralarında kurdukları ve birbirlerinin üzerinden zenginleşmelerini sağlayan eşsiz güç ilişkileridir.

NY, yoksul enformel kesimlerin dönüştürme kapasitesine sahip cemaat oluşturabilme kabiliyetleri sayesinde sistemin gediklerini bularak geliştirdikleri bir yoksulluk, para kazanılmasına olanak sağlayan bir stratejidir.”

Altuntaş (2008) tarafından nöbetleşe yoksulluğun teorik alt yapısı ile birlikte bir kent yoksulu bağlamında değerlendirilen katı atık toplayıcılarının nöbetleşe yoksulluk kapsamında değerlendirilemeyeceği düşünülmektedir. Gerek nöbetleşe yoksulluğun getirileri gerekse kent yoksulları için söylenegelen sınıf atlama umudunun ötesinde yoksulluğun kalıcı bir hal aldığı söyleminin katı atık toplayıcılarının genelden özele doğru durumları değerlendirildiğinde bağdaşmadığı düşünülmektedir. Bu mesele kritik bir önem arz ettiğinden alan bulguları ile desteklenip çalışmanın alan çalışması bölümünde açıklanmasının yerinde olacağı düşünülmektedir.

2.5 Dünyada Katı Atık Toplayıcılığı

Ekonomik kriz dönemlerinde katı atık toplayıcılığı genellikle eğitimsiz ve düşük vasıflı kişiler için bir istihdam kapısı olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Türkiye için ‘yeni’ sayılabilecek bir çalışma alanı sayılsa da gelişmekte olan ülkelerde katı atık toplayıcılığı çevreye ve ekonomiye önemli katıklar sunmaktadır. Başta Brezilya olmak üzere örgütlü mücadelelerin gözlemlendiği Hindistan, Kolombiya, Arjantin, Mısır, Meksika gibi ülkelerde katı atık toplayıcıları hukuksal anlamda tanınırlık ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi adına önemli kazanımlar elde etmiştir.

Dünya genelinde gelişmekte olan ülkelerde katı atık toplayıcılarının sayısının milyonları bulduğu tahmin edilmektedir, ancak katı atık toplayıcıları heterojen bir grup olduklarından – sürekli mobilize olmaları, enformel çalışmaları, sayılarının mevsimsel koşullara göre değişkenlik göstermesi – güvenilir istatistiklere ulaşmak hayli zordur (Beecheno, 2013). Yine de yapılan bazı çalışmalarda Hindistan’da 1,5 milyon, Kolombiya’nın başkenti Bogota’da 18.000, Montevideo – Uruguay’da 15.000 ve Arjantin’in başkenti Buenos Aires’te 9.000 kişinin bu işi yaptığı tahmin edilmektedir

(WIEGO, 2013). Özellikle de Latin Amerika’da katı atık toplayıcıları kentlerin sanayileşmiş bölgelerine yakın yerlerde yaşamaktadır, böylelikle yaşamlarının kazanabilmek için ihtiyaç duydukları geri dönüştürülebilir katı atıklara daha kolay ulaşım imkanı sağlanmaktadır (WIEGO, 2012).

Dünyadaki katı atık toplayıcılığına dair ülke örneklerinin aktarılmaya çalışılacağı bu bölümde katı atık toplayıcılığının var olduğu bilindiği halde verilerin yetersiz olmasından dolayı, diğer yandan bu çalışmanın sonucunda Türkiye örneği üzerinde bir model yaratılabilmesi için geçmişten günümüze ciddi mücadelelerin yaşandığı ve önemli kazanımların elde edildiği Brezilya, Hindistan ve Kolombiya örneklerinin yer alması gerektiği düşünülmüştür.

2.5.1 Brezilya

Brezilya’da katı atık toplayıcılığının 1930’larda ortaya çıktığı bilinmesine rağmen söz konusu işin görünürlük kazanması 1970’li yılların başlarına rastlamaktadır (WIEGO, 2012). Medina’nın (2001a:230) işaret ettiği üzere, katı atık toplayıcılığının geçmişi kolonyal döneme kadar inmektedir. 1947 yılında Brezilyalı şair Manuel Bandeira’nın kaleme aldığı ‘O Bicho’³⁹ isimli şiirde hayatta kalmak adına şehrin çöplüklerinden yemek atıkları toplayan katı atık toplayıcıları ve hayvanların kıyaslamasına rastlanmaktadır (Tedde, 2014:28). Brezilya’da katı atık toplayıcılığı bir anlamda nesilden nesile aktarılan miras olarak görünebilir, ancak günümüzde katı atık

³⁹ ‘O Bicho’ Portekizcede ‘canavar’ anlamına gelmektedir. Şiirin orijinal hali ve Türkçe çevirisi şu şekildedir:

“Vi ontem um bicho. Na imundície do pátio. Catando comida entre os detritos. Quando achava alguma coisa, Não examinava nem cheirava: Engolia com voracidade. O bicho não era um cão, Não era um gato, Não era um rato. O bicho, meu Deus, era um homem.”

“Pislik içindeki avluda dün bir hayvan gördüm. Molozların arasında yemek topluyordu. Bir şey bulduğu zaman onu incelemeyen ya da koklamadan açgözlü bir şekilde yutuverdi. O hayvan bir köpek değildi, kedi de değildi, fare de. Aman Tanrım! O hayvan bir adamdı!”

toplayıcılarının profili incelendiğinde bir anlamda Türkiye de dahil olmak üzere dünya genelinden çok da farklı olmadığı, farkı yaratan noktanın örgütlenme, dayanışma ve sınıf bilinci olduğu söylenebilir.

Latin Amerika'nın kayıp on yılı olarak bilinen 1980 krizi ve sonrasında neo-liberal politikaların çöküşü ülkelerin ekonomik büyümelerinin önüne geçmiş ve borçlanma krizleri yaşanmıştır. Kriz ve sonrası dönemde halihazırda yoksulluğu ve krizin yarattığı koşulları en sert biçimde yaşamakta olan Brezilya'da 1980 hızlı kentleşme sürecinde kırsal kesimde yaşayan nüfus, kırsal hayatlarını geride bırakarak kentlere iş aramaya gelmiştir; bunun neticesinde işsizlik, evsizlik ciddi boyutlara ulaşmış ve kırsaldan göç öden nüfus artan oranda geçimini metal, hurda, plastik, kağıt ve cam gibi atıkları toplayıp satarak sağlamaya başlamıştır (Millar, 2011).

Brezilya'da katı atık toplayıcılığına başlamanın en temel nedeni ekonomiktir ve çoğu insan bu işi birtakım fırsatlardan yoksun olduğu için yapmaktadır (Tedde, 2014). Birçoğunun farklı bir uğraşı veya mesleği olmasına rağmen yaş ve fiziksel yetersizlik sebebiyle işgücü piyasalarının dışında kalmaları onları katı atık toplayıcılığı ile tanıştırmıştır (Medina, 2001a:231).⁴⁰

Brezilya'da geleneksel katı atık toplayıcılığından örgütlü katı atık toplayıcılığına kadar geçen süreçte katı atık toplayıcılığını şu şekilde özetlemek mümkündür (GTZ, 2008:11):

“Brezilya'da katı atık toplayıcılığı geleneksel olarak hayvanların beslenmesi için organik maddelerin toplanması ile başlamıştır. Katı atık toplayıcıları ülkenin her tarafında katı atık toplayarak ve domuz yetiştiriciliği yaparak barakalarda yaşamlarını idame ettirmeye çalışmıştır. Yaklaşık kırk yıla yakın devam eden bu toplama ve yaşam biçimi iki temel yolla gerçekleşmiştir: 1) çöp poşetleri kullanılarak her türlü maddenin sokaktan toplanması; 2) büyük kentlerde açık

⁴⁰ Brezilya'daki katı atık toplayıcılarının koşulları, Hindistan ve Filipinler gibi bu işin illegal olarak nitelendirildiği birçok gelişmekte olan ülkedeki katı atık toplayıcılarının koşullarından daha iyi konumda olduğu söylenebilir (Medina, 2001b). Örneğin ülkenin üçüncü büyük kenti olan Belo Horizonte katı atık yönetimine katı atık işçilerinin dahil edilmesi konusunda bir öncü sayılmaktadır. Belo Horizonte, geçmiş 19.yüzyıla kadar uzanan belediye planı vardır ve Brezilya'nın ilk planlı kenti olarak bilinmektedir (Dias, 2011c). Katı atık toplayıcılarının 1993 yılında 'ulusal tanınma' ve 'görünürlük' kazanmalarının ilk adımları bu kentte atıldığından gerek ulusal gerekse uluslararası anlamda Belo Horizonte'yi farklı bir yerde değerlendirmek gerekmektedir (Katia ve Campos, 2014).

çöplük alanlarda toplayıcılık yapma. Toplanan atıkların depolanması için ardiyelerin olmaması ve bir çalışma günü sonrasında eve dönüş için para sıkıntısı çekilmesi neticesinde katı atık toplayıcıları topladıkları atıkları korumasız bırakmamak adına kartondan barakalarda yaşamak zorunda kalmıştır. Buna göre de, kamusal aşan simultane biçimde çalışma alanı, işyeri, yaşam alanı ve eve dönüşmüştür. Toplum tarafından yaptıkları işten ötürü ‘şehri kirletenler’ olarak anılmaya başlayan katı atık toplayıcıları ‘çöpün bir parçası’ olarak muamele görmüştür. Sokaklarda çalışmanın şehrin güzelliğini bozduğu düşüncesi ile de çoğu zaman katı atık toplayıcılarının mallarına el konulmuştur.”

Geri dönüşüm sektörünün Brezilya’da gelişen ve genişleyen bir sektör olduğu gerçeğinden yola çıkarak sektörün bütünü ile insan gücüne dayandığı söylenebilir.

Brezilya’da da teknik altyapıların eksik olması neticesinde katı atık toplayıcıları zincirin en zayıf halkasını oluşturmaktadır. Otonom veya örgütlü olarak bir kooperatife veya bir çalışma ağı içerisinde olduğuna bakılmaksızın katı atık toplayıcıları güvencesiz biçimde çalışarak onurlu bir yaşam için gereken gelirin uzağında bir kazanç elde etmektedir (Dias, et al., 2012:13). Bu olumsuzluklar haricinde katı atık toplayıcılarının çalışma koşulları ve günlük rutinleri pek çok ülke ile benzerlikler göstermektedir. Millar (2011), Rio de Janeiro’nun atık alanlarında gerçekleştirdiği araştırmasında çalışma koşullarını ve rutinlerini net bir biçimde çizmektedir. Buna göre katı atık toplayıcıları sabahın erken saatlerinde atık alanına gelerek çalışmaya başlamaktadır. Gece çalışmayı tercih edenler ise çenelerinin altına ya da başlık kullanmaları halinde başlıklarının üzerine bir fener tutturarak veya hiç ışık olmadan işi sürdürmektedir. Katı atık toplayıcıları yükleme yapılamayan alanlarda toplama işi için plastik torba veya varil kullanmakta sonrasında bunu kendi çuvallarına dökmektedir.

Resim 2. Rio de Janeiro Atık Alanındaki Katı Atık Toplayıcıları

Kaynak: <http://edition.cnn.com/2010/WORLD/americas/11/30/brazil.gramacho.landfill/>
(5.3.2016)

Katı atık toplayıcıları seri ve hızlı bir biçimde çalışmak zorundadır. Çünkü atık sahasında atık yığınlarını ezmek için gelebilecek buldozer işin sonra erdiği anlamına gelmektedir. Çalışma esnasında atıklar arasından sızan metan gazı sürekli olarak solunmakta ve atık toplamak için saatlerce vücut eğik bir biçimde kalabilmektedir. Gerek metan gazı gerekse fiziksel olarak yıpratıcı çalışma koşulları zaman içerisinde meslek hastalığı riskini de artırmaktadır. Bu günlük rutin çalışmanın içerisinde ekstrem tecrübelerle de karşılaşmak mümkündür. Millar'ın araştırmasında (2011:36) bir katı atık toplayıcısı başından geçen trajik olayı şöyle anlatmaktadır:

“İlk defa katı atık toplamaya başladığım günlerde yaklaşık 7 aylık olduğunu düşündüğüm ölü bir bebek buldum. Onu atmak istemedim, çünkü kendim daha bir çocuk sayılırdım. Daha sonra yanıma bir kadın geldi, bebeği benim elimden aldı ve onu tekrar çöplerin arasına koydu. Bebek çok güzeldi, yaşına rağmen çok fazla saçı vardı, benim için bir oyuncak bebek gibiydi. Sonra traktör geldi ve bebeğin üzerinden geçti. O bebek için günlerce ağladığımı hatırlıyorum.”

Genel olarak toplanan plastik, kağıt ve metal katı atık toplayıcılarının bağlı bulundukları kooperatiflerin ardiyelerinde depolanmaktadır. Bu aşamada toplanan katı atıklar geri dönüşüm zincirine girmeden önce preslenme aşamasından geçirilmektedir. Bütün kooperatiflerin gerekli altyapıya sahip olduğu söylenebilir. Örneğin Belo Horizonte’de

toplanan katı atıklar sanayiye satılmakta ve satıştan gelen para kooperatif aracılığı ile ortaklara bölüştürülmektedir (Dias, 2011c).

Brezilya’da katı atık toplayıcılarının çalışma koşulları, yaşamları, iş ilişkileri diğer gelişmekte olan ülkelerdeki katı atık toplayıcıları ile benzerlikler göstermesine rağmen Brezilya her şeye rağmen sadece tek bir özelliği ile diğer ülkelerden keskin biçimde ayrılmaktadır. Dünya genelinde katı atık toplayıcılarının sayısına dair farklı kaynaklardan farklı rakamlar dile getirilse de Brezilya, katı atık toplayıcılarına dair resmi istatistiklerin tutulup, yayınlandığı dünyadaki tek ülke olma özelliğine sahiptir. Brezilya’da katı atık toplayıcılarının 2002 yılında resmi olarak tanınmalarından bu yana katı atık toplayıcısı kategorisi ülke genelinde ilgili her türlü verinin toplanması aşamasında kullanılmaktadır (Marello, 2013). 2002 yılında CBO⁴¹ 5192.kategori olarak kağıt, cam, karton, demir ve paslanmaz demir ve diğer geri kullanılabilir maddeleri toplayıp, ayrıştırıp, satan kişileri kendi hesabına çalışan veya bir kooperatif üyesi olma farkı aramaksızın katı atık toplayıcısı olarak tanımlamıştır, buna ek olarak da Brezilya İstatistik Kurumu, internet aracılığı ile katı atık toplayıcılarına yönelik özgün bir bilgi ağı yaratmıştır (Dias, 2011a). Dias (2011a; 2011b) ve Beecheno’nun (2013), derlemiş olduğu verilerden hareketle Brezilya’daki katı atık toplayıcılarına yönelik sayısal verileri şu şekilde açıklamak mümkündür: Brezilya İstatistik Kurumu tarafından toplanan verilerle Brezilya’da çeyrek milyon kişi katı atık toplayıcılığı yapmaktadır. Buna paralel olarak da katı atık toplayıcılarının yaklaşık olarak %5’i sözleşmeli olarak daha iyi koşullarda daha iyi ücretlere çalışmaktadır. Aynı zamanda ülke genelinde 1000’den fazla örgütlü yapının varlığından söz etmek mümkündür ve toplayıcı popülasyonunun yaklaşık olarak %10’u bu örgütlü yapılanmaya üyedir. Bu noktada Brezilya’daki örgütlü yapıya değinmek, örgütlenmenin arkasında yatan nedenleri ve örgütlenme süreçleri ile sonrasını açıklamak gerekmektedir.

⁴¹ Classification of Brazilian Occupations – Brezilyalı Meslekler Sınıflandırması

Bugün Brezilya’da katı atık toplayıcılarının, yerel yönetim ve ulusal hükümetle aralarında örgütledikleri ve geliştirdikleri resmi ilişkilerin arkasında uzun bir süreç yatmaktadır. Brezilya’da her şey Katolik Kilisesinin katı atık toplayıcılarının örgütlenmesini desteklemesi ile başlamış ve sonrasında da gelişen bu süreç ‘Ulusal Katı Atık Toplayıcıları Hareketi’ni⁴² yaratmıştır. Katolik Kilisesinin sokak koruma programı çerçevesinde yoksul ve muhtaçlara yönelik geliştirmiş olduğu programdan katı atık toplayıcılarını destekleme fikri ortaya çıkmıştır. Örgütlü bir sosyal hareket olan katı atık toplayıcıları, ‘çalışma hakkına sahip çalışanlar’ kategorisine ulaşabilmek, hakları olanı almak için gerek hükümetle gerekse yerel yönetimlerle ilgili kanunların değişmesi için uzun uğraşlar vermiştir. Protesto yürüyüşleri, hurda alanların işgali gibi ses getiren eylemler neticesinde kooperatifler aracılığıyla vatandaşlık hakları ve emeklilik, sağlık hizmetleri gibi sosyal güvenlik uygulamaları da garanti altına alınmıştır (Samson, 2009). Uzun süren eylemlerin sonunda Başkan Lula, kooperatifleri finanse etme, konut edindirme ve bazı aileler için eğitim hizmetlerine ulaşabilmesi için kanunlar çıkarmıştır (WIEGO, 2012). Sonuç itibarı ile Brezilya’da katı atık toplayıcılarının ilk birliği, derneği ve ortaklığı ASMARE⁴³, Pastoral du Rua isimli geri dönüştürülebilir maddelerden yaşamın kazanılmasını destekleyen sivil toplum örgütünün girişimleri ve çalışmalarının ürünü olarak kurulmuştur (Dias, 2011b).

ASMARE, katı atık toplayıcılarının hayatları için değişim anlamına gelmektedir. Birçoğu uzun yıllar topladıkları atıkları korumak uğruna sokaklarda yaşayıp, ‘cahil’, ‘hırsız’ damgası yerken, ASMARE sonrasında kendileri için düzenlenen kongrelere konuşmacı olarak katılmaya başlamıştır. ASMARE öncesinde katı atık toplayıcıları tek başlarına bağımsız çalışarak topladıkları atıkları aracı firmalara oldukça düşük fiyattan satabilmiştir; ASMARE sonrasında toplanan atıklar derneğin ardiyelerinde depolanarak

⁴² National Waste Pickers’ Movement

⁴³ Associação Dos Catadores De Papel, Papelão E Material Reaproveitável

saklanmakta sonrasında da satılmaktadır. Kooperatif öncesi ve kooperatif sonrası şeklinde iki farklı satış süreci düşünüldüğünde bu sürecin en önemli yansımasının gelir düzeylerinde olduğu söylenebilir. Her ne kadar güncel hali 880 Brezilya Realı⁴⁴ olan asgari ücret düzeyine erişemese de aylık kazançları ortalama 400 Brezilya Realine⁴⁵ tekabül etmektedir.⁴⁶ Sadece elde edilen gelir artışında bile örgütlülük anlamında kooperatifleşmenin, örgütlenmenin bir devamlılık yarattığı ve katı atık toplayıcıları arasında dayanışmaya teşvik ettiği söylenebilir. Örgütlenme ve kooperatifleşmenin kuşkusuz en büyük kazanımı Brezilya için geri dönüşüm sektöründe ayrı bir yeri olan Belo Horizonte’de katı atık toplayıcıları tarafından kurulup, işletilen plastik yakma fabrikasıdır. Bu fabrika sadece Brezilya için değil Latin Amerika’nın tamamı düşünüldüğünde bir ilktir (Dias, 2011b). Bu noktaya kadar anlatılanların somut yansımalarını Millar’ın (2011) araştırmasında ortaya çıkmaktadır. Rio de Janeiro’daki bir katı atık toplayıcısı örgütlenmenin öncesi ve sonrasını şu şekilde aktarmaktadır (Millar, 2011:23):

“Örgütlü olmadan önce kendi benliğimizi arayan eski bir obje gibiydik, insandan daha az bir şeydik. Ancak, örgütlenmeden sonra pek çok şey değişti, bir çalışan, bir işçi olmanın önemini kavradık, bu korkuyu, bu utancı geride bıraktık. Bugün kendimizi bir yurttaş olarak görebiliyoruz, halbuki önceleri kendimizi gerçek bir çöp olarak görmekteydik ve bu konuda bir bakış açımız da yoktu. Örgütlü mücadele neticesinde hakkımız olanı almak, sosyal haklar talebinde bulunmak için mücadele gücümüz ve vizyonumuz yoktu, ancak bugün örgütlenme sayesinde kendimizi birer vatandaş olarak görüyoruz. Devlet politikaları için mücadele ediyoruz. Amacımız, katı atık toplayıcılarının sunmuş olduğu hizmetlerin karşılığını alabilmelerini sağlamaktır. Bu zor bir mücadeledir, aradığımız ise sosyal politikalar aracılığı ile sosyal haklarımızın teminat altına alınmasıdır. Bir çalışma hakkı olarak ekonomik içerme özgürlüğü talep ediyoruz.”

ASMARE, katı atık toplayıcılarının hayatları için değişim anlamına gelmektedir.

Birçoğu uzun yıllar topladıkları atıkları korumak uğruna sokaklarda yaşarken, ‘cahil’, ‘hırsız’ damgaları yerken, ASMARE sonrasında kendileri için düzenlenen kongrelere konuşmacı olarak katılmaya başlamıştır. ASMARE öncesinde katı atık toplayıcıları tek başlarına bağımsız olarak çalışmış ve topladıkları atıkları aracı firmalara oldukça düşük

⁴⁴ <http://www.tradingeconomics.com/brazil/minimum-wages> (09.09.2016)

⁴⁵ 20.10.2016 tarihi itibarıyla 1USD=3.12BRL

⁴⁶ <http://globalrec.org/law-report/brazil/>

fiyattan satabilmiştir; ASMARE sonrasında toplanan atıklar derneğin ardiyelerinde depolanarak saklanmakta sonrasında satılmaktadır, bunun da en önemli getirisi de kooperatiften önce tek tek satılan atıkların getirisi ile kooperatiften sonra atıkların toplu satılmasından elde edilen gelir arasında çok büyük fark vardır (De Brito, 2012). Sadece elde edilen gelir artışında bile örgütlülük anlamında kooperatifleşmenin, örgütlenmenin bir devamlılık yarattığı ve katı atık toplayıcıları arasında dayanışmaya teşvik ettiği söylenebilir. Örgütlenme ve kooperatifleşmenin kuşkusuz en büyük kazanımı Brezilya için geri dönüşüm sektöründe ayrı bir yeri olan Belo Horizonte kentinde katı atık toplayıcıları tarafından kurulup, işletilen plastik yakma fabrikasıdır. Bu fabrika sadece Brezilya için değil Latin Amerika'nın tamamı düşünüldüğünde bir ilktir (Dias, 2011b). Bu noktaya kadar anlatılanların somut yansımalarını Millar'ın (2011) araştırmasında ortaya çıkmaktadır. Rio de Janeiro'daki bir katı atık toplayıcısı örgütlenmenin öncesi ve sonrasını şu şekilde aktarmaktadır (Millar, 2011:23):

“Örgütlü olmadan önce kendi benliğimizi arayan eski bir obje gibiydik, insandan daha az bir şeydik. Ancak, örgütlenmeden sonra pek çok şey değişti, bir çalışan, bir işçi olmanın önemini kavradık, bu korkuyu, bu utancı geride bıraktık. Bugün kendimizi bir yurttaş olarak görebiliyoruz, halbuki önceleri kendimizi gerçek bir çöp olarak görmekteydik ve bu konuda bir bakış açımız da yoktu. Örgütlü mücadele neticesinde hakkımız olanı almak, sosyal haklar talebinde bulunmak için mücadele gücümüz ve vizyonumuz yoktu, ancak bugün örgütlenme sayesinde kendimizi birer vatandaş olarak görüyoruz. Devlet politikaları için mücadele ediyoruz. Amacımız, katı atık toplayıcılarının sunmuş olduğu hizmetlerin karşılığını alabilmelerini sağlamaktır. Bu zor bir mücadeledir, aradığımız ise sosyal politikalar aracılığı ile sosyal haklarımızın teminat altına alınmasıdır. Bir çalışma hakkı olarak ekonomik içerme özgürlüğü talep ediyoruz.”

Örgütlenmenin bir özgürleştirici etkisi olsa da katı atık toplayıcıları birtakım zorluklarla karşılaşabilmektedir. do Carmo (2012), kooperatiflere üye olan katı atık toplayıcılarının demokratik yönetim, ekonomik katılım ile birlikte kooperatifin kural ve prensiplerini kabul etmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bazı katı atık toplayıcıları yönetim sorunları ve gelirden kayıp yaşadıklarından ötürü kooperatif üyeliğinden ayrılmıştır. Bazı çalışmalar kooperatife bağlı olmanın kazançlarda azalmaya sebep olduğunu iddia etse de aksi yönde katı atık toplayıcılarının kooperatif çatısı altında örgütlenmeleri ve haklarını korumak için hukuki yollara başvurusu, katı atık toplayıcılarının aslında geri

dönüşüm ekonomisindeki karı bölüşme hevesinde olan diğer aktörlere karşı kendi kazançlarını koruma altına almaktadır (Beecheno, 2013:38).

Son olarak hukuksal bir statüye sahip olan Brezilya'daki katı atık toplayıcıları için hukuksal düzenlemelere göz atmakta fayda vardır. Son yirmi yıllık süreçte Brezilya geliştirmiş olduğu politikalarla katı atık toplayıcılarının tanınırlığını sağlamış olmakla birlikte yeniden dağıtım mekanizmaları ile hukuki anlamda katı atık toplayıcılarına yönelik dünya üzerindeki en ilerici ülkelerden biri haline gelmiştir. Dias (2011d), katı atık toplayıcılarına yönelik hukuki düzenlemeleri şu şekilde özetlemektedir:

- Brezilya Anayasasının 30.maddesine göre yerel yönetimler katı atıkların yönetilmesinden sorumludur. Yerel yönetimlerin görevi bölgesel ve çevresel kılavuzlar geliştirmektir. Brezilya'da katı atık toplayıcılarının hukuki olarak tanınmasının ilk adımı yerel yönetim düzeyinde 1990'lı yılların başında atılmıştır.
- 1990 yılında Porto Alegre'de 234 sayılı 'Kentsel Temizlik Kanunu' kabul edilmiştir. Söz konusu kanunun 14.maddesine göre Kentsel Temizlik Birimine kayıtlı kooperatifler yerel yönetim geri dönüşüm şeması üzerinden toplanmış geri dönüştürülebilir maddelerin gideceği yer için tercih edilebilir.
- 2000 yılında Diadema'da 1921 sayılı katı atık toplayıcılarının örgütlerini yerel yönetimlerin geri dönüşüm sektöründe potansiyel ortağı kabul eden kanun kabul edilmiştir. Aynı yıl 1928 sayılı yerel yönetimler ile kooperatifler arasında sözleşme yapılmasına olanak sağlayan kanun kabul edilmiştir.
- 2004 yılında Brasilia Federal Bölgesinde 3517 sayılı örgütlü katı atık toplayıcılarının kamu binalarında üretilen geri dönüştürülebilir katı atıkları toplayabilmesini sağlayan kanun kabul edilmiştir. Aynı kanun ile kooperatiflerin toplanmış katı atıkların gideceği en son yer olduğu tescillenmiştir.

- 2006 yılında yayımlanan 5940 sayılı Başbakanlık Kararnamesi ile bütün kamu kuruluşlarında kooperatiflerin işlerine devam etmesi ve gelir kaybı yaşanmaması adına üretilen geri dönüştürülebilir katı atıkların kooperatiflerin toplayabileceği şekilde hazırlanması zorunluluğu getirilmiştir.
- 2007 yılında temel sağlık hizmetleri için kılavuz oluşturulmasına dayanak sağlayan 11.445 sayılı yasa kabul edilmiştir. Söz konusu kanunun 57.maddesine göre katı atık toplayıcı örgütleri veya kooperatifler doğrudan doğruya katı atık toplama hizmeti için yerel yönetimler tarafından istihdam edilebilmektedir.

Brezilya’da katı atık toplayıcılarının katı atık yönetim sistemine dahil olmasında diğer bir deyişle sisteme entegre olmalarında, sosyal içermelerinde sağlanan başarının nedenlerini Dias (2011c:7) iki nedene bağlamaktadır: Brezilya’da katı atık yönetimi bütün yerel yönetim hiyerarşisi içerisinde bütün pozisyonlar itibari ile çok iyi kurumsallaşmıştır; katı atık toplayıcıları kendilerini destekleyen sivil toplum örgütleri ile beraber oldukça yüksek bir örgütlenme düzeyi ve sosyal hareketlilik sağlamıştır.

2.5.2 Hindistan

Hindistan’da katı atık toplamanın tarihi ‘kemik’, ‘paçavra’ ve ‘kağıdın’ meta olarak toplanmaya başladığı 17.yüzyıla dayanmaktadır (GTZ, 2008:8). Günümüzde ise hala varlığını sürdürmekte olan ‘kast sistemi’ Hint toplumunda katı atıkların kimlerin toplayacağı konusunda belirleyici faktördür. ‘Dokunulmazlar’ olarak bilinen toplumdaki en alt kasta dahil olanlar katı atık toplama işinden sorumludur. Bu grup büyük ölçüde kadınların meydana getirdiği bir gruptur.

2001 yılında Pune – Hindistan’da gerçekleştirilen ‘1.Küresel Stratejik Katı Atık Toplayıcıları Çalıştay’ raporunda⁴⁷ geçmişten bugüne çok da fazla değişen bir şey

⁴⁷http://wiego.org/sites/wiego.org/files/reports/files/Pune_WastePickers_Workshop_Report_2012.pdf (18.11.2015)

olmadığı aksine yüksek oranda seyreden yoksulluğun kötü sonuçlara yol açma olasılığının beklenilir olduğuna dikkat çekilmektedir. Raporda, kadınlar ile birlikte özellikle Pune’de artan orana çocuk emeğinin de katı atık toplama işinde kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir. Chikarmane (2012), Hindistan üzerine yapmış olduğu araştırmasında rakamsal olarak söz konusu yıla ilişkin katı atık toplayıcılarının sosyo-ekonomik durumlarını ve çalışma koşullarını ortaya çıkarmıştır.⁴⁸ Buna göre (2012:8), Hindistan’da katı atık toplayıcılarının %25’i dul veya boşanmıştır, kadın toplayıcıların %90’ı okuma yazma bilmemektedir, %45’i hane halkı gelirine %50’den daha fazla katkı sağlamaktadır ve son olarak da büyük çoğunluğu bu iş dışında başka bir alternatif görememektir. Katı atık toplayıcılarının %75’i günde beş saatten yürümektedir, yarısı günde 9 ile 12 saat arasında çalışmaktadır, %30’u sokak hayvanları tarafından saldırıya uğramıştır. Yüzdesel değişimlere rağmen hepsinin ortak sorunları taciz, güvencesiz kazanç, sosyal korumadan mahrum olma, işin özelliklerinden ve çalışmadan kaynaklı fiziksel çöküntülerdir.

Hindistan’da 2008 yılı itibari ile resmi olarak tanınan yirmi dört katı atık örgütlenmesi vardır; bu örgütler genellikle kooperatif veya dernek şeklinde örgütlenmiş ve farklı seviyelerde yerel kaynak olarak sisteme entegre olmuştur (GTZ, 2008). Sisteme entegrasyon beklenildiği gibi kolay olmamıştır; katı atık toplayıcılarının ‘çöp dağları’ bölgelerinden çıkarak kendilerine meşru çalışma alanları yaratma ve sonrasında da katı atık yönetimi içerisinde yer bulma her şeyden önce çalışma koşullarını iyileştirmiştir (Chikarmane, 2012). Hindistan’da zorlu mücadelenin sonuçlarından biri 2011 yılında alınmıştır. Bengaluru’da katı atık temsilcileri olan sivil toplum örgütleri sayesinde katı atık hareketinin resmi olarak tanınmasında bir dönüm noktasına ulaşılmıştır. Bengaluru bölgesinin yönetim organı olan BBMP, yönetim alanındaki sekiz bölgede katı atık

⁴⁸ Kadınların yüzdesel dağılımı, yaşlarının yüzdesel dağılımı, hane halkına göre konumları ve çalışma hayatına girişleri önceki bölümlerde aktarıldığından dolayı bu bölümde es geçilmiştir.

toplayıcılarının ve aracılının yaptıkları işin resmileştirme adına ilk adımı atmıştır. Bu adım, ülke genelinde katı atık toplayıcılarının kayıt altına alınmasında Bengaluru'yu ilk kentsel/yerel organ olmasından ötürü farklı bir noktadadır (Chengappa, 2013). Katı atık ağındaki örgütlerin katılımı ile birlikte AIW sekretaryası geri dönüşüm sektöründe enformel çalışanlar için kayıt yöntemi geliştirmiş ve bu yöntem pilot bölge seçilen Bengaluru'da uygulanmış, uygulamanın başladığı yıl olan 2011'in sonlarına doğru da birtakım sonuçlar doğurmuştur. Buna göre, Mart 2012 itibari ile 5000 katı atık toplayıcısının kayıt altına alınması hedeflenmişken 2011 sonu itibari ile 3200 katı atık toplayıcısı kayıt altına alınmıştır. Kayıtlı olma, katı atık toplayıcılarına katı atığı toplama ve böylece kendilerini polis, yerel yönetim ve kamudan gelecek tacizlere karşı koruma imkanı sağlamıştır (Chingappa, 2013: 4-5).

Hindistan'daki yirmi dört resmi örgütten biri olan NIDAN, başta Delhi olmak üzere ülke genelinde belli başlı kentlerde faaliyet gösteren bir şirkettir. Kooperatifleşme amacı ile faaliyetlerine başlayan NIDAN, ilk kurulduğu yıllarda idari sorunlardan ötürü kooperatifleşmeyi gerçekleştiremese de 2008 yılında şirketleşerek Hindistan'daki üç belediye ile imzalamış olduğu beş sözleşme ile 400 katı atık toplayıcısının 68.000 haneye hizmet götürmesi konusunda anlaşma sağlamıştır (Singh ve Saran, 2009). NIDAN bağımsız olarak çalışan katı atık toplayıcılarını bir çatı altında topladığından gerek çalışma anlamında gerekse katı atık toplayıcılarının yaşamları anlamında büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönüşüm ücretler ve sosyal güvenliğe de yansımıştır. Singh ve Saran'ın 2009 verilerine göre (2009:18-19), NIDAN çatısı altına girmeden önce her bir katı atık toplayıcısının ortalama aylık kazancı yaklaşık 33\$ iken, NIDAN'a katıldıktan sonra bu rakam yaklaşık olarak 44\$'a yükselmiştir; katı atıkların satışından sonra ise her biri yaklaşık olarak ayda 26\$ ile 45\$ arasında bir gelir elde etmektedir ki gerek kendi kazançları gerekse satış sonrası kar payının toplamı Hindistan'daki asgari ücretin üzerinde bir meblağa denk gelmektedir.

Hindistan’da, katı atık toplayıcılarını da içine alan örgütlenme deneyimlerinde kuşkusuz SEWA’nın yadsınamaz bir rolü vardır. Hindistan’da enformel sektörde çalışan kadınların en büyük örgütlenmesi olan SEWA 1972 yılında kadınların tam istihdamının sağlanmasını, ücret garantisi, her türlü sosyal güvenceye sahip olması amacıyla kurulmuştur.⁴⁹ SEWA çatısı altında kadınların işgücü, toplu pazarlık güçlerini artırarak toplu iş sözleşmesi hakkını elde etmiştir. SEWA, bünyesinde hem kentsel bölgelerde hem de kırsal bölgelerde seksen dört farklı kooperatif barındırırken on binden fazla üyeye sahiptir.⁵⁰ SEWA bünyesinde oluşturulmaya çalışılan kooperatifleşme hamleleri oldukça zorlu koşullar altında gerçekleşmiştir. SEWA bünyesi altında kooperatiflerin kurulmasında temel hedef katı atık toplayıcılarının kendi işlerinin sahibi olmalarını sağlamak ve aracıları zincir içerisinden çıkarmak şeklinde belirlenmiştir, ancak hükümet uygulamaları ve yasalar kadınlar için kendi kooperatiflerini yönetmelerini zorlaştırmıştır.⁵¹ Bu aşamada SEWA, hem üyelerinin kooperatiflerini yönetebilmelerine olanak sağlamak, geçim araçları olan katı atık toplayıcılığını ayakta tutmak hem de üyelerinin gelirlerini artırmak için iki farklı strateji geliştirmiştir: Bir yandan kooperatiflerin hukuki yapısını üyelerinin gelişimi için kullanırken, uzun dönemli fayda sağlamak için de kooperatifin görünen hukuki yapısını hükümet ile özellikle ekonomik alanda müzakere edebilmek için kullanmıştır (Dave, Shah ve Parikh, 2009:32). Her şeye rağmen kurulan ilk üç kooperatif SEWA’nın desteği olmaksızın kadın üyelerin bizzat kendileri tarafından yönetilmektedir (Dave, Shah ve Parikh, 2009). Bu üç kooperatifin çalışma düzeni şu şekilde özetlenebilir; “SEWA’nın katı atık toplayıcısı üyelerini bünyesinde barındıran üç kooperatiften, geçen beş yıllık dönemde iki tanesi Vejalpur civarında kuru ve ıslak katı atıkların kapıdan kapıya toplanması için teklif sunmuştur.

⁴⁹ http://www.sewa.org/About_Us.asp (08.03.2016)

⁵⁰ http://www.sewa.org/Movements_Gujarat.asp#Cooperatives (08.03.2016)

⁵¹ http://www.sewa.org/About_Us_History.asp (08.03.2016)

Bu teklif Ahmedabad’da kapıdan kapıya katı atık toplamanın ilk örneğidir ve SEWA üyesi 401 katı atık toplayıcısı tarafından kapıdan kapıya toplama gerçekleştirilmektedir. Her bir üye üç saatlik çalışma sürelerine karşılık aylık 20\$ ile 30\$ arasında gelir elde etmektedir. Ayrıca her üye, toplanan kuru katı atıklar için aylık 10\$ ile 12.5\$ arasında gelir sahibi olmaktadır” (Dave, Shah ve Parikh, 2009:30).

Hindistan’da yerel yönetimlerin hiçbir zaman kapıdan kapıya katı atık toplama hizmeti olmamıştır, yerel yönetimler sadece ortak toplama alanlarında konumlandırılmış katı atıkların bertaraf edilmesi konusunda hizmet vermiştir (Scheinberg, 2012). Delhi’de katı atık toplayıcıların sisteme dahil olmaları NDMC’nin enformel olarak taşeronluk üzerinden zemin seviyesinde bulunan kişilere katı atık toplatmaya başlaması katı atık toplayıcılarının benzer hizmeti vermelerinden ötürü olumsuz etkilemiş ve sonrasında örgütlenme süreci başlamıştır. Samson (2009a:51-52) söz konusu süreci şöyle özetlemektedir: “Merkezi Yeni Delhi’de olan Chintan Çevresel Araştırma Örgütü, katı atık toplayıcıları ile ortaklaşa yürüttüğü çalışmada katı atık toplayıcılarının yaşam koşullarını, katı atıkların toplanması hususunda kentlere katkılarını ve bunun belediyeler için ne kadar tasarruf yarattığını hesaplamıştır. Mevcut çalışma sonrasında katı atık toplayıcıları örgütlenmiş ve kapıdan kapıya katı atık toplama işine talip olduklarını belirtmiştir. Uzun süren görüşmelerin ardından yaklaşık olarak elli bin kişinin ikamet ettiği bölgede kapıdan kapıya katı atıkların toplanma işi Chintan sayesinde katı atık toplayıcılarına verilmiştir. Yerel yönetimlerle yapılan anlaşmalar ile birlikte önceleri 59\$ ile 71\$ arasında olan aylık gelir bir anda 126\$ seviyesine yükselmiştir. Gelir seviyelerindeki yükselme de doğrudan yaşam koşullarına yansımış ve atık alanlarında çalışmanın getirdiği sağlık sorunları bertaraf edilmiştir. Bir diğer önemli dönüşüm de eğitim alanında yaşanmış ve gelir artışı ile beraber katı atık toplayıcılarının çocukları toplama işini bırakıp eğitim olanaklarından faydalanmaya başlamıştır.”

Hindistan’da elde edilen başarıların katı atık toplayıcılarının hayatlarına yansımalarını iki farklı toplayıcı örneğinden görmek mümkündür. Chaturvedi’nin araştırmasında (2009) aynı şehirde, aynı jenerasyondan aynı işi yaparak hayatta kalmaya çalışan iki katı atık toplayıcısının başarı ve başarısızlıkları anlatılmaktadır. Buna göre (2009:8-9), ilk hikayenin bir başarı öyküsü olduğu söylenebilir; kentteki en başarılı toplayıcılardan biri olan Santraj, dördüncü sınıfa kadar okuyabildiği için aynı zamanda içlerinde en eğitilmiş olanlardandır. Yeni Delhi’de Chintan’ın öncülüğünde kazanılan kapıdan kapıya katı atık toplama işinde denetçilik görevine gelen Santraj⁵², zaman içinde de bu görevi ile sınırlı kalmayarak yeni işlerin oluşturulmasına da yardımcı olmuştur. Diğer yanda Lipi, Santraj kadar şanslı olamamıştır. Bangladeş’ten özgürlük aramak için Delhi’ye gelen Lipi, okuma-yazmasının sınırlı olmasına rağmen Chintan adına oldukça verimli çalışmış, işini ciddiye almıştır, ancak kendisinin göçmen olması en başta sıkıntı yaratan unsur olmuştur. Kolluk kuvvetleri ile aralarında geçen göçmenlik meseleleri yüzünden tekrardan Bangladeş’e geri gönderilmiştir. Chatuvedi’ye göre (2009:9) Lipi’nin en büyük sorunu yanlış bir ülkeden gelip, yanlış bir dine mensup olmasıdır. Bangladeşli bir Müslüman olması onun Hindistan’da güvenceli bir hayat sürmesinin önüne geçmiştir. Diğer yanda Santraj’ın Hindu oluşu, en alt kasta üye olmasına rağmen elde ettiği küçük başarılar bir anlamda bu işlerden sıyrılması anlamına gelmektedir. Dinin Hindistan’da bir hayat tarzı olması ve birçok Hint geleneğinin temelinde din öğesinin bulunmasına rağmen bu örnekten görüldüğü kadarı ile ‘mikro milliyetçiliğin’ katı atık toplayıcılığında dahi belirleyici olabileceği dikkati çekmektedir.

⁵² Santraj’ın başından ilginç bir o kadar da düşündürücü bir olay geçmiştir. 2006 yılında Delhi’den Brezilya’daki katı atık toplayıcıları çalıştayına gitmek için bindiği Alitalia uçuşundan adı geçen firmanın kendisi için birinci sınıfta yolculuk edebilecek görüntüye sahip olmadığını iddia edilerek uçaktan indirilmiştir. Bu olayın yaşanmasının ardından medya başlatılan kampanyalar sonrasında Alitalia özürler dileyerek telafi girişimlerinde bulunmuş ve kendisine serbest bilet olanağı sağlamıştır. Alitalia’nın bu davranışı katı atık toplayıcılarına yönelik ayrımcılığın ve dışlamanın sadece ulusal ölçekte değil uluslararası alanda da var olduğunun farklı bir göstergesidir. (<http://www.openspace.org.in/node/266> - 11.03.2016)

Son olarak Hindistan’da hukuki kazanımların neler olduğu incelendiğinde KKPKP’nın büyük payının olduğu görülmektedir. Bu sürece dair detaya inmeden belli başlı kazanımları şu şekilde özetlemek mümkündür (Chikarmane ve Narayan, 2005; Samson, 2009b):

- İlk olarak mücadele verilen alan sosyal güvence ve sosyal haklar üzerine olmuştur. KKPKP katı atık toplayıcılarının hukuksal bir statü kazanmaları için yoğun uğraşlar vermiştir; bu uğraşın da başlangıç noktası KKPKP’ye üyelikten geçmektedir. Çoğu katı atık toplayıcısı katı atık toplamayı ‘iş’ olarak bile görmezken sonrasında KKPKP sayesinde sosyal haklara sahip olmuştur.
- Ülke genelinde yapılan araştırmalarla katı atık toplayıcılarının çevreye ve ekonomiye katkıları ortaya konmuştur. Bir sonraki aşamada da yerel yönetimler ile yapılan müzakerelerde kendilerinin resmi olarak tanınmalarını sağlayan KKPKP kimlik kartları verilmiş ve katı atık toplama yetkisi kazanılmıştır. Kimlik kartları gerek katı atık toplayıcıları gerekse toplumda gözle görülür psikolojik etki yaratırken, yaptıkları işin meşrulaştırılması için de bir araç olmuştur.
- Sağlık, KKPKP için kritik bir öneme sahiptir. Pek çok katı atık toplayıcısının çalışma şartlarından ötürü fiziki, ruhsal ve psikolojik sorunları vardır. Yerel yönetimler katı atık toplayıcıları için ulaşım ve satış masraflarında indirim gitse de katı atık toplayıcılarının yaptığı işten ötürü finansal getiri elde etmektedir, ancak sağlık masrafları yine katı atık toplayıcıları tarafından karşılanmaya çalışılmaktadır. Gelir ve sağlık masrafları arasındaki derin açıklık göz önünde bulundurulduğunda KKPKP yerel yönetimler ile sürdürdüğü müzakerelerde kayıtlı katı atık toplayıcıları için bir sağlık sigortası projesi geliştirilmesine karar verilmiştir. Pune’de yerel yönetim yıllık bütçesinden sağlık sigortasının yıllık primlerini ödemektedir.

- KKPKP eğitim alanında da önemli kazanımlar elde etmiştir. Kamu eğitiminin ücretsiz olduğu Hindistan'da bütün çocukların eğitim hakkı vardır. Ne var ki katı atık toplayıcılarının çocukları nüfus cüzdanlarının olmaması ve düzgün biçimde giyinmediklerinden ötürü okula gitmek yerine aileleri ile birlikte katı atık toplamayı tercih etmektedir. KKPKP, çocuk hakları ile ilgili çalışmalar yapan sivil toplum örgütleri ile işbirliği yaparak, bu ayrımcılığa son vermek için girişimlerde bulunmuş ve hükümet ile yapmış oldukları görüşmelerde temel eğitime başlamada aranan prosedürlerin terk edilmesini talep etmiştir. Neticede bir anlamda istenilen sonuca ulaşılmış ve çocukların eğitim haklarına ulaşım konusundaki yetenekleri gelişme göstermiştir.

2.5.3 Kolombiya

Buraya kadar anlatılan gerek genel özellikler gerekse dünya örnekleri katı atık toplayıcıları arasında beklentilerin, mücadelelerin, çalışma biçimlerinin büyük benzerlikler gösterdiğini, ülkeler arası mesafeye bakılmaksızın hemen hepsinin ortak bir paydada buluştuğunu söylemek mümkündür. Bu bölümde dünya genelinde verilecek son örnek olan Kolombiya, katı atık toplayıcılarının popülasyonu, örgütlenme deneyimleri ve kazanımları ile diğer ülkeler ile benzerlik göstermesine rağmen, heterojen bir yapının ortak ihtiyaçları paylaşmaması, çalışma biçimlerinin farklılık göstermesi bakımından Kolombiya'yı kısmen de olsa diğerlerinden ayırmaktadır (Betancourt, 2010).

Kolombiya'nın geri dönüşüm sektörü ve katı atık toplayıcılarının tarihine dair veriler oldukça sınırlıdır. Var olan sınırlı bilgilerden de şu çıkarımları yapmak mümkündür; 19.yüzyıldan bu yana devam eden şiddet ortamı, binlerce Kolombiyalı'nın ölmesine veya zorla yerinden edilmesine yol açmıştır, şiddete en açık grup olan kırsal nüfus yaşadıkları bölgelerden kaçmayı denemiş ve en basit haliyle büyük kentlere göç

edebilmiştir (Garcia, 2002).⁵³ Büyük kentlere göç edenler yiyecek bulma umuduyla çöp bidonlarının yakınlarında yaşamaya başlamış sonrasında ise çöpteki katı atıkları ayrıştırıp satarak hayatta kalmanın yolunu bulmuştur. Katı atık toplayıcıları üzerine yapışmış olan klasik söylemlere Kolombiya’da da rastlamak mümkündür. Kolombiyalı katı atık toplayıcıları uzun yıllar boyunca yoksulluğun vücut bulmuş hali olarak anılmış ve kendileri için ‘kirli’, ‘suçlu’ ve ‘gericiliğin sembolü’ ithamlarında bulunulmuştur (Betancourt, 2010).

Latin Amerika bölgesel olarak yaklaşık bir yüzyıldır ulusal düzeylerde politik iç karışıklıklara sahne olmaktadır. Özellikle mafya ve uyuşturucu kartellerinin bölgedeki yadsınamaz varlığı katı atık toplayıcıları için de bir tehdit unsuru yaratmaktadır. Bu tehditlerin nasıl ve ne şekilde geliştiğini iki farklı çalışmada görmek mümkündür. Medina’nın aktardığına göre (2007:155), Kolombiya’nın bazı kentlerinde örgütlü gruplar, 1980’li yıllardan bu yana bir anlamda ‘sosyal temizlik’ hareketi yürütmektedir; bu gruplar, ‘dilenci’, ‘fahişe’ ve ‘katı atı atık toplayıcılarını’ yoksul kesimler içinde ‘harcanabilir’ olarak kabul ederek kırsal bölgelere kaçırmaktadır. Katı atık toplayıcıları, özellikle organ mafyası tarafından kaçırılıp, organları için öldürülmektedir; organ nakli için gerekli olan organlar vücuttan alındıktan sonra vücutları, tıp öğrencilerine kadavra olarak satılmaktadır; sosyal temizlik adı altında en az 2.000 katı atık toplayıcısı sadece 1994 yılında öldürülmüştür. Betancourt’un çalışmasında ise (2010:24), 1980’li yıllardan başlayarak yirmi yıllık süre boyunca başkent Bogota’nın komşu bölgelerinde katı atık toplayıcıları bazı yerel endüstriler için uyuşturucuya karşılık geri dönüştürülebilir maddeler toplamıştır.

Her türlü şiddete rağmen varlıklarını ve çalışmalarını devam ettirebilen Kolombiya’daki katı atık toplayıcılarını Betancourt (2010:20), üç farklı kategoriye

⁵³ Garcia’dan akt. Medina, 2007:153.

ayırmaktadır: 1)katı atık toplayıcılığını kalıcı bir iş olarak yapanlar, buradan elde ettikleri gelir ile hayatlarını idame ettirenler; 2)katı atık toplayıcılığını geçici bir uğraş olarak görüp, kalıcı bir işe dönem eğiliminde olanlar; 3)katı atık toplayıcılığını anlık hayata tutunma işi olarak görüp, diğer başka işlerle gelire katkıda bulunanlar. Kolombiya’da katı atık toplayıcısı ailelerin Türkiye’de olduğu gibi farklı geçmişleri vardır ve bazı yönleri ile de Türkiye ile benzeşmektedir. Bazı aileler daha iyi istihdam koşullarına sahip olabilmek adına kırsal kesimden göç ederken, bazıları içsel mücadeleler neticesinde yaşadıkları yerlerden göç ettirilmiştir, son olarak da bazıları doğrudan katı atık toplayıcısı ailelerin içinde doğmuştur, bir nevi yaptıkları iş aileden kalan mirastır (Medina, 1997; Medina, 2001a). Kolombiya’da katı atık toplayıcılığı gezici bir çalışma türüdür. Katı atık toplayıcıları geri dönüştürülebilir maddeleri sokaktan veya kapıdan kapıya dolaşarak belediyeden önce riskli teknoloji ile toplamak durumundadır; günlük çalışma saati 3 ile 8 arasında değişirken küçük kamyonlara sahip toplayıcılar ile sadece el arabası olanların çuvaları doldurma süreleri farklılık göstermektedir (Parra, 2005).⁵⁴

Katı atık yönetiminin Kolombiya’da bir sosyal politika meselesi olarak kabul edilmesinde örgütlenme ve özellikle de kooperatif çatısı altında örgütlenmenin rolü büyüktür. Kolombiya’da katı atık toplayıcılarının yüksek oranda örgütlenme başarısı sadece ulusal arenada değil, uluslararası alanda da büyük bir üne sahiptir. Ülkenin içinde bulunduğu politik kargaşa ve sonrasında katı atık toplayıcılarına yönelik geliştirilen düşmanca tavırlar özellikle 1980’li yıllardan başlayarak birçok kooperatif tarzı örgütlenmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur, ancak konumları itibari ile bu bölümde en örgütlü iki kooperatif olan ANR⁵⁵ ve ARB’ye⁵⁶ yer verilecektir.

⁵⁴ Parra’dan akt. Betancourt, 2010:21.

⁵⁵ National Association of Colombian Recicladores

⁵⁶ Asociación de Recicladores de Bogota

Ana hatları ile ANR 1986 yılında Kolombiyalı katı atık toplayıcılarının çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve örgütlenebilmeleri için yerel bir sivil toplum örgütü tarafından geliştirilmiş bir programdır; ANR sadece katı atık toplayıcılarına yönelik değil aynı zamanda katı atık toplayıcılarının çocuklarının eğitimleri ve sosyal güvenlik hakları gibi konularda da girişimlerde bulunmuştur. 1986 yılından bu yana yaklaşık olarak yirmi beş bin katı atık toplayıcısı ve aileleri ANR'nin on beş yerel yönetim ile imzalamış olduğu sözleşmelerden kaynaklı haklardan faydalanmıştır. ANR'nin beş temel hedefi vardır. Buna göre (Medina, 2007:159);

- Kolombiyalıları geri dönüşümün önemi ve toplayıcılık faaliyetinin sosyal, ekonomik ve çevresel faydaları konusunda eğitmek.
- Kolombiyalı katı atık toplayıcılarının yaşam ve çalışma koşulları konusunda farkındalık yaratmak ve bu koşulların iyileştirilmesini sağlamak.
- Katı atı toplayıcılığını Kolombiya'da hukuki statüye kavuşturmak.
- Katı atık örgütlerini kooperatifleşme çatısı altında desteklemek.

ANR bu hedeflerin gerçekleştirilmesi aşamasında üyeleri için ardiye bölgeleri oluşturmuş ve toplanan katı atıkların taşınıp satılması aşamasında her türlü desteği sağlayarak yerel yönetimlerle sözleşmeler imzalamıştır (Medina, 2001a). Bazı şehirlerde ANR'nin yerel birimleri faaliyet gösterdikleri bölgelerde katı atıkların bertaraf edilmesine yönelik özel firmalarla taşeronluk veya iş ortaklığı yapabilmektedir; örgütlenme süreci, ekipman tahsisi ve uygun teknolojilerin gelişimi ile katı atık toplayıcılarının gelirlerinde %30'luk bir artış da gözlemlenmiştir (Medina, 2007). ANR'nin geliştirmiş olduğu bu modellemeler Latin Amerika genelinde en gelişmiş

örgütlenme modeli olarak kabul edilmiş ve diğer ülkelerde de ANR modeli temel alınarak örgütlenme girişimleri gözlenmiştir (Gutberlet, 2008)⁵⁷.

ARB ise 1990 yılında dört kooperatifin Bogota'daki çöp toplama bölgesinin kapatılmasını protesto ettiği dönemde kurulmuştur. Bu dönemde dört kooperatif, bir fon aracılığı ile destek görmüş, söz konusu fon tarafından eğitilmiş ve fondan maddi destek almıştır, ancak mali sorunlardan ötürü fonun desteği 1996 yılında sona ermiştir (Medina, 2007). ARB de ANR gibi üyelerinin hukuki olarak tanınır olması için uğraş vermiş aynı zamanda insan onuruna yakışır yaşam ve çalışma koşullarının geliştirilmesi için yoğun mücadele vermiştir. Aralarındaki tek fark ANR Kolombiya genelindeki katı atık toplayıcılarını kapsarken ARB Bogota'daki katı atık toplayıcılarını kapsamaktadır. Bugün yirmi dört farklı kooperatifin üye olduğu ARB Bogota yerel yönetimi ile yapmış olduğu uzun vadeli anlaşmada Bogota'nın yaklaşık olarak %10'unu kapsayan bir alanda katı atıkları toplamak, ayırmak ve satma hakkına sahiptir; bu anlaşma ile katı atık toplayıcıları ücret garantisi, sosyal güvenlik, sağlık yardımı, meslek hastalığı sigortası ve emeklilikten faydalanma hakkı kazanmıştır (Samson, 2009c). Samson'un çalışmasında görüşmüş olduğu ARB üyesi bir katı atık toplayıcısına göre "ARB çatısı altında örgütlenip bu haklara sahip olmanın ötesinde, örgütlülük toplum nezdinde dışlayıcı tavırların önüne geçerken, mücadele için kendilerinin ihtiyacı olan güç ve cesareti onlara vermektedir" (Samson, 2009a:10; 2009a:34). Brezilya'daki istatistik sisteminin Kolombiya'da olmaması tam rakamlara ulaşma konusunda sıkıntı yaratsa da sadece Bogota'da ARB aracılığı ile katı atık toplayıcılarının %23'ünün örgütlendiği veya bir topluluğa üye olduğu tahmin edilmektedir (Betancourt, 2010:84).

Katı atık yönetiminin düzenlenmesine ilişkin Kolombiya, 1980'lerden başlayarak 1990'ların sonuna kadar geçen süreçte hukuksal adımlar atmadığı gibi kooperatifleri

⁵⁷ Gutberlet'den akt. Betancourt, 2010:84.

destekleyici girişimlerde de bulunmamıştır. Ancak kooperatiflerin baskısı sonrası ilk ve en önemli adım 1999 yılında atılmış ve Kolombiya Parlamentosunda katı atık toplayıcılarını hukuken tanıyan 511 sayılı kanun kabul edilmiştir (Medina, 2001a; 2007). Yasanın dikkat çeken maddelerini şu şekilde özetlemek mümkündür:⁵⁸

- 1 Mart Ulusal Katı Atık Toplayıcıları Günü olarak ilan edilmiştir.
- Valiler ve Belediye Başkanları yetki sınırları içerisinde bu günü kutlamak zorundadır.
- Çevre Bakanı, 1 Mart günü ülkedeki geri dönüşüm faaliyetleri lehine çalışmış bir katı atık toplayıcısına veya bir kooperatife madalya takdim eder.
- Valiler ve Belediye Başkanları da yetki sınırları içerisinde bireysel ya da örgüt bazında ödül düzenler.
- Katı atık toplayıcıları için ulusal eğitim ve yetiştirme programlar geliştirilir
- Emzirme döneminde olan katı atık toplayıcısı annelerin ve çocuk toplayıcıların sağlıklarını korumak ve geliştirmek için bir program uygulamaya konulur.
- Belediye Başkanları, geri dönüşüm aktivitelerinin içerilmesini desteklenir.

Bu aşamaya kadar katı atık toplayıcılığının ne olduğu, genel karakteristikleri, katı atık toplayıcılığını ortaya çıkaran nedenler ve dünya genelinde katı atık toplayıcılığının örnekleri anlatılmaya çalışılmış, farklı bir söylemle geri dönüşüm sektörü ile birlikte katı atık toplama işinin fotoğrafı çekilmek istenmiştir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde alan araştırmasının yöntemine yer verilecek, örneklem seçimi ve alan araştırması sürecinde karşılaşılan zorluklardan bahsedilecektir.

⁵⁸ <http://www.alcaldiabogota.gov.co/sisjur/normas/Normal1.jsp?i=182> (16.03.2016)

3. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1 Yöntem

Doktora tez konusu olarak katı atık toplayıcılığının seçilmesinde Pınar Ögünç'ün Radikal Gazetesinde 20.03.2012 tarihinde yayımlanan “Türközü'nün ‘Kağıtçı’ Kürtleri”⁵⁹ başlıklı haberin etkisi büyük olmuştur. Haberin çeşitli kesimlerinde geçen “...sermaye gerektirmeyen göçer göçmez hemen başlayabilecekleri...”, “...kimseye el açtırmayan şerefli bir işti tuttukları...”, “...kimse isteyerek yapmaz ama sıfırın altından başlayarak Ankara’da bir hayat kurmalarını sağladığı için vefada kusur da etmiyorlar...” betimlemeleri her şeyden önce bu çalışma biçimine dair bir merak uyandırmıştır. Günlük hayatta sokaklarda sıklıkla ‘görülen’ ancak ‘bakılmayan’ katı atık toplayıcıları üzerine yazılmış literatür incelendiğinde gerek kendilerinin gerekse yaptıkları işin oldukça eski zamanlara dayandığı saptanmaktadır. Yapılan işin eski olmasına paralel olarak katı atık toplayıcılığı ve toplayıcılarına dair özellikle ulusal literatürde sınırlı sayıda çalışmanın olması, katı atık toplayıcıları üzerine bilimsel ve akademik bir çalışma yapılmasının gerekli olduğunu düşündürmüştür. Gelişmiş ülkelerin aksine gelişmekte olan ülkelerin ‘geri dönüşüm sistemleri’ incelendiğinde enformel çalışan seyyar toplayıcılar merkezi bir rol oynamaktadır. Bu noktadan hareketle, ‘görünmez olanı görünür kılma amacıyla’ Türkiye’de katı atık toplayıcılarının geri dönüşüm sisteminin merkezindeki konumları incelenmeye değer bulunmuş, çalışmanın sonunda geri dönüşüm sistemi için katı atık toplayıcılarını da kapsayan bir modelin oluşturulabileceği düşünülmüştür.

Yukarıda katı atık toplayıcılığının neden araştırma konusu olarak seçildiği aktarılmıştır. Katı atık toplayıcılığı kendine özgü özellikleri olup olmadığı düşünüldüğünde, ‘değişim değeri’ yaratabiliyor olması bakımından, her şeyden önemlisi merkezinde ‘üretken

⁵⁹ <http://www.radikal.com.tr/kultur/turkozunun-kgitci-kurtleri-1082308/> (30.12.2015)

emeğin' yer aldığı ve çevresel faktörlerle beslenerek meydana gelmiş bir çalışma biçimi olarak ele alınmalıdır. Buna göre katı atık toplayıcılığı alternatif bir işgücü hatta girişimcilik olarak da değerlendirilebilir. Bu bakımdan toplayıcılık fiiliyatta geri dönüşüm hizmeti sunan resmi kurumlara karşı bir oluşum, belediye işçilerine karşı farklı bir işçi modelidir. Katı atık toplayıcılarının 'yaptığımız iş kirli, ancak biz temiziz' söylemiyle bu çalışma biçimi 'göründüğünden daha fazlasını barındıran' ve daha derinlemesine bir araştırma yapılması gereken alanın varlığını ortaya koymaktadır. Söz konusu araştırma alanında katı atık toplayıcılarının bu işe soyunurken sahip oldukları 'hayaller' ile karşılaştıkları 'gerçeklerin' kesiştiği noktada katı atık toplayıcılığının hikayesi oluşmaktadır; bu araştırmanın motivasyonunu sağlayan etmenlerden biri de bu olmuştur. Nitekim Boo (2013), Hindistan'daki katı atık toplayıcıları üzerine yapmış olduğu çalışmada hayaller ve gerçekleri tüm açıklığı ile ortaya koymaktadır; bir katı atık toplayıcısının sözlerinden aktardığı üzere "...Annawadi'de herkes çocuğunu doktor, avukat yapmak ister çünkü ileride çocuklar da ailelerini zengin edecektir. Bu kibirden, gösteriştten öte bir şey değildir. Senin küçük tekneden batıya doğru yol alırsın ve sen kendini ne kadar iyi bir denizci olduğun için tebrik edersin; ve sonra rüzgar senin yönünü bir anda doğuya çevirir." Bu hayaller ve gerçekler, 'sınıf', 'kimlik denklemleri', 'kültür', 'göç' ve 'kentleşme' ile yoğrulmaktadır. Dolayısıyla da bu çalışmanın merkezinde yer alan katı atık toplayıcılığı yapan insanların hayalleri ve karşılaştıkları gerçekleri bu araştırmanın temel hareket noktasını oluşturmaktadır.

Katı atık toplayıcılığı üzerine çalışmaya başlanırken konunun tüm yönleri ile derinlemesine incelenmesinin nitel araştırma yöntemleri kullanılarak mümkün olacağı düşünülmüştür. Nitel araştırma yönteminin seçilmesinin birkaç farklı nedeni vardır. Her şeyden önce nitel araştırma, gözlemciyi araştırma dünyasına konumlandığı için yerleşik bir aktivitedir. Aynı zamanda nitel araştırma, dünyayı görünür kılan yorumsamacı ve maddeci yöntem setlerinin kullanıldığı etkileşimsel bir süreci de

içermektedir. Niteliksel yöntemlerle yapılan araştırmalarda sosyal gerçekliği yorumlayan bir yaklaşım öne çıkmaktadır. Buna göre araştırmacılar, araştırma konularını kendi doğal ortamlarında gözlemler ve elde ettikleri verilerle bu konuları anlamlandırmaya ve yorumlamaya çalışmaktadır (Denzin ve Lincoln, 2005:3). Nitel araştırma varsayımlar, dünya görüşü, teorik altyapının kullanılabilirliği ile başlayarak araştırma sorularının bir sosyal ya da insani sorun üzerine anlam yükleyebilme meselesi ile devam etmektedir. Nitel araştırmanın ne zaman kullanılacağını Creswell (2012: 39-40) şu şekilde özetlemektedir: “Niteliksel araştırma, bir problemin veya bir konunun keşfedilmesi gerektiği durumlarda araştırmacının doğrudan insanlarla konuşarak, onların işyerlerine veya yaşam alanlarına giderek, tamamen engelsiz ve serbest bir biçimde hikayelerini anlatmalarına izin verilerek kurgulanır. Aynı zamanda, belirli bir örneklem için çalışılan konunun veya sorunsalın zorluğu, kısmen ve yetersiz biçimde ele alınarak teorilerin üretildiği durumlarda nitel araştırmalara başvurulmaktadır.

Creswell’in nitel yöntem özetinden hareketle bu çalışmada ‘keşfedici’ ve ‘etnografik’ araştırma teknikleri kullanılmıştır.⁶⁰ Punch’ın (2005) ‘etnografya’ özellikleri dikkate alınarak neden etnografinin kullanıldığı şu şekilde açıklanabilir: etnografya, incelenen grup için ki bu çalışma için katı atık toplayıcılarının davranışlarını anlamak her şeyden önce paylaşılan kültürel anlamların önemli olduğu düşüncesinden hareket etmektedir. Bulgular bölümünde de değinileceği gibi katı atık toplayıcıları kendi aralarında dış dünya için yadsınabilecek, ancak kendileri için makul ve normal sayılan bir yaşam ve yaşam alanı geliştirmiştir. Etnografik çalışmada olaylar doğal ortamlarında incelenir. Dolayısıyla katı atık toplayıcılarının çalışma ritüelleri, çalışma şartları, toplum ile ilişkileri kısaca katı atık toplayıcıları bütünü ile doğal ortamlarında yani sokakta incelenmeye çalışılmıştır.

⁶⁰ 6 katı atık toplayıcısı ile günlük katı atık toplama faaliyetine araştırmacı bizzat katılmış ve gözlem raporu tutmuştur; buradan elde edilen veriler bulgular başlığı altında değerlendirilmiştir.

Nitel araştırmaların amaçları arasında verinin içinde saklı olan teoriyi (kuramı) ortaya çıkararak literatüre katkıda bulunacak bulgular ortaya koymak yer almaktadır. Glaser ve Strauss'un (2006) "grounded theory" (gömülü kuram) adını verdikleri bu kuramda bilgi sosyal gerçekliğin içerisinde saklıdır. Bu noktada araştırmacıya düşen görev alan araştırmasında toplamış olduğu verileri yorumlayarak gömülü bilgiyi ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla belli bir varsayım olmadan alan araştırması yapılması, alanın betimlenmesi ve gözleme dayalı olarak neden öyle olduğunun ve bunun formüle edilmesi süreçlerinden oluşmaktadır (zdemir, 2010:326). Bu süreçte araştırmacı katılımcı gözleyici olarak süreçte yer almış ve olaylara müdahil olmamıştır. Bu da etnografyanın eklektik özelliğinin getirdiği bir durumdur. Alan görüşmeleri, araştırmacı ile üyenin ortak ürünüdür; bu ürüne yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış soru formları ile ulaşmak mümkünken açık uçlu, gayri resmi ve uzun görüşmelerle de ürün yaratılabilir (Neuman, 2014b: 585). Katı atık toplayıcılığı üzerine az sayıda çalışmanın olması konu ile ilgili dinamik bir değişimin varlığı mevcut bilgilerin zaman içinde güncelliğini yitirmiş olması konu üzerinde daha detaylı bir çalışmanın yürütülmesini düşündürmüştür. Gerçekten de alan çalışmasından elde edilen veriler, katı atık toplayıcılığı bir başka deyişle geri dönüşüm sektörü üzerine geniş katılımlı çalışma ve/veya çalışmaların yapılabileceğini göstermiştir.

Bu alışma ana hatları ile önceden yapılandırılmış bir araştırma değildir, süreç içinde evrilmiştir dolayısıyla da etnografik çalışmanın temel özelliği ile örtüşmektedir. Çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak veri toplanması amaçlanmıştır; olası alt sorular kaydedilmış, ancak alanda araştırmacı ile görüşülen arasındaki etkileşim sürecinin izin verdiği ölçüde derinlemesine görüşme sağlayacak alt sorular da alanda oluşturulmuştur. Araştırma sresinde çoğu zaman yarı yapılandırılmış sorular ile görüşmeler gerçekleşse görüşmecinin soruya ilişkin görüşleri tümüyle kayıt altına alınmıştır. Bazı durumlarda yapılan görüşmelerde çalışmanın

konusu ya da amacı ile doğrudan bağlantısı olmayan ve faydalı olmayacağı düşünülen verilere de rastlanmaktadır. Bu veriler farklı çalışmalarda kullanılmak üzere saklanmış ve bulgular bölümünde söz konusu verilere ayrıca değinilmemiştir.

3.2 Araştırma Tasarımı: Örneklem Seçimi ve Teknikleri

Bu araştırma katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumları, kültürel kimlikleri, iç göç bağlamında kentlileşme sürecinde günlük yaşam deneyimleri üzerinden bir çözümleme yapmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu amaç doğrultusunda seçilen araştırmanın evrenini katı atık toplayıcıları meydana getirirken araştırmanın örneklemi Ankara Türközü ve İskitler semtlerinde yaşayan D-GDAB ve DB'den göç eden toplayıcılar meydana getirmektedir. Katı atık toplayıcılarının gündelik hayatta her an karşılaşılabılır olmalarına rağmen böyle bir araştırma için kendileri ile irtibat kurmanın güçlükleri araştırmacıyı bir referans arayışına yönlendirmiştir. Bu noktadan hareketle araştırmacının 2012 senesinin yaz aylarında bir başka çalışma dolayısıyla tanışmış olduğu katı atık toplayıcısı Cenk (30) alan çalışması için rehber olmuş ve kendisinin yönlendirmeleri diğer bir deyişle referansı ile katı atık toplayıcılarına ulaşılmıştır.

Örneklemin amaçlı örneklem olması planlandığı için katı atık toplayıcıları zorunlu göç ve ekonomik nedenlerle göç etmiş kişiler arasından seçilmiş ve bunlar temel hareket noktası ikamet ettikleri semtler esas alınarak örnekleme erişilmeye çalışılmıştır. Neden amaçlı örneklem tercih edilmiştir? Amaçlı örneklem evrenin özellikleri hakkındaki bilgiye dayanılarak ve araştırma amacı temel alınarak seçilen örneklem türüdür. Amaçlı örnekleme araştırma evreninin tipik bir alt grubu olduğu düşünülen bir alt grubun örneklem olarak seçilmesidir; diğer bir şekilde araştırmacının konunun niteliğine ve eldeki olanaklar çerçevesinde temsil edici örneklem oluşturulmasıdır (Denzin ve Lincoln, 2005). Amaçlı örneklem özel ve ulaşılması zor olan bir nüfusun olası tüm örnek olaylarını belirlemek için geniş bir yöntem yelpazesi kullanan rassal olmayan bir

örneklemdir. Amaca yönelik örneklem derinlemesine inceleme için belli örnek olay türleri belirlemek istendiğinde, bu türlere daha derin bir anlayış kazandırmak amacı ile kullanılmaktadır (Neuman, 2014a). Bu çalışmada amaçlı örneklemin tercih edilmesinin nedeni heterojen bir grup dinamiğine sahip olan katı atık toplayıcısı nüfusunun sınıfsal konumlarını, grup içi dinamiklerini ve kültürel kimliklerin özellikle de etnik kökenin bu çalışma biçimindeki belirleyici rolünü sorgulayabilmektir. Amaçlı örnekleme türü tercih edilmesine rağmen, katı atık toplayıcıların sayısının hem bilinmemesi hem de dağınık olmaları izlek takibini zorlaştırmıştır. Bunun önüne geçebilmek için çoğu zaman görüşmecilerin desteği ile ‘kartopu’ yöntemi devreye sokulmuş ve amaca uygun görüşmecilerle irtibat kurulabilmiştir. Araştırmanın amacıyla uyumlu olarak örneklem zorunlu göçle gelen ve ekonomik nedenlerle göç eden iki gruptan seçilmiştir. Bu ayrımın nedeni literatürde yer alan çalışmalarda katı atık toplayıcılığı işinin büyük ölçüde D-GDAB’dan zorunlu nedenlerle göç eden etnik gruplar tarafından yapıldığının ifadesidir (Dinler, 2014; Yardımcı ve Saltan, 2007). Bu nedenle Türközü bölgesinde büyük çoğunlukla D-GDAB’dan gelenlerin ikamet etmesinden ötürü çalışma bu bölgede yoğunlaştırılmış, ancak ekonomik nedenle göç eden katı atık toplayıcıları ile de çalışma sahalarında ayrıca görüşülmüştür. Örneklemin belirlenme sürecinde eş zamanlı olarak alan çalışması da başlatılmıştır. Yarı yapılandırılmış soru formunun işlerliğini ölçmek amacıyla bu gruplara ilk etapta Ankara-Kızılay bölgesinde atık topladıkları sırada bir pilot çalışma gerçekleştirilmiş, pilot çalışmadan elde edilen veriler ışığında soru formu güncellenip geliştirilmiştir. 2015 yılının ilk yarısında başlanan alan çalışmasında yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile çalışma sahalarında, çalışma sürelerini engellemeyecek şekilde görüşme imkanı bulunmuştur. Görüşmeler molalarda gerçekleştirildiği gibi kendileri ile birlikte katı atık toplama esnasında da sürdürülebilmektedir. Bu sayede elde edilen bilgilerle konunun derinliğine ilişkin yeni fikir ve düşünceler ortaya çıkmıştır. Bu temel noktanın dışında araştırmanın tasarımında

diğer sosyo – demografik değişkenler gruplar arasındaki kentlileşme, sınıfsal özellikler ve kültürel kimliği açıklamada işlevsel olup olmadıkları bakımından değerlendirilmeye alınmıştır. Görüşmecilerin günlük hayatı algılayışları, yaşantıları, değişmekte olan mevzuat ve düzenlemelere yönelik tepkilerinin tespitinde, bu değişkenlerin rolü de saptanmaya çalışılmıştır.

Görüşme talepleri referans vasıtası ile geldiğinden dolayı büyük oranda kabul görmüş ve konunun akademik bir boyut taşımasından ötürü de araştırmacıya ilgi gösterilmiştir. Bu ilginin yanı sıra görüşme talepleri kabul edilip sonrasında irtibat kurulamayan katı atık toplayıcıları ile de karşılaşmıştır. Araştırmada her ne kadar katı atık toplayıcıları, kendi isimlerinin açıkça verilmesine yönelik ısrarlı tutum içinde olsa da etik ilkeler gereğince hepsine bir kod adı verilmiştir. Görüşmeler sırasında ses kayıt cihazı hazır bulundurulmuş, üç katı atık toplayıcısı haricinde kalan toplayıcıların hiçbirisi ses kaydına ilişkin olumsuz bir tutum sergilememiştir. Sadece ses kayıtlarının herhangi bir ortamda yayınlanıp – yayınlanmayacağı üzerine bir çekince dile getirilmiş olsa da kendilerine böyle bir yayının kesinlikle söz konusu olmadığı, ses kayıtlarının hiçbir kişi ya da kurum ile paylaşılmayacağı aktarılmıştır. Diğer üç katı atık toplayıcısının ses kaydının alınamamasının nedeni kişisel çekincelerden değil görüşme yapılan ortamın ses kaydına elverişli olmamasından kaynaklanmıştır. Bu üç katı atık toplayıcısı ile aynı sorular üzerinden yapılan görüşmeler yazıya geçirilmeye çalışılmıştır. Ses kaydına kıyasla not tutma tekniği ile görüşmeciden elde edilen bilgilerin en doğru biçimde aktarılması ya da kayda geçirilmesi oldukça zahmetlidir. Ses kaydı alınamayan katı atık toplayıcılarının genel fikirleri ana hatları ile not edilebilmiş, kendilerine özgü üslup ve söylemlerle dile getirdikleri ifadeler atlanmamaya gayret edilerek yazılı olarak kaydedilmiştir. Görüşmeler sırasında görüşmecilere soruları diledikleri gibi, akıllarına ne geliyorsa cevaplayabilecekleri bildirilmiştir. Bu süreçte mümkün olduğunca verilen cevaplara

müdahil olunmamış ve sonuç itibari ile on sekiz (18) katı atık toplayıcısı ile görüşme yapılmıştır.

Görüşmelerin başlangıç evresinde, toplumda, sokaktan geçen herkesin kolayca tanımlayabileceği bir katı atık toplayıcı tipolojisi varken aslında bunun tek tip olmadığı, örneğin getirisinin yüksek olmasından ötürü bu çalışmayı ikinci hatta üçüncü iş olarak tercih eden, önceleri toplayıcı olup da sonradan devlet memurluğuna kadar giden hikayeler ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla hedef grubun çeşitliliğine yönelik elde edilen veriler araştırma içeriğini zenginleştirmektedir. Buna göre, ilk akla gelen anlamı ile geçimlik bir çalışma biçimi olarak görülen katı atık toplayıcılığından ikinci hatta üçüncü bir gelir kapısı olarak katı atık toplayıcılarına, önceleri katı atık toplayıp sonrasında daha iyi koşullarda iş bulup işi bırakanlara, bu çalışma türünü bir basamak olarak görüp ilerleyen zamanlarda kendi işini kurmak isteyen hatta kadın katı atık toplayıcılarına kadar geniş bir yelpaze ile karşılaşmıştır. Aynı zamanda katı atık toplayıcıları arasında ile yapılan görüşmelerde konunun sıklıkla geri dönüşüm sektörü üzerine getirilmesi geri dönüşüm sektörünün işleyişi ve geri dönüşüm zinciri içerisinde yer alan aktörlerin belirlenmesi ve bu aktörlerin birbirileri ile etkileşimlerini de sürece dahil etme gereği duyulmuştur. Bunun iki gerekçesi vardır; ilk olarak alan çalışmasının tamamlanıp ses kayıtlarının deşifresinin yapılma ve veri analizinin başlangıç evresinde Şubat 2016 tarihinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yayımlanan genelgede aracı firmaların ve geri dönüşüm şirketlerinin seyyar toplayıcılardan geri dönüştürebilir atıkların alımının yasaklaması bu çalışma için yeni bir araştırma alt başlığı yaratmış ve geri dönüşüm zincirinin işleyişini tam olarak ortaya çıkarmak adına sistemde yer alan diğer aktörler ile görüşmenin gerekli olduğu düşünülmüştür. Şubat 2016 ve sonrasındaki gelişmeler ışığında öncelikle sistemin düzenleyicisi olan ilgili bakanlıktaki daire başkanları ile görüşülmüş sonrasında ise Ankara – Mamak ve Ankara – İvedik/Hurdacılar Çarşısında yer alan aracı/presçi firmalar ve geri dönüşüm firmaları ile

görülmüştür. Alan çalışmasının bitiminden bu çalışmanın kaleme alınmaya başladığı dönemde halen özellikle ilgili Bakanlık tarafından geri dönüşüm sisteminde katı atık toplayıcıları aleyhinde düzenlemeler yapılmaya devam etmektedir. Her ne kadar Çevre ve Şehircilik Bakanı⁶¹ tarafından katı atık toplayıcılarının mağdur edilmeyeceği dile getirilse de yapılan/yapılacak yeni düzenlemeler ile neredeyse bütün katı atık toplayıcılarının zarar göreceği tahmin edilmektedir.⁶² Bakanlık tarafından getirilen yeni uygulamaların Türkiye'nin üç büyük kenti İstanbul – Ankara – İzmir ile sınırlı olmayacağı, aksine bütün Türkiye'yi içine alan bir geri dönüşüm sisteminin yapılandırılma aşamasında olduğu ve bunun ilk adımının da katı atık toplayıcılarını güncel sistem çarkının içerisinde çıkararak atıldığı söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışmanın ardından yapılacak olan araştırmaların farklı bulgulara ulaşacağı sistemin değişim ve gelişime açıklığı göz önünde bulundurularak iddia edilebilir. İkinci olarak bu araştırmanın konusu olan katı atık toplayıcılarına dair bilgi tek taraflıdır, toplayıcıların etkileşim içerisinde olduğu tarafların onlara yönelik algısı önemlidir; söz konusu algı test edilmiş ve buna bağlı olarak da veriler elde edilmiştir. Aynı zamanda ağdaki aktörlerin katı atık toplayıcılarının konumlarını nasıl etkiledikleri, aktörlerin toplayıcılara ve birbirlerine göre rolleri, toplayıcıların bu rolleri nasıl değerlendirildiği araştırılmıştır. Bu da bir anlamda Türkiye'deki geri dönüşüm sisteminin bütününe yönelik işleyişi görmemizi sağlayacağından önemlidir.

Katı atık toplayıcılarının yaptıkları işe ilişkin bilinçlerinin ve farkındalıklarının yüksek olduğunu gösteren sık sık konunun geri dönüşüm sektörü ve onun işleyişine getirilmesi araştırma tasarımında bir işleyiş olduğu ve bunun bir model olup olmayacağı konusunu gündeme getirmiştir. Bilinen tekdüze veya homojen figürün aksine, bu kadar çeşitlilik

⁶¹<http://www.haberturk.com/gundem/haber/1187912-adan-zye-kagit-toplama-krizi> (19.03.2016)

⁶² <http://www.birgun.net/haber-detay/bakanlik-500-bin-kagit-toplayicisini-issiz-birakti-102155.html> (19.03.2016)

ile karşılaştırılması bir sınıflandırmayı gerekli kılmış ve çalışma buna göre şekillendirilmiştir. Bu araştırmada katı atık toplayıcılarının içinde yer aldığı sosyal ağın niteliğini belirleme ihtiyacı araştırmanın keşifsel olmasını zorunlu kılmaktadır. Geçimlik iş oluşturma ve işi sürekli kılma açısından oldukça dinamik bir çalışma hayatının varlığından söz edilebilir. Bu nedenle örnekleme yer alan aktörler ağdaki diğer aktörlerle ilişkileri bakımından ele alınarak incelenmiştir. Bu tespitler, araştırmanın keşifsel boyutlarıyla gömülü kuramın ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Buna göre;

- Katı atık toplayıcıları: Göç çeşitliliği, göç edilen bölge bakımından ve katı atık toplama deneyimleri üzerinden (yıl-tecrübe-deneyim-süre itibari ile) gruplandırılmıştır.
- Ağdaki diğer aktörler: Katı atık toplayıcılarının ürünlerini üretim sürecinin ikinci basamağında yer alan presçilerin – araçların satın alıyor olması bu grubun da ilişkiyi nasıl tanımladıklarını görmek açısından görüşmelere dahil edilmiştir.
- Katı atık toplama hizmetinin Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından geliştirilen yeni bir mevzuat çerçevesinde yapılandırılacak olması bakımından müdahil grup olarak görüşlerine başvurulmuştur. Bu kavramsal model açısından önemlidir.
- Geri dönüşüm ağındaki diğer aktör grubu yerel yönetimlerdir. Bu konuda da bir yerel yönetimin yetkili görevlisi ile görüşülmüştür.
- Üretim zincirinin son basamağında yer alan dönüşüm şirketleri irdelenmiş içlerinden bir firma ile görüşme yapılmıştır.

3.3 Araştırmada Karşılaşılan Zorluklar ve Kısıtlar

Alan çalışması hiçbir kurumsal/kişisel kaynaktan finansal destek alınmadan araştırmacının kendi imkanları ve emeğiyle gerçekleştirilmiştir. Ses kayıtlarının deşifresi de herhangi bir veri kaybı olabileceği endişesi ile kimseye verilmemiş, yine

araştırmacı tarafından yapılmış ve herhangi teknik desteğe başvurulmamıştır; ayrıca araştırma alan notları ile ses kayıtlarını eşleştirilmesinde de bizzat araştırmacı kendisi çalışmıştır. Alan çalışması genel olarak çalışılan konunun doğal ortamında yani sokaklarda yapıldığından deşifre süreci görüşme sırasında devam eden hayatın seslerinden ötürü tahmin edildiğinden uzun sürmüş, bu da yazım sürecini geciktirmiştir. Ses kayıtlarının deşifrelerinin yapılması da esasen alan çalışmasının bölümlerinden biridir ve resmin bir bütün halinde ele alınmaması nedeniyle alan çalışmasının bizatihi kendisi zaman almaktadır. Dolayısıyla da bir bütün olarak alan çalışması zorluğun kendisidir. Neuman’a göre (2014b:591), alan çalışmaları birkaç haftadan başlayıp bir düzine yıl sürebilir; her durumda alandaki çalışma bir noktada sona erer. Bazı araştırmacılar bir kapanışa ulaştığında sonun doğal olarak geldiğini öne sürerken bazıları, alan çalışmasının sona ermeden devam edebileceğini ve ilişkileri kesmek için kesin karar almanın gerektiğini düşünmektedir. Niteliksel araştırmalarda örneklem sayısının düşük olmasına soruların yanıtlarına benzer cevaplar alınan noktada doygunluğun sağlanmış olduğu düşünülerek araştırmanın kesilmesi de neden olmaktadır. Örneklem içerisinde on sekizinci görüşmeden sonra daha farklı yanıt alınamayacağı düşünülerek görüşmelere son verilmiştir.

Araştırma süresince altı temel sorun grubundan bahsetmek mümkündür. Buna göre;

- 1) Katı atık toplayıcılığına ilişkin ulusal literatürün yeterli olmadığı söylenebilir. Kaynakların büyük bölümü genellikle hakemli dergilerde yayınlanmış makalelerden meydana gelirken, konuya ilişkin yapılan araştırmalarda yüksek lisans veya doktora düzeyinde yazılmış tezlerin sınırlı sayıda olduğu bilgisine ulaşılmıştır.
- 2) Araştırmanın başlangıç noktasında Ankara – Diyarbakır illeri arasında bir kıyaslama planlanmış, ancak hayata geçirilememiştir. Etnik kimliklerin katı atık toplayıcılığı üzerindeki rolünü ölçebilme dolayısıyla da bir karşılaştırma imkanı sağlayabileceği

düşüncesiyle Ankara ve Diyarbakır örnekleri seçilmiştir, ancak Diyarbakır seçeneği birtakım nedenlerle devre dışı kalmıştır. Bu nedenlerin başında Diyarbakır'da Ankara ile kıyaslanabilecek düzeyde bir örneklemin olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Farklı bir anlatımla Diyarbakır'da olması beklenen örneklemin göç süreciyle birlikte Ankara'ya yerleştiği öğrenilmiştir. Ayrıca olası görüşmeler esnasında yaşanabilecek dil problemi bir kısıt yaratmış, görüşmeler sırasında sağlıklı bir iletişim kurulamayacağı düşünülmüştür. Son olarak da 7 Haziran 2015 genel seçimleri sonrasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da özellikle de Diyarbakır'da başlayan ve bu araştırmanın yazım sürecinde de halen devam etmekte bölgesel koşullar, Diyarbakır'da bir alan çalışması fikrini imkansız hale getirmiştir. Sayılan bu nedenlerden ötürü çalışmanın karşılaştırma ayağı eksik kalmıştır. Bunun yerine zorunlu göçle gelen gruplarla diğer bölgelerden ekonomik nedenlerle göç eden gruplar arasından seçilen örneklemele kıyaslama yapılabilmektedir.

3) Örnekleme ulaşım ciddi biçimde sıkıntılı olmuştur. Katı atık toplayıcıları ile görüşebilmek için her daim bir aracıya gereksinim duyulması örnekleme ulaşımında başlıca kısıttır. Ancak bu durum bir veri olarak değerlendirilmiştir. Önceden de belirtildiği gibi telefon aracılığı ile görüşme sözü alınıp görüşmeye gelmeyen toplayıcılar ile karşılaşılırken, görüşmeler esnasında ses kayıt cihazının varlığından rahatsızlık duyan toplayıcılar da olmuştur. Bu noktada yeri geldiği zaman görüşmeye ara verilerek çalışmanın içeriği ve amacı yeniden toplayıcılara aktarılmış, ses kayıtlarının da kati suretle herhangi bir yerde yayınlanmayacağı bilgisinin verilmesinden sonra görüşmelere devam edilmiştir. Görüşmeler sırasında katı atık toplayıcıların beden dili, konuşurken göç kaçırma eğilimleri, ağızını kapatarak konuşmaları, tanıdık olmayana mesafeli olmaları, telaffuz edilmeyen bir güven probleminin göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Neticede ilişki kurmak her zaman kolay değildir; toplumsal dünya her zaman sıcak, dost canlısı insanların bulunduğu,

tamamıyla uyum içinde bir yer değildir. Bu ortamda korku, gerilim ve çatışma olabilir; üyeler hoşnutsuz, güvenilmez ya da doğruluktan uzak olabilir (Neuman, 2014b: 561).

4) Katı atık toplama işinin temel/ikincil iş olarak tercih edilmesinden hareketle katı atık toplamanın bir aile işine evrilmiş olabileceği düşüncesi kadın katı atık toplayıcılarının varlığı ile gündeme gelmiştir, ancak görüşülen diğer katı atık toplayıcıları ne kendi çevrelerinde ne de kendilerine daha önceden bildirilmiş bir kadın katı atık toplayıcı olmadığını öne sürmüşlerdir. Patriarkal yapının kentlerde halen varlığını sürdürmesi, ataerkillik ve feodal yapının getirileri bir arada düşünüldüğünde D-GDAB'dan göç eden toplayıcılar arasında kadınların toplama işine çıkmasına olumlu yaklaşan olmamıştır. Ne var ki uzun uğraşlar sonunda üç kadın toplayıcı ile irtibat kurularak evinde görüşme yapılabilmektedir, ne yazık ki sayı bununla sınırlı kalmıştır. Araştırmacının erkek olması, kadın toplayıcılarla görüşme güçlüğü yaratmış ve kadın akademisyenlerden alınan yardımla sorun çözülmüştür.

5) Son dönemde sıklıkla dillendirilen toplayıcılık işinde artan oranda Suriyeli işgücünün varlığı özellikle de kendilerinin taşeron olarak kullanıldığı bilgisi sonrasında Suriyeli toplayıcılar da incelenmek istenmiştir. Her ne kadar farklı kişiler aracılığı ile Suriyeli mültecilerin artan oranda bu işte çalışmaya başladığı dile getirilse de bu durum doğrudan gözlemlenebilmiş değildir. Bu süreçte Suriyeli katı atık toplayıcılarına ulaşmaya çalışılsa da bağlantı kurulan kişilerin Suriyeli katı atık toplayıcılarına hiç rastlamadığı veya böyle bir olgunun varlığından haberdar olmadıkları bilgisine ulaşılmıştır. Güçlükle de olsa örneklem içerisinde yer alan katı atık toplayıcısı Necip ile beraber çalışan Suriyeli göçmen Veli'ye ulaşılmış ve kendilerinin toplama sahası olan Ankara – Anıttepe'de görüşülmüştür.

Yazmak bir süreçtir, yazmayı öğrenmek yazmakla mümkündür, zaman ve emek ister, yazmanın tek bir doğru yolu yoktur (Neuman, 2014a; 2014b). Yazma süreci başlayıp

metin oluşturma aşamasında tutukluklar, yazma becerisinden geçici yoksunluk, zihin boşalması gibi davranışlar metnin okunmasında yaşanan sıkıntılar olarak zikredilmektedir. Niteuman’a göre (2007), bunu aşmanın, üstesinden gelmenin tek yolu da sakin kalmaktır. Bu alışma özelinde yukarıda sayılan durumlarla karşılaşılmaması halinde bazı yanlışların varlığından söz edilebilirdi; neticede bahsi geçen tedirginlikler yazım sürecinin tahmin edilen sreden uzun sürmesine neden olmuştur. Bu süreçte yazma ve düşünme eylemleri arasında fazlaca gel – git yaşanmıştır, bu gel – git evresi yazmanın düşünmeye hız kazandırdığının tecrübe edilmesi ile sona ermiştir.

4. BÖLÜM: KATI ATIK TOPLAYICILIĞI ALAN ÇALIŞMASI BULGULARI

4.1 Örneklemenin Özellikleri

Sınıf ve kültürel kimlikler ekseninde katı atık toplayıcılarının incelendiği bu çalışmanın kendine özgü nitelik taşıyan tarafını alan araştırması ve araştırma sonrasında elde edilen veriler, bulgular oluşturmaktadır. Bu bölümde katı atık toplayıcılığının kategorileştirilme sorunsalı, işin kendine özgü nitelikleri, ortaya çıkış biçimleri, katı atık toplama işini yapan öznelerin hikayeleri, çalışma koşulları, iş ilişkileri, gelecek planları, sınıfsal konumları ve örgütlenme deneyimleri ve çabaları, Türkiye’deki geri dönüşüm sisteminin genel işleyişi aktarılmaya çalışılmıştır. 1990’lı yılların başındaki iç göçün niteliği de bu hikayenin arka planını oluşturmaktadır. Söz konusu göçlerin büyük çoğunlukla metropollere geliyor olmasının kendi içerisinde bir mantığı vardır: kente tutunma, akrabalık bağlarının tutunma aracı olarak kullanılması, iş olanaklarının varlığı bunların başında gelmektedir. Araştırma bulguları, önceki bölümlerde değinilen kuramsal çerçevede ele alınan kavramlar, görüşmecilerin ifadelerinden ve araştırmacının gözlemlerinden yola çıkılarak yorumlanacaktır.

4.1.1 Örneklemenin Sosyo-Demografik Özellikleri

Örneklemenin cinsiyet dağılımı incelendiğinde 18 toplayıcıdan 15’i erkek, 3’ü kadındır. Araştırmanın başlangıcında kadınların da katı atık toplayıcı yaptığına dair herhangi bir veri bulunamamış olduğu için sadece erkek toplayıcılardan oluşan bir örneklem planlanmıştır, ancak araştırmada kartopu yöntemiyle görüşmecilere ulaşılırken kadınların da bu işi yapmak için piyasaya girdikleri tespit edilmiştir. Kadın toplayıcılara ulaşmak için izlediğimiz yol bizzat yollara düşmek şeklinde olmuştur. Kadın toplayıcılardan randevu alınarak evlerinde ve bahçelerinde görüşülmüştür. Örneklemenin yaş dağılımına bakıldığında ortalama yaşın 32,5 olduğu belirlenmiştir. En büyük yaş 48,

en küçük yaş ise 17'dir. Katı atık toplamanın fiziksel güç gerektirmesi erkeklerin bu işe daha yatkın olduğu sonucunu doğurmakla birlikte, kadınların da geçimlik iş olarak erkekler kadar geniş kapasitede olmasa da piyasada giderek daha fazla varlık gösterecekleri anlaşılmaktadır. Bu konu, ileride katı atık toplama işiyle ilgili veriler değerlendirilirken tartışılacaktır.

Erkek katı atık toplayıcılarının 4'ü ilkokul diplomasına sahiptir. 2 tanesi ortaokul mezunudur. En küçük yaş grubu içerisinde yer alan katı atık toplayıcısı Suriyelidir; kendisi 14 yaşında iç savaştan kaçtığını beyan etmiştir; dolayısıyla bu ifadesinden ortaokulu terk ettiği tahmin edilmektedir. Lise eğitimi almış toplayıcı sayısı 3'tür, bunlardan 1 tanesi meslek lisesi, diğer 2'si genel lise mezunudur. 1 tanesi de lise eğitimini tamamlamamıştır. Örneklem içerisinde yüksek eğitim derecesine sahip, katı atık toplayıcılığı yapıyor olmaları ilginç bulunan 2 kişi yer almaktadır; bunlardan 1'i İlahiyat Fakültesi mezunu olup, diğeri ise Açık Öğretimde sosyoloji okumaktadır. Örneklemde yer alan kadınların 3'ünün de eğitim düzeyleri düşüktür. Biri okuma yazma bilmediğini, diğeri okuma yazmayı kendisinin öğrenmiş olduğunu sonuncusu da ilkokuldan terk olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla tüm örneklem içerisinde en eğitimsiz grubu kadınlar oluşturmaktadır. Örneklemde yer alan toplayıcıların yaş-cinsiyet-eğitim-memleket durumlarını Tablo 4'de görmek mümkündür:

Tablo 4. Örneklemin Demografik Özellikleri

İsim	Yaş	Cinsiyet	Eğitim	Memleket
Nadire	46	Kadın	İlkokul Terk	Kastamonu
Zuhal	44	Kadın	Okuma – yazma yok	Trabzon
Selma	35	Kadın	Kendisi öğrenmiş	Adana – Yozgat
Tolga	39	Erkek	İlkokul	Hakkâri
Enes	41	Erkek	İlkokul	Hakkâri
Gökhan	38	Erkek	İlkokul	Hakkâri
Emre	26	Erkek	Lise	Hakkâri
Utku	17	Erkek	Lise 1 Terk	Urfa
Ümit	48	Erkek	Meslek Lisesi	Şırnak
Veli	17	Erkek	?	Suriye
Serdar	29	Erkek	Lise	Hakkâri
Necip	23	Erkek	İlkokul 5 Terk	Urfa
Kerim	24	Erkek	Yüksekokul	Van
Ersan	25	Erkek	Ortaokul	Hakkâri
Oğuz	37	Erkek	İlkokul	Yozgat
Uğur	38	Erkek	İlkokul 4 Terk	Yozgat
Mustafa	28	Erkek	Ortaokul	Hakkâri
Cenk	30	Erkek	Açık öğretim	Hakkâri

4.1.2 Örneklemin Göç ve Hane Halkı Özellikleri

Katı atık toplayıcılarının hangi coğrafi bölgeden (memleket) göç ettiğine bakıldığında 12'sinin Doğu ve Güneydoğu illerinden (D-GDAB) göç ettiği saptanmıştır. 5 toplayıcı da diğer bölgelerden (DB) göç etmiştir, bunlardan 3'ü kadın toplayıcıdır. Örneklem içinde diğer bölgelerden göç eden toplayıcıların sayısal azlığı, araştırmanın yapıldığı kentsel yerleşim bölgesinde diğer bölgelerden göç edenlerin sayıca azlığından kaynaklanmaktadır. D-GDAB Bölgesinden göç eden toplayıcıların (13) 9'u zorunlu göçle gelmiştir. Geri kalan 4 kişiden 1'si hem zorunlu hem ekonomik nedenle göç ettiğini beyan etmiş, 2'si ekonomik nedenlerle göç ettiklerini belirtmiştir. 1 kişi de (Veli) ise Suriye'den zorunlu olarak göç etmiş ve 'mülteci' statüsüyle ülkede bulunmaktadır.⁶³ Bu da D-GDAB'nin göç eden nüfusun göçün zorunluluk özelliğini belirtmesi açısından dikkat çekicidir. İlerleyen bölümlerde zorunlu göçün ne anlama geldiği verilerden yorumlanacaktır.

⁶³ Veli'nin örneklem içinde yer alma nedeni D-GDAB'den göçe maruz kalmış bir toplayıcıyla (Necip) aynı hanede ikamet ediyor oluşudur. Dostlukla başlayıp basit bir usta – çırak ilişkisi niteliği taşıyan bu beraberliğe ilişkin değerlendirme ilerleyen bölümlerde yapılacaktır. Bu birliktelik gelecekte 'taşeron' kullanma biçimine evrilme potansiyeli taşıması bakımından önemli bulunmuştur.

Hane halkı büyüklüğü bakımından toplayıcılar değerlendirildiğinde genel olarak çekirdek aile biçiminde yaşamının benimsendiği görülmektedir. Örneklem içinde yer alan toplayıcılar arasında evli olanların (11- Nadire, Zuhale, Selma, Tolga, Enes, Gökhan, Ümit, Necip, Oğuz, Uğur, Mustafa) ortalama hane büyüklüğü 4'tür. Evli olup da ailesini memlekette bırakmış sadece 1 toplayıcı vardır. En fazla çocuk sayısı 6'dır. Bekar olup memleketlerinde geniş aile içinde yaşayan toplayıcıların (7 – Emre, Utku, Veli, Serdar, Kerim, Ersan, Cenk) göç ettikleri kentte akraba ya da 1.derecede akrabalarıyla aynı evi paylaştıkları belirlenmiştir. Bu grup içerisindeki toplayıcıların 5'i (Emre, Ümit, Serdar, Mustafa, Cenk) zorunlu göçle Ankara'ya gelmiştir; toplayıcılardan sadece 1'i (Kerim) hem zorunlu hem de ekonomik nedenlerle göç ederken yine sadece 1 tanesi (Utku) ekonomik nedenle göç etmiştir. Bu durum D-GDAB'a özgü bir durum olarak görünmektedir. Bu nokta kente tutunma süreci içerisinde akrabalık bağları yoluyla dayanışmanın güçlü olduğu kültürel alışkanlığı göstermesi bakımından önemli bulunmuştur. Araştırmanın verileri yorumlanırken bu konu tekrar ele alınacaktır. DB'den göç eden toplayıcıların ise çekirdek aile olarak bir arada yaşadığı tespit edilmiştir.

Toplayıcı eşlerinin çalışma durumları incelendiğinde erkeklerin eşlerini çalıştırmadıkları, 'kadın bizde çalışmaz' ifadesinin genelde D-GDAB' grubundan geldiği belirlenmiştir, DB grubundaki örneklemde ise kadınların toplama işine girdiği, gerek eşleriyle birlikte çalıştığı gerekse eşlerinin çalışamaz durumda olmalarından ötürü bu işe başladıklarını söylemek mümkündür.

Bu noktada kadınlar özelinde ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Patriarkal düzendeki kadının konumu önceden de belirtildiği gibi toplumsal cinsiyet rolü gereği büyük ölçüde hanede çocukların bakımı ve ev işlerini üstlenmekten ibarettir. Örneklemde yer alan kadın toplayıcılar, D-GDAB'dan gelmediği için patriarkal düzeni yeniden üretmemektedir. Ancak DB'den göç eden ailelerde de başlangıçta kadının

alışmasına pek sıcak bakılmazken zaman içinde bunun yumuşadığı, buna paralel olarak alan araştırması sürecinde erkek toplayıcıların yanında eşleri ve kız çocukları görülmüştür.

“Dört ay bir markette çalıştım, eşim istemedi çalışmamı... kadının çalışması lazım.” (Nadire-46)

Her şeye rağmen bu rolü reddeden kadınlar, hanenin geçimine katkıda bulunmak veya doğrudan doğruya hanenin geçimini tek başına sağlayabilmektedir. Kadın gözünden toplayıcılık dışarıdan görüldüğü kadarıyla basit bir iş olmadığı gibi kadına göre de bir iş değildir. Kadın ve kağıt figürlerinin bir arada yer alabilmesinin nedeni e e yardımcı olma veya ailevi zorunluluklardan ötürü kağıda çıkma olarak gösterilebilir.

“Bence bu iş kadınlara göre değil, çok zor, yapmak istedikten sonra yapar ama tek kişi değil, normalde aile işi, bu civarda toplayanlar aileler, Hakkârililer, Vanlılar, onlar topluluk halinde çalışıyorlar. Hanımlarını kesinlikle çalıştırmıyorlar. Beni de bir ara ayıpladılar, yapma neden yapıyorsun diye, sonradan alıştılar. Doğudan gelen biraz daha mutaassıp olduğundan müdahil oluyorlar. Yoldan geçenler konuşuyor benimle, en çok erkeklerin ilgisini çekiyor. Çoğu kişi kendi şöyle söyleyenler oldu, sen bayansın da bizim evdekiler ne, ben gülüp geçtim bunlara hep dedim ki sağlıkları yerinde olsun da başınızda bulunsun. Ben öyle tepki veririm. Bayanlar da çok konuşuyor, helal olsun erkeklerin işini aha bunu da yapıyorlar, erkeklerin işini almışlar diyen de oluyor. Kolaylıktan ziyade destek daha çok. Bu iş kolaymış haydi hanımlar bu işi yapalım diyen yok çünkü cesaret ister bu işi yapmak.” (Selma – 35)

Selma’nın bu düşüncelerinden iki önemli tespit yapılabilir. Doğulu olarak tasvir ettiği kesim, diğer bir deyişle bu işte baskın olan Kürt toplayıcılar kendi hane veya çevrelerinden olmayan bir kadın olarak Selma’nın çalışmasına tepki göstermekte ve dolayısıyla da patriarkal düşünceyi yeniden üretmektedir. İkinci tespit ise bu işin neden kadınlara göre bir iş olmadığına dairdir. Her şeyden önce kadın toplayıcı toplumda hayli dikkat çekebilecek bir figürdür. Türkiye’nin toplumsal yapısı düşünüldüğünde tek başına toplayıcılık yapan bir kadının her türlü tacize ve ön yargıya açık olduğu söylenebilir, ancak Selma’nın söylemi gösteriyor ki önceleri yaşanan sözlü sataşmalar zaman içerisinde desteğe dönüşmüştür. Her şeye rağmen eğer bir kadın kağıda çıkma kararı alacaksa bu kararın ardında ‘özgüven’ sorununun olmaması en önemli kriterdir. Bu örnekte güçlü ve dirayetli duruş sergileyen Selma bir anlamda tek başına kadına

yönelik negatif algıyı büyük ölçüde dönüştürmüştür. Aynı zamanda toplayıcı olmayan kadınların da toplayıcı kadınları takdir etme durumu söz konusudur.

Örnekleme yer alan D-GDAB'dan gelen erkek toplayıcıların ise genel olarak kadınların ve evli olanların eşleriyle birlikte çalışmalarına yönelik tutumları alan araştırmasından elde edilen verilere göre bir anlamda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki feodal yapının sürdüğünü, patriarkal düzenin kent yaşamında da varlığını devam ettiğini ortaya koymaktadır. Kadınların çalışmamalarına yönelik iki farklı görüş tespit edilmiştir. Buna göre patriarkal yapılanmanın kent hayatında yeniden üretildiği varsayımı Cenk'in (30) şu söylemiyle doğrulanmaktadır.

“Bizde kadın çalışmaz hocam, ister ataerkillik de, ister geri kalmışlık kadın bizde çalışmaz; ha çalışır ama evde çalışır, çocuklara bakar.” (Cenk – 30)

Cenk'in söylemi net bir biçimde kadın emeğini ‘annelik’ ile sınırlayarak, kadını bir anlamda ev eksenli çalışmanın ana figürü olarak meşrulaştırmaktadır. İkinci olarak da kadının çalışmamasını veya neden evde çalışması gerektiğini sosyolojik ve toplumsal gerekçelerden çok çevresel etkenlere bağlama durumu söz konusudur.

“Kadın bizde çalışmaz, yani çalışır da sokakta çalışmaz. Daha yeni Özgecan'ı öldürdüler, can güvenliği yok bir kere güvenli değil. Nasıl çıkacak, nasıl toplayacak, nasıl geri dönecek?” (Emre – 26)

Bu iki farklı söylemden yola çıkarak iki farklı sonuca ulaşılabilir. Göç sonrasında genellikle kadının yaşantısı, ikamet ettikleri büyük ölçüde gecekondu mahalleleri ile sınırlı kalarak patriarkanın yeniden üretilmesiyle eve hapsolmasından ibarettir. Şu halde Cenk'in söylemi feodalizmin kent koşullarında da devam ettiğini göstermektedir. İkinci durumda ise kente çocuk yaşlarda göç etmek, kentin ‘varoş’ mahallerinde büyümek, kente daha hızlı adapte olmak her şeyden önemlisi de ‘azınlık bir grubun üyesi olmak’ topluma adapte olmak veya toplumun bir parçası olmak adına toplum genelindeki var olan davranış biçimlerine ve değerlerine bir anlamda uymayı gerektirir. Somut anlamda da Emre'nin kadın ve kadın emeğine yönelik geliştirmiş olduğu kendi öznel

düşüncesinde ‘Özgecan’ söylemi ortak kültürel değerlerin yerleşmiş ve kabul edilmiş olduğunun göstergesidir. Her ne kadar söylem bir bütün olarak incelendiğinde Cenk’inkine benzer durumun yaratılma arifesi olsa da esasen kadının çalışmamasının ‘kaygı’, ‘güvenlik’ nedenleriyle bağdaştırıldığı ve kadına yönelik değerli bir durum yaratıldığı anlaşılmaktadır.

Örnekleme içerisinde yer alan erkek toplayıcıların etnik farklılık gözetmeksizin kadınların çalışmasına yönelik bakışlarının durağan olduğu söylenebilir. Kısa vadede de bu tutumun değişmeyeceği düşünülmektedir. Diğer yanda, feodal ilişkilerin yaşanmadığı hanelerde kadınların eşleriyle birlikte kağıda çıkması beklenebilir. Ancak örneklemdaki kadınların hayat hikayeleri göz önünde bulundurulduğunda kadınların eşlerinin sıkıntılarından ötürü kağıda çıkacağı ve toplayıcılık işinin bir aile işine dönüşmesinin önünün kapanacağı düşünülmektedir.

Tablo 5. Katı Atık Toplayıcılarının Göç ve Hane Halkı Durumları

	Göç	Hane halkı Büyüklüğü	Medeni D.	Eş durumu	Hanede Çalışanların Durumu	Diğer
Nadire	Ekonomik	5 (3 çocuk)	Evli	Çalışmıyor	-	
Zuhal	Ekonomik	5 (3 çocuk)	Evli	Çalışmıyor	-	
Selma	Ekonomik	5 (4 çocuk)	Evli	Hapiste	-	
Tolga	Zorunlu	5 (3 çocuk)	Evli	Çalışmıyor	-	
Enes	Zorunlu	5(3 çocuk)	Evli	Çalışmıyor	-	
Gökhan	Zorunlu	5 (3ç çocuk)	Evli	Çalışmıyor	-	
Emre	Zorunlu	3	Bekar	Bekar	2	
Utku	Ekonomik	5	Bekar	Bekar	2	
Ümit	Zorunlu	8 (6 çocuk)	Evli	Çalışmıyor	2	
Veli	Zorunlu	4	Bekar	Bekar	3	
Serdar	Zorunlu	6	Bekar	Bekar	-	
Necip	Ekonomik	3+1	Evli	Çalışmıyor	4	
Kerim	Z+E	4	Bekar	Bekar	2	
Ersan	Zorunlu	3	Bekar	Bekar	2	
Oğuz	Ekonomik	5 (3 çocuk)	Evli	Çalışmıyor	-	
Uğur	Ekonomik	4 (2 çocuk)	Evli	Çalışmıyor	-	
Mustafa	Zorunlu	4 (2 çocuk)	Evli	Çalışmıyor	-	
Cenk	Zorunlu	3	Bekar	Bekar	2	

Tablo 5’ten son olarak hane halkı büyüklükleri incelendiğinde en kalabalık hanenin 8 kişiyle Ümit’in, en az kalabalık hanenin ise 3’er kişiyle Emre, Ersan ve Cenk’in olduğu

görülmektedir. Tablonun ilk 6 sırasında yer alan toplayıcılarla Oğuz, Uğur ve Mustafa Ankara’da çekirdek aileyle birlikte (eş ve çocuklar) yaşamaktadır. Emre’nin geniş ailesi halen Hakkari’de ikamet etmekle birlikte Emre 3 kardeşiyle Ankara’da aynı evi paylaşmaktadır. Ersan, Cenk, Serdar ve Kerim de aynı koşullara sahiptir. Tek farklar Kerim’in geniş ailesi halen Başkale’dedir. Utku’nun geniş ailesi Urfa’da ikamet ederken Utku, Ankara’da ağabeyi, ablası ve ablasının eşiyle birlikte yaşamaktadır. Suriyeli katı atık toplayıcısı Veli ise bambaşka koşullara sahiptir. Çekirdek ailesi halen Halep’te yaşam savaşı verirken Veli, beraber toplayıcılık yaptığı Necip’in evinde kalmaktadır. Bu kapsamda örneklem içindeki en farklı toplayıcı Necip’tir. Necip evli ve alan araştırmasının yapıldığı tarih itibarıyla 5 aylık bir kız babasıdır. Ne var ki Necip eşini ve kızını Siverek’te bırakmış ve Ankara’da ağabeyleriyle yaşamaktadır.

4.1.3 Örneklemin Genel Ekonomik Göstergeleri

Toplayıcıların kaç yıldır bu işi yaptıklarına ilişkin verdikleri yanıtlara bakıldığında 1-4 yıl arasında toplayıcılık yapan 6 kişi belirlenmiştir (1’i zorunlu, 4’ü ekonomik, 1’i de hem zorunlu hem de ekonomik nedenle göç ettiğini ifade etmiştir). 5-11 yıldır bu işi yaptığını beyan eden 3 toplayıcı vardır (1 kişi zorunlu göçle gelirken diğer 2 kişi ekonomik nedenle göç etmiştir). Uzun süre (12-17 yıl) katı atık toplayıcılığı yaptığını ifade eden 7 kişiden 6’sı zorunlu göçe maruz kalmıştır. Burada ilginç olan nokta zorunlu göçe maruz kalarak katı atık toplayıcılığını sürdüren 11 kişinin 7’sinin bu işe karşı yönelimlerinin güçlü olması ve adeta yaptıkları işi bir ‘meslek’ olarak kabul etmeleridir. Buna ilişkin diğer verilere çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer verilecektir. Ayrıca kadın toplayıcıların da yaptıkları işte uzun bir süredir kalıcılık göstermeleri ilginç bir noktadır.

Örneklemin gelir durumları, sosyal yardım, mülkiyet ilişkileri incelendiğinde ilk dikkat çekici nokta gelir düzeyi ve gelirin haneye girişi yöntemidir. Buna göre toplayıcıların

kişisel gelirlerinin ortalaması alındığında yaklaşık 1250 TL’lik bir kazanç elde ettikleri görülmektedir. Haneye giren toplam gelirin ortalamasına bakıldığında ise 2460 TL’lik toplam hane gelirine ulaşılmaktadır. Haneye giren toplam gelir incelendiğinde örneklem içinde yer alan 18 toplayıcıdan sadece 8’inin hanesine iki ya da ikiden fazla gelir girdiği belirlenmiştir. 8 haneden 6’sı D-GDAB’dan, 2’si DB’den gelmektedir (bu aile reislerinden sadece 1 tanesi aynı zamanda ekonomik nedenlerle göç ettiğini belirtmiştir). Yine bu 8 haneden 7’sinden haneye giren gelirin kaynağı yine toplayıcılık yapan yakınlardan gelmektedir; sadece 1 hanede (Ümit-48) çocuklardan ötürü farklı gelir kaynakları bulunmaktadır. Haneye giren gelir kaynağı akrabalar olarak belirlenmektedir. Öncelikli olarak ağabey-kardeş ilişkisinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu 7 hanenin 5’i zorunlu göçle gelmiştir. Katı atık toplama işinin bir anlamda aile işine dönüşmesinin nedenlerine ilerleyen bölümlerde yer verilecek olmakla birlikte, göç edilen yerde aile içi dayanışmanın göçmenler için gelir artışı ve bir tutunma biçimi olarak önemini burada vurgulamak gerekir. Bu 8 kişi haricinde Ümit, hizmetler sektöründe çalışan 2 kızından dolayı örneklem içindeki en yüksek aile gelirlerinden birine sahiptir (yaklaşık 4250 TL). Örneklem içerisinde en yüksek gelire (4800 TL) 4 atık toplayıcısının bir arada yaşadığı hanede karşılaşılmıştır. Bu hanenin özelliği atık toplayıcılarından birinin Suriye göçmeni genç bir çocuk olmasıdır.

Haneye atık dışından gelir geldiğini beyan eden toplayıcılar kadınlardır. Selma (35) düzenli olmasa da yaz aylarında ve okulun tatil olduğu dönemlerde ‘çıraklık’ yapan 2 çocuğunun getirdiği gelire hane gelirini artırmaktadır. Görüldüğü gibi örneklemin ortalama gelirinin 1250 TL olması katı atık toplayıcılarının gelirlerinin asgari ücretin altında seyrettiğini ortaya koymaktadır.

Katı atık toplama dışında iki ya da daha fazla iş yaparak hane gelirini artıran toplayıcılar da mevcuttur. Örneğin Nadire (46), toplayıcılık dışında kendisine toplayıcılık faaliyet

işini öneren kişinin evine gündeliğe gitmektedir (100 TL/gün). Zuhâl (44) ise toplayıcılıktan bağımsız olarak ikamet ettiğı bölgeye yakın bir apartmanın servis ve temizlik işleriyle ilgilenmektedir (500 TL/ay). Oğuz da (37), toplayıcılık dışında bir kargo firmasının aktarma biriminde asgari ücretle ve sigortalı olarak çalışmaktadır; benzer şekilde Uğur da (38), Ankara'daki bir üniversitede bahçıvanlık yapmakta, mesai bitimlerinde ise toplama faaliyetini sürdürmektedir. DB grubunda yer alan erkekler düzenli bir gelire sahip olmanın ötesinde ekstra gelir elde etmek ve daha iyi koşullarda yaşamak için toplayıcılık yapmaktadır. Katı atık toplama işinin kadının bedensel ve fiziksel gücüne çok uygun olmaması, kadınların ikincil bir gelire ihtiyaç duyulmasına yol açmaktadır. 2'si kadın, 2'si erkekten oluşan bu grubun ortak özelliğı hepsinin DB'den göç etmiş oluşudur.

Örneklemdaki toplayıcıların aynı gelir kaynakları bakımından durumları incelendiğinde 18 kişiden 7'sinin herhangi bir resmi kurumdan aynı yardım (yakacak – erzak – aile yardımı) almadığı tespit edilmiştir; benzer şekilde çocuklara yönelik nakdi bir yardım da söz konusu değildir. Bu 7 kişinin 6'sı zorunlu göçle gelmiştir. Aynı yardım almama nedenleri soruşturulduğunda 5'inin bekar olması nedeniyle bu desteğı kullanmadıkları anlaşılmıştır. Diğer 2'si de evli olmalarına rağmen yardım almadıklarını beyan etmiştir. Bu tür yardımların eşler üzerinden yapılıyor olması bekarların desteğı erişimini engellerken, evli olanların da eşlerini dışarıya yalnız göndermemeleri nedeniyle bu desteğı erişemedikleri anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi kadının dışarı çıkmadığı ailelerde (D-GDAB ve zorunlu göçle gelen aileler) daha olumsuz ekonomik koşullar yaşanmaktadır. Kalan 11 kişi içerisinde tamamı yakacak (kömür) yardımı alırken,

hem yakacak – kömür hem de erzak – gıda yardımı alanların sayısı 6'dır. Yalnız 1 toplayıcının kira yardımı aldığı belirlenmiştir.⁶⁴

Sosyal yardım alan toplayıcıların 4'ü D-GDAB'dan göç etmiştir. Kadının kapalı olduğu ortamda sosyal yardımlar için kadınların başvuruda bulunması, yardım ihtiyacının önemini ve ivediliğini göstermektedir. Diğer yanda 7 toplayıcının ise DB'den göç ettiği belirlenmiştir.

Katı atık toplayıcılığından gelen gelirler, sosyal yardımlar, tüketim alışkanlıkları ve yaşama tarzları bir arada ele alındığında örnekleme yer alan toplayıcıların ciddi bir geçim sorunu olduğunu ortaya çıkmaktadır. Elde edilen gelirle kira, cep telefonu, elektrik, su, gaz gibi zorunlu masrafların haneye giren geliri aştığı durumlar olabileceği belirlenmiştir. Örneğin ortalama 400 TL kira ve yine ortalama 150 TL zorunlu masrafların olduğu ortamda hanesine 3000 TL ve üzerinde gelir giren 7 toplayıcı haricinde kalan 11 toplayıcı için geçim sıkıntısı olabileceği anlaşılmaktadır. Toplayıcıların büyük çoğunluğu sigara kullanmaktadır; bunun haricinde çocukların okul masrafları, günlük yemek, ulaşım ve mazot masrafları da ayrı gider kalemleri olarak düşünülebilir. Bunun yanı sıra örnekleme yer alan toplayıcılar hiçbir şekilde geniş aileden maddi yardım almadıkları gibi 8 toplayıcı düzenli olarak memleketteki aileye maddi destek sağlamaktadır. Bu grubun tamamının D-GDAB'den göç etmesi ve ataerkil değerlerin daha güçlü olduğu bölgelerden geliyor olmaları bu davranışın temel açıklayıcısı olarak bulunmuştur. Tablo 6 buraya kadar anlatılanları özetlemektedir:

⁶⁴ ÇSGB 2016 yılı il bazlı kira yardımı tutarları incelendiğinde Ankara için kiracılara defaten 1.590 TL yardım yapılmaktadır.

<http://www.csb.gov.tr/db/altyapi/2016%20Yili%20Kira%20Yardimi%20Tablosu.pdf>

(12.06.2016)

Tablo 6. Katı Atık Toplayıcılarının Genel Ekonomik Göstergeleri

	Toplayıcılıkta Geçen Süre (yıl)	Sosyal Yardım⁶⁵	Gelir Durumu (TL)*	Mülkiyet Durumu
Nadire	5	Erzak – Kömür	1400/1560	Kira
Zuhal	5	Erzak - Kömür	300/470	Kira
Selma	2,5	Kira – Erzak - Kömür	1000/1470	Kira
Tolga	13	Kömür	1500/1547	Kira, Kamyonet (3 ortak)
Enes	12	Kömür	1500/1547	
Gökhan	1 yıldan az (3ay)	Kömür	1500/1547	
Emre	15	-	1200/3600	Kira, Kamyonet, Arsa
Utku	3	Kömür	1100/3047	Kira
Ümit	6	Kömür – Çocuk	1600/4250	Kira
Veli	1 yıldan az (2ay)	-	1200/4800	Kira
Serdar	2	-	1000/1000	Kira
Necip	11	-	1200/4800	Kira, Kamyonet
Kerim	4	Kömür – Erzak	800/2467	Kira
Ersan	15	-	1200/3600	Kira, Kamyonet, Arsa
Oğuz	2	Kömür – Erzak	1300/1967	Kira
Uğur	2	Kömür – Erzak	1400/1667	Ev sahibi
Mustafa	17	-	1500/1500	Kira, Kamyonet
Cenk	15	-	1200/3600	Kira, Kamyonet, Arsa
* - Soldaki meblağ toplayıcının kişisel gelirini, sağdaki meblağ ise haneye giren toplam geliri açıklamaktadır.				

Bütün bu harcamalar bir arada düşünüldüğünde toplayıcıların aile bütçesini denkleştirmekte çok zorlandıkları, büyük kentte yaşamının gerektirdiği harcamaları yapamadıkları sonucu ortaya çıkmaktadır, ancak internet, bilgisayar, akıllı cep telefonu, beyaz eşya gibi ev içi teknolojilerin kullanımına yapılan harcamaları karşılayabilmeleri şaşırtıcı bulunmuştur. Yine de rakamlar ortadayken alan araştırması sırasında gelir konusuna ilişkin toplayıcıların tam bilgi vermediği, gelirlerini saklamış olabilecekleri düşünülmektedir. Gelir durumu ve toplayıcılıkta geçirilen süreler düşünüldüğünde rasyonel olarak bu işin sürdürülmemesi veya başka işler aranması beklenmelidir. Buna rağmen yoksulluk koşullarında yaşayarak toplayıcılık faaliyetine devam etme çaresizlikten olabileceği gibi toplayıcıların gelirlerini saklama eğiliminde olmalarından da kaynaklanabilir. Ancak DB grubundan Selma'nın (35) D-GDAB'den gelenlere

⁶⁵ Ankara Büyükşehir Belediyesinin erzak ve kömür yardımlarına ilişkin fiyatlarına bakılarak bu erzaklar piyasadan temin edilseydi toplayıcıya maliyeti tespit edilmiş ve gelir saptanmasında kullanılmıştır. Buna göre kömürün peşin fiyatı 570 TL'dir, erzak paketinin fiyatıysa yaklaşık olarak 400 TL hesaplanmıştır. Bu hesaplamalar aylık meblağlara çevrilerek her bir toplayıcının kazancına eklenmiştir. Bkz. <http://www.ankara.bel.tr/haberler/dar-gelirlilere-gida-destegi-araliksiz-suruyor/#.WEqv9HfBLfY> (09.12.2016)

yönelik ‘gelirlerini saklıyorlar, başka kaynaklardan da gelir elde ediyorlar’ şeklindeki isnatları geliri saklıyor olma fikrini dikkate almamıza yol açmıştır. Gelir, toplayıcıların beyanı temel alınmış olsa da bu beyanın doğru olmayabileceği varsayımı da dikkate alınmıştır. Sonuç itibarıyla bu işte uzun zamandır çalışanların ‘bir bildiği’ olduğu tahmin edilmektedir.

Alan araştırması sırasında toplayıcılık işinde geçirilen süreyle gelir düzeyi arasında aynı yönde ilişki olabileceği düşünülmüştür. Ne var ki elde edilen veriler ışığında genel gelir düzeyi incelendiğinde sektörde en uzun süredir çalışmakta olan Mustafa ile sektörde henüz 2 aydır çalışan Gökhan’ın kişisel gelirleri arasında sadece 300 TL’lik bir fark olması zaman ve gelir ilişkisine yönelik varsayımın işlemediğini göstermiştir. Bununla birlikte uzun süredir bu işi yapan toplayıcıların belli bir birikim oluşturarak mal mülk ediniminde diğer gruplardan farklı olarak öne çıktıkları tespit edilmiştir.

Mülkiyet durumlarına bakıldığında örneklem içinde yer alan toplayıcılardan 6’sının ortaklık yoluyla kamyonet sahibi olduğu görülmektedir. Bu 6 kişinin 5’i D-GDAB’dan göç ederken sadece 1’i diğer bölgelerden göç etmiştir. Kamyonet sahipliğine paralel olarak bu 6 toplayıcının otomatikman yeşil kartlarının iptal edildiği söylenebilir. Aynı zamanda toplayıcılık faaliyeti için kritik bir öneme sahip olan kamyonet ve benzeri araç sahipliğinin bu çalışma özelinde 11 yıl ve üzeri süredir toplayıcılık yapanlarda gözlemlenmesi zaman ve gelir ilişkisi bakımından bir bulgu olarak değerlendirilmiştir. Bu birikimin oluşmasında güçlü aile ve akrabalık ilişkilerini hala sürdüren D-GDAB’dan göç eden ailelerin olması da dikkat çekicidir. Feodal akrabalık bağları, evli olsalar da kente tutunmada işi ciddiyetle sahiplenmeleri ve göç edilen bölgenin karakteristiklerini kabul etmede ‘kentli vatandaş’ olma yolunda adım atıldığını göstermektedir.

Sonuç itibariyle yukarıda sayılan özellikler ve birikimleriyle beraber örnekleme alan toplayıcılar bir şekilde atık piyasasının parçası haline gelmiştir. Örnekleme alan toplayıcıların nasıl ve hangi yollarla katı atık piyasasına girme hikayelerinden önce var olan katı atık piyasasının açıklanması gerekmektedir. Bir sonraki bölümde ana hatlarıyla katı atık piyasası tanımlanacak, piyasasının işleyişi ve toplayıcılar gözünden durumu açıklanmaya çalışılacaktır.

4.2 Katı Atık Piyasasının İşleyişi

Tüketim toplumunun yaratmış olduğu katı atık hacmindeki artış ve göç olgusu bir arada incelendiğinde dünyada olduğu gibi Türkiye’de de geri dönüşüm düzeni ve buna bağlı olarak da formel ve enformel olarak adlandırılan ‘ikili işgücü piyasaları’ ortaya çıkmıştır. Alan araştırmasından elde edilen veriler ışığında geri dönüşüm sektöründe ikili bir yapısı olan model keşfedilmiştir. Söz konusu modelde toplayıcıların gerek araçlarla gerek diğer toplayıcılarla olan ilişkilerinde çakışmalar yaşanmaktadır. Bu modelin işleyişi ilerleyen bölümlerde aktörlerin birbirlerine göre konumları ve ilişkilerinde detaylandırılacaktır. Bu bölümde toplayıcı gözüyle katı atık piyasasının ana hatları açıklanırken, sistemin potansiyel tehdit ve tehlikeleriyle birlikte toplayıcıların birbirleriyle olan ilişkilerine de ayrıca yer verilecektir.

Formel geri dönüşüm düzeni doğrudan doğruya kanun ve yönetmeliklerle meydana gelmekte, geri dönüşümün nasıl işleyeceği de açık bir şekilde mevzuatlarla belirlenmektedir. Diğer yanda göçle büyüyen kentler ve kentsel dönüşümle birlikte yükselme eğiliminde olan enformel geri dönüşüm düzeni kendine özgü yapısıyla alternatif bir işgücü piyasası oluşturmaktadır. Önceki bölümlerde de değinildiği üzere kentin sağlamış olduğu istihdam edilebilirlik olgusundan yararlanamayan göçmenler akraba – tanıdık aracılığıyla kendi ifadeleriyle ‘kağıtla’ tanışmaktadır.

Formel işgücü piyasası, Çevre ve Şehircilik Bakanlığının normatif düzenlemelerle kontrol gücünü bir anlamda yerel yönetimlere devrettiği, aynı zamanda yerel yönetimler tarafından lisans verilmiş firmaların formel katı atık piyasasının önemli aktörleri olarak hizmet sunduğu piyasa olarak tanımlanabilir. Enformel işgücü piyasası ise katı atık toplayıcılarını da içinde barındıran, enformel toplayıcıyla formel tarafların karşılıklı iş ilişkisi içinde olduğu piyasadır. Formel piyasalarda katı atık toplayıcıları üç farklı kesimle ilişki kurmaktadır: TAT, yerel yönetim ve sosyal yardımlara ulaşmak adına devlet. Diğer yanda enformel piyasalarda da toplayıcılar üç farklı özneyle muhattap olmaktadır. Buna göre yine kendisi gibi toplayıcılarla, esnafla ve son olarak sokaktaki vatandaşla karşılaşma durumu söz konusudur. Gerek formel gerekse enformel piyasalardaki toplayıcıların karşı taraftaki muhatabıyla ilişkileri 5.bölümde detaylı biçimde ele alınacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta enformel piyasalarda kuralların nasıl belirlendiği ve nasıl uygulandığıdır.

Önceden de bahsedildiği gibi bu ikili modelin işleyişinde birtakım çakışmalar olabilmektedir. Alan araştırmasından her şeyden önce toplayıcı gözüyle bu modelin işleyişinden kaynaklı üç potansiyel sorun belirlenmiştir. Buna göre ilk sorun, *asgari ücretin yetersiz olması, emir altında çalışmama isteği, kendi işini kurma hayali ve sosyal yardım alıyor olma durumu* bir arada düşünüldüğünde yapısal ve kişisel tercihlerden kaynaklıdır. Piyasanın “tekelleşme tehlikesi” ve “Suriyelileşme potansiyeli” sırasıyla ikinci ve üçüncü sorun alanını yaratmaktadır. Bu üç neden dışında enformel piyasada elde edilen gelir her ne kadar toplayıcılar tarafından düşük gelir olarak beyan edilse de⁶⁶ asgari ücretin çok üzerinde kazançlarının olduğu düşüncesi ücretli işçiliğe geçmeme nedenlerini açıklar niteliktedir. Ücretli işçiliğe geçmeme, bireylerin kararlarını akılcı bir yol izleyerek kendileri için en doğru kararı alma durumu

⁶⁶ Bkz. Tablo 6

olan ‘rasyonel seçim teorisini’ de doğrulamaktadır. Farklı bir anlatımla toplayıcılar düşük gelir grubuna dahil olsa da kendi hesabına çalışarak daha fazla kazanç elde edebileceklerini düşünmektedir. Gelirden bağımsız olarak toplayıcıların enformel sektör tercihlerinin göç etme biçimlerinden ve geldikleri bölgelerden de bağımsız olarak ortaya çıktığı anlaşılmıştır.

4.2.1 Yapısal Sorunlar ve Taşeronluğun Reddi

Birinci sorun genel olarak “katı atık toplayıcılarının formel piyasaya işçi olarak girmek istememesi” şeklinde tek maddeye indirgenebilir. Halihazırda taşeron işçi olarak çalışıp aynı zamanda enformel olarak toplayıcılık yapan 3 kişi haricinde toplayıcıların tamamı formel katı atık piyasasında belediyenin kadrolu sigortalı işçisi veya belediyenin taşeron şirketinde olmak yerine kendi hesaplarına katı atık toplamak istediklerini belirtmiştir. Başka bir iş söz konusu olduğunda ise 4 toplayıcı asgari ücret düzeyinden bir işe razı olmayacaklarını (ancak daha yüksek gelir elde edilme şansı varsa başka iş düşünülebilir), diğerleri ise hangi koşulda olursa olsun emir altında çalışmak istemeyeceklerini ifade etmiştir.

“İyi bir iş olursa, asgari ücretin üzerinde bir iş olursa o işte çalışırım neticede. Neticede asgari ücret benim için çok az.” (Utku-17)

Burada işin esnek olması erkek toplayıcılar için tercih nedeni olurken, özellikle kadın toplayıcılar tarafından çalışma sürelerinin kısa tutulması enformel piyasa tercihinin başlıca nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Kadın toplayıcılar için toplayıcılık işi “anne kimliğinin” olması bakımından çalışma sürelerini kısalttığı gibi çocuk bakımından feragat edip kayıtlı ve sigortalı bir işte istihdam edilme arzusunu ortadan kaldırmaktadır. Örneğin Selma (35) bu durumu aşağıdaki sözleriyle dile getirmiştir:

“Çocukları öğlen gidip okuldan alabilmem için tanıdık birinin yanında çalışmam lazım, kolay izin alabilmem için o da çok zor oluyor. Hem onlar benim gözümün önünde oluyor, zaten iki saat çalışıyorum. Ne evde yalnız bırakabiliyorum, ne başkasına emanet edebiliyorum, ortalık çok kötü.” (Selma-35)

Mustafa (28) ise, formel katı atık piyasasına girmeme nedenini “belediyeye toplayacaksam neden atık toplayayım ki, gider adam gibi bir işte çalışırım” sözüyle ifade ederken, Kerim (24) “... başka birisinin emri altında çalışmak istemem” ifadesiyle kayıtlı çalışmayı geri çevirmektedir. Gelecekte kendi işini kurma hayaline sahip 9 toplayıcının ‘emir altında çalışmama’ tercihi ve söylemi önemli bir gerekçe olarak görünmektedir. Yine 9 toplayıcı geleceğe dair beklentilerini açıklarken “kendi hesabımıza çalışacağız”, “başkalarını yanımızda çalıştıracamız” tarzı söylemler neden ücretli olarak çalışmak istemediklerine işaretir.

“Kendi işimi kuracak olsam, kendinin patronun olursun, her şeyi kendin belirlersin.” (Uğur-38)

9 toplayıcıdan 4’ü sosyal yardım aldıkları ve formel piyasaya girmeleri halinde sosyal yardımların kesileceği endişesini taşımaktadır.

“Ben sigortalı işte çalışamıyorum, çalışırsam bütün yardımlar kesilir” (Nadire-46)

Sonuç olarak Utku, Mustafa, Kerim, Uğur, Nadire’nin söylemlerinden görülmektedir ki bağımlı çalışma en baştan reddedilmektedir. İlk aşamada zorunlu göç sürecinde yaşanan tecrübeler devlete ve bir anlamda da işverene bakışı değiştirdiği düşünülmektedir. Bu bakışın ne olduğu ve nelere yol açtığı ilerleyen bölümlerde değinilecektir. Bize göre en önemli ret gerekçesi maddi konulardan kaynaklıdır. Bir katı atık toplayıcısının yerel yönetime veya TAT’lara taşeron çalışması en fazla asgari ücret alacağının göstergesidir. İlk bakışta kendi hesabına toplama yapılırken de elde edilen gelirin neredeyse asgari ücret düzeyinde seyretmesi ve buna rağmen taşeron çalışmanın reddedilmesi bu iki davranış biçimi arasında bir çelişki yarattığı düşünülmektedir. Alan araştırmasından gelire dair bilgilerin ‘örtük’ olduğu veya gerçek gelirin ‘saklandığı’ yönünde izlenimler edinilse de bu çelişkiyi gelir lehine çeviren veri örnekleme yer alan kadın toplayıcı Selma’dan gelmiştir:

“Ardiyemiz varken konuşurduk diğerleri ile, muhabbetimiz vardı, daha fazla nasıl yaparız diye onlardan öğrendik. 5 milyarın (5.000 TL) üstündedir gelirleri aile olarak yapanların. İsteseler başka iş yaparlar, adam açmış uydu üzerinden, tütün satıyorlar bu işi de yapıyorlar, defalarca basıldı orası kaçakçılıktan. Onda da güzel para var, Suriye’den geliyor sanırım, sınıra yakın yerlerden kamyonla. Ben de birkaç kere şahit oldum.” (Selma-35)

Enformel çalışıyor olmanın avantajları bu işin paravan olabileceği vurgusunu getirmiştir. Selma’nın (35) bu işi daha önce eşiyle yapması ve piyasayı tanıyor olması hala da çalışmaya devam etmesi bu tarz bir yorum geliştirmesine neden olmuş ve bu yorum gelir düzeyleri konusunda ilginç bulunarak değerlendirilmiştir. Görüldüğü üzere Selma’nın iddiası toplayıcıların atık haricinde formel olmayan yollarla gelir elde ettiğini beyan etmektedir. Söz konusu enformel kaçak gelir ‘örtük gelirin’ bir anlamda görünür hale gelmesini sağlarken, bununla birlikte patronaj ilişkisi ve taşeron çalışma fikrinin reddi genel çerçeveyi tamamlamaktadır.

4.2.2 Katı Atık Piyasasının Tekelleşme Tehlikesi

İkinci durumda katı atık toplayıcıları formel işgücü piyasasının güçlenerek tekelleşmesine karşıdır. Varlıkları mevzuatlarca garanti veya koruma altına alınmamış katı atık toplayıcıları ciddi biçimde işlerini kaybetme tehdidi altındadır. Toplayıcıların her türlü sistem dışına itilmesi ya da tasfiyesi beraberinde ‘tekelleşmeyi’ getirecektir. Alan araştırması sırasında sistemin işleyişini daha iyi anlamak ve geri dönüşüm aktörlerini daha net belirleyebilmek için TAT’larla da görüşme yapılmıştır.⁶⁷ Toplayıcının varlık problemi üzerinden hareketle TAT’lar için de toplayıcı her şeydir ve sistem büyük ölçüde toplayıcılar üzerinden yürümektedir. Görüşülen 2 TAT sahibinden Tolgay (49) ve Aras (44) tekelleşme ve taşeronlaşma tehlikesine karşı görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“... bunlar (katı atık toplayıcıları) tasfiye olursa büyük kayıp olur, toplayıcılar ortadan kaldırılsa demek ki tekelleşmeye gidilecek demektir, bunun göstergesi budur. Ama toplayıcılar sistemin içine hakkaniyetli biçimde dahil olursa kimsenin kaybı olmayacaktır.” (Tolgay-49)

⁶⁷ TAT’lar örnekleme yer almamakla birlikte katı atık sektörünün nasıl çalıştığı ve toplayıcılarının çalışma ilişkilerini kimlerle kurduğu bakımından kendileriyle görüşülmüş ve veriler değerlendirilmiştir.

“Bu işin anahtarı sokak toplayıcısı, sokak toplayıcısı bu işten çıkarsa bu işin sonu tekelleşmedir. Ankara’da 30 firmadan 3-4 firma kalır, kalır da bizler kalmayız. Sabah bir yasa çıkarır (devlet), taşeronlaşma olur.” (Aras-44)

Tolgay ve Aras geri dönüşümün tekelleşme tehlikesini sadece toplayıcıların varlığı açısından değil kendi işlerinin geleceğinin olumsuz boyutlarını da değerlendirmektedir. Her iki TAT sahibi de kendi topladıklarının haricinde toplayıcıların getirmiş olduğu atığa bağlı olduklarının bilincindedir. Olası tekelleşme sonrasında kendileri gibi birçok TAT iş yapamayacak duruma gelebilir. Bunu da Aras’ın (44) ‘3-4 firma kalır, kalır da bizler kalmayız’ sözünden anlamak mümkündür. TAT ve toplayıcı arasında var olan karşılıklı ilişkinin sekteye uğramaması açısından toplayıcıların resmi biçimde tanınmaları veya varlıklarının garanti alınması beklentisini yaratmaktadır. Formel piyasadaki tekelleşme eğilimi piyasadaki rantın yüksek olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır yani 2.bölümde de belirtildiği üzere geri dönüşüm sistemi içerisindeki oldukça yüksek oranlara ulaşan rantın paylaşılma sorunsalından kaynaklanmaktadır. Yaptıkları işe karşı ciddi bir bilinçlenme eğiliminde olan toplayıcılardan Cenk’in (30) söylemi hem bu rantın olası büyüklüğünü ortaya koymakta hem de ilerleyen dönemler için yeni mücadele alanlarının ortaya çıkabileceğinin göstergesidir:

“Geri dönüşümde dünyada bir yılda dönen para 500 milyon dolar, var Türkiye içinde dönen parayı sen hesap et.....devlet elbette bizi istemez, bizim burada olmamız bir tane daha fazladan ortakçı demektir, neden paylaşmak istesin ki!” (Cenk-30)

Yeni mücadele alanları katı atık yönetimini düzenleyen tarafların eğilimleri ve politikalarına göre şekillenecektir. “Seyyar toplayıcılık” kavramının en başta meydana gelmesinin temel nedeni toplayıcı gözüyle göçün tetikleyici olması ve kentteki istihdam olanaklarından uzak kalmadır. Ne var ki Türkiye’de katı atık yönetimini düzenleyen taraflar için seyyar toplayıcılığın ortaya çıkış nedeni daha çok “yapısal” etmenlerden kaynaklanmaktadır.⁶⁸ Buna göre normal şartlar altında geri dönüşümün bir parçası

⁶⁸ Özellikle 2016 yılının ilk günlerinde katı atık yönetiminin işleyişi üzerine yeni yönetmelik çıkarılmak istenmiş ve katı atık toplayıcıları haricinde geri dönüşüm sisteminin işleyişinde yer aktörlerden görüş

olması gereken ‘hane halkının’ ve katı atığın kaynağında ayrıştırılması prensibi Türkiye’de yerleşik olmadığından ötürü geri dönüşümü düzenleyen taraflara göre enformel toplayıcılık ve katı atık toplayıcıları bu eksikliğin ürünüdür. Bakanlığın ilgili biriminin “Evde ayrıştırılmanın zorunlu hale getirilmesi, teşvik edilmesi şarttır; malzeme karışık konulduğu sürece atık toplayan sayısı artar” şeklindeki söylemi yapısal nedenlerden kaynaklı sorunları açıklar niteliktedir. Buna paralel olarak “bu insanları sisteme dahil etmek kolay değil hepsi geçim derdinde” ifadesi de bir anlamda enformel toplayıcıların varlığını kabul eder nitelikte olsa da “yapılan iş çevreye ve insanlara zararlı” şeklinde devam eden açıklamalar enformel toplayıcıların sistemde kesinlikle istenmediğinin göstergesidir. Katı atık toplayıcıları, TAT’lar ve sistemin düzenleyicileri üçgenine bakıldığında, katı atık toplayıcıları ve TAT’lar arasındaki ilişkinin aksine sistemi düzenleyenlerin tam tersi yönde söylemleri “tekelleşme” potansiyelinin varlığını göstermesi bakımından ilginçtir.

4.2.3 Katı Atık Piyasası ve Suriyeli Göçmenler

Formel piyasaya yönelik toplayıcılar açısından son potansiyel sorun gerek sokakta gerekse TAT’larda ortaya çıkan kayıt dışı Suriyeli işgücü meselesidir. Önceki bölümde de değinildiği üzere Suriye’deki iç savaş koşulları ve Türkiye’ye yönelik yoğun göç sonrası geri dönüşüm piyasasında Suriyeli göçmenlerin varlığı konuşulur hatta tartışılır olmuştur. Alan araştırmasına hazırlanılan dönemde zorunlu göç ve ekonomik göç açısından toplayıcılar sınıflandırılmaya çalışılırken gerek katı atık toplayıcılarının kendisinden gerekse esnafın ‘kulaktan duyma’ bilgilerinden yola çıkarak katı atık toplama işine Suriyelilerin de girmeye başladığı bilgisine ulaşılmıştır. Karataş (2015), Ankara’da yapmış olduğu araştırmada Suriyeli göçmenlerin katı atık sektöründe taşeron

istenmiştir. Yeni yönetmeliğin düzenlenme aşamasında sistemde dönüşümlerin yaşanması olasılığına karşı bu çalışmanın sağlıklı bir biçimde yürümesi için yönetmeliği düzenleyen taraflarla da görüşme ihtiyacı duyulmuştur. Dolayısıyla da yukarıdaki çıkarsamalar ilgili birimle yapılan görüşmelerden elde edilen verilere dayanmaktadır.

olarak çalıştırıldıkları yönünde bilgi aktarmaktadır. Bu araştırmada da benzer bir örneğe ulaşılabileceği düşünceyiyle çalışma yapılmış ve örneklemede yer alan Necip'in (23) bir Suriyeli göçmenle birlikte katı atık topladığı bilgisine ulaşılmış bu örnek (Veli -17)⁶⁹ araştırmaya dahil edilmiştir. Savaş koşullarından kaçarak ailesine para göndermek umudu ile Siverek'e gelen Veli, göç hikayesini şu sözlerle anlatmaktadır:

“2010'da geldim Türkiye'ye, hep Urfa'daydım. 9 kardeşiz ben 2 abim ile birlikte geldim Türkiye'ye, biri Diyarbakır'da diğeri de Siverek'te kaldı, arada Suriye'ye gittim ama orada bomba var, IşID var, Esad var, savaş var kalamadım çok fazla.”

Katı atık toplama işinin maliyetsiz, sermaye gerektirmeyen ve görece öğrenmesi kolay bir çalışma türü olması Suriyeli işgücü için bir çekim alanı yaratabilmektedir. Veli'nin örneğinden yola çıkarak, Ankara'da görüşülen katı atık toplayıcıları Suriyelilere yönelik farklı düşüncelere sahiptir. Örneğin Mustafa (28), Suriyelilerin yevmiyeli çalışarak kalacak yer karşılığında kağıt topladığı bilgisine haiz olarak Suriyeli işgücünün bu çalışma alanında fazla tutunamayacağını, iç savaş koşulları sona erdikten sonra Suriyeli nüfusun ülkelerine geri döneceğini iddia ederken, Veli'nin yanında çalıştığı ve her şeyi ortak yaptıkları Necip (23) farklı düşüncelere sahiptir. Ona göre;

“Bazıları tutunabilir, bazıları tutunamaz. Veli mesela iyi çalışıyor, iyi çocuk güzel çocuk, çalışmak da istiyor, bu mesela tutunur. Bazıları var Suriyeli zengin herhalde bütün gün ellerinde telefonla oynuyorlar. Hep telefonla, diyorlar bizim babalarımız zengin, tarlamız, toprağımız, hayvanımız var, biz gezmeye geldik buraya, 5 gün çalışıyor, kalan zamanlarda yatıyorlar. Biz öyle gördük, bunlar tutunamaz. alışan tutunur.”

Necip'in (23) ifadesinden anlaşılacağı üzere çalışma ihtiyacı olan Suriyeliler için katı atık piyasasında yer almak çok zor olmayacaktır. Önceki bölümlerde katı atık piyasasında taşeronlaşmanın reddedilmesine değinilmiştir. Cenk'in ‘yevmiyeli çalışarak, kalacak yer karşılığı kağıt topluyorlar’ söylemi taşeron çalışmayı üretmesi açısından son derece önemlidir. Katı atık toplayıcıları doğrudan taşeron çalışmaya karşı

⁶⁹ Bu süre zarfında birden fazla Suriyeli katı atık toplayıcısına ulaşılmaya çalışılsa da bu kişilerin Ankara'nın farklı ilçelerinde yer aldığı, kendilerine iş veren kişilerce taşeron usulü çalıştıkları, haftanın belli günler toplamaya çıktıkları iddiası duyumun ötesine geçememiş ve teyit alınamamıştır.

durmakla birlikte Suriyeli göçmenleri taşeron biçimde çalıştırabildiği bu sayede doğrulanmış olmaktadır. Dolayısıyla taşeronlaşmaya karşı durduktan sonra göçmen emeğini taşeron biçimde kullanmak düşündürücüdür.

Bunlardan bağımsız olarak alan araştırması sırasında Tolgay'ın (49) tesisinde Suriyeli göçmenlerin enformel biçimde çalıştığı gözlenmiştir. Tesisteki Suriyeliler atık toplamaya çıkmayıp tesis içerisinde dışarıdan gelen atıkları ayrıştırmaktadır. TAT'larda ciddi boyutlarda Suriyeli işgücünün enformel istihdam edildiği bilgisine de burada ulaşılmıştır. Benzer şekilde Aras da (44) TAT'larda özellikle de Ankara-İvedik'te bulunan “Hurdacılar Sitesinde” enformel çalışan Suriyeli sayısının formel çalışan Suriyeliye göre üç kat daha fazla olduğunu belirtmiştir. 1000'li sayıların bahsedildiği bu durumda Suriyeli istihdamının gerçekliğini ortaya koymaktadır.

Resim 3. TAT'larda Çalışan Suriyeli Göçmenler⁷⁰

Suriyeli göçmenler ve Suriyeli işgücü üzerine yapılan son dönem çalışmalar artan oranda işgücü piyasalarında Suriyeli işgücünün yer aldığını ortaya koymaktadır (Oran ve Savcı, 2015). Bu bilgiden hareketle katı atık toplayıcıları arasında da Suriyelilerin katı atık toplama işini alacağı düşüncesi şimdilik bir korku yaratmasa da böyle bir

⁷⁰ TAT'larla yapılan görüşmeler sırasında araştırmacı tarafından çekilmiştir.

potansiyelin var olduğu da açıktır. Günlük, yevmiyeli işlerde çalışmayı tercih eden Suriyeliler gerçekten de bu işi yapmayı öğrendikleri anda, örneğin kilosu 0,20 TL⁷¹ olan karışık kağıdı 0,10 – 0,15 TL’den satmaya razı geldiklerinde alıcılar için tercih sebebi olabilirler. Bu iddia zayıf da olsa olasıdır. Zayıf olması da ilerleyen bölümlerde aktarılacağı üzere, diğer enformel çalışma biçimlerinden farklı olarak katı atık toplayıcılığının yazılı olmayan ancak herkes tarafından bilinen ‘raconları’ olması, Suriyeliler için katı atık piyasasına girişte zorluk çıkaracak gibi görünmektedir. Ayrıca toplama işinin belirli bir sistematik içerisinde ilerlemesi ve en önemlisi de seyyar katı atık toplayıcıları ile TAT’lar arasında uzun zamana dayalı güven ilişkisinin varlığı Suriyeli işgücünün bu alanda ön plana çıkmasının çok da mümkün olmayacağını düşündürmektedir.

Katı atık toplayıcılarının Suriyelilere yönelik söylemlerinden ‘ötekileştirici’, ‘dışlayıcı’, ‘uzaklaştırıcı’ bir tutum içinde olduğu anlaşılmaktadır. Toplum nezdinde Suriyelilere yönelik bir içerme süreci devam ederken, katı atık toplayıcılarının negatif duygulara sahip olmaları iki farklı olgunun sonucu olduğu düşünülmektedir: Buna göre ilerleyen bölümlerde de aktarılacağı üzere özellikle zorunlu göçe maruz kalan toplayıcıların günümüzde olmasa bile ilk işe başladıkları dönemde etnik kimliklerinden ötürü dışlayıcı söylemlerle karşılaştıkları bilinmektedir. Yansıtma psikolojisi altında dışlayıcılığın Suriyeliler üzerine çevrildiği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle Işık ve Pınarcıoğlu’nun (2001) “nöbetleşe yoksulluk” kavramı “nöbetleşe dışlamaya” evrilmektedir. Ne var ki Suriyeli göçmenlerin toplayıcılık alanında taşeron çalıştırılma olasılığı içerilme ve dışlama arasında bir çelişki yaratmaktadır. Bu çelişkinin giderilmesi ancak ki doğrudan bu sorun alanını konu edinen çalışmalarla mümkündür. Diğer yandan her ne kadar Suriyelilerin bu işte tutunamama beklentisi katı atık toplayıcıları arasında yaygın olsa da

⁷¹ 28.06.2016 tarihi itibarıyla (<http://www.hurdafiyatları.org/KategoriDetay/37/Hurda-Kagit-Fiyatları> (01.08.2016))

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yükselen Suriyeli istihdamı gerçekten her iş kolunda yerel işgücüne yönelik yaratılan tehdit, kent merkezlerindeki enformel emeği ki buna katı atık toplayıcıları da dahildir rahatsız etmektedir. Nitekim bu önyargı, Suriyelilerin katı atık piyasasında ciddi bir tehdit olacakları korkusunu yaratmaktadır. 2016 Temmuz ayı itibari ile Türkiye’de açlık sınırının yaklaşık olarak 1.400 TL, yoksulluk sınırının da yaklaşık 4.500⁷² TL hesaplandığı koşullarda geçim sıkıntısı yaşayan katı atık toplayıcılarının Suriyeli işgücüne karşı durmaları, gelir seviyesini aşağılara çekebilecek potansiyele sahip olmalarından ötürü kendilerine göre bir haklılık yaratmaktadır.

“Şimdi yarın bir gün onlar da (Suriyeli göçmenler) toplamaya başlasa ne olacak? Söyleyeyim ne olacağını, zaten bu aralar kimse iş yapmıyor, onlar da girdiği vakit fiyatlar iyice düşecek. Ha toplanmasın diyemezsin, neticede herkes isterse kağıda çıkar engelleyemezsin. Ama bize anca yetiyor buradan gelen para, bir de onlar yüzünden fiyatlar düşerse vay halimize”. (Mustafa-28)

Sonuç olarak risk grubu içinde yer alanların Suriyelilerin bu işte çalışmasına razı gelmedikleri veya Suriyelilere karşı olumlu yanaşmadıkları söylenebilir.

4.2.4 Atık Alanlarının Paylaşılması

Önceki bölümlerde toplayıcı gözüyle katı atık toplama işinin temel sorun alanları aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise önceki bölümdeki tartışmalara paralel olarak ve birbirlerini tamamlayacak şekilde önceleri bir sorun alanı sayılabilecek şimdi ise toplayıcı gruplar arasında çözüme bağlanmış farklı kültürel yapılanma ve düzenler açıklanmaya çalışılacaktır.

Atık toplama ilerleyen bölümlerde de aktarılacağı üzere bilgi, yetenek ve sermaye gerektirmeyen, ancak yine de kendine özgü tarzı olan bir iştir. Bu tarzı yaratan en önemli faktörse işin yapılışında toplayıcıların birbirlerine karşı takındıkları tavır ve de en önemlisi bu işe dair yazılı olmayan kurallar yani ‘raconlar’dır. Alan araştırması

⁷²<http://www.turkis.org.tr/TEMMUZ-2016--ACLIK-ve-YOKSULLUK-SINIRI-d1156> (01.08.2016)

sürecinde yapılan görüşmelerde bu işe dair elde edilen en önemli veri işin bilinen anlamıyla bir raconunun olmadığı konusunda toplayıcıların farklı söylemleridir. Ancak yine de ‘bölge paylaşımı’ kendileri için bir racon sayılmaktadır. Nitekim örnekleme yer alan 18 toplayıcıdan hem D-GDAB grubu hem de DB grubu olmak üzere toplam 9 toplayıcı bu işin en temel raconunun ‘bölge paylaşımı’ olduğu hususunda hem fikirdir.

“Yerlerimiz belli bizim. Kızılay mesela Hakkâri’ye ait, herkesin bir yeri var. Bu işin raconu yok aslında ama herkesin bir yerinin olması bu işin raconu gibi bir şeydir.” (Utku-17)

“Öyle pek racon yok sadece herkes başkalarının çalıştığı bölgeye saygı duysun yeter.” (Gökhan-38)

Utku’nun “yerlerimiz belli” ve “Kızılay mesela Hakkâri’ye ait” ifadesi iki farklı tespiti zemin hazırlamaktadır. Toplayıcıların yerlerinin belli olması Ankara içerisinde atık toplama sahalarının paylaşıldığı anlamına gelmektedir. Bölgesel paylaşım için Ankara’ya göçle gelen toplayıcıların ilk yerleştikleri mahalleleri toplama bölgesi olarak belirleyip, ilerleyen dönemlerde ise yine ikamet ettikleri bölgelere yakın yerleri de toplama sahasına dahil ettikleri anlaşılmaktadır. Farklı bir anlatımla ‘önce gelen kapar’, ‘önce gelen toplar’ anlayışının yerleştiği söylenebilir. Necip’in (23) “eskiden demişler şurası senin, burası benim diye, o öylece kalmış” söylemi de bunu kanıtlar niteliktedir.

Yine Utku’nun “Kızılay Hakkâri’ye ait” söylemi de bölgesel paylaşım haricinde kent merkezlerinin paylaşımında grup algısının oluştuğunu göstermektedir. Etnik kimlikleri aynı olmasına rağmen gruplar arası böylesine bir algı farklılığının oluşmasının ardında, Hakkâri grubunun Ankara’da neredeyse en eski grup olması, kalabalık çalışmaları ve baskın grup olmaları yatmaktadır. Bu durum Ersan ve Selma’nın ifadelerinden açık biçimde görülmektedir.

“... Türkiye’de hiçbir yer burası kadar (Türközü) örgütlü değildir, kimse sorsan bizi gösterecektir. Çünkü buradaki toplayıcıların yüzde 90’ı akraba, hep yan yanayız biz.” (Ersan-25)

“... bu civarda (Türközü) toplayanlar aileler, Hakkârililer, onlar topluluk halinde çalışıyorlar, akşam da benzincinin orda toplanıp ayrıştırıyorlar.” (Selma-35)

Ersan'ın söylemi D-GDAB'dan gelen toplayıcıların akrabalık ilişkilerinin kentte de korunduğunun göstergesidir. Bu sayede hayata tutunmanın gerçekleştiği ve toplayıcılar arasında dayanışma ağının kurulduğu söylenebilir. Nöbetleşe yoksulluğun aksine göç sonrası “akrabanın sırtından geçinerek sınıf atlama çabası” toplayıcılık söz konusu olduğunda örgütlü sayılabilecek bir yapıya dönüşmektedir.

‘Serbest piyasa’ olarak tanımlanabilecek enformel toplayıcılıkta bölge paylaşımının toplayıcılar arasında rekabet yaratacağı beklenebilir, ancak kendi aralarında geliştirmiş oldukları paylaşılmış bölgeler rekabet unsurundan çok farklı bir ilişki ağı yaratmıştır. Bu ağlar sayesinde bir anlamda sınıf ve dayanışma bilinci gelişirken diğer yanda formel – enformel ilişkiler tanımlanmaya başlamıştır.

“Diğer toplayıcılarla aram iyi, hepsinin tanıyorum zaten. Bazen istihbarat alıyoruz şurada iyi mal var diye.... bir yerde kağıt görürsem böyle çok, arkadaşlara söylerim gidin alın diye.” (Kerim-24)

“Marketlerle anlaşırız, onların atıklarını alırız. Mesela Maltepe Migros kağıtçıyı tercih ediyor belediye yerine.” (Cenk-30)

Kerim'in söyleminden de görüleceği üzere toplayıcılar arasında mala ulaşma konusunda bir bilgi ağının yaratıldığı ortadadır. Buna paralel olarak Cenk gibi pek çok toplayıcının esnafla iş yapıyor oluşu toplayıcının ‘tanınır’ olduğunu gösterirken ilerleyen bölümlerde de aktarılacağı üzere enformel toplayıcıyla formel tarafların kesişmesi içerilme sürecinin de başladığına işarettir.

Her ne kadar yukarıdaki söylemlerden hareketle bir dayanışma olgusundan söz edilse de Emre'nin (26) “toplayıcılar birbirinin alanına saygı göstersin, neticede İskitler grubu veya Dikmen grubu bizim alanımıza giremez bize anca yetiyor zaten oradan çıkan ekmek” ifadesi yine de ‘raconun’ tam anlamıyla işlemediğine yönelik bir çıkarsamadır.

Çok sayıda toplayıcının az sayıda malı paylaşma sorunsalı bölge ihlali söz konusu olduğunda mizahi bir dille de olsa tartışmaların yaşanmasına neden olmaktadır. Nitekim Emre bu söylemi, görüşme esnasında Ankara – İskitler semtinde yaşadığını beyan ettiği,

örnekleme yer alamayan bir toplayıcıyla karşılaşmasından sonra dile getirmiştir.⁷³ Bu karşılaşma sonrasında ise Emre'nin "işte bunlar hep böyle, bir söylüyorsun iki söylüyorsun ama dinlemiyorlar" söylemi bölgeler arası geçişe pek de sıcak bakılmadığının göstergesidir. Buna rağmen toplayıcılar arasında fiziksel şiddete varan ciddi olaylar yaşanmamıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Ankara'da bölge paylaşımları dikkate alındığında Hakkâri grubu olarak bilinen toplayıcı grubu büyük oranda 'elit' ve/veya 'varlıklı' kesimlerin yaşadığı yerlerde toplayıcılık yapmaktadır. Dolayısıyla kendilerine göre de bu bölgelerden nitel ve nicel olarak çıkan atığın diğer bölgelerle kıyaslandığında getirisi daha çoktur. Alan araştırmasında görüşülen TAT sahibi Aras da (44) en değerli atığın Hakkâri grubunun topladığı bölgeden çıktığını tesisi tanıtmaya sırasında sözlü biçimde ifade etmiştir. Diğer grupların bu bölgelere girme amacı Emre ve Aras'ın yukarıda yer alan söylemleri dikkate alındığında rasyoneldir ve esasen kendilerini engelleyen bir yasak da yoktur, ancak eskiden beri var olan bölge paylaşım kuralı bir anlamda zımni yasağın bizzat kendisidir. Nitekim Enes (41), bu durumu "Sıhhiye ne kadar büyük görünse de bize anca yetiyor, İskitler ya da Keçiören buraya gelse sıkıntı olur, tatsızlık çıkabilir" sözleriyle ifade etmektedir.

Buraya kadar anlatılanlar toplayıcı gözüyle katı atık piyasasının işleyişi üzerinedir. Sayılan 3 farklı potansiyel tehlikeye karşın katı atık toplayıcıları koymuş oldukları kurallar çerçevesinde toplayıcılık faaliyetine devam etmektedir. Dolayısıyla da kente tutunmanın gerçekleştiği söylenebilir. Aslında kente tutunma süreci tam da göç hikayesinin kendisidir. İzleyen bölümde katı atık toplayıcılarının göç sonrası tutunma sürecinde kentsel otoriteye uyum, geçimlik alanlarını saptamaları ve toplayıcıya dönüşmeleriyle yeni mülkiyet arayışlarına yer verilecektir.

⁷³ İki toplayıcının karşılaşması akabinde Emre'nin diğer toplayıcıya "sana bir daha buraya gelme demedim mi lan!" hitabıyla karşılıklı diyaloga dönüşmüş, sonrasında kısa bir sohbetin ardından diğer toplayıcı yoluna devam etmiştir.

4.3 Katı Atık Toplayıcılığına Başlayışın Arka Planı: Göç, Göç Hikayeleri

Katı atık toplayıcılığına girişin temelinde ‘göç hikayesi’ vardır. Dünya ülkelerinde bazı örneklerle uyumlu olarak⁷⁴ Türkiye’deki katı atık toplayıcılığının iki farklı göç türüne dayandığı söylenebilir; birinci tür D-GDAB’de yaşanan zorunlu göçken, ikinci tür ise ülkenin diğer bölgelerinden büyük kentlere doğru yaşanan ekonomik nedenli göçtür. Örnekleme yer alan 18 katı atık toplayıcısının üçte ikisini zorunlu nedenlerle göç eden toplayıcıların meydana getirdiği üçte birini de ekonomik nedenlerle göç edenlerin oluşturduğu yöntem bölümünde belirtilmiştir. Toplayıcılarla yapılan görüşmelerde zorunlu göçle gelen toplayıcıların hikayeleri bu işe yönelme, büyük kentlere gelme ve yaşamlarını sürdürebilme kapasiteleri ve niyetleriyle ilgili önemli veriler sunmuştur. Dolayısıyla bu bölümde ve alt başlıklarında göç süreci ve göç nedenine göre etkisi değişen ölçüde yaşanan göç sonrası travma, devletle olan ilişkiler ve katı atık toplayıcısı kimliği kazanma süreci açıklanmaya çalışılacaktır. Zorunlu göç ve ekonomik nedenlerle göç hikayeleri arasındaki farklar kente uyum sürecinde etkili olmuştur.

1990’lı yılların başında özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde uygulanmaya başlayan OHAL⁷⁵ uygulamaları, akabinde mülksüzleştirme politikaları ve bölgenin insansızlaştırılma süreci, bölge halkının zorunlu göçe maruz kalmasıyla sonuçlanmıştır. Göç hikayelerinin verileri bizi 4 farklı sonuca götürmektedir:

1. Zorunlu göçün birinci sonucu toplayıcılar için mülksüzleşme anlamına gelmektedir. Her şeyden önce köylerin insansızlaştırılması ile bölge halkının geçimlik faaliyet alanlarından biri olan küçükbaş hayvancılık ellerinden gitmiştir. Sonrasında köylerin boşaltılması için kendilerine verilen bir haftadan daha kısa sürede bölge halkı sahip olduğu taşınır/taşınmaz malları satmaya başlamış, pek çok mal piyasa değerinin altı fiyata alıcı bulmuştur.

⁷⁴ Bkz. Kolombiya, syf. 120.

⁷⁵ Bkz. 27.10.1983 tarih ve 18204 sayılı Resmi Gazete

2. Mülksüzleşme süreci sonrasında üç farklı göç yolu ortaya çıkmıştır. Birinci grup ancak yaşadıkları köyün/kasabanın bağlı bulunduğu kentin merkezine gelebilirken, diğer grup akrabalık bağları aracılığı ile doğrudan metropollere göç edebilmiştir. Son grup ise aşamalı göç olarak, göçmenlerin önce kasaba ya da en yakın kente göç ederek burada tutunmaya, çalışıp daha sonra metropollere göç etme şekliyle ortaya çıkmaktadır.
3. Bu deneyimin etkisi ilk etapta devlete olan bakışta farklılaşmaya neden olmuştur. Sonrasında terk edilen toprakların yurt kabul edilmesi ve dahası geri dönüş beklentilerinin güçlü olmasıyla geleceğe ilişkin planlarının geri dönüş umudu üzerinden kurulmasına yol açmıştır.
4. Toplayıcılar her ne kadar bir kaybedilmişlik hikayesine bağlanmışlarsa da göç edilen yerde yaşamak ve geçimlik bir iş olarak katı atık toplayıcılığıyla bir anlamda bu kaybettiklerini kazanılmışlığa dönüştürmeyi başarmış görünmektedir. Bu yorumlara kaynaklık eden ifadeler aşağıda sunulmaktadır:

“Bizim hikayemiz göç ile başlıyor, zorunlu göç. Hakkâri merkeze zorla göç ettirildik, merkeze geldik ama burada da iş yok. Sonrasında batıya göç başladı, önce biri geldi, sonra diğerleri. En son da aileler geldi” “Kağıttan önce köyde biz tarım ve hayvancılık ile uğraştık. Asker geldi size 2 gün veriyoruz, gidin buradan dedi. Çoğu eşyasını bıraktı. Küçükbaş hayvancılık en temel geçim kaynağımızı bizim, hepsi yarı fiyatına satıldı. Kalanları da köy meydanına yığıp füze ile havaya uçurdular. Ben zaten kaybedeceğim her şeyi kaybettim orda.” (Cenk – 30)

“Ben Beytüşşebaplıyım. 1990’larda terörle ilgili mevzu var halen de devam ediyor. Çok vahim olaylarla karşılaştım, ben canlı canlı yaşadım hepsini. Zorunlu göç mağduruyum en azından kendi adıma, çok kişi adına da konuşurum. Devlet köye geldiğinde köy meydanına topladı, sizi koruyamayız, kimi koruyalım, sizi gidin buralardan çevre köylere ya da kafanızın yattığı başka yerlere gidin dediler. Köyler çok bizim orda 125 köy var, ufacık bir yer bir alay aslında alayda kaç kişi varsa. Biz öyle göç ettik, köyler bir araya geldi, birkaç sefer geldiler, tek sefer de değil, 1 ay sonra geliyorlardı hala gitmediniz mi diye kızıyorlardı. Ben gençtim o zamanlar 20’lerin başında idim, babalarımız, dayılarımız, amcalarımız bir araya geldi, gideceğiz dar geldi bu köy bize dediler, özellikle bizim ev, amcalarımız araba tuttuk, ulaşım da yok, bir yere araba kamyon gelecek de boşaltacak da sonra bizim oraya gelecek de, çok uzun iş sonra da tutacağız. 1-2 gün bekledik neyse ki bulduk, yükledik kamyonu, doğrudan Adana’ya gideceğiz, körü körüne. Hiç bilmiyoruz orası nasıl, dağ mı taş mı, yenilir mi içilir mi? Bir amcamız göçle alakası olmayan, yıllar evvel gitmiş oraya. Kız kaçırma olayı ile ilgili. Öyle geldik, bizim köy öyle göçtü. Kimi uzak köylere gitti, köy boşaldı. Köy yerinde duruyor hala ama insansız bir köy. Mallarımız vardı, sattık. Koyunlar, davarlar, büyükbaşlar vardı, satıldı hepsi. Çevre ilçelerde yaşayanlar aldı. İlçe de köy gibi aslında, pek farkı yoktu. İlçe koruma altında devlet tarafından ama köyler öyle değil işte. Bu benim göçüm. Bizim göç böyle başladı. Göçten 5-6 yıl sonra duyduk ki 7-8 köy kalmış. Diğerleri de hepsi için olmasa da genel olarak kulaktan duyma gittiği yere. 4 milyon insan dağıldı o dönemde. 4000 köy 4 milyon insana tekabül eder. Ben kendim için konuşayım o dönem yeni evliydim, şimdi 6 çocuğum var, hepsi dışarıda doğdu, ben onları el ırgatlığı ile büyüttüm, çok şükür okudu hepsi. Ya benden kötü durumda olanlar ne yapsın? 4 milyondan insandan

bahsediyoruz. Bekar gidenlerin hepsi şu an evli, 3-4-5 tane çocukları var, peki bunların hesabını kim verecek?” (Ümit – 48)

Ümit’in hem kendi durumunu hem de bölge halkının durumunu değerlendirmesi ilginçtir. İfadede kullanılan söylem çaresizlik, baskı, mağduriyet, bilinmezlik gibi neredeyse tamamı akraba olan köy halkının göç sürecinin başında taşıdığı duygu ve düşünceleri aktarmaktadır. Örneğin amcasından aldığı referans onun için bir ‘umut kapısı’ gibi görünürken, aslında kapının diğer tarafında kendisini neyin beklediğine dair bir bilgi sahibi değildir. Bu da başka bir belirsizlik durumunu yansıtmaktadır. Ümit’in çocukları için sarf ettiği ‘dışarıda doğdular’ söylemi de yaşanan yerin benimsenmediğinin, kendilerine ait olmadığına dair bir düşüncenin göstergesidir. Ümit aynı zamanda göçün sonucunda ulaştığı noktanın bir tutunmuşluk olduğunun farkındadır, kendisini tutunduğu için şanslı addetmekte, kendisinden daha kötü durumda olanlar için duyduğu endişeyi de yansıtmaktadır. İfadede dikkat çeken bir diğer nokta da bu süreç zorunlu göçe maruz kalan toplayıcılarda bir travma yaratmıştır ve yine toplayıcılara göre bu travmanın bir bedeli olmalıdır.

“1994 sonbaharında göç ettik. Ben o zaman 6-7 yaşındayım. Hakkâri merkeze göç ettiğimiz zaman babam, ben kardeşlerim ve amcamlar mecbur bir yerde kaldık. Hayat şartları zordu, ekonomik sıkıntılar vardı. Sonra manav işi yaptık, daha doğrusu dükkânımız olmadı ama seyyar olarak meyve sebze sattık. İyi kötü geçimimiz sağladık, sonra köye dönüş projeleri başladı. Eskiden tarla olan yerler şimdi mayın tarlası olmuş. Hala aile orda, babam orda, altı kardeşim var, okuyorlar Hakkâri’de.” (Serdar – 29)

Serdar’ın hikayesinde aile terk ettiği topraklara dönmüş olsa da bir geçinme sorunu olduğu anlaşılmaktadır; nitekim Serdar ailesine her ay düzenli olarak ve önemli miktarda para aktarmaktadır. Bu da zorunlu göçün ortaya çıkardığı sorunlardan biridir. Köye dönen aileler geçimlik kaynaklardan faydalanamadığı gibi şehirde kalan çocuklar aileyi parasal olarak desteklemektedir. Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerde konuya tekrar değinilecektir.

Emre ile Gökhan’ın göç hikayesi yukarıdaki örneklerle büyük benzerlik taşımaktadır. İki ifadede de aşamalı göç hikayesi yer almaktadır. Örneğin;

“...gidebilenler kuzeye Van’a gitti, batıya Diyarbakır, Urfa, Ankara’ya gitti, parası anca yetenler Hakkâri merkezde kaldı, merkezde kalanlar inşaatlarda çalıştı, baktılar olmuyor Ankara’ya akrabalarının yanına geldi....” (Emre-26)

“Önce Hakkâri merkeze geldik, oradan da Van’a göç ettik. Bir süre Van’da yaşamaya çalıştık ama iş olmayınca akrabalar vasıtası ile Ankara’ya geldik.” (Gökhan-38)

Zorunlu göçe maruz kalan katı atık toplayıcıları farklı süreçlerden geçerken, ekonomik nedenlerle memleketlerini bırakıp metropollere göç edip toplayıcılık yapmaya başlayan kesimin en önemli argümanı ise hane halkı büyüklüğüne paralel olarak geçim olmaması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ekonomik nedenlerle yapılan göçlerde en önemli faktör, kırsal kesimde tarımın makineleşmesi ile birlikte bir işgücü arz fazlasının ortaya çıkmasıdır; mevcut tarımsal arazilerin geçim sağlayamayacak kadar parçalanmış olması bir diğer nedeni oluşturmaktadır. Kırsal alandan göçü tetikleyen itici faktörlerin yanında büyük kentlerin sunduğu istihdam edilebilirlik potansiyeli, kentin sunduğu sosyal olanaklardan ve kamusal hizmetlerden faydalanabilme durumu gibi çekici etmenler göçün tetikleyicisi olarak ortaya çıkmaktadır. Buna paralel olarak hane halkını geçindirme görevi üstlenilmesi ve bu görevin yurt olarak kabul edilen köy ya da kasabada gerçekleşemeyecek oluşu da göç kararı alınmasında etkili olmuştur.

Ekonomik nedenlerle göç edenlerin hikayelerinde de ortak motifler görülmektedir. Örneğin büyük çoğunluğu ailece göç ettiklerini ve çok genç yaşta çalışmaya başladıklarını ifade etmiştir. Diğer bir grupsa kırsalda ailelerini bırakıp göç eden gruptur. Ekonomik nedenlerle göç edenlerin de kentin çekici özelliklerinden çok da yararlanamadıkları ortaya çıkmaktadır. Örneğin Oğuz, “...çalışmadığım yer kalmadı, ben kendim çıktım işlerden, kendi isteğimle ayrıldım. Çıktık işte bir şekilde. Çoğunluk ama ekonomik sebepler. Çalışmadığım yer kalmadı” diyerek ekonomik olarak kente çok zor tutunabildiğini ifade etmiştir. Göç biçimleri açısından örnekleme yer alan 3 kadından 2’si de (Selma ve Kadriye), memleketlerinden kente evlilik yoluyla gelmiştir.

Bir diğerk bakış açısı hem zorunlu göçü hem de ekonomik nedenlerle yapılan göçü birleştirmektedir. Görünüş itibariyle göç sebebi, diğerk toplayıcıların da ortak söylemi olan memlekette yapacak ‘iş olmaması’ ifadesiyle desteklenmektedir. Ancak esas sebebin memlekette önceden yapılan işin devlet tarafından sonlandırılmasından ve ilerleyen başlıklarda aktartılacağı üzere devletin tutumundan kaynaklanmaktadır. Ekonomik nedenlerden ötürü göç eden bazı toplayıcıların geldikleri bölgelerde veya memleketlerinde kendileri için tek geçim kaynağı olan ‘kaçakçılık’ işinin devletçe yasaklanması, farklı bir söylemle bu bölgelere sınır çekilmesi sonrasında işsiz kalmaları, devlete karşı öfke duymalarıyla sonuçlanmaktadır. Örneğin Kerim (24) bu durumu “...iş olanaklarımızı elimizden aldılar. Doğuda bir iş olanağı var. (O da) kaçakçılık, oraya da sınır çektiler, tel örgü çektiler, herkes bir yerlere dağıldı Ankara, İstanbul” şeklinde ifade etmektedir. İfadeden de anlaşılacağı üzere Kerim (24) kendini zorunlu göçe maruz bırakılmış hissetmektedir. Kaçakçılığa devlet tarafından son verilmesi toplayıcılar için ‘ekmeğin ellerinden alınması’ anlamına gelmektedir.

İlerleyen alt başlıklarda bu noktaya kadar anlatılanlar temel alınarak göç sonrasında devlete bakışla birlikte kağıda giden yol aktarılmaya çalışılacaktır.

4.3.1 Toplayıcı Gözünden ‘Devlet Baba’ Figürünün Reddi

Paternalizm kavramı özü itibari ile bu çalışmanın araştırma konusu olmamakla birlikte, alan araştırmasından elde edilen veriler üzerinden katı atık toplayıcılarının ‘devlet baba’ figürünün anlamına ve kendileri üzerinde yarattığı etkilere ilişkin değerlendirmelerine ve onun yarattığı etkilere değinmenin yerinde olacağı düşünülmüştür. Devlete olan bakışın, gerek göç öncesinde yine devletle olan ilişkilerde gerekse göç sonrası toplayıcılığa giden yolda edinilen tecrübelerle şekillendiği anlaşılmaktadır. Özellikle toplayıcılık işine başladıktan sonra devlete olan bakış ve yaklaşımın mevcut kimlikleri ve rolleri yeniden ürettiği, tahakküm mekanizmasının

kentlerde değişik boyutlarda hayata geçtiği gözlenmiştir. Bu yeniden üretim ve tahakkümün ortaya çıkışı, sınıf ve alan çatışmasının irdeleneceği ilerleyen bölümlerde detaylı biçimde ele alınacaktır.

Paternalizm, eşit olmayan insanlar arasında kurulan bir bağa yaslanan, maddi olmanın yanında aynı zamanda simgesel de olan bir otorite biçimi (Yılmaz, 2015) ya da Sennett'in (1992) tanımı ile sahte sevgiye dayalı otorite biçimidir. Paternalizmde ast-üst ilişki ağları içerisinde bir tarafın 'koruma', 'kollama' diğer tarafın da 'itaat', 'biat' misyonundan söz edilebilir. Patriarkal yapılanmanın değişik derecelerde de olsa hala varlığını sürdürdüğü toplumlarda sıkça gözlemlenen bu ilişki ağı, aslında daha karmaşık bir ilişki ağına tekabül etmektedir. Ancak alan araştırmasından elde edilen verilerin Sennett'in paternalizm eleştirisiyle örtüşmesi bir otorite olarak devlet aygıtının paternalizmi nasıl kullandığı ve bu güce maruz kalanlarca nasıl yorumlandığı konusunda değerlendirme yapmayı gerektirmektedir.

Toplayıcıların ifadelerinde ortaya çıkan "toprağından, köyünden, malından uzaklaştırılma devletin tasarrufu olarak değerlendirilmekte" ve örnekleme yer alan grubun ifadelerinde 'kırgınlıkların' yansıdığı bir üsluba dönüşmektedir. Zorunlu göçe maruz kalmış 10 toplayıcıdan 7'si devlet – vatandaş ilişkisine ilişkin yorumda bulunmuştur. Örneğin Cenk'in (30) 'devlet baba' ifadesini kullandığı değerlendirmesi şu sözlerle devam etmektedir:

"Devletle aramızda mesafe vardı hala da var. O meşhur devlet baba var ya işte o herkese devlet baba; bize değil!" (Cenk-30)

Görüldüğü gibi Cenk, baba metaforuyla koruyan, destekleyen bir devletin kendileri için var olmadığını ifade etmekte, dışlanmışlık algısını çok kısa, ancak güçlü bir cümleyle dile getirmektedir. Ersan (25) da benzer biçimde düşüncelerini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Devlete olan bakışımız değişmedi, neticede bizi göçe zorlayan devletin kendisiydi. Devlet bize baksaydı bırakıp gelmezdik buralara; 1000 kilometre yol yapmışız, gelmişiz buralara toplayıcılık yapıyoruz.”

Görüldüğü gibi toplayıcılar, bu çalışma türünde hayatlarını kazanmaya çalışmalarının sorumluluğunu devlete yüklemektedir. Yine Cenk “ana dilde eğitim yoktu, Kürtçe düşünüp, Türkçe yazmak veya konuşmak her zaman sorun oldu” diyerek eğitim güçlüklerini ve devletin eğitim politikaları yoluyla kendilerini dışladığını ifade etmektedir. Devletin vatandaşına hizmet sunan ve dertlerine çözüm bulan baba yaklaşımına uygun bir ifade Ümit (48) yapılan görüşmelerden elde edilmiştir:

“O dönemde hiçbir güvencemiz yoktu tövbe billâh. Hastaneye nasıl gideceksin ki, sağlık ocağı vardı bizim orda gecekondı, içinde pansuman şeysi, ağrı kesici vardı, ne doktor var ne hemşire. Her şeyi buraya gelince kazandık.” (Ümit-48)

Görüşmecilerin devlet tarafından kendilerine temel hizmetin sunulmadığı yönündeki sitemlerine değişik soruların yanıtlarında rastlanmıştır. Buradaki ifadede kentte bu hizmetlerden yararlanabiliyor olmanın daha önce bu hizmetlerden yararlanamamanın eksikliğini daha fazla hissettiği anlaşılmaktadır. İfadeden anlaşılaacağı üzere devlet tarafından kendilerine temel hizmetlerin sunulmadığı konusunda Ümit (48), devlete olan kışkınılığını şu sözlerle açıklamaktadır:

“... o dönem göçe zorlanan halk kışkındı, sen devletsen ben de halksam koruman lazım beni.” (Ümit-48)

Bu ifadede de devlet baba figürüne gönderme yapılmaktadır. Ailesinin bir bölümünün köyüne dönme kararı aldığını ifade eden Serdar (29), “eskiden tarla olan yerler şimdi mayın tarlası olmuş sözleriyle” devletin tarım için geçimlik alan bırakmadığından şikâyet etmektedir.

Devlete ilişkin değerlendirmeler, zorunlu göç uygulamalarının yaratmış olduğu kaybın tazmin edilmesi tartışmaları ve hukuk sürecinde toplayıcıların değerlendirmelerini farklı bir boyuta taşımıştır. Bu konunun tez çalışması için önemi zorunlu göç mağduru olarak katı atık toplayıcılarının göstermiş olduğu hak arama mücadelesidir. Bu mücadele şu

şekilde olmuştur: Örneğin Mustafa (28) bu durumu, “yakın geçmişte köyleri yakılanlara tazminat verildi. AİHM’ye dava açıldı. Devlet suçlu bulundu, çok fazla olmasa da cüzi miktarda bir tazminat verildi orda. Her haneden bir kişiye” sözleriyle ifade ederken Ümit (48),

“8-9 yıl oldu ben tazminat davası açtım, kazandım, bana çıkan para ki benden düşük alan da var 18 milyar. Komisyon köye gidiyor, kendilerine göre oluşturulmuş, kafalarına göre vermişler. 5milyar çıkan var. 4milyon insanın zararı ziyarı nasıl olacak?” (Ümit-48)

şeklinde dile getirmektedir. Burada dikkati çeken konu, devletin iç hukuk sürecini işleterek mağdurlara doğrudan tazminat ödemek yerine, süreci ancak AİHM’ye taşıyanlara tazminat ödemeye razı olmasıdır. Nitekim görüşmeciler bu yolu tercih etmeyen diğer birçok mağdur için hak kaybının oluştuğunu, sürecin de uzun ve zahmetli olduğunu dile getirmiştir.

Kırgınlıklara dair verilebilecek son örnek Serdar’ın (29) memlekete geri dönen ailesinin yaşamış olduğu konut sorunu üzerinedir. Serdar’ın daha önceden ifade ettiği tarımsal alanların mayın tarlalarına dönüşüm hikayesinin takip eden sürecinde aile memlekete geri döndüğünde yaşanacak yerin kalmadığını anlamıştır. Ailesi açıkta kalan Serdar devletin ailesine yaşayacak bir yer göstermediği gibi herhangi bir yardımda da bulunmadığını belirtmiştir. Serdar’ın aşağıda yer alan söylemi, devlete yönelik bir kırgınlık olduğu gibi aynı zamanda geri dönüşün bir anlamda ‘hayal kırıklığıyla’ sonuçlandığına işaret eder.

“Dönmüşüz ama devletin konut yardımı gibi bir yardımı yok. Halk hala o bıraktığı evleri kendi imkanlarıyla yapmaya çalışıyor.” (Serdar-29)

Serdar’ın dile getirdiği ‘kendi imkanları’ ifadesi diğer örneklerle paralel olarak dışlanmışlığın veya terk edilmişliğin göstergesidir.

Ekonomik nedenlerle göç eden toplayıcılar, devlete ilişkin içinde bulundukları durumla ilgili bir yorumda bulunmamıştır. Ancak, Necip (23) “Hakkâri grubundan farklı olarak

bizim devletle herhangi bir çatışmamız falan olmadı” şeklinde düşüncelerini iletmiştir. Bu ifadenin çalışmamız için iki açıdan anlamı vardır: birincisi ekonomik nedenlerle göç edenler zorunlu göçle gelenlerin algısını paylaşmaktadır ve zorunlu göçle gelen grubun devletle çatıştığını kabul etmektedir, kendilerinin de devletle herhangi bir sorunlarının olmadığını vurgulamaktadır. Farklı bir anlatımla göç türü fark etmeksizin her iki grup da zorunlu göçle gelenlerin ‘devletle çatıştığını’ kabul etmektedir. Bu konuya çalışmanın ilerleyen bölümlerinde etnisite bağlamında değinilecektir. Katı atık toplayıcılığına başladıktan sonra kentsel yaşama uyum sürecinde zorunlu göçle maruz kalan atık toplayıcılarının devlet ve devletin kuruluşlarıyla ilişkilerinde daha yumuşak bir dil kullanmaya başladığı ortaya çıkmaktadır. Bunun en belirgin örneğini de Ümit’in ifadesinde görmek mümkündür. Önceleri yerinden edildikleri ve kendilerini koruyamadıkları için devleti eleştiren Ümit, kente uyum sürecinin tamamlanması ve kente tutunmanın sağlanmasıyla birlikte “şu an devletle sıkıntımız yok” sözleriyle göç öncesi ve göç sonrasında tecrübe edindiklerinin geçmişte kaldığını ifade etmektedir.

Paternalizmde var olan ast – üst ilişkisinin sorgulanması ya da bir ileri adımda reddedilmesi aslında biat kültürünün reddedilmesi ve devlet aygıtının AİHM ile garanti altına alınan ‘yaşama hakkı’ ile Anayasa’nın 49.maddesinde düzenlenen ‘çalışma hakkının’ çıkar olmaksızın ve ayırım gözetmeksizin toplumdaki her bir vatandaşa uygulanmasını talep etmekten ibarettir. Bu talep aslında kente entegrasyonun tamamlanmasından sonra gerçekleşmiştir. Önceleri devlete olan olumsuz bakış açısı kentin sunduğu olanaklara ulaşmaya paralel olarak dönüşerek çoğu zaman nötrleşmiştir. Dönüşen hayatlar söylemlere de yansırken devletten hakkı olanı talep etme konusunda üsluplar da değişmiştir.

“...orada (Hakkâri’de) iç içe geçmiş bir toplum vardı. İnsanlar cehalet içinde yaşıyordu. Göç ettikten sonra halkın en azından bir kısmının devlete karşı, sisteme karşı gözü açıldı. Kendini daha iyi ifade etmeye başladı.” (Serdar-29).

Son olarak şunu ekleyebiliriz ki kültürel kimliklerin özellikle de etnik kimliklerin belirleyiciliğinin konu edinildiği bu çalışmada, ‘devlet baba’ figürünün eleştirisinin (reddi) zorunlu göçe maruz kalmış toplayıcılar arasında yaygın olduğu görülmektedir. Her ne kadar etnik kimlikleri aynı da olsa ekonomik nedenlerle büyük kentlere göç etmiş ve kağıda başlamış toplayıcılar (Utku-Necip-Kerim) göç hikayelerini anlatırken devlet figürüne karşı herhangi bir eleştirel değerlendirmede bulunmamıştır. Örneğin Necip aynı etnik gruptan geliyor olmasına karşın “Hakkârililer” şeklinde nitelediği grubu ayrıştırma nedeni paylaşılan etnik kimlikle aidiyet duymamaktan çok dönemin politik tercihlerinde ve uygulamalarında aranılması doğru olacaktır. Yaklaşık otuz yıllık bir süreye tekabül eden bu dönemde, devlet – vatandaş ilişkileri kapsamında yaşanan gerilimler, göç sonrasında yerini kent koşulları altında kültürel kimliklerin yeniden yaratılması ve yorumlanmasına dönmüştür, kültürel kimliklerin yeniden yaratılmasında kuşkusuz mekânsal farklılaşma, yeni tahakküm biçimlerinin ve sınıfsal ilişkilerin etkin olduğu söylenebilir. Bununla birlikte kente gelen emek gücü işgücü piyasalarına hızlı bir dahil olma süreci de yaşamıştır (Alpman, 2016).

4.3.2 Göçün İşgücüne Dönüşümü: Katı Atık Toplayıcısı Olma Süreci

Alpman (2016: 29), gerekçesi ne olursa olsun göçün bir noktadan sonra emek göçüne dönüşümünü ve bunun zorunlu göç için iki kere geçerli olduğunu şu şekilde açıklamaktadır: “Göçle birlikte emek gücü arzı, Kürtler açısından zorunlu göç ve sonrasını kapsayacak şekilde genişleyerek, Kürtlerin metropole yönelik göçünün eksenine haline gelmiştir. Bu nedenle Doğu ve Güneydoğu’da yaşayan birçok aile ya topluca göç etmekte veya bazı üyelerini metropol kentlere göç etmeye teşvik etmektedir. Zorunlu göçü emek göçüne dönüştüren ikinci husus ise geldikleri yere dönmelerini zorlaştıran koşullarla ilişkilidir. Göç veren yerdeki toplumsal yapının istikrarsızlaşması ve

mülksüzleştirilmenin neden olduğu genel yoksulluk hali, göçmen emek gücünü göç alan illere raptetmektedir..

Göç edilen yere dönüşün imkansızlaşması, ‘memleket hasretini’ daimi kılmakla birlikte, tersine göçün koşullar itibariyle şu an için geri plana atılması sırasıyla ile kente eklemelenmeyi sonrasında da işgücü piyasalarına eklemelenmeyi zorunlu kılmıştır. Bu noktada işgücü piyasalarına eklemelenme iki farklı yolla gerçekleşmiştir. Farklı bir anlatımla göç aşamalı ve doğrudan olmak üzere iki biçimde gerçekleşmiştir. Bir grup kendilerinden daha önce metropollere göç etmiş akrabalarının yanına gelirken diğer grup ise zaman aralığı gözetmeksizin yaşadıkları köy ya da kasabanın bağlı olduğu kent merkezine doğru ilerlemiş, burada tutunmaya çalışmış, sonrasında komşu kentlerdeki fırsatlar değerlendirilmeye çalışılmış, ancak göç yolunun sonu bir anlamda ‘taşı toprağı altın’ düşüncesi ile Ankara’da sona ermiştir. İki farklı yolun ortaya çıkmasının ardında toplayıcıların gerek kendi içlerindeki faktörler gerekse çevresel faktörler (akrabalık bağları) bulunmaktadır. Buna göre doğrudan Ankara’ya yapılan göçün temel belirleyicisi Ankara’da ikamet eden ve zorunlu göçün öncesinde doğup büyüdüğü yeri çeşitli nedenlerle terk etmiş aile üyelerinin varlığı yatmaktadır. Dolayısıyla doğrudan büyük kente göç eden grubun kağıtla tanışma süreci de daha çabuk ve kolay olmuştur çünkü ailede kendilerinden önce kağıda çıkanların olması kendileri açısından bir avantaj yaratmıştır. Diğer bir anlatımla toplayıcılık yapılacağı önceden bilinerek akrabaların yanına gelinmiştir. Bu da kente eklemelenme konusunda önemli bir adımdır.

“ Toplayıcılık yapacağımı bilerek geldim. Bizim ailenin nerden baksan hepsi kağıt işi ile uğraşmıştır; amcalar, dayımlar herkes, abilerim de yaptı sonra bıraktılar.” (Necip – 23)

Diğer yanda farklı göç yollarını denedikten sonra Ankara’da kalıcı ikamet sağlayan toplayıcıların kağıtla tanışması biraz daha uzun sürmüştür. Bunun önüne geçen nedenlerden biri büyük kentten ziyade memlekete yakın olan merkezlerde hayata tutunma çabası olmakla birlikte, çevreden kendilerine yönelik kağıt üzerine herhangi bir

bilgi ulaştırılmaması veya bu işin tanıtılmaması gösterilebilir. G tamamlanana, kağıtla tanışma evresi sonlanana kadar farklı işlerde çalışma söz konusu olsa da kağıdın bir tutunma aracı olduğunun anlaşılması oluşu ancak Ankara’ya yerleştikten sonra gerçekleşmiştir.

“Ben toplamaya Adana’dan Ankara’ya gelince başladım. Ondan önce tatlıcılık yaptım, zccaciyecilik yaptım, yaptım oğlu yaptım. İnşaatta da çalıştım, kimse bana karton, kağıt topluyoruz demiyordu.” (mit – 48)

Sonuçta çok azı toplayıcılık yapacağını bilerek kente gelmiştir, ancak her iki grup için birtakım ortak özellikler, benzerlikler göze çarpmaktadır. Örneğin, her biri kente entegrasyon sorunu yaşamıştır. Bunun arkasında kırdaki yaşam tarzını kente taşıyamama, dil problemleri, kültürel kimliklerin özellikle de etnik kkenin⁷⁶ getirmiş olduğu gerek kendileri için gerekse toplum nezdinde yaratılmış olumsuz algı, son olarak da vasıfsız bir işgücü arzı sunmaları yatmaktadır. Kente geliş yoluna bakılmaksızın yoksulluk çalışmalarında sıklıkla kullanılan ve önceleri katı atık toplayıcıları için de kullanılan ‘nöbetleşe yoksulluk’ olgusuna bu çalışma itibari ile rastlanmamaktadır. Nöbetleşe yoksulluk kavramı kente göç sonrası gruplara arasındaki ortaklık olarak tanımlanmaktadır.⁷⁷ Nöbetleşe yoksulluk sürecinde kente önceden gelenlerin sonradan gelenler üzerinden zenginleşmeleri, yoksulluğun devredilmesi, eşitsiz güç ilişkileri gözlemlenen temel davranışlardır. Bu çalışmada ise karşılaşılan temel davranış yoksulluğun devredilmesinden çok yoksulluğun paylaşılmasıdır. Ayrıca eşitsiz güç ilişkilerinden de söz etmek zordur. Eşitsiz güç ilişkilerinin oluşması için bir tarafın diğer taraf üzerinde hakimiyet kurması, tahakküm altına alması, o kişiye emri altında alıştırması, bir anlamda klasik işçi-işveren modelini yaratması gerekmektedir. Oysa ki

⁷⁶ Saraçoğlu (2012), kent hayatında zorunlu göçe maruz kalmış Kürtlerin kente entegrasyonlarında karşılaştıkları her türlü baskı, ayrımcılık, ötekileştirme davranışlarını ‘tanıyarak dışlama’ olarak adlandırmıştır. Bu çalışmada ise katı atık toplayıcılarının hikayeleri incelendiğinde tanıyarak dışlama durumundan ‘tanıyarak içerme’ haline geçiş verileler tespit edilmiştir. **“Tanıyarak içerme” kavramı bu çalışmanın literatüre katkısı anlamında dikkate alınmalıdır.** İlerleyen bölümlerde neden bu kavramın kullanıldığı aktarılacaktır.

⁷⁷ Bkz. sy.102.

katı atık toplayıcılarının gerek kağıt öncesi gerekse kağıt sonrasında bu tarz bir ilişki sistemi içinde yer almadığı görülmektedir.

“Buraya geldiğimizde çok küçük yaşıydık. Türközü’nde bir akrabamızın yanında kaldık uzunca süre, on iki nüfus vardı evde o zamanlar ama biz ayrı eve taşınmaya kadar bir günden bir güne de aramızda kavga, didişme olmadı. Beraber yokluk çektik, kağıdı da onun sayesinde öğrendim. O öğretti bana, beraber çalıştık, ne kazandıysak da paylaştık, alın teriyle kazandık.” (Mustafa – 28)

Kente entegrasyon süreci mevcut yaşam koşulları altında - bir çatı altında yaşama, enformel de olsa bir işe sahip olma, bunlara rağmen herhangi bir sosyal güvenceden yoksun olma – gerçekleşse de geçmişin geleceğe aktarılamaması yine de kendileri açısından bir eksiklik veya ‘uhde’ olarak yer edinmiştir. Geçmişte kalan yaşam tarzı, belli bir refah düzeyi, her şeyden önemlisi de eğitim göç tamamlandıktan sonra sekteye uğramıştır.

4.3.3 Toprak Sahipliğinden El Arabalarına: Kaybedilmiş Kazanılmışlık

Birkbeck (1978), eğitim ve katı atık toplayıcıları arasındaki ilişkiyi açıklarken temel nedenin ailelerin ekonomik olarak eğitim masraflarını karşılayabilecek bir gelir düzeyine sahip olmadığını ve eğitimin çok erken yaşlarda terk edildiğini öne sürmektedir. Bu yaklaşım, dünyada seyyar toplayıcılığın var olduğu ülkelerde geçerli olmakla birlikte, Türkiye ele alındığında benzerliklerle birlikte özgünlüklere de rastlamak mümkündür. Her şeyden önce alan araştırmasından elde edilen veriler toplayıcıların eğitim hayatlarının sona ermesi ardındaki nedenler 2. Bölümde eğitim alt başlığında yer alan gerekçelerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Özellikle Tablo 3’te yer alan 7 farklı temadan ‘finansal gerekçeler’, ‘okuldan kaynaklı gerekçeler’ ve ‘davranışsal gerekçelerin’ bu çalışmada gözlemlendiği söylenebilir. Eğitim konusunda bu çalışma itibarıyla her ne kadar ekonomik nedenlerle eğitimin yarıda kesilmesi baskın bir durum olarak gözlemlenirken, eğitim masrafları ve ailenin yeterli birikime sahip

olamamasının dışında özellikle D-GDAB grubu için üç farklı neden ortaya çıkmaktadır: Dil problemi, politik gerekçeler, kendini vasıfsız – yetersiz algılama durumu⁷⁸.

Dil problemi, kuşkusuz eğitim hayatında karşılaşılabilecek sorunların başında gelmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Ana dilde eğitim tartışmalarının devam ettiği dönemde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde doğduktan sonra kente göçe kadar geçen süreçte etnik kimliğin tamamlayıcısı olan Kürtçenin temel iletişim aracı olarak kullanılması, göç sonrası eğitim hayatında toplayıcıların zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Göç sonrası eğitim hayatındaki zorluklar denildiğinde göçten önce eğitim hayatlarında dile bağlı hiçbir sorun yaşanmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Gerek göçten önce gerekse göçten sonra dil problemi baki kaldığı gibi göç sonrasında bu problemin katlanarak arttığı söylenebilir. Bu durum öğrencilik dönemindeki toplayıcılar için kaybolmuşluk hissi yarattığı gibi diğer öğrencilerden başlayarak, öğretmenler ve okul yönetimine kadar uzanan ‘ayrımcılık’ olgusunu genç sayılabilecekleri bir yaşta tecrübe etmelerine neden olmuştur.

“Neden bıraktık? Ana dilde eğitim yoktu, Kürtçe düşünüp, Türkçe yazmak veya konuşmak her zaman sorun oldu.” (Cenk – 30)

“Hakkâri’de olsak başarılı olabilirdik belki; burada sınıf otuz kişi ise üç bilemedin dört tane Kürt öğrenci var. Hakkâri’de olsa hepsi Kürt. Burada dışlama var şiveden, ağızdan dolayı.” (Mustafa – 28)

Okumak isteyip de bir şekilde eğitimden uzak kalmak toplayıcılar için bir anlamda kaybedilmişlik ve eksiklik hissi yaratmıştır. Birçoğu eğitimlerine devam edebilselerdi farklı yerlerde olabileceklerini düşünürken, bazıları da eğitim Anayasal bir hak iken bu hakkın ellerinden alındığını veya adil bir şekilde dağıtılmadığını savunmaktadır, ancak beklendiği üzere hemen hepsinin bulunduğu ortak nokta bugün ‘ellerinden tutan olsa’ arkalarına bile bakmadan eğitimlerine devam edip, okuyacakları yönündedir.

⁷⁸ Bu özellik eğitimin yarıda kesilmesinden çok eğitimine bir şekilde devam edip, bir yerlere gelebilmiş toplayıcılar için kullanılmıştır. Bu grup içinde lise bitiren, açık öğretim okuyup, KPSS puanı ile öğretmenlik ataması bekleyen toplayıcılar vardır.

“Okulu köydeyken bıraktım. 4.sınıftım, yedi sene gittim 4.sınıfa. Benim okumuşluğum var ama yazmışlığım yok, çok pişmanım bıraktığım için. Babamın hiç durumu yoktu, ondan bıraktım, şimdi fırsatım olsa yine okurum.” (Uğur – 38)

“İlkokulu bitirdim, ondan sonra kaldı, bitti. Biz beş kardeşiz, nasıl devam edeceksin okumaya, o kadarına yetti.” (Oğuz – 39)

“İlkokul 5.sınıfa kadar okudum, maddi sıkıntılar oldu, bırakmak zorunda kaldım, çalışmam gerekiyordu. Şimdi imkanım olsa devam ederdim okumaya.” (Necip – 23)

“... ailevi sıkıntılar olunca yarım bıraktım, çalışmak zorunda kaldım, zordu geçinmemiz. Yegane sebep ekonomiktir ama şimdi fırsatım olsa kesinlikle okumaya devam ederdim.” (Ersan – 25)

Yaş farkları ve göç hikayeleri farklı da olsa eğitimin sekteye uğramasının temel nedeninin ekonomik olduğu nettir. Ayrıca henüz dünya örneklerindeki bir örgütlenme girişimi, buna bağlı olarak sivil toplum kuruluşları ile özellikle Hindistan’da⁷⁹ olduğu gibi toplayıcı çocuklarına yönelik bir düzenleme olmadığından dolayı eğitimde duraksamalar yaşanması veya bütünü ile terk edilmesi olasıdır.

Ekonomik gerekçelerin yanı sıra **politik gerekçeler** doğrudan doğruya eğitim üzerinde belirleyici olmasa da dolaylı olarak eğitim hayatına yansımıştır. Farklı bir anlatımla politik nedenlerden ötürü bölgede meydana gelen olaylar⁸⁰ eğitim yapılan yerlerin tahrip edilmesi sonrasında bir daha geri dönüşü olmayan tecrübelerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

“... benim okuduğum lisede olaylar çıktı. Okulun yarısı dağıldı, yarısı dışarıda kaldı, karıştı yani okul; ben içeride kalanlardım. Beni gözü altına aldılar, bir süre göz altında kaldım, sonra da bıraktım okulu.” (Serdar – 29)

Eğitimde meydana gelen kesintilerin arkasında yatan üçüncü neden olan **kendini vasıfsız – yetersiz algılama durumu** ise eğitimin yarıda kesilmesinden çok eğitime bir şekilde devam edip, bir yerlere gelebilmiş toplayıcılar için kullanılmıştır. Bu grup

⁷⁹ Hindistan’da uzun süredir devam eden ‘yoksulun en yoksulu’ için eğitim desteğinin katı atık toplayıcıları için de sağlanması mücadelesi katı atık toplayıcılarının sendikası KKKPKP öncülüğünde başarıya ulaşmıştır. 1977 yılında kabul edilen yasayla birlikte ‘tanımlı olmayan’ çalışan gruplarının çocuklarının eğitim hayatına kazandırılma çabaları katı atık toplayıcıları için zorluklar yaratmıştır. Katı atık toplayıcılığının resmi olarak tanınmaması toplayıcıların çocuklarını bu yasadan faydalanmasını uzun süre engellemiştir. Ancak katı atık toplayıcılığının resmi olarak tanınmasıyla birlikte özellikle 2002-2005 yılları arasında yaklaşık 1.300 çocuk eğitim hayatına katılabilmektedir.

⁸⁰ 9 Kasım 2005 tarihinde ‘Şemdinli Olayları’ olarak da bilinen Umut Kitabevinin bombalanması ve sonrasındaki beş günlük süreçten bahsedilmektedir.

içinde lise bitiren, açık öğretim okuyup, KPSS puanı ile öğretmenlik ataması bekleyen toplayıcılar vardır. Kendinin farkında olmama durumu aslında sahip olunan eğitim düzeyinin görmezden gelinmesine veya o düzeyin üst seviyelerde bir iş olmasa bile hayatı idame ettirecek kadar bir gelir getiren işe sahip olmaya yeterli olmasına rağmen toplayıcılar tarafından göz ardı edilmesi, yok sayılması halidir. Bu çalışmadaki toplayıcıların eğitim düzeyleri incelendiğinde yalnızca beş tanesinin ilkokul ve daha üzeri okullardan mezun olduğu görülmektedir. Söz konusu eğitim düzeyinin göz ardı edilme veya yok sayılma meselesinin örneklem içindeki en deneyimli ve en yaşlı kişiden geliyor olması da şaşırtıcıdır. Ümit (48-meslek lisesi mezunu) örneklem içinde diğerlerine kıyasla daha çok şey tecrübe etmiş ve kuşkusuz bu işi herkesten daha iyi bilen bir kişidir. Eğitim seviyesi olarak da Kerim'den (24-MYO mezunu) sonra en iyi tahsil yapmış ikinci kişidir. Buna rağmen eğitimine dair bu denli umutsuz olması geçmişte yaşadığı tecrübelerin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Çünkü ticaret meslek lisesinden mezun olmasına rağmen kağıda başlamadan önceki yaptığı işlerde veya iş görüşmelerinde yaşadığı 'kayıplar' bir anlamda kendi eğitim düzeyine duyduğu öfkeyi yansıtırken, yaşadığı dünyanın adil olmadığını düşünmektedir.

"Lise mezunu demekten **utaniyordum** kendim için her tarafta üniversiteli var. Soruyorlardı bana ben diyemiyordum lise diye, ilkokul terk sanki. Üniversite mezunu dururken, ben nerde kaldım. Asgari ücret o zamanlar 400 liraydı, bekleyeceksin, iş gelecek bir yerlere gideceksin falan. Lise mezunu olduğumu duyunca 'ııııı' larlardı, o zaman korkacaksın bundan. Formu doldur, değerlendirmeye alırız, sonra haydi eyvallah. 2-3 gün aramadı mı zaten anlarsın ki iş yok. 'Mmmmm' dedi mi çok kötü. Ben çok yere gitmedim ama gittiğim yerlerde ne mezunusun dediklerinde lise dediğimde bir 'mmmm' tepkisi gelirdi. Ben saklamadım hiç lise mezunu olduğumu, bir üniversitelinin yanında beni mi tercih etsin. Bunlardan hiçbir şey çıkmayınca ekmeğim için kağıda başladım... adil bir dünya değil burası, böyle adalet mi olur, biri orda 37 milyar para alacak benim gibi biri 940 lira. Bana fırsat vermediniz ki ben de okuyayım başbakan olayım. Türkiye'de gerçekten 100 milyar kazanan var. Böyle bir adaletsizlik var mı ya, bir kesim malı götürsün de işte her şey onun üzerine. Bu ülkede insanlar açlık sınırının altında, ekmek bulamayan binlerce insan var diğer tarafta insanlar çöpe ekmek atıyor, yok mu bunun bir dengesi. Onu da biz sokaktaki insanlar yapamayız ki." (Ümit – 48)

Eğitim konusunda büyük sıkıntı çekmiş katı atık toplayıcıları 'çocuklar'⁸¹ söz konusu olduğunda ortak bir paydada buluşmaktadır: Çocuklar okuyacak. Toplayıcılık işini

⁸¹ Önceki bölümlerde anlatıldığı üzere seyyar toplayıcılığın var olduğu ülkelerde çocuk toplayıcılara da rastlanmaktadır. Çocuk toplayıcılar üzerine yapılmış çok fazla araştırma olmasa da alt metinlerde çocuk

neredeyse çocukluktan bu yana yapan örneklem içindeki görüşmecilerden sekizinin ikiden fazla çocuğu vardır. Katı atık toplayıcılığı için söylenen genel kanı ‘pis iş’ olduğudur. Bu söylem gerek toplayıcıların kendisi gerekse içeriği kendilerince bilinmese de toplum tarafından geliştirilen ortak bir söylemdir. Her türlü sağlık, sosyal ve psikolojik riske açık olan bu çalışma biçiminde toplayıcıların ebeveyn içgüdüsü ile çocuklarını korumak istemeleri ve onlar için daha parlak bir gelecek hayal etmeleri son derece anlaşılabilir.

Göç hikayeleri ve kültürel kimlikler dışarıda bırakıldığında katı atık toplayıcılarının eğitim ile ilişkileri yalnızca kendi arka planları çerçevesinde değil, çocuklarının eğitim beklentileri çerçevesinde de tartışılabilir. Örneklemde sahip olunan 23 çocuk içerisinde çoğunluğunun ortaokul seviyesinde eğitimlerine devam ettiği ve 2’sinin lisans düzeyinde eğitimlerini tamamladıkları veriler arasındadır. Dolayısıyla bu iki çocuk için bir anlamda hayallerin gerçek olduğu, kağıttan uzak durarak kendi ayakları üzerinde tutunabilecekleri yaşam koşullarının yaratıldığı söylenebilir. Bu yaklaşımın devam ettirilmesi halinde diğer çocuklar da başarıya ulaşacaktır.

“Benim tek hayalim çocuklar okusun, meslek sahibi olsun, kendime dair bir beklentim yok.” (Selma – 35)

“Hocam yeter ki okusun, başka bir şey istemem, gerekirse donumu satar yine okuturum ben onları; okusun, bizler gibi olmasın.” (Tolga – 39)

“Çocuklara diyorum her zaman okursanız adam olursunuz, okumazsanız aynı bizim gibi olursunuz. Okutacağım onları.” (Oğuz – 39)

“Çocuk okutmasam çok şey sahibi olurum, 3-4 tane çocuğu olanların evlerinin önünde 3 tane araba var ama onlar okutamadı çocuklarını. Üç kuruş para kazandım, okuttum, üstlerine başlarına harcadım, harçlıklarını koydum. Bu bana yetti, çocuk zenginiyim ben. Kendi ayaklarının üzerinde dursunlar, bu bana yeter.” (Ümit – 48)

toplayıcı profilleri aktarılmaktadır. Yetişkin toplayıcılar ile neredeyse aynı yaşam ve çalışma koşullarına sahip olan çocuklar ancak ki örgütlü yapılanmanın var olduğu başta Hindistan olmak üzere Latin Amerika ve Asya-Pasifik ülkelerinde çocukların esas bulunmaları gereken okullara geri dönüşlerini sağlamak üzere sosyal politika uygulamaları geliştirilmiştir. Türkiye ele alındığında çocuk toplayıcıların varlığından söz edilebilir, ancak bu çalışmanın konusu ve örneklem seçimi birlikte ele alındığında çocuk toplayıcılar konu dışında kalmakla birlikte çocuk emeği üzerine yapılacak olan çalışmalarda mutlak suretle ana başlık olarak ele alınmalıdır.

4.3.4 Mağduriyetlerin Giderilmesi ve Tazminat Arayışı

Bu başlık altında değinilmesi gereken son konu zorunlu göçten önce sahip olunanların kaybedilişinden AİHM kararları ile az da olsa kazanılan tazminatlara gidiştir. Göç öncesi sahip olunan küçük ve büyükbaş hayvanlar ya yok parasına satılmış ya da telef edilmiştir. Memleketten sürülmek kuşkusuz en büyük kayıpsa sonrasında sahip olunan mal – mülkün tamamen kendi iradeleri dışında kaybı başka bir travma etkisidir. Bu travma görünürde 2004 yılında çıkartılan 5233 sayılı ‘Terör ve Terörden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun’ ile kısmen de olsa ortadan kalkmıştır. Ancak istatistiklere bakıldığında ilgili kanunun çok da uygulanmadığı görülmektedir.

2009 yılı AB İlerleme Raporuna göre (2009:31)⁸², “terör ve terörle mücadele nedeniyle ortaya çıkan kayıpların tazmin edilmesi süreci devam etmektedir. Şimdiye kadar toplam başvuruların (361.000), % 50’si işleme alınmış ve sonuçlandırılmıştır. Bunlardan üçte ikisi kabul edilmiştir.” HÜNEE⁸³ tarafından gerçekleştirilen araştırmada zorla yerinden edilenlerin sayısının yaklaşık 950.000 ile 1.200.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Sonuç olarak zorla yerinden edilenlerin %20’sinin başvuruda bulunduğu ve toplam mağdur sayısının sadece %10’unun tazminat alabildiği söylenebilir. AB İlerleme Raporu’nda dikkat çeken diğer bir unsur da eskiden beridir süregelen ve bugün kısmen de olsa geçerliliğini koruyan yerinden olmuş kişilerin sosyo – ekonomik durumlarıdır. Buna göre, (2009:21) “yerlerinden olmuş kişilerin kentsel alanlardaki durumu endişe konusu olmaya devam etmektedir. Yerlerinden olmuş kişiler, ekonomik ve sosyal dışlanmanın sıkıntısını çekmekte ve sosyal hizmetlere, eğitim ve sağlık hizmetlerine sınırlı seviyede erişmekte ya da hiç erişememektedir.” Gerek tazminat

⁸²

http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf (21.07.2016)

⁸³ http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tgyona/TGYONA_rapor.pdf (20.07.2016)

meselesi gerekse sosyo – ekonomik durumlar doğrudan doğruya katı atık toplayıcıların yaşadığı ve halen yaşamakta olduğu tecrübeleri özetlemektedir.

“8-9 yıl oldu ben tazminat davası açtım, kazandım, bana çıkan para ki benden düşük alan da var 18 milyar. Komisyon köye gidiyor, kendilerine göre oluşturulmuş, kafalarına göre vermişler. 5 milyar çıkan var. 4 milyon insanın zararı ziyarı nasıl olacak? Ben bir de şöyle diyorum, ben şu an Ankara’dayım, biz nasıl 90’larda göçe zorlandık, Ankara’dan da Ankara’nın içi ya da çevresi için de öyle bir şey olacak ki gerçekten göçe zorlanma gibi bir şey olacaktı ama göçe nereye? Ben hep öyle derim, Şırnak köy ve ilçelerine, Hakkâri’nin, Van’ın ilçe ve köylerine göç ederlerdi. Bakalım bir Allah kulu yaşar mıydı orada, ne yapacak, çobanlık mı yapacak orada? Buradaki insanlar gelip elin çöpünü topluyor, çok ilginç.” (Ümit – 48)

Ümit’in bu sözleri bir anlamda toplayıcıların zorunlu göçün öncesinde ve sonrasında yaşadığı maddi ve manevi çöküntüyü açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Çiftçilik, hayvancılık ile geçimini sağlayan bir topluluğun tarım sektöründen bir anda kendini belki de hiçbir sektöre dahil olmayan çalışma biçimi içinde bulmaları, her şeylerini kaybettikten sonra maddi olarak tutunabilecekleri tek iş olan toplayıcılıkta gerçek anlamda tutunabilmeleri “kaybedilmiş kazanılmışlığın” en bariz göstergesidir.

4.4 Göç Sonrası Kent: Alternatifsizlik ve Toplayıcılık

Bu bölümde göç sonrasında katı atık toplayıcılarının toplama işine başlama nedenleri ve gerekçeleri farklı göç türleri (zorunlu göç ve ekonomik nedenlerle göç) ekseninde ele alınmaya çalışılacaktır. Göçün emek göçüne dönüştüğü aşamada özellikle Alpman’ın araştırmasında (2016), zorunlu göçe maruz kalmış göçmenlerin bu çalışmanın öznesi olan katı atık toplayıcılarıyla zaman zaman ortak noktalar taşıması “enformel toplayıcı kimliğinin” oluşumunu açıklamada destekleyici olmuştur.

4.4.1 Katı Atık Toplayıcısı Olmanın Nedenleri

Göçün, ekonomik zorunluklar dışında bir nedenle gerçekleşiyor olması göç edende travma sonrası farklı duygu ve düşüncelere neden olmuştur. Göç sonrası yerleşilen son kentsel mekan ve bu mekanda yaşama zorunluluğu da bu travmanın ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Bu aşamada göç edenleri kucaklayan tek unsur kendilerinden önce göç

etmiş olan akrabalarlardır. Dolayısıyla uyum süreci kendilerinden önce göç eden grubun deneyimleri üzerinden kurgulanmaya başlamaktadır. Bu durum göç edenin kendini var etme ve yeniden üretme sürecine dönüşmektedir. Örneklemdeki katı atık toplayıcılarının işe başlama hikayeleri incelendiğinde, zorunlu göçe maruz kalan toplayıcıların, göç sonrası kente eklemlenme sürecinde, özellikle de D-GDAB'dan göç edenlerin emek gücünün sermayenin daha fazla kar edebilmesi için enformel bir kimlik kazandığını söylemek mümkündür. Alpman'a göre (2016:225),

“...çalışanların, ücret emek gücünün haklarının buharlaştığı, işçilerin neredeyse işsizlikle aynı koşullarda gerçekleştiği, toplumsal üretimin topluma geri dönmediği ve sermayenin mutlak anlamda ön plana alındığı bir kalkınma ideolojisi ve birikim stratejisi egemenliği altında kentlere sürgün edilen Kürt emek gücünün, proleterleşmenin en rafine halini deneyimleyen emek kitlesine dönüşmesi kaçınılmazdır; bu durum emek gücünün kentte barınacakları mekanları, çalışma sahalarını ve alanlarını belirlemektedir. Neo – liberal düzenlemeler neticesinde Kürt emek gücü herhangi bir meslekte uzmanlaşma hakkını, imkanını elde edemeden kaybetmiştir. Çalışmak zorunda kaldığı iş içerisinde, liyakatten mahrum edilmeyi içeren uygulamalarla istikrarsız bir konumda tutulan ‘enformel kimliğe’ mahkum edilmektedir.”

Alpman'ın sözünü ettiği enformel kimliğin sonuçlarından biri de toplayıcılıktır. Toplayıcılık aynı zamanda toplumda var olan eşitsiz ilişkilerin de çıktısıdır. Günümüz toplumlarında kuşkusuz en önemli sorunlardan biri gerek sosyo – ekonomik yaşantıda gerekse çalışma hayatında kişilerin etnik kimlik, ırk, cinsiyet, yaş, cinsel tercih nedeniyle her türlü ayrımcılığa, ötekileştirmeye ve dışlanmaya açık olmasıdır; bu durum tüm dünya için geçerli olan bir fenomendir. “Söz konusu toplumsal eşitsizlik ya da ayrımcılık, toplumsal faydalardan eşit biçimde yararlanamamayı; faydalar önündeki engellerin de kişi veya gruplar tarafından ayrımcılık yapılarak üretildiğini içermektedir” (Alpman, 2016:37). Toplumsal eşitsizliklerin toplayıcılar üzerine yansımaları her şeyden önce bu çalışma biçimini neden seçtikleri veya neden toplayıcılık yaptıkları sorularında gizlidir.

Kağıda başlamanın ardında tek tip bir neden yoktur. Temel neden önceki kuşağın kağıtçı olması ve bu işin hemen yapılabilir olmasıdır. Ancak toplayıcılık başladıktan sonra sürdürülme nedenlerinde farklılaşma meydana gelmektedir. Her bir toplayıcının

farklı hikayesi vardır ve her birinin de bu işe giriş sebebi farklıdır. Toplumsal eşitsizliklerin bir anlamda mecbur kıldığı toplama işine girişin ardında alan çalışmasından elde edilen veriler ışığında birkaç farklı nedenin olduğu söylenebilir. En temel gerekçe yapacak işin olmamasıdır ve iki farklı durumda kendini göstermektedir; bunlardan ilki toplayıcılığın tek çıkış olduğu düşüncesidir, ikinci durum ise formel ekonomide tutunabilecek bütün iş imkanlarının denendikten sonra tecrübe edilen reddedilişler neticesinde bir anlamda toplayıcılığın ‘son durak’ olarak algılanmasıdır. Aslında bir üçüncü gerekçenin varlığından söz etmek mümkündür. Kendini yetersiz algılama, “ben bir iş bulamam”, “kentsel iş piyasasın sunduğu yetenek ve beceri bende yok, ben tarım bilirim, hayvan bilirim” söylemleriyle dile getirilerek üçüncü gerekçeyi oluşturmaktadır.

Genelde enformel işgücü piyasalarında iş arama yakın çevre aracılığıyla gerçekleşmektedir. Kentte sosyal çevresi oldukça sınırlı olan göçmen toplayıcıların en yakın olduğu kesim kendi akrabalarıdır. Akrabaların tek bildiği şeyin toplayıcılık olması, birilerine farklı bir iş önerecek kimsenin olmaması ve bize göre en önemli kriter olan cesaret yoksunluğu ‘kağıda çıkmayı’ tek seçenek olarak bırakmaktadır.

“Orada (Hakkari’de) tarım yapardık, toprağımız vardı, bilirdik toprağı. Buraya geldik, yol bilmeyiz, iz bilmeyiz akrabalar bize el verdi, biz de başladık bir şekilde toplamaya.” (Enes-41)

Toplayıcılıkla birlikte tecrübe kazanılırken gerekçeler de çeşitlenmektedir. Yapacak işin olmaması gerçekten de her yolun denendiği ve başarısız olunduktan sonra son çare kağıda gidildiği ya da birtakım bağlantılar aracılığı ile işin kolayına kaçarak kağıda başlandığı tartışmasını da beraberinde getirmektedir.

“... buraya geldikten sonra her yolu denedim kendi adıma söyleyeyim. Gitmediğim yer, çalmadığım kapı kalmadı. Hani böyle dükkanların kapısına ilan ararlar ya bilmem neci arıyor diye, alakam olmadığı halde çoğuna başvurdum ama olmayınca olmuyor işte. Sonrasında kağıt başladık aç kalmamak için.” (Tolga-39)

Genel eğilim ise ilk etapta ‘mecburiyet’, ‘aileyi geçindirmek’, ‘babadan kalan işi devam ettirmek’ ve ‘harçlık çıkarmak’ şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu eğilimin hem zorunlu göç hem de ekonomik nedenlerle göç eden toplayıcılar için geçerli olduğu söylenebilir.

Yapacak işin olmaması, iş ve istihdama ilişkin mevcut bilgilerin toplayıcıların zihinlerinde yaratmış olduğu bir algıdan kaynaklanmaktadır. Zorunlu göçle gelmiş toplayıcıların etnik kimliklerinden dolayı dışlanmaya maruz kalacakları endişesi iş arama davranışını sönümlendirmektedir. Nitekim zorunlu göçle gelmiş 10 toplayıcıdan 3’ü görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: “... doğu insanı biraz ezilmiş; bunlar doğulu (dendi), Kürt gözü ile bakıldı başlarda” sözleriyle Serdar (29) kente ilk geldiklerinde neden iş aramadıklarına ilişkin bir değerlendirme yapmaktadır. Cenk de (30) bilmediği, tanımadığı bir çevrede iş aramamanın gerekçesini “Hep bir ötekileştirme var. İki nedenden ötürü, Kürt olduğum için ve dış görünüşüm kirli olduğu için” sözleriyle ifade etmektedir.

“Bizim tarafımızdan Kürt sorunu herkes gibi aynı haklardan yararlanmaktır veya yararlanamamaktadır.” (Mustafa-28)

Diğer 7 toplayıcıysa (4’ü D-GDAB grubuna, 3’ü DB grubuna mensup) iş arama davranışına yönelik daha örtük ve dolaylı yanıtlar vermiştir. Yapacak işin olmamasına bir anlamda önceden başvuru alan kişilerin/kurumların istihdam politikalarının toplayıcıların zihinlerinde yaratmış olduğu bir sanal gerçekliği de yansıtmaktadır. Örneğin ücret konusu sanal gerçekliklerden biri olarak düşünülebilir:

“... maaşı iyi olsa neden başka işte çalışmayalım ki ama yok işte; mecburiyetten bu işin içindeyiz.” (Tolga – 39)

Tolga’nın söyleminden görüldüğü üzere ‘iyi ücret’ önemli bir beklentidir. Bu beklentinin karşılanamaması farklı arayışlara neden olurken sonrasında kağıt ile tanıtılmaktadır. ‘Mecburiyet’ söylemi esasen iki farklı durumu açıklarken kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle mecburi olmak öncelikle kağıda başlamak için bir

kriterken, kağıtta geçirilen süre ve sonrasında oluşabilecek bırakma isteği kazanılan ‘alışkanlıklar’ (çalışma rutinleri, iş ilişkileri ve elde edilen sermayeler) neticesinde bir anlamda bağımlılık yaratarak kağıdı terk etmeme durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum ayrıca ‘neden toplayıcılık’ sorusuna verilebilecek ‘çünkü ailem de kağıtçı’ cevabı ile de örtüşmektedir. Bir şekilde aileden dolayı kendini kağıtta bulanlar gerçekten kendilerini tatmin edecek, toplayıcılıktan daha iyi koşullarda bir iş bulduklarına inandıkları an gelene kadar kağıtta kalacaktır. Daha önce de vurgulandığı gibi daha iyi iş iyi ücretten çok emir altında olmayacağı ve kendi işinin patronu olabileceği bir iştir. Farklı bir anlatımla gelir-fayda dengesi dikkate alınarak toplayıcılık işi son bulabilir veya ikincil iş olarak kalmaya devam edebilir. Aileden veya babadan devralınan bu çalışma biçimi bir anlamda ‘baba yadigarı’ sayıldığı ve kağıdın tutunacak tek dal olması durumunda kağıdın terk edilme eşiğinin ne olacağı tartışmaya açık hale gelmektedir.

“Bizim ailenin nerden baksan hepsi kağıt işi ile uğraşmıştır; babam, amcalar, dayımlar, herkes... bu işte çalışmak için mecbur olmak lazım; başka işler de var elbet ama alışmışız bir kere, bırakamıyorsun, sigara gibi aynı. Bu sefer bırakırız diyoruz ama yine bu işteyiz.” (Necip – 23)

Yapacak işin olmama sorunsalı eldeki veriler değerlendirildiğinde esasen ‘bilişsel çelişki’ durumu yaratmaktadır. Kişilerin düşünce ve eylemleri geçmişte yaşamış oldukları tecrübelerle veya savundukları değerlerle yerleşmektedir. Söz konusu düşünce ve eylemlere ilişkin yaklaşımların değişmesi ya da muhalif olma durumu gözlemlenebilir. Ortaya çıkan bu yeni durum düşünce ve eylemlerle pek ala çelişebilir. Söz konusu çelişen durum bilişsel çelişkiyi yaratmaktadır. Bireyler böyle bir durumda önceden savundukları veya bağlı oldukları düşünce pratiklerini değiştirmek, dönüştürmek veya terk etmek yerine çelişkili olan yeni durumu reddetme eğilimi gösterebilir, yüzleşmekten kaçınabilir. Farklı bir ifadeyle düşündüğü gibi davranmak eylemi kısa müddet sonra fikirlerin davranışlar tarafından belirlendiği hale dönüştürmektedir.

“... yapacak başka iş olmadığından ötürü kağıt topluyoruz; yoksa kim ister her gün elini daldır çöpe, pis, kirli.” (Emre – 26)

Emre’nin söyleminden hareketle, ‘yapacak işin olmaması’ sadece Emre özelinde değil, diğer toplayıcıların büyük çoğunluğu için geçerli olan bir durumdur; yani işin olmaması durumu bir anlamda düşünce ve eylemlere yerleşmiştir. Sonrasında ise kendilerine önerilen işlerin geri çevrilmesi, kağıdın yapılış tarzı gereği ‘kirli’ olarak addedilmesine rağmen kağıda devam edilmesi bilişsel çelişki durumunu yaratmaktadır. Her şeye rağmen toplayıcılığı düzenli ve ailece yapanlar düşük gelir söyleminin tersine daha yüksek kazanç nedeniyle bu işi yapıyor olabilir. Bu ihtimal de araştırmada göz ardı edilmemiştir.

Buraya kadar anlatılanlar büyük ölçüde zorunlu göçe maruz kalmış olan toplayıcıların kağıda başlama nedenleridir. Ekonomik nedenlerle göç etmiş olan toplayıcıların zorunlu göçten farklı olarak kağıda girme nedeni beklendiği gibi ekonomiktir. Bu tercih bir anlamda kağıda dair veya genel olarak geri dönüşüm sisteminin işleyişi analiz edilerek, sadece toplayıcılık yapmak için değil, en iyi kağıdın nerede çıktığı veya kağıdın en yüksek fiyattan nerede satılabildiği hesaplamaları doğrultusunda seçim yapılmıştır.

Genel olarak yapacak işin olmamasından kağıda başlanması ve kağıtta geçirilen süre toplayıcıların kendilerini mantalite açısından da geliştirdiği bir süreç olmaktadır. Sadece katı atık toplayıp sonrasında bu katı atıkları satarak para kazanma anlayışı, kısa sürede piyasanın tüm girdi ve çıktılarına hakim konumdaki toplayıcı kimliğine dönüşmüştür. Bununla birlikte de toplayıcıların aktardıklarından Ankara’nın geri dönüşüm sektöründe diğer büyük kentlere göre özellikle toplayıcı ve TAT’lar arasındaki ilişki göz önünde bulundurulduğunda daha ileri bir konumda olduğu söylenebilir. Ankara’nın başkent oluşu, katı atık oranında sanayiye kıyasla daha fazla çıktının elde edilme potansiyeli ayrıca Ankara dışında yaşayıp toplayıcılık yapanlar açısından da bir çekim merkezi yarattığı söylenebilir. Dolayısıyla ekonomik nedenlerle yapılan göçün sonrasında farklı

bir kentte yapılan benzer işin ekonomik olarak getirisinin daha yüksek oluşu ikinci bir göç sürecinin de habercisi olabilmektedir.

“Kağıttan başka bir işte çalışsam kardeşlerime, anama, babama bakamamam. Bu işte yine idare ediyoruz...kağıt Ankara’da pahalı, ondan geldik buraya. Para nerede çoksa ordayız. Kardeşlerim de Ankara’ya gelmek istiyor ama yerimiz yok gelemiyorlar.” (Utku – 17)

4.4.2 Katı Atık Toplayıcılığından Sonra Yaşanan Değişim ve Dönüşümler

Kağıda başlamak, kağıtta belli bir süre geçirmek ister istemez diğer çalışma türlerinde olduğu gibi bireylerin yaşamında birtakım dönüşümler veya değişiklikler yapması ya da en azından buna bir zemin hazırlaması beklenir. Her ne kadar toplayıcıların söyleminden hayatları “kağıda nasıl başladıysa o şekilde devam ettiği” anlamı çıkarılsa da satır araları incelendiğinde gerek kendi hayatlarında gerekse toplayıcılık işinde zamanla gözle görülsün veya görülmesin birtakım dönüşümlerin yaşandığı söylenebilir. ‘Hayatımda bir şey değişmedi ama...’ söylemi bile aslında birtakım şeylerin değiştiğine işaretler. Söz konusu değişimlerin yansımalarına gerek toplayıcılık işinde gerekse doğrudan toplayıcıların hayatlarında rastlamak mümkündür. Buna göre ilk yansıma, göç sonrasında kazanılan enformel kimlikle doğrudan toplayıcılar tarafından iddia edilen daha çok kişinin toplayıcılık yaptığı argümanında ortaya çıkmaktadır.

“Yıllar içinde olan değişim daha çok kişi kağıda çıkmaya başladı. İş yok, işsizlik çok! Bu işte de öyle sermaye, yatırım gerekmediği için daha fazla insan sokakta artık.” (Emre-26)

Türkiye’de katı atık toplayıcılarının sayılarına ilişkin net veri olmayışından önceki bölümlerde bahsedilmiştir. Türkiye gibi enformel toplayıcılığın yaygın olduğu ülkelerde katı atık toplayıcılarının resmi istatistiklerinin tutulduğu Brezilya’dakine benzer bir sistemin olmayışından dolayı toplayıcı sayısı ancak tahmin yürütülerek belirlenebilmektedir.⁸⁴ Ancak yine de toplayıcı sayısının fazlalığını göç rakamları

⁸⁴ Alan çalışmasında geri dönüşüm sisteminin yönetim kademesinde yer alan aktörlerle yapılan görüşmelerde Türkiye’deki katı atık toplayıcılarının sayısının 50.000 olduğu iddia edilmiştir. Bu rakama TÜİK’in veri tabanından toplanan toplam katı atık miktarıyla bir toplayıcının tek seferde toplayabileceği (ortalama 300 – 350 kg) atık miktarının birtakım matematiksel işlemlere tabi tutulmasıyla ulaşıldığı öne sürülmüştür. Söz konusu yöntemin bilimsel olup olmadığı tartışmaya açıktır; hangi değişkenlerin, neye

üzerinden görmek mümkündür. Tablo 7 Ankara'nın seçilmiş yıllar itibariyle aldığı – verdiği göç ile göç hızını ortaya koymaktadır:

Tablo 7. Ankara'nın Aldığı-Verdiği Göç, Net Göç, Net Göç Hızı

	Toplam Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
1975-1980	2.423.789	253.407	203.908	49.499	20,6
1980-1985	2.843.732	257.516	220.885	36.631	13,0
1985-1990	2.825.967	326.301	256.790	69.511	24,9
1995-2000	3.597.662	377.108	286.224	90.884	25,6
2007-2008	4.548.939	156.760	126.198	30.562	6,7
2009-2010	4.771.716	182.845	133.440	49.405	10,4
2015-2016	5.346.518	177.166	159.915	17.251	3,2

Kaynak: TÜİK, 2016.

Tablo 7'den görüldüğü üzere net göç hızı yaklaşık kırk yıllık bir süreçte dalgalanmalar gösterse de yaşa da özellikle bu çalışmanın örnekleminde yer alan toplayıcılar ve ailelerinin göç etmiş olduğu 1985-2000 yılları arasında en yüksek yüzdeye ulaşmıştır. Artan göçle birlikte söz konusu dönemde yaklaşık 700.000 kişinin kaçının toplayıcılık yapmaya başladığının bilinmesi imkansızdır. Bununla beraber toplayıcıların söylemlerinden hareketle ciddi bir kesimin kağıda başladığı söylenebilir. Tablo 7'den görüldüğü üzere 2000'li yıllardan sonra net göç hızı azalma eğilimindedir. Buna rağmen dönüşüm sisteminin dinamik yapısı ve işgücü piyasalarındaki esneklik uygulamaları birlikte düşünüldüğünde hareketli enformel işgücünün kağıtla tanışması mümkün görünmektedir. Toplayıcılığın sermaye gerektirmeyen bir iş olması ve aynı zamanda katı atık piyasasına giriş – çıkışın kolay oluşu bu çalışma biçimini tercih sebebi yapmaktadır. Güncel haliyle bu işin neden tercih sebebi olduğu büyük ölçüde mecburiyete işaret etmektedir:

“... sermaye istemez bu iş, şu iki tekerli çek çekin maliyeti pek bir şey değil, onu bulursan sen de başlarsın hemen toplamaya; ha bulamadın Migros poşeti de olur, ilk başlayanlar öyle başladı hep. Ha ne oldu sonra tutturana aldı yürüdü, beceremeyen bıraktı gitti başka işlerin peşine. Ne değişti

göre kullanıldıkları bilinmediğinden söz konusu rakamın doğruluğunu sınamak şu haliyle zordur. Nitekim alan çalışmasında görüşülen toplayıcıların gerek yakın gerekse yakın çevrelerinden haberdar olması ve örneğin 2016 yılı rakamlarına göre yaklaşık 12.000 kişinin ikamet ettiği Türközü'nde 2.000'e yakın toplayıcının varlığı bu rakamın tahmin edilenin çok altında kaldığını ortaya koymaktadır.

dersen hiçbir şey! Sadece eskiden dört tekerli çek çekler vardı, şimdi teker sayısı ikiye düştü o kadar.” (Mustafa – 28)

Değişimin ikinci yansımasını ekonomik durumlarda ve toplanan atığın niteliğinde görmek mümkündür. Özellikle ekonomik nedenle göç eden toplayıcılar için bu işe başlama nedenlerinden biri olarak gösterilen ‘yetmiyor’ söylemi, toplayıcılığa başladıktan sonra ‘yetmeye başladı’ söylemine dönüşmüştür. Uğur (38), “evi geçindiremediğim için başladım bu işe, tek maaşla zordu, yetmiyordu, şimdi fazladan 300-500 geliyor, o da yetiyor şükür” diyerek söz konusu dönüşümü ortaya koymaktadır. Toplayıcılığı ikinci iş olarak seçenler için geçerli olan bu durum zorunlu göç sonrası toplayıcılık yapanlar ile ekonomik nedenlerle göç sonrası toplayıcılık yapanlar arasında toplayıcılığa bakış konusunda da bir fark yaratmaktadır. D-GDAB’dan gelen toplayıcılar için bu iş ‘zor’, ‘herkesin yapamayacağı’, ‘kirli – pis’ bir iştir; diğer yanda aileyi geçindirme ve ek kazanç sağlamak amaçlı bu işe dahil olan DB’den gelen toplayıcılar için bu iş ‘kolay’ ve ‘temiz’ olarak görülmektedir. Pis ve temiz kelimeleri arasında metafor vardır. D-GDAB’dan gelen toplayıcılar için durum “iş pis ama ekmek parası kazandığım için katlanıyorum” şeklinde meşrulaşmaktadır. Diğer yanda DB’den gelen toplayıcılar içinse “pis olmasına rağmen iyi para getiriyor” hükmündedir. Her iki grubun da ifade ettiği gelir parametresi farklıdır.

“Pistir bu iş başından sonuna kadar ama ne yapacaksın ekmek derdindeyiz.” (Cenk-30)

“... iş çok pis ama parası temizdir.” (Selma-35)

Gelir parametresindeki bu farkın toplanan atık türlerine göre ortaya çıktığı düşünülmektedir. Atıkların getirisinin birbirinden farklı olması kuşkusuz maddi olarak en değerlilerinin toplanmasını, dolayısıyla da haneye girmesi arzulanan fazla gelir için atıklar arasında ‘seçici olmayı’ gerektirmektedir.

“Toplamadan sonra hayatımda bir şey değişmedi; o zamanlar yetmiyordu, şimdi yetiyor çok şükür... gerçek toplayıcı (Kürt toplayıcılar) her şeyi toplar, kağıt karton, plastik, cam; ben sadece pet – plastik toplarım, temizliği oradan.” (Oğuz – 37)

Neden seçici davranıldığı toplanan atıkların satış fiyatları incelendiğinde gereken cevabı bütün açıklığı ile vermektedir. Buna göre Tablo 8’de hurda olarak kabul edilen atıkların alış fiyatları yer almaktadır:

Tablo 8. Hurda Atık Fiyatları

Hurda Türü	Hurda Alış Fiyatı (TL/kg)
Kağıt	0,25
Karton	0,32
Plastik	0,65
Cam	0,10
Pet	1,10
Alüminyum	2,20

Kaynak: 12.08.2016 tarihli hurda fiyatlarından derlenmiştir.⁸⁵

Tablo 8’den görüleceği üzere pet, plastik ve alüminyumun getirisi diğer atıklara göre daha fazladır. İkinci iş olarak toplayıcılık yapanların da doğrudan bu atıklara yönelmesi anlaşılır bir noktadadır. Daha kısa sürede daha çok getiri sağlamak için bu üç atığa yönelmek rasyonel atılmış bir adımdır. Sonuçta toplayıcılıktan elde edilecek geliri maksimize etme düşüncesiyle piyasa analizi yapılmıştır. Buna göre hangi malların, ne kadar fiyattan satıldığı bilgisine ulaşılmış ve söz konusu seçicilik bu analiz ve bilgiler aracılığıyla belirlenmiştir.⁸⁶

4.4.3 Katı Atık Toplayıcılığında Tasarruf ve Mülkiyet Sorunsalı

Örnekleme yer alan toplayıcıların gerek bireysel gerekse haneye giren toplam gelir durumları incelendiğinde bu çalışma biçiminde herhangi bir tasarruf yapmanın zor hatta imkansız olduğu söylenebilir. Ne var ki alan araştırmasından elde edilen veriler farklı biçimlerde tasarrufların sağlandığını ve toplayıcılığa başladıktan sonra insanların hayatlarında hiçbir değişimin olmadığı argümanını da dönüştürmüştür. Bu dönüşüme

⁸⁵ <http://www.hurdafiyatlari.org/Kategoriler> (12.08.2016)

⁸⁶ Örneğin bakır tel ve bakır telin özelliklerine ilişkin alan çalışması sırasında benzer söylemlerle karşılaşılrken, toplama esnasında bakır tellerin dışarıda bırakıldığı gözlenmiştir. Bunun nedeni sorulduğunda bakır telin getirisi yüksek olsa da bakırın ayrımının meşakkatli olduğu yanıtı alınmıştır. Dolayısıyla fiyatla birlikte zaman olarak da bir tercih söz konusudur.

kadar geçen sürede tasarruflara yönelik de gelişmeler yaşanmıştır, bu bölümde tasarruflara yönelik veri durumu açıklanmaya çalışılacaktır.

Göç sonrasında ailesini kente getirmeyen toplayıcılar her ay düzenli olarak aileye para gönderme rutini geliştirmiştir; bu para da genel olarak hane geçimi ve varsa küçük kardeşlerin okul masraflarına harcanmaktadır. Dolayısıyla tasarruftan çok aileye para gönderme isteği olan toplayıcılar kazandıkları paranın kendilerine yetmediğini kast ettiğinde esasen arka planda aileye yardım edebilecek kadar kazanılmadığı vurgusu yapmaktadır. Bu durum aynı zamanda göç tamamlanmış olsa da aile bağları güncelliğini korumaktadır.

“Ben kendi ailemi örnek vereyim; 12 – 13 nüfus için aylık 4000 lira para lazım en az. Bunun mutfak var, faturası var, öğrencilerin okul masrafı var. Benim kazandığım yetmiyor, aileme gönderebilmek için tasarruf yapmak zorundayım.” (Serdar – 29)

Genel olarak şunu söylemek mümkün aylık ortalama gelir ‘açlık sınırı’ ile başa baş denk gelse de masraflar çıktığında ‘yoksulluk sınırının’ epey altında olduğu görülmektedir.

“Bu ülke daha yeni Soma ve Ermenek’i yaşadı hocam, adamlar 1000 lira kazanabilmek için yerin 500 metre altında can verdiler. Diğer yanda bakıyorsun kimi yerin elektrik faturası 750 milyar lira, bu nasıl adalet? Sence yeter mi bu para geçinmek için? Asgari ücret ortada, açlık ve yoksulluk sınırı her gün biraz daha artıyor. Adam çalışacak ama nasıl çalışacak, işte 1000 lira için 300 kişi canından oldu.” (Emre – 26)

Mevcut gelir durumu tasarruf yapmayı da engellemektedir. Örneklemin geneline bakıldığında tasarrufun imkanlar dahilinde olmadığı gözlemlense de tasarruf yapabilenlerin büyük ölçüde sosyal yardım almayanlar arasından çıkması da düşündürücüdür. Bu bulgu da tasarruf yapabilenlerin sosyal yardıma ihtiyaç duymayacak kadar iyi bir gelire sahip olduğu varsayımını güçlendirmektedir. Tasarruf konusu aslında iki farklı seçeneğin sebep ve sonucu olabilmektedir. Buna göre toplayıcıların bir kısmı aile geçimine katkıda bulunmak veya aileye nakdi destek sağlamak amacıyla tasarruf yapmayı zorunluluk olarak görmektedir.

Diğer yanda tasarruf yapmayan toplayıcılar ise tasarruf yapamamalarını aileye yapılan nakdi yardıma bağlamaktadır. Farklı bir anlatımla tasarruf yapılamamasının sebebi elde edilen gelirin kendilerine yetecek kadarı ayrıldıktan sonra memlekete aileye gönderilmesinden kaynaklanmaktadır.

“Biriktirme veya tasarruf şansım yok, aldığımız parayı ya ben ya da eniştem doğrudan babama gönderiyoruz. Aile ekonomisini babam yönetiyor. Bize pek bir şey kalmıyor aslında.” (Utku – 17)

Toplayıcılığın tek geçim kaynağı olduğu durumlarda tasarrufun yapılabilmesi, toplayıcılık işinde geçirilen zamanla doğru orantılıdır. Örneğin bu işte daha uzun yıllar çalışan “kıdem” olarak daha az çalışmış olanlara kıyasla tasarruf yapabilmektedir. On yıldan fazla süredir toplayıcılık yapanlar bir anlamda tasarruf yapmayı zorunluluk olarak kabul etmektedir. Çünkü söz konusu süre önceden de belirtildiği gibi diğer enformel çalışma biçimleri düşünüldüğünde hayli uzun bir süreye tekabül etmektedir. Bununla birlikte ilerleyen bölümlerde de değinileceği üzere hayata tutunma aracı olan toplayıcılık hayatın kendisi haline dönüşmüştür. Tasarruf düşüncesinin altında iki gerekçe yatmaktadır: bunlardan ilki kağıda çıkılmadığı hastalık, askere gitme vs. gibi durumlarda toplayıcının yerine geçebilecek bir ikamesi yoktur; dolayısıyla tasarruf bu gibi durumlarda kötü günler için “yastık altı” olarak kullanılmaktadır. İkinci gerekçe ise ilerleyen yıllarda kendi işlerini kurma olasılığı karşısında söz konusu işi için sermaye yatırımıdır. Gerçekten de her ne kadar toplayıcılık kalıcı gibi gözükse de bir zaman sonra herhangi bir gerekçeden ötürü yol ayrımına gelindiğinde bağımlı çalışma fikrine sıcak bakılmaması ve kendi işinin patronu olma isteğidir. Bu nedenle de toplayıcılıktan artırılacak her bir lira gelecek açısından önemlidir. Zamansız yapılan harcamalar veya hesapta olmayan giderler de bir anlamda ‘sermayeden yemek’ anlamına gelmektedir. Buna sağlık için yapılan harcamalar da dahildir; farklı bir anlatımla sağlık önemlidir, ancak beklenmedik anda gelen sağlık sorunları ve peşi sıra takip eden her türlü sağlık harcaması kayıp olarak algılanabilmektedir.

“Bak mesela ben geçen hastaneye gittim; MR, film, muayene derken 120 lira uçtu gitti.” (Enes – 41)

Örnekleme yer alan toplayıcıların hemen hepsinin kiracı oluşu, genellikle eşlerinin çalışmaması, aileye para gönderme gibi durumlar gelecek için bir birikim düzeyi yakalanmasına engel teşkil etmektedir. Buna rağmen elde ettikleri düşük gelir ölçeğinde toplayıcıların mülk edinebilme potansiyelinin olduğundan söz edilebilir. Her şeyden önce söz konusu gelir düzeyi hemen hiçbir şeye yetmediği için doğal olarak aile bütçesindeki gider kalemleri mevcut düzene ayak uydurmak durumundadır. Toplayıcıların kendi söylemleri bir anlamda elde edilen gelirin ancak günü kurtarmaya yettiğine işaret etmekteyken, aynı anda iki farklı tipolojiye sahip dört toplayıcının gelir düzeyleri konusunda birbirine paralel ifadeleri aslında gelirlerinin söyledikleri kadar düşük olmadığını göstermektedir.

“Kağıttan sonra hayatımızda bir değişiklik olmadı aslında. Para kazandık, elimize para geçti. Gerçi bunu farklı değerlendirenler oldu. Örneğin yine bu semtte kalmak suretiyle ev alanlar oldu, araba alanlar oldu. Ha bunları kredi ile alamazlar, neticede bir teminat göstermeleri lazım, e biz kayıt dışı çalışıyoruz, sigortamız da yok; tasarruf sonucu yatırımlar burada değerlendiriliyor.” (Emre – 26)

“Elimize biraz para geçti, onun dışında değişen bir şey yok.” (Tolga-39)

“Para mara geçmedi elimize, nerde geçti eline para, değişen hiçbir yok! Para eline geçiyor da ne oluyor, harcamaları çıkınca ne kalıyor ki sana?” (Gökhan-38)

“Karton toplasam alıcılar ıslatın derler. Kuru kartonu almazlar, fireyi de düşmezler, belli bir parası var ama ben de karton almıyorum, rüzgardan uçuyor falan. Eşim toplarken kartonun yeri ayrıydı, biz de fazlasını satmazdık. Çok ıslatacaksın, bir kamyonla 3-4 milyar para girer eve, niye bu Vanlılar, Hakkarililer her sene 1 ev alıyor? Karton yüzünden, ben de yapsam belki ben de alırım, bu tek kişinin yapacağı iş değil, kartonda çok para var.” (Selma – 35)

Toplayıcıların gelirlerini artırmak için zaman zaman hileli yollara saptıkları yine kendi ifadeleriyle dile getirilmektedir. Her ne kadar hepsinde hileye yönelik açıklama yapmasalar da Selma’nın dışında Uğur’un “bu işin hilesi de vardır mesela, içinde su bırakırsan çuvalın fazla çeker, poşet de olsa çuval da olsa adam onu tek tek inceleyemez, zaman kaybı olur” söylemi gelirin yükseltilmesi için yan yolların varlığı konusunda bir bulgu olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Selma, bir anlamda işin ‘hilesini’ aktarırken gelirin nasıl birkaç kat artırılabilceğini işaret etmektedir; yine de

bahsettiği gelir düzeyi yakalansa bile tek başına yeterli olmayıp daha başka değişkenlerin gerçekleşmesi ve bunların hayatı pozitif yönde yordaması gerekmektedir.

Diğer yanda tasarruf yapmanın imkansıza yakın olduğu bu çalışma biçiminde nasıl mülk sahibi olunduğuna net bir cevap vermek zor olsa da toplayıcı tipolojisi üzerinden bir çıkarsama yapmak mümkündür. Buna göre, ekonomik nedenlerle göç etmiş toplayıcılar, zorunlu göçe maruz kalmış toplayıcıların aksine daha rahat ve kolay biçimde konut sahibi olabilmıştır. Bunun nedeni göç öncesi memleketlerinde sahip oldukları ‘tarla’, ‘bağ’, ‘bahçe’ gibi mülkiyetlerin elden çıkarılması ile kazanılan paranın kentin lüks semtlerinden biri olmasa bile ‘varoş’, ‘gecekondu’ olarak tabir edilen bölgelerinde ya topraktan ya da hazır ‘kondulara’ yetecek maliyeti sağlamasıdır. Bir anlamda ‘garantici’ yaklaşımla göçün bittiği anda söz konusu alım – satım işleri gerçekleşmiştir. Bu noktada zorunlu göçle gelen toplayıcılar da benzer satış süreçlerini yaşamış olsa da satış maliyeti bakımından ekonomik nedenlerle gelen toplayıcılardan ayrılmaktadır. Farklı bir anlatımla göç hikâyelerinde de bahsedildiği üzere göç öncesi sahip olunan mülkiyetin piyasa fiyatının çok altındaki fiyatlara satılması ancak göçün ulaşım maliyetini karşılamaya yetmiştir.

“Ev kendimin, 1990’da aldık, ilk geldiğimizde, babam sayesinde alabildik mal sahibinden. Babamın biraz tarlası vardı Yozgat’ta, onları sattık burayı aldık.” (Uğur – 38)

Diğer yanda, Emre’nin tasarrufa dair yukarıda yer alan söylemi zorunlu göç mağduru toplayıcıların geneli düşünüldüğünde çelişkili bir durum yaratmaktadır. Kişisel gelir, haneye giren toplam gelir ve tasarruf eğilimleri bir arada düşünüldüğünde yoksulluk sınırına yakın bir düzlemde idame ettirilen hayatların tüketim toplumunun getirileri sayılabilecek ‘akıllı cep telefonu’, ‘internet’ gibi son dönemin popüler ürünlerine kayıtsız kalınmama hali dışarıda bırakıldığında maliyeti yüksek sayılabilecek taşınmazlara sahip olma şansını azaltmaktadır. Gelir – gider – tasarruf sarmalı düşünüldüğünde toplayıcılar kendi hayatları ve yaptıkları işe dair genel olarak çekimser

bir tutum sergilemeleri – çok fazla göz önünde bulunmak istememeleri, yaptıkları iş hakkında konuşmaktan hoşlanmamaları – gerçek kazançlarını saklama konusunda da bir güdülenme yaratmış olabilir, gerek geçmiş tecrübeleri gerekse güncel yaşantıları düşünüldüğünde bu son derece anlaşılabilir bir gerekçedir.

Sonuç olarak tasarruflara ilişkin başarılı olan ve başarılı olmayan iki farklı grubun varlığından söz etmek mümkündür. Buna göre D-GDAB'den göç eden toplayıcıların daha feodal özellikler göstermesi, farklı bir anlatımla kentlerde feodal ilişkilerin yeniden üretilmesi, aile destek mekanizmasıyla birlikte yüksek bir tutunma güdüsü yaratmaktadır. İşbirliği ve eşgüdümüne paralel olarak toplayıcılık işine dair enformasyon paylaşımı, aynı zamanda gelirin aile içinde kalması tutunmayı kolaylaştırmaktadır. Neticede bu grupta kendi emekleriyle mülkiyet oluşumu gözlemlenmiştir. Öte yandan DB'dan göç eden toplayıcıların daha bireysel kalışı ve toplayıcılık işine yükledikleri anlam bakımından D-GDAB'a kıyasla daha pasif kaldıkları söylenebilir. Bu grup içerisinde her ne kadar formel işlerde çalışmanın daha yaygın olduğu gözlenmiş olsa da mülkiyet oluşumunun tam anlamıyla gelişme göstermediği görülmüştür.

4.5 Kendi Kendinin Patronu Olan Toplayıcı

Alan çalışmasından elde edilen veriler uyarınca katı atık toplayıcılığına yönelik söylenebilecek en temel karakteristiğin 'herkesin kendi patronu' olduğudur. Farklı bir anlatımla kendinin patronu olma durumu toplayıcılık işinin en belirgin niteliği ve toplayıcılar açısından ortak olan bir özelliktir. Enformel çalışma biçimi olarak katı atık toplayıcılığını kuşkusuz diğer enformel çalışma biçimlerinden ayıran bu özelliğin ortaya çıkışında etkili olan faktörler vardır. Bu bölümde söz konusu faktörlerin neler olduğu, gelişimleri ve sonuçları incelenmektedir. Çünkü bu faktörlerin makro ölçekte geri dönüşüm sisteminin de işleyişine etki ettiği düşünülmektedir. Konuya açıklık getirmesi

bakımından toplayıcılardan elde edilen verilerin yanında TAT'ların ve yerel yönetimlerin de açıklamalarına yer verilmiştir.

Kendinin patronu olma bir anlamda patronaj ilişkisinin reddi anlamına gelmektedir. Mevcut çalışma koşulları ve işin özellikleri birlikte düşünüldüğünde hiçbir toplayıcı kapitalist üretim tarzının ürünü olan klasik burjuva-proletarya ilişkilerinin yeniden üretilmesini istememektedir. Toplayıcıların bu tarz bir ilişki sistemi içine girmemeyi tercih etmesinin ardında, özellikle zorunlu göçe maruz kalmış toplayıcılar için geçmişte siyasi nedenlerle paternalizmin reddinin olduğu düşünülmektedir. Nitekim, geçmişteki tecrübelerin çalışma hayatı ile özdeşleştirilmesi, bunların yeniden üretilmesinden kaçınma çabasını beraberinde getirmektedir. Görüşmelerde sıklıkla rastlanan '*baskı yok*', '*karişan yok*' söylemleri de açık bir biçimde bu düşüncenin varlığına işaret etmektedir.

“İşin en güzel yanı baskı yok, karişan yok, esnek çalışma, herkes kendinin patronu.” (Cenk – 30)

Netice itibarıyla 'memleket' olarak anlamlandırdıkları yerden kentlileşmeye doğru gelişen bir süreçte ve sonrasındaki adaptasyon döneminde yaşananların yaratmış olduğu psikolojik travma etkisi, başka birinin 'emri' altında çalışmak istenmemesini anlaşılır kılmaktadır. Dahası, kendinin patronu olma meselesi sadece geçmişle bağlantılı olmamakla birlikte toplayıcılar için aynı zamanda çalışma sürelerini ve çalışma biçimini de belirleyen bir olgudur.

“12 – 13 saat çalışırsın, yorucudur, zorlayıcıdır; o nedenle herkes kendinin patronudur. Canın ne zaman isterse o zaman çıkarsın kağıda veya çıkmazsın, bu işin avantajlı, güzel yanı da bu zaten”. (Emre – 26)

Bir patron olarak kendi çalışma sürelerini belirleyen toplayıcılar bir sonraki adımda genel anlamda işin yapılışını da tespit edebilmektedir; diğer bir deyişle çalışma sürelerine yönelik yaratılan esnekliğin boyutu işin nasıl yapıldığı veya yapılması gerektiğine de yansımaktadır. Çalışma sürelerinden bağımsız olarak, çalışma günleri,

atığın toplanacağı bölgenin seçimi, satışın yapılacağı firmanın seçilme şartları tamamen toplayıcının kendi kararına bağlıdır. Grup farkı gözetmeksizin örnekleme yer alan toplayıcıların bu konu üzerinde ortak söylemlere sahip olduğu söylenebilir; bu durumun tek istisnası tatil olarak belirledikleri Pazar gününde sadece birkaç saat dinlenerek kağıda çıkanlar tatilde dahi çalıştıklarından dolayı kendilerine patronluk yapamadıkları için bir anlamda serzenişte bulunmaktadır.

“Boş günlerde de çalıştığımız için dinlenme şansımız pek olmuyor, Pazar günü 2 – 3 saat dinlenip sonra çalışmaya başlıyoruz, o yüzden kendi kendimin patronu olamıyorum.” (Utku – 17)

Kendinin patronu olma bir anlamda ‘taşeron çalışmanın’ da reddi anlamına gelmektedir ki bu durumun önceki bölümlerde katı atık piyasasında toplayıcılar için bir tehlike barındırdığından bahsedilmiştir. Toplayıcı gözüyle çöp işçiliğine bir alternatif çalışma biçimi olarak algılanmaktadır. Taşeron çalışma, ücret ve emir altında çalışmama tercihlerinden ötürü reddedilmektedir. Alan araştırmasında görüşülen Ankara’daki farklı yerel yönetimlerin duruma bakışı ve eş zamanlı olarak toplayıcı gözünden taşeron çalışmanın neden geri çevrildiğini söylemlere şu şekilde yansıtmaktadır:

“Maltepe pazarında 500 tane tezgah vardı ve hepsi ekmeğini oradan kazanıyordu; ne oldu sonra, yıktılar pazarı 5000 kişi aç kaldı... sonra belediye dedi ki gelin bize çalışın, ben alayım sizin atıklarınızı. Senin adına çalışacaksam neden atık toplayım? Gider adam gibi bir işte çalışırım.” (Emre – 26)

“Biz sokak toplayıcılarının sağlık, sosyal durumları ve içerilmelerini çözmek istedik. 18 saat çalışıp 5.000 – 6000 kazanan var. Biz ortak bir şey yürütme derdindeyiz. Hiçbir yerde yok atıkçının adı. Biz AB ne diyorsa ona göre gidiyoruz. Bana ne diyorsa (yasa) onu yapıyoruz. Bana atık getirme, merkezi kur diyor, kuruyorum. Biz bunları düşünüyoruz, gerçekten atıkçıları sisteme katarsak sorunumuz çözülüyor. Pilot bölge var Bahçeli, 12-13 kişilik grup sigortalı taşeron gibi. Ben şimdi desem 1.300 liraya çalış dalga geçme derler çünkü zaten daha fazla kazanıyor. Yönetmelik değişmediği sürece bir adım atılamaz.” (X Belediyesi)

“Sokak toplayıcılarının sisteme entegre projesi var. 89 tane toplayıcı firma ile sözleşme imzaladık. Haklarının gözetilmesi gerektiği, giyimlerinin desteklenmesi, ekipmanların sağlanması sözleşmede yer aldı...bütün arkadaşların katılımı sağlanmadı. Daha fazla kazanacakları düşüncesinden dolayı... sokak toplayıcısı diyorsun kimliği yok.” (Y Belediyesi)

“2013’te firma aracılığı ile entegrasyon projesi geliştirildi. Firmayı, çalışan kişileri sigorta ve topladıkları üzerinden prim sistemi geliştirdik... aracı olan kişileri tercih ettik. Araçlara giydirme yaptık. Farklı problemler çıktı. Sürdüremediler. Neden? Ortak bir hedefte buluşuyor olması lazım... ortak noktada şu aşamada buluşulmuyor.” (Z Belediyesi)

Bu noktada belediyelerin hemfikir olduğu ve ilk dikkati çeken nokta toplayıcıların beyan ettikleri düzeyden daha fazla bir gelire sahip olduğudur. Farklı bir anlatımla belediye tarafından dile getirilen aylık 5.000 – 6.000 TL’lik gelir, önceki bölümlerde değinilen toplayıcıların mevcut gelir durumunun gerçek gelir durumunu yansıtmayabileceğı varsayımını da bir anlamda kanıtlanmış olmaktadır. Aynı zamanda yerel yönetimlerce toplayıcılığın sahip olduğu sosyal riskler üzerine tespitler yapılmış olsa da bu tespitin gerçekten toplayıcılar için mi düşünüldüğü yoksa farklı bir politika arayışı içinde mi olunduğı tartışmaya açıktır. Toplayıcıların taşeron olarak çalışmak istememeleri kendileri açısından haklı nedenlere dayanıyor olmakla birlikte Belediyelere karşı mesafeli tutum takınıldığını söylemek mümkündür. Bu mesafeyi yaratan unsur ve olayları Mustafa (28) aşağıdaki gibi dile getirmektedir:

“2004’te özellikle sonbahar aylarında depolar – 100’den fazlaydı sayıları – 500 milyarlık mal vardı depolarda, herkes malını yükleyip götürüp para yapıyorlardı. Sabah kalkışımızda depoların etrafını polis, asker, zabıta sarmıştı, ekip de değildi, emin ol savaş hazırlığı gibiydi. Bize bir saat süre verdiler, götürün bu malları dediler yoksa yakacağız dediler, herkese haber verildi. Bir saatte ne yapabilirsin ki ben 500 milyarlık maldan bahsediyorum. Her biri bir yere gidecek ayrıştırılmış hepsi. Zaten hazırlıklı gelmişlerdi, gazla bilmem neyle, öyle bir duman altı oldu ki, ardiyeler, kartonlar falan talan edildi. 100 depoyu düşün, kantarlar, el arabaları ezdiler hepsini paramparça ettiler. Belediyenin amacı orayı dağıtmaktı, çok ilginçti yerel seçim dönemiymi, seçimden 1-2 gün önceydi. X Belediye Başkanı popüler biriydi, geldi söz verdi, size kapalı depo yapacağız diye. O halkın arasında namus sözü gibi söz verdi, beraber çalışacağız dedi, sizden oy almaya gelmedim, emin olun beraber güzelce yapacağız bunu dedi. Seçimden 3 gün sonra hem X Belediyesi hem de Y Belediyesi karşımızdaydı. Basın oradaydı, haftalarca orada kaldılar. Bir gazete mesela Hakkârililer Ankara’yı yaktı diye haber yaptı. Bana soracak olursan basında bu kadar yer almasının nedeni bizim Hakkârilili olmamızdı, yoğunluk orada çalışan insanlar içindi. Sonra gövde gösterisi için birkaç araba geldi bize erzak getirdi sözde, işte biz sizi mağdur etmiyoruz gibisinden, ama pek çok insan da almadı onları. Sus payı için geldi bu.” (Mustafa – 28)

Mustafa’nın söyleminden hareketle yüksek meblağların konuşulduğu sektörde toplayıcılık işini büyük ölçüde üstlenen öznelere bu meblağlardan vazgeçip bir kişi/kurum altında istihdam edilmeleri elbette ki beklenilemez bir durumdur. Açlık ve yoksulluk sınırları da göz önünde bulundurulduğunda bu gelir düzeyinde toplayıcıların, kendilerinin patronu olmaya devam edeceği beklenmektedir. Bir anlamda taşeronluğun reddi, olası gelir kaybının da önüne geçmektedir. Ancak buradaki asıl mesele toplayıcıların gelirinin bir amaç değil ‘araç’ olmasından hareketle sektörde dönen rantın büyüklüğüdür. En basit hali ile eğer bir seyyar toplayıcı aylık en az 5.000 TL

kazanabiliyorsa sistemin diğer aktörleri hem pastadan pay almak isteyecek hem de hiyerarşik yapılanma içerisinde bir sömürü düzeni yaratmak isteyecektir. Söz konusu sömürü düzenini yaratmak isteyecek ve sonrasında işi tekelleşmeye götürecek olan kesim de sistemin son halkası olan yetkilendirilmiş kuruluşlar/geri dönüşüm fabrikalarıdır. Farklı bir anlatımla alan araştırması esnasında yapılan görüşmelerle anlaşılmıştır ki Türkiye’de geri dönüşüm yapısı gereği tekelleşmeye müsaittir. Bu çalışmanın kaleme alındığı dönemde katı atık yönetimine dair yeni yönetmeliklerin hazırlanma ve yürürlüğe konma aşaması göz önünde bulundurulduğunda gerek toplayıcılar açısından gerekse sistemin diğer aktörlerince – özellikle atığın büyük çoğunluğunu seyyardan alan TAT’lar için – bir bilinmezlik durumu söz konusudur. İlerleyen bölümlerde iş ilişkilerinde de bahsedileceği üzere seyyar toplayıcılar ile TAT’lar arasındaki ticari ilişki bir anlamda formel sektörün enformel sektörle karşı karşıya gelerek ‘kazan – kazan’ koşulu yarattıkları evredir. Bu nedenle her iki taraf için de atılacak her türlü adım önemlidir.

“Sistem sahipsiz, Türkiye’de geri dönüşüm sahipsiz, sahibi yok. Geri dönüşüm saldım çayıra. TAT’lar belediye ile bir sürü anlaşma yapmış, koydukları kumbara sabaha karşı çalınıyor. Sahibi yok, neden yok biliyor musun, çünkü sistem yok! Sistemi olmayan şeyin sahibi de olmaz. Üst kademe ister kağıt 1 lira olsun, fire ile sizi batırır. Bu sektörde 1 ay geriye gidin, 1 senede zor çıkarsınız. Çünkü görünmez giderleri çok fazla.” (Tolgay – 49 – TAT Sahibi)

Tolgay’ın ifadesi önceki bölümlerde değinilen tekelleşme tehdidine farklı bir bakış açısı getirmektedir. Tekelleşmeyi destekleyen farklı bir söylem de alan araştırmasında görüşülen X Bakanlığı yetkilisinden gelmiştir. Buna göre Bakanlık, geri dönüşümü hane içinde başlatmayı planlayarak toplayıcılık kültürünü fiilen ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Yani Bakanlığa göre toplama kültürünün, toplayıcıların sokaklarda var olma sebebi kaynağında ayrıştırma yapılmadığından ötürü atıkların karışık biçimde torbalanıp atılmasıdır. Oysa Bakanlık geri dönüşümün hanede başlaması gerektiğini ileri süremektedir.

“Bir firma bütün işi yapabilir ama firma da ekonomik olarak sorumluluklarını yerine getirmiyor. Sokaktaki toplayıcılar hırsızlık yapıyor. Firmalar toplamalı. Devletin mücadelesi onların kaldırılması yönünde, biz onları da düşünüyoruz ama onların meslek edinme çabası yok. Kağıtçılar kendi aralarında mafyalaşmış. Tamam toplansınlar, bunun için ekstra istihdam yaratmak gerek. Belediyelerle anlaşılabilir. Asgari ücret kesinlikle istenmiyor. Neden güvence altına alınmak istenmiyorlar? Alışkanlık var, rutine girmek işlerine gelmiyor. Patronluk istenmiyor. Örneğin Gaziantep Melikgazi Belediyesi bütün toplayıcıları kovmuş şehirden kendileri toplayacak belediye olarak. Bu işin çözülmesi için birçok kurumun bir araya gelmesi gerek.” (X Bakanlığı Y Dairesi Şube Müdürü)

Bakanlığın söyleminden hareketle iki konunun irdelenmesi gerekmektedir: ‘hırsızlık’ ve ‘mafyalaşma’ suçlamaları. Bakanlık, haneden çıkarak yerel yönetimin sahip olduğu konteynıra atılan çöpün/atığın artık yerel yönetimin hakimiyet alanına girdiğini, bu sebepten ötürü de çöpün/atığın yerel yönetimin malı yani mülkiyeti olduğunu düşünmektedir. Şu halde hırsızlık söylemi dikkate alınarak çöpün/atığın bir mülkiyet olup olmadığı tartışması ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın kuramsal bölümlerinde çöpün mülkiyet sorunsalı kullanım değeri kavramıyla açıklanmıştır. Dolayısıyla da kullanım değeri ve soyut emekten hareketle Bakanlığın mülkiyet sorunsalına karşı çöp bir metadır ve hammadde olarak kullanım değerine sahiptir. Geri dönüşüm sürecinde girdiği anda da kullanım değeri kazanmıştır.

Diğer taraftan ikinci ifade olan ‘mafyalaşma’ tabiri oldukça ağır bir ithamdır. Mafyalaşmak, mafya işleri ile uğraşma, yasa dışı işlerle uğraşan, zor kullanarak birtakım çıkarlar sağlayan örgüt yapısına dönüşmek anlamında kullanılmaktadır. Her şeyden önce toplayıcılık işi yasa dışı değil yasalarda tanımlanmamış bir çalışma biçimidir. Diğer yanda zor kullanma ile toplayıcılığı bağdaştırmak oldukça talihsiz bir yaklaşımdır. Tam tersine bir zor kullanma unsuru söz konusu ise bunun toplayıcılardan gelmediği, aksine geri dönüşüm sektörü içerisinde yer alan konum olarak daha güçlü aktörlerden toplayıcılara yönelik fiili eylemlerin varlığından söz edilebilir. Alan araştırmasında mafyalaşmaya dair piyasadaki herhangi bir aktörden veri alınmamıştır. Sadece Selma (35) toplayıcılıktan başka işleri kast etmek için “kaçakçılık” tabirini kullanmıştır.

Sonuç olarak Türkiye’de geri dönüşümün esasında ne olduğu ve nasıl yönetilmesi gerektiği bilinmemektedir. Mevzuat gereğince birbirleri ile koordine/iletişim halinde olması gereken Bakanlık ve yerel yönetimler arasında bir kopukluk olduğu açıktır. Yine mevzuat gereği Bakanlığın yaptırımı vardır, ancak Belediyelerin, Bakanlığa göre daha politik bir kimliğe sahip olması denetimi veya yaptırımları zorlaştırmaktadır. Buna paralel olarak Bakanlığın söylemleri geri dönüşüm sistemi içerisindeki rantın büyüklüğünü bir kere daha ortaya çıkarmaktadır ve söz konusu Bakanlıkta görevli yöneticinin söylemden Bakanlığın bu rantı taraf olduğu sonucu çıkarılabilir.

Mülkiyet ve mafyalaşma tartışmaları altında toplayıcılık işi herhangi bir fiziksel beceriden çok sabır gerektiren bir çalışma biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Uzun çalışma süreleri, çöpten ne çıkacağının bilinmemesi ve sürekli tehdit altında çalışma bir anlamda toplayıcılığı riskli konuma sokmaktadır. ‘Güzel paraya’ ulaşmak için de her ne suretle olursa olsun o el çöpün içine girmek durumundadır. Güzel para için hem hızlı olmaya hem de yer sahibi olmaya ihtiyaç vardır. Diğer yandan toplayıcılık işin yapılış şeklinden kaynaklı olarak piyasa takibinin öğrenilmesini sağlamaktadır. Farklı bir ifade ile deneyim ile gözlem ‘iş bilgisini’, ‘iş stratejisini’ ortaya çıkarırken, girişimcilik ruhu, piyasanın yakın takibi ile yaşam pratiklerini harmanlamaktadır.

“Çok ilginçtir kışın pet şişe çıkmaz, çünkü havalar soğuduğu için insanlar su içmez ama yazın sıcaktan tüketim artar. Dolayısıyla pet şişe atığı da daha çok olur... her şey dolar kuruna endeksli.” (Ersan – 25)

“Bu aralar esnaf da iş yapmıyor. Onlar iş yapmadığı için biz de haliyle iş yapamıyoruz. (Gökhan – 38)

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde alandan elde edilen verileri kullanarak katı atık toplayıcılığının dinamikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Önceki bölümlerden anlaşılacağı üzere örneklemin sınıfsal ve etnik özelliklerini işaret etmesi bakımından veriler gündelik yaşam deneyimlerini yansıtan oldukça fazla sayıda ipucu sunmuştur. Bir sonraki bölümde tüm alan çalışmasından elde edilen verilerin katı atık

toplayıcılığının sınıfsal ve etnik özellikleri bakımından ortaya koyduğu tablo yorumlanmaya çalışılacaktır. Yine bu çalışmada katı atı toplayıcılarının sınıfsal konumlarını kuramlaştırma çabası da güdülmemekle birlikte verilerde gömülü kuramsal bilginin alandaki kuramsal birikime katkı sağlayabileceği bu araştırmanın amaçlarından birini oluşturmaktadır. Geniş'in ifadesiyle (2006) 'böylesi bir amaç daha geniş ve kapsamlı bir kuramsal sınıf tartışması ile birlikte tarihsel ve toplumsal konjonktürü dikkate alarak' toplayıcılık faaliyetinin geçirmiş olduğu dönüşümlerin bir arada çözümlenmesi ile mümkün olabilir. Bu çalışmada yapılmak istenen katı atık toplayıcılarının göç süreçleriyle bağlantılı bir biçimde kentsel yaşama uyum sürecinde sınıfsal ve etnik karakteristiklerin yaşanış biçimlerini keşfetmek ve kuramsal tartışmalara katkıda bulunmaktadır.

5. BÖLÜM: SINIFSAK ve ETNİK ÖZELLİKLER AÇISINDAN KATI ATIK TOPLAYICILARI: BOURDIEU'NÜN KURAMSAL YAKLAŞIMI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRME

Davis'e göre (2006) 'küresel kayıt dışı işçi sınıfı', güvencesizlik faktörü ile birlikte dünya üzerinde hızlı bir biçimde büyüyen ve içinde bulunulan yüzyıl itibariyle daha önce gözlemlenmemiş bir toplumsal sınıfın ürünüdür. Güvencesizlik kapsamlı bir genelleme olmakla birlikte toplayıcılığın öne çıkan özellikleri düşünüldüğünde rahatlıkla toplayıcıların küresel kayıt dışı işçi sınıfının bir üyesi olduğu söylenebilir. Güvencesizlik değişkenini 'sosyal güvenlik', 'örgüt üyeliği', 'istihdam biçimi' gibi tek bir kıstasa indirmek yerine bir bütün olarak düşünmek gerekmektedir, ancak her şeyin ötesinde güvencesizliği atlatmanın ilk adımı da örgütlenmeden veya örgütlü bir yapıya üye olmaktan geçmektedir.

Davis'in tanımlamasını yapmış olduğu küresel kayıt dışı işçi sınıfının, farklı bir anlatımla Marx'ın yedek sanayi ordusunun 21.yüzyıl versiyonunun önemli bir kesimini hiçbir ücret almadan çalışan, özellikle Latin Amerika'da 'karşılığı ödenmeyen emekle, çöpleri karıştırarak' ve yasa dışı işlerle yaşamlarını çetin şartlar altında sürdürmeye çalışan enformel ekonominin 'kronik' üyesi seyyar toplayıcılar meydana getirmektedir (Palmer, 2015). Alan çalışmasından elde edilen veriler ışığında toplayıcılık sektörünün bir piyasasının olduğu anlaşılmıştır ve 'alan razı, satan razı' tarzında bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Bu bilgiden hareketle ilerleyen bölümlerde katı atık toplayıcıları özelinde söz konusu geri dönüşüm piyasasında nasıl konumlandıkları, değişimlere nasıl tepki verdikleri, sahip oldukları ve olmadıkları sermayeler ve örgütlenme dinamikleri Bourdieu'nün sosyolojisi temel alınarak açıklanmaya çalışılacaktır. Elde edilen veriler incelendiğinde Bourdieu'nün kuramsal yaklaşımına

“habitus”, “sermaye” ve alan” terminolojileriyle açıklanabilecek bir zemin olduğu gözlenmektedir.

5.1 Habitus ve Katı Atık Toplayıcıları

Habitusun alışkanlık olmasından çok bir anlamda üretme gücüdür. Habitus, Bourdieu için (2015) içinde bulunulan koşulların objektif mantığını yeniden üretme eğilimidir, dolayısıyla da söz konusu eğilimi toplayıcıların çalışma ve yaşam pratiklerinde sıklıkla gözlemlemek mümkündür.

Bourdieu’nün toplumsal sınıflara dair açıklamaları, katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumlarının özelliklerini ortaya koyarken veriler temel alınmıştır. Bu nedenle katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumlarını tartışmak için her şeyden önce Bourdieu’nün kuramları ve onların sosyolojik olarak kullanımından hareket etmek gerekmektedir. Bu sayede hem katı atık toplayıcılarının konumu hem de ana hatlarıyla Türkiye’deki geri dönüşüm sistemine dair çıkarsamalar yapmak mümkün olabilecektir. Bourdieu’nün sınıf kuramının anlatıldığı bölümde sınıf analizinin habitus, sermaye ve alan olmak üzere üç temel öge üzerinde şekillendiğinden bahsedilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumları bu üç ögenin yardımıyla belirlenmeye çalışılacaktır. İlk aşamada katı atık toplayıcılarının habitusları saptanmaya çalışılacak sonrasında farklı sermaye türleri ve kapsamaları değerlendirilecek ve son olarak da alan kavramı tartışılarak bölüm sonlandırılacaktır.

5.1.1 Adil Dünya İnancının Belirlediği Habitus

Bourdieu için habitus (2015), bireylerin yaşamları boyunca sosyalleştikleri süre içerisinde içselleştirdikleri ve benimsedikleri idrak, kabuller, değerlendirme ve eylem şablonlarından meydana gelmektedir. İlk etapta alan çalışmasından elde edilen veriler uyarınca göze çarpan habitus birleşenlerinin ‘adil dünya inancı’ algısında toplandığıdır.

Farklı bir anlatımla toplayıcıların içinde yaşadıkları dünyayı ve hayatı ‘adil dünya inancı’ üzerinden algılamaya çalıştıkları gözlenmiştir. Adil dünya inancına dair söylemler de kendi içinde ‘kabullenme’ ve ‘reddetme’ olarak ikiye ayrılırken bu söylemlerin farklılığı dikkat çekici olduğundan değerlendirilmeye alınmıştır. Örnekleme yer alan 18 toplayıcının 8’i (Cenk, Ümit, Necip, Kerim, Ersan, Uğur, Oğuz ve Mustafa) doğrudan adil dünya inancı üzerine söylemlerde bulunmuş diğer toplayıcılar ise adil dünya inancı üzerine kesin bir görüş dile getirmese de örtük olarak düşüncelerini belirtmiştir. Buna göre 8 toplayıcıdan Necip (23) ve Oğuz (37) dışındaki 6 toplayıcı yaşadıkları dünyanın adil bir dünya olmadığını dile getirmiştir. Önceki bölümlerde de değinildiği üzere ‘devlet baba’ figürünün reddedilmesi paralel biçimde adil dünya inancının da reddedilmesiyle sonuçlanmaktadır, dolayısıyla da zorunlu göçe maruz kalmış toplayıcıların devlet baba figürüyle eş zamanlı olarak içinde yaşamış oldukları dünyayı bir anlamda reddetmeleri rasyoneldir. Örneğin Ümit’in (48) “adil bir dünya değil burası, böyle adalet mi olur! biri orada 37 milyar para alacak benim gibi biri 940 lira. E benim çocuğum da okuyor bana fırsat vermediniz ki ben de okuyayım, ben de başbakan olayım” söylemi kendileri için dünyanın hem gelir dağılımındaki adaletsizliği tecrübe ettikleri hem de eğitim fırsatlarına erişimde eşit davranılmadığı bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde Ersan (25) dünya algısını ilerleyen bölümlerde de aktarılacağı üzere ‘ekonomik sermaye’ üzerinden değerlendirerek bu zamana kadar yaptıkları ve yapamadıkları üzerinden bir çıkarsama getirmektedir.

“... millete bakarken (zenginlere) özellikle, biz ne yaptık da bu hayatta biz böyle olduk!” (Ersan-25)

Ersan, görüşme esnasında bu değerlendirmeyi yaparken park halinde bulunan lüks segment grubuna dahil olan bir arabayı işaret ederek, “bak mesela hayatım boyunca çalışsam şöyle bir arabaya asla binemem” sözüyle konuyu açıklığa kavuşturmuştur. Çalışarak böyle bir araba alamayacağı gerçeği sınıfsal bilincin ortak göstergesidir. Cenk

(30), Ersan ve Ümit'ten farklı olarak adil dünya inancını farklı bir boyutta tanımlamaktadır. Buna göre Cenk yaşadığı dünyanın adil bir düzene sahip olmadığını öne sürerken “keşke anarşizm gelse, devlet yok, sınıflar yok, karışan yok!” sözleriyle meseleyi politik bir noktaya çekmektedir. 1980 sonrası yaşananlar özellikle zorunlu göçe maruz kalmış toplayıcılarda bilinç yaratmıştır. Bu bilinç zamanla politik anlamda bir içselleştirme yarattığı gibi habitusun da bir parçası haline gelmiştir. Devlet babanın reddine paralel olarak sınıfların da yok sayılması bir anlamda toplayıcıların sınıf kimliğine sahip olduğunun ya da en azından sınıf bilincinin tam anlamıyla olmasa da yerleşme aşamasında olduğunun göstergesidir. Bu 3 toplayıcının algısı adil dünya inancı üzerinden ekonomik ve politik gerekçelerle şekillenmektedir. 8 toplayıcı içinden 2 tanesi ise adil dünya inancını ‘din’ eksenini üzerinden yorumlayarak reddediliş halinden bir kabullenme durumu yaratmaktadır.⁸⁷ Örneğin Oğuz (37), “yaşadığım dünya adil değil ama şükrediyoruz işte, Allah olmayana da versin” söylemiyle maddi olarak yaşamış olduğu hayatı adil bulmamakla birlikte yaşam koşullarını dini motiflerle meşrulaştırmaktadır. Oğuz aynı zamanda DB grubunun sınıf bilincini tanımlamaktadır. Bu tanımlamayı yaparken söz konusu durumun kendisi için kavranması birtakım yorumlarla veya benzetmelerle mümkün olabilmektedir. Eşitsiz veya adil olmayan yaşam koşulları da meşrulaştırılırken, dini dinamiklerin veya söylemlerin ifadelere yansıdığı görülmektedir. Bu yansımaların da kabulü ‘şükür’ referansı ile gerçekleşmektedir.⁸⁸ Dini motiflerin şu aşamadaki rolü Durak’ın (2011) Konya’da gerçekleştirmiş olduğu çalışmayla da benzerlik göstermektedir. Buna göre Durak’ın

⁸⁷ Bourdieu’nün özellikle din üzerine yapmış olduğu çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır; buna rağmen Bourdieu’nün çalışmalarında dinin bir metafor olarak kullanıldığı gözlenmektedir. “Bourdieu için din, gerçeklik anlayışının şekillenerek insanlar arası iletişimini şekillendirmekle birlikte toplumsal hiyerarşilere de katkıda bulunmaktadır; din çıkarları somutlaştırırken toplumsal ayrımları da pekiştirmektedir. Yani Bourdieu için din, insanların toplumsal konumlarının olağan olduğu konusunda tahakkümün devam ettirilmesine yönelik sembolik anlam sistemidir” (Gözaydın, 2014:389). Dolayısıyla din faktörü ilerleyen bölümlerde daha detaylı tartışılacağı üzere simgesel şiddetin bir aracı olarak düşünülebilir.

⁸⁸ Oğuz’un görüşme esnasında ezan sesini duyduktan sonra bir süre duraksaması, kendi içinden dua ederek ellerini yüzüne sürmesi teorik olanı bir anlamda pratikle desteklemektedir.

eserinde ağır çalışma koşullarının ve işçilerin içinde bulunduğu eşitsiz durumların meşrulaştırılmasında dini nosyonlar sıkça kullanılırken, eşitsizliklerin kabulünde sabır, kader, tevekkül, sınav ve şükür imajları ön plana çıkmaktadır. Oğuz'dan farklı olarak Necip (23), örneklem içerisinde yaşadığı dünyayı adil bulan 2 toplayıcıdan biridir. Necip adil dünya inancını meşrulaştırırken yaşadığı dünyanın adil bir yer olduğunu kabul ederek bunun kendilerine doğuştan bahşedilmiş bir yaşam tarzı olduğunu düşünmektedir.

“Yaşadığım dünyayı adil buluyorum, bulmayıp da ne yapayım. Bizim kaderimiz böyleymiş, onun (Allah'ın) yazdığını çekiyoruz.” (Necip-23)

Benzer şekilde Selma da (35) toplayıcılık işini meşrulaştırırken sıklıkla dini motiflere gönderme yapmaktadır.

“Çöpten bir tane bulsan (cüzdan) nasibindir dersin, birden fazla bulursan artık o nasiplikten çıkar... ihtiyacı olan varken kandırıyorlar insanları, evde nasibini bekleyenler var.” (Selma-35)

Selma'nın söyleminde kullandığı 'nasiplik' iki farklı duruma işaret etmektedir. Bulunun 'bir' cüzdanın nasipliği 'kısmet' olgusuna tekabül ederken ikinci nasiplik yani çöpten birden fazla cüzdanın bulunması kısmetlikten çıkarak 'helallik – haramlık' fikrinde sabitlenmektedir. Dolayısıyla 'kısmet' ve 'helal – haram' arasında oldukça ince bir çizginin varlığından söz etmek mümkündür. Bunu belirleyen de çöpten çıkan nesnenin niceliğinden çok niteliğidir.

Sonuç olarak, adil dünya inancında iki farklı söylemin (ekonomik gerekçeler ve dini söylemler) baskın olduğu görülmektedir. Ekonomik gerekçelendirmeler zorunlu göçe maruz kalmış toplayıcılar tarafından dile getirilirken dini söylemlerse ekonomik nedenle göç eden toplayıcılar tarafından kullanılmaktadır. Söz konusu farklılık göç hikayeleri bölümünde de anlatıldığı gibi devlet baba figürünü reddeden kesimle devlet baba figürüne karşı nötr olan kesimle paralellik taşımaktadır. Dolayısıyla dünyayı farklı algılama konusunda toplayıcıların ilk etapta farklı habituslarının olduğu söylenebilir.

Farklı bir anlatımla habitusların yaşam koşullarına göre değişiklik göstermesinin somut yansımalarını bu örneklerde görmek mümkündür.

5.1.2 Çalışma Ritüellerinin Belirlediği Habitus

Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere katı atık toplayıcıları ve yaşam pratikleri dışarıdan bakıldığında homojen bir görünüm çiziyor olsa da sosyo-ekonomik göstergeler hemen hemen benzer olmasına rağmen çalışma pratiklerine yönelik heterojen bir yapılanmanın varlığından söz etmek mümkündür. Bu çalışmanın teorik alt yapısı itibarıyla söz konusu farklılığı yine habitusla açıklamak mümkündür. Her şeyden önce Bourdieu için (2015) aynı sosyo-ekonomik statüye sahip ve benzer yaşam koşulları içinde hayatlarını idame ettirmeye çalışan kişiler aynı habitusa sahiptir. Dolayısıyla da araştırmada yer alan toplayıcılar için ‘sınıfsal habitustan’ bahsetme koşulları meydana gelmiş olmaktadır. Yine de Bourdieu için sınıfsal habitus içerisinde, kişilerin çizmiş oldukları yol kendilerine bir konum kazandırsa da, kişilerin her özel habituslarının, ortak habitusların da bir türü addedilmesine sebep olan bir bireysel boyutu da vardır (Jourdain ve Naulin, 2016). Bu bilgilerden hareketle katı atık toplayıcılarının işi öğreniş süreci, işin yapılması, katı atığın alım satım süreci ve boş zaman aktiviteleri olmak üzere dört farklı başlık altında aynı ve bireysel habitusların varlığını incelemek mümkündür.

Katı atık toplayıcılığı yapmak için her şeyden önce bu işin nasıl yapıldığını, nelere dikkat edilmesi gerektiği kısaca bu işin ritüellerini kavramak gerekmektedir. Örnekleme de yer alan toplayıcıların kadın toplayıcılar da dahil olmak üzere hepsi bu işi ya birilerinden ya da beraber toplamaya çıktıkları arkadaş ve/veya akrabadan öğrenmiştir.

“Yeni başlarken bir yeğenim vardı onunla başladım, ona göre gidiyordum. Ankara’yı bilmem etmem, ben esnafım nerden bilirim çamur deryalarının içinde.” (Ümit-48)

“İşi gözlemle öğrendim. İki hafta amca çocuklarıyla dolaştım, öyle öğrendim. Kapıyorsun bir süre sonra, kendin alıp arabayı çıkıyorsun.” (Serdar-29)

“Görümcemden öğrendim ben, o önerdi bana bu işi. Eşim kızdı hatta başta, ben bir kadından örnek gördüm, ben de yaparım dedim.” (Zuhal-44)

Ümit ve Serdar’ın söylemlerinden hareketle ilk olarak bu işin başlangıç evrelerinde bir tür ‘usta – çırak’ ilişkisinden bahsetmek mümkündür. Ne var ki usta – çırak ilişkisi için bu işte yaşça daha büyük olanın daha kıdemli olması veya usta sayılması gibi bir durum söz konusu değildir. Usta – çırak ilişkisini belirleyen temel etmense yanında çıraklık yapılan toplayıcının ne kadar zamandır bu işin içinde olduğudur. İyi bir ustanın yanında çalıştırdığı veya yetiştirdiği çırağına bildiği her şeyi öğretmesi, işinde edindiği tecrübeleri aktarması beklenir. Toplayıcılık faaliyeti her ne kadar bir zanaatkarlık alanı olmasa da belirli raconları ve ritüelleri olan bir faaliyet türüdür. Bu nedenle de öğrenme süreçlerinde usta – çırak ilişkisinden hareketle usta toplayıcının çırak toplayıcıya bu işin inceliklerini aktarması da olmazsa olmazlardandır. Nitekim babadan toplayıcı olan Necip’in (23) “babam derdi mesela bu mal gitmez alma veya şu mal gider alabilirsin diye” söylemi usta – çırak ilişkisinin varlığına işaret eder. Ters durumda Uğur’un (38) “iş kendim öğrendim, toplaya toplaya, yardım edenim, akıl verenim olmadı, biraz zaman aldı tabi, önce piyasayı öğrendim sonra da fiyatları” söylemi usta – çırak ilişkisinin olmadığı durumlarda her ne kadar öğrenme süreci hızlı ve kolay da olsa sıkıntıların zamana yayılarak çözülebildiğini göstermektedir. ‘Gözlem’ ve ‘başka bir toplayıcının yanında toplamaya başlamak’ bu işin temel ve çabuk öğrenme prensibidir.

“Ardiyemiz varken konuşurduk onlarla (Hakkârililer), muhabbetimiz vardı. Daha fazla nasıl yaparız diye onlardan öğrendik hep.” (Selma-35)

Kadın toplayıcılar açısından bakıldığında ise Selma’nın (35) Hakkârililer söylemi önceki bölümlerde olduğu gibi farklı bir grup algısına işaret ederken, Hakkâri grubunun toplayıcılık işinde baskın ve işin geneline hakim olduklarını göstermektedir. Buna ek olarak usta – çırak ilişkisinin yaşanmadığı durumlarda toplayıcılık işi için öğrenme süreçlerinde bir ‘rol modeli’ yaratılmaktadır. Bunu hem Selma’nın hem de üstü kapalı

da olsa Zuhal'ın açıklamalarından yakalamak mümkündür. Kadın toplayıcıların toplayıcılık işine giriş hikayeleri önceki bölümlerde aktarılmıştır, ancak nasıl başladıkları incelendiğinde bu işi erkek toplayıcılardan ziyade sokakta toplayıcılık yapan hemcinslerinden örnek alarak yapmaya başladıkları söylenebilir. Çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu toplayıcılık kültüründe kadınların bu işte baskın olmaları beklenebilir mi veya bu iş kadınlara göre midir sorularının cevabı net olarak olumsuzdur.

“Bu iş kadına göre değil, sokak işi de kadına göre değil; her türlü insan var sokakta. Çok geç saatte çıkamıyorum dışarı, herkes de gece atıyor çöpünü, ben çıkamıyorum o saatte.” (Nadire-46)

“Bence bu iş kadınlara göre değil, çok zor, yapmak istedikten sonra yapar ama tek kişi değil, normalde aile işi, bu civarda toplayanlar aileler, Hakkârililer, Vanlılar, onlar topluluk halinde çalışıyorlar.” (Selma-35)

Nadire'nin söylemi bizi iki farklı sonuca götürmektedir. Toplayıcı gözüyle atık piyasasının anlatıldığı bölümde kadınların önceliği 'anneliğe' vermiş olması ve bundan ötürü de çalışma saatlerinin dar ve sınırlı kalışı Hindistan örneğinde⁸⁹ olduğu gibi bütünüyle sektörü domine eden ya da en azından erkek toplayıcılarla niceliksel eşitliği yakalama konusunda bir kadın toplayıcı profiline ulaşmak yakın gelecekte olası gözükmemektedir. Patriarkal yapının kendini yeniden ürettiği kentsel koşullarda özellikle zorunlu göçe maruz kalan D-GDAB'den gelen toplayıcıların kadınların çalışmasına yönelik eğilimleri önceden belirtilmiştir. Nadire'nin bu profil dışında kalması ve patriarkal ilişkilerin uzağında bir hayat sürmesi söylemi açısından konuya farklı bir boyut kazandırmaktadır. Özellikle kadın cinayetlerinin ciddi biçimde artış gösterdiği son dönemde kadınların özellikle de sokakta çalışan kadınların can güvenliklerinden endişe duymaları haklı bir tepkidir. Güvenlik gerekçesi sadece toplayıcılık yaparak yaşamını kazanan değil bütün çalışan kadınların sorunudur. D-GDAB'den göç etmesine ve patriarkal düzeni yeniden üretme beklentisi olmasına

⁸⁹ Bkz. Sy. 113

rağmen Emre de (26), “kadın bizde çalışmaz, çalışır da evde çalışır, daha yeni Özgecan’ı öldürdüler, can güvenliği yok bir kere, güvenli değil, nasıl çalışacak, nasıl çıkıp toplayacak, nasıl geri dönecek?” sözleriyle her ne kadar patriarkayı yeniden üretme sınırında olsa da çalışan kadınların güvenlik sorununa dikkat çekerek Nadire’nin söylemini desteklemektedir. Son olarak şunu eklemek gerekir ki can güvenliği meselesi yalnızca kadınlar için geçerli olmamakla birlikte alan araştırmasında görüşülen toplayıcılar uzun çalışma sürelerinin gece geç saatlere kadar devam ettiğini ve çalışılan yere göre de türlü tehlikelerle karşılaştıklarını belirtmiştir. Mustafa’nın (28) “sokaklarda gece yarılarında her türlü insan var, hayatını ortaya koyuyorsun ister istemez; Kocatepe’nin orada içkicisi geliyor, esrarkeşi geliyor, sen de tedirgin oluyorsun” ifadesine paralel olarak Tolga’nın (39) “kağıtçıdan zarar gelmez kimseye, biz nelerle karşılaşıyoruz her gün, geçenlerde Sakarya taraflarında bizim bir akrabanın yolunu kesmiş baliciler, bıçak mıçak çekmişler, esnaf araya girmese cinayet çıkacaktı” ifadesi çalışma koşullarının yaratmış olduğu tehlikeleri gözler önüne sermektedir.

Güvenlik ve güvencenin ardından kadınların neden toplayıcılık yapmadıklarının sorusunun yanıtını çalışma sürelerinden bulmak mümkündür. Toplayıcılık işindeki uzun çalışma süreleri ‘annelik’ ve ‘güvence’ gerekçeleriyle birlikte düşünüldüğüne kadınların ‘mesai’ anlamında toplayıcılık yapmaları yönünden engel teşkil etmektedir. Zuhul’in (44) “evin işleri öncelikli ama haftada 1 – 2 gün dahi olsa toplamaya çıkarım” şeklindeki açıklaması çalışma süresi ve ev işleri sarmalında önceliğin zaman kısıtlılığı açısından her daim evde olduğunun göstergesidir. Son olarak şu söylenebilir ki Selma’nın (35) “bu iş kadınlara göre bir iş değil” beyanı göstermektedir ki toplayıcılık işi gerek fiziksel koşullar gerekse yukarıda sayılan gerekçelerden ötürü kadınların devamlı yapabileceği bir iş değildir.

Kadın toplayıcıların ‘aile’ olgusuna temas etmelerinden hareketle son olarak bu bölüme yönelik kısa bir bilgilendirmenin yapılması gerektiği düşünülmüştür. Buna göre aile kavramından bahsedildiğinde ilk aşamada ‘çekirdek aile’ akıllara geliyor olsa da akrabalık bağının güçlü olduğu toplayıcılık işinde toplayıcılığın bireyci olmaktan çok bir aile işine doğru evrildiğini söylemek mümkündür. Örnekleme yer alan toplayıcıların hane halkı büyüklükleri ve hanede çalışan diğer bireylerin çalışma durumları incelendiğinde evrilme sürecinin varlığı anlaşılmaktadır. Örnekleme yer alan 18 toplayıcıdan 8’inin hanesinde kendileri gibi toplayıcılık yapan bireylere rastlanılmıştır. Dolayısıyla da araştırma evreninin boyutları ve özellikleri düşünüldüğünde toplayıcılığın aile işi olarak anılması olasılık dahilindedir. Farklı bir anlatımla geçimlik bir iş olarak algılanan toplayıcılık faaliyeti ailelerin de dahil olmasıyla birlikte kalıcılık kazanmıştır. Toplayıcılığın kalıcılık kazanmasının ardında akrabalık ilişkilerinin payı büyüktür, ancak kadın toplayıcılarda akrabalık bağları yerine genellikle hane halkının sosyo-ekonomik durumları belirleyici olmaktadır.

5.1.3 İşin Özelliklerinin Belirlediği Habitus

Habitusların inceleneceği üçüncü başlık işin yapılışı veya işin özellikleridir. Buna göre ilk aşamada katı atık toplayıcılarının çalışma rutininin aynı çalışma pratikleri içerisinde yerleşmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu rutinler zaman içerisinde çalışma stratejilerinin de geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Örneğin Necip’in (23) “çöp arabaları akşam 9.30-10.00 civarında çöpleri almaya gelir, onları takip eder ona göre bırakırız işi” söylemi çalışma pratikleri içerisinde gözlem sonrası bir çalışma disiplininin yaratıldığının göstergesidir. Göç hikayesi fark etmeksizin hemen bütün toplayıcılar sabahın erken saatlerinde çalışmaya başlayarak günde ortalama 12-13 saatlik bir rutin içine girmektedir. Bu rutin büyük ölçüde benzerliklere sahip olsa da farklılıklar ancak ki atığın ayrıştırılması, depolanması, atığın fabrikalara taşınması

(kamyonet sahipliği anlamında farklılık göstermektedir) sırasında farklılık göstermektedir.

“Saat 4’te kalkıyoruz, akşam 9’da eve giriyorsun. Erken yatıyorsun yine sabah 4’te kalkıyorsun. Ne zaman depo doluyor, o zaman götürüp satıyoruz.” (Utku-17)

“Sabah normalde bölgeden bölgeye değişir. Kızılay’da çalışan arkadaşların kimisi 10’da kimisi 2’de geliyor. Ben Esat’ta çalışırken sabah 10’da gelirdim, gece 1’de evde olurdum”. (Ersan-25)

“Sabah kalkarsın, kahvaltını yapar giyinirsin, sonra gider malı fabrikaya teslim edersin, oradan da gelir kamyonet park eder toplamaya başlarsın.” (Emre-26)

“Sabah kalkınca akşam 5’e kadar evin işleriyle uğraşıyorum, 5’ten sonra çıkıyorum zaten 2 bilemedin 3 saat sürüyor benim toplamam.” (Selma-35)⁹⁰

4 toplayıcının söylemi göstermektedir ki günlük rutinler birbirine büyük ölçüde benzerlik taşıırken temel farklılık mülkiyet ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Mülkiyet durumları göz önünde bulundurulduğunda Utku’nun kamyonetinin olmaması satış sürecinin uzamasına neden olmaktadır; tersine Ersan ve Emre’nin kamyonet sahibi olması topladıkları atığın beklemekten satış sürecine sokulmasıyla sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla depo ve kamyonet sahipliği, toplama sonrasında atığın elden çıkarılma ve gelire dönüşme sürecine etki etmektedir. İki farklı mülkiyet türü de iki farklı ritüelin yerleşmesine ve benzer özellikler taşıyan toplayıcıların da bu ritüellere bağlı kalmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Buna göre depo ve kamyonet sahipliğinin, aynı sınıfsal konumlar içerisinde dikey hareketliliğe neden olduğu söylenebilir. Gelir artışının daha iyi bir sosyo-ekonomik düzey yakalama beklentisi olsa da Tolga’nın (39) önceki bölümlerdeki ifadesinden hareketle çok fazla bir değişimin yaşanmadığı öne sürülebilir. Habitus koşulları bireyler arasında kemikleşerek varlığını sürdürür ve değişime karşı bir direnç gösterebilir. Sosyoekonomik koşullarda değişiklik olmadığı sürece de bireyler sosyalleşme süreçlerinde var olan eğilimlerini korurlar. Dolayısıyla çalışma ritüellerinden hareketle ancak ki toplayıcıların sosyoekonomik durumlarındaki bir

⁹⁰ Kadın toplayıcıların çalışma ritüelleri önceki bölümlerde de detaylı incelendiğinden Selma’nın bu ifadesi yalnızca kadın toplayıcıların genel çalışma koşullarına örnek teşkil etmesi açısından burada yer verilmiştir ve Selma’nın söylemi üzerinden ek bir yorum getirilmeyecektir.

değişiklik var olan eğilimi değiştirme potansiyeline sahip olacaktır. Bunu da kamyonet ve/veya depo sahibi olmayan toplayıcıların ifadelerinden çıkarmak mümkündür. Örneğin Oğuz'un "benim arabam (kamyonet) yok mesela, arabam olsa daha çok toplayım, çıkış saatlerimi de ona göre belirlerim; bir de mesela araba olmayınca daha az topluyorsun daha düşük fiyattan satıyorsun, araba olsa ben fiyatı da yukarı çekerim" beyanı bir kamyonet sahibi olma durumunda yerleşik çalışma düzenini değiştirme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Nitekim Kerim'in (24) "araban olsa (kamyonet) daha çok toplar, daha çok kazanırsın, arabası olan 5 kazanıyorsa olmayan 1 kazanır" söylemi özellikle bir kamyonete sahip olmanın satış ve pazarlık sürecine ne denli etki edeceğinin göstergesidir. Aynı zamanda iş zaman çizelgesinin de yine mülkiyete göre şekillendiği görülmektedir. Enes'in (41) "iş zamanda bir sıkıntı çıkmaz, araba (kamyonet) olduğu için istediğin zaman gidip, istediğin zaman dönersin, arabası olmayan sıkıntı çeker, onlar daha kısa mesafelerde toplar haliyle de daha az toplar" ifadesi zaman – mesafe – mülkiyet üçgenindeki süreci açıklar niteliktedir. Son olarak kamyonet haricinde bir depo sahipliği de çalışma pratiğine yönelik eğilimlerin yerleşmesi veya değişmesine neden olacak bir gelişmedir. Buna göre kamyonet sahipliğine paralel biçimde bir depo sahibi olmanın avantajları daha çok kazanç, günü kazanma biçiminde ortaya çıkarken, depo sahibi olmayan toplayıcıların biriktirmeden günlük satışları kendileri için dezavantaj yaratacaktır. Kamyonetlerdeki söylemlere benzer argümanlara depolar söz konusu olduğunda da rastlanmaktadır. Sonuç itibariyle bir aracın varlığı veya yokluğundan kaynaklı oluşturulan toplayıcılıktaki çalışma eğilimi mülkiyet durumlarındaki dönüşümden etkilenebilmektedir. Örneğin Cenk'in (30) "deposu olmayan günlük satar, deposu olan biriktirir toplu satar, toplu satmak daha avantajlı diğer türlü günden kaybedersin" ifadesi depo sahibi olmanın veya olmamanın yaratacağı eğilime işaret etmektedir.

İşin özellikleri ve işin yapılmasının ardından toplanan katı atığın satış sürecinde yer edinmiş ve kemikleşmiş ortak ve bireysel habituslardan söz etmek mümkündür. Öncelikle örneklemdaki toplayıcıların, topladığı katı atığı nasıl TAT'lara veya aracılara ulaştırdığına bakıldığında 18 toplayıcı içerisinde Ümit dışındaki bütün toplayıcılar bir şekilde atıklarını satabilmektedir. 17 toplayıcının 10 tanesi kamyonet sahibi olduğundan ötürü katı atıkları doğrudan kendileri TAT'lara ulaştırmaktadır.⁹¹ Yine bu 10 toplayıcının 8'i zorunlu nedenlerle göç ederken, 2'si ekonomik nedenlerle göç etmiştir. Katı atıklarını TAT'lara ulaştırabilecek bir araca sahip olmayan diğer 7 toplayıcı atıklarını aracılara/tanıdık depoculara satmaktadır. Bu 7 toplayıcının göç profili incelendiğinde 5'inin ekonomik nedenlerle göç ettiği anlaşılırken, 1'i zorunlu göçe maruz kalmış, yine 1'i hem zorunlu hem de ekonomik nedenlerle göç etmiştir. Şu aşamada zorunlu göçe maruz kalan toplayıcıların mülkiyet anlamında ekonomik nedenlerle göç eden toplayıcılara kıyasla baskın olduğu görülmektedir.

Satış süreci veya TAT'larla kurulan ilişkiler olarak da adlandırılabilir bu aşama üç farklı, ancak birbirini tamamlayan adımda gerçekleşmektedir. Satış sürecinin birinci adımını katı atıkların satılacağı fabrika ve/veya TAT'ların belirlenmesi oluşturmaktadır. Söz konusu tercihin iki belirleyici unsuru vardır; bunlardan birincisi fabrika ve/veya TAT'ın ikamet edilen yere uzaklığı, diğeri ise malın talep fiyatıdır.

“Mamak’ın seçilmesinin iki nedeni var; ilki eve yakın olması, ikincisi de verdikleri fiyatın uygun olması.” (Mustafa-28)

“Malları İskitler’ de satıyoruz, fiyat ve adamına göre seçiyoruz. Fiyat soruyoruz, ona göre veriyoruz malı.” (Necip-23)

İki farklı göç hikayesine sahip Mustafa ve Necip’in ifadelerinden hareketle örneklemden zorunlu göçe maruz kalmış toplayıcıların Türközü semtinde ikamet etmeleri ve Mamak’ın ikamet edilen yere yakın olmasından ötürü katı atıklarını burada yer alan

⁹¹ Suriyeli katı atık toplayıcısı olan Veli, Necip’in yanında çalıştığından ötürü ayrı tutulmakla birlikte Necip’in kamyonet sahibi olması ve beraber toplayıp beraber sattıkları için 10 kişilik gruba dahil edilmiştir.

fabrika ve/veya TAT'lara sattıkları görülmektedir. Benzer şekilde örnekleme yer alan ekonomik nedenlere göç etmiş toplayıcıların İskitler ve İvedik Hurdacılar sitesine yakın oturmaları katı atıkların bu bölgede değerlendirilmesiyle sonuçlanmaktadır. Buna paralel olarak seçilen bölgelerde en iyi fiyatı veren fabrika ve/veya TAT her zaman tercih sebebidir. Bu enformasyon diğer toplayıcılardan geldiği gibi fiyat almak için gidilen TAT ve/veya fabrikalardan edinilmektedir. Mesafe ve fiyat dışında üçüncü bir belirleyici de benzin fiyatlarıdır. İkamet edilen yere daha uzak bölgelerde yüksek fiyattan katı atıkların alındığına dair bilgiye sahip olmalarına rağmen toplayıcılar yine de ikamet ettikleri yerdeki fabrika ve/veya TAT'larla satış sürecini işletmektedir.

“... benzin çok pahalı ülkede, o nedenle mümkün olan en kısa yere gidip malı satmak en iyisi, yoksa baş edemeyiz!” (Tolga-39)

“İskitler tarafında mesela bir yer var, orası biraz daha fazla veriyor ama işte her zaman gidilemiyor oraya, hem uzak hem de benzinden dolayı kurtarmıyor.” (Emre-26)

Tolga'nın beyanı hayatta kalma becerisinden çok 'hayatta kalma bedelini' ortaya koyarken, Emre'nin söylemi iktisadi anlamda bir 'fırsat maliyeti' durumuna işaret etmektedir. Buna göre daha az yakıt harcayarak satış yapılmak istenirken yakıttan kısılması daha yüksek fiyatlı satıştan vazgeçildiği anlamına gelmektedir. Emre'nin “bir yer var orası biraz daha fazla veriyor” beyanı kapalı da olsa fabrikalar arasında rekabetin varlığına işaret etmektedir. Her ne kadar Enes'in (41) “eskiden rekabet vardı fabrikalar arasında, ne kadar kişi getirirsen fabrika sana maldan o kadar pay verirdi, şimdi mal da çok işyeri de çok, toplayıcı da çok o nedenle sıkıntı yok” söylemi bunun tersini işaret etse de Uğur'un (38) satış sürecine ilişkin detaylı ve somut betimlemesi rekabeti yaratanın doğrudan fabrikalar olduğunu ortaya koymaktadır.

“... fabrika ihaleye çıkar adam der ki senin kaç kilo malın var mesela 600 kilo, bunu kaç alırsın der, ben senden bunu 750'den diğeri de 950'den alırım der, biri yükseltir, birisi alçaltır. Aynı ikinci el telefon gibi, bu ihale enformel olur. Bunu yapan fabrikanın kendisidir. Ben fabrikayı mesela sen bana gelir dersin benim elimde şu kadar mal var bunu kaç alırsın, 4 tane fabrikaya gidersin, fiyat rekabeti çıkar, fiyat kırmak içindir bu, en son kim veriyse onda kalır ihale.” (Uğur-38)

Buraya kadar anlatılanlar kamyonet sahibi olan toplayıcıların hikayesidir. Kamyonet sahibi olmayıp genellikle ardiyecilere, depoculara veya hurdacılara satış yapmak durumunda kalan toplayıcılar kamyonet sahibi olanlara kıyasla 1/5'i kadar daha düşük fiyattan topladıkları atıkları satmaktadır. Örneğin Nadire'nin (46) “ben hurdacıya veririm, anlaşırım onunla, başım sıkışırsa borç da isterim her hurdacı da yapmaz bunu, beni tanıdığı ve anlaştığımız için verir” ifadesi kadın toplayıcıların satış için araçlarla anlaşma yaptıklarını aynı zamanda aralarında gelişen güven ilişkisinden dolayı maddi sıkışıklık durumunda borç alınabileceğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Oğuz (37) “bizim komşu var, ona satıyorum ben, hurdacılık yapıyor... ilk başta fiyat için pazarlık yapmışım şimdiyse fiyatı sabitledik, çuval ne gelirse kilosunu 60 kuruştan alıyor” diyerek fiyat konusunda özellikle kamyonet sahibi olan toplayıcılara kıyasla genellikle araçlarla çalışan toplayıcıların pek de pazarlık şansının olmadığını ortaya koymaktadır.

Satışa yönelik ikinci ve üçüncü adımlar eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Buna göre satışın yapılacağı yer seçildikten sonra satışın hangi periyotlarda yapılacağı ve ödemenin nasıl gerçekleşeceği kararlaştırılmaktadır. Önceden de belirtildiği gibi depo ve/veya ardiye sahibi olan toplayıcılar genellikle topladıkları atıkları burada biriktirerek toplu biçimde satmayı tercih etmektedir.

“Satış haftalık olur, depomuz var bizim, biriktiririz orda sonra da götürür satarız.” (Utku-17)

“Ben doğrudan depoya götürüp satıyorum, eve yakın olduğu için tercih ediyorum.” (Kerim-24)

“Aşağı mahallede ardiyeler var 2-3 tane, ben onlara satıyorum; petin plastiğin kilosunu benden 55 kuruşa alıyorlar, onlar da kendi arabalarıyla 1,5 liraya götürüp fabrikaya satıyor. Hurdayı benden 20 kuruşa alıp 50'ye satıyorlar, çok kaybım oluyor, arabam ehliyetim olsa ben doğrudan kendim götürür satarım.” (Selma-35)

Özellikle Kerim ve Selma'nın ifadeleri depo ve kamyonet sahibi olmayan toplayıcıların diğerlerine kıyasla yaşadığı gelir kaybını ortaya koymaktadır. Satış sonrası ödemeyse yine toplayıcının kendi tercihiyle belirlenmektedir farklı bir anlatımla, fabrika ve/veya

TAT'lar bu konuda inisiyatifi toplayıcılara bırakmaktadır. Cenk'in (30) "ödemeyi talep etme şekli sana kalmış, ister günlük ister haftalık ama fabrikanın sana bugün git yarın gel deme şansı yoktur, bir şekilde alırsın parayı" açıklaması ödemenin nasıl olacağına dikkat çekerken aynı zaman iki taraf açısından da bir güven ilişkisinin varlığına işaret etmektedir.

Şu halde en kemikleşmiş habitus koşullarının iş ilişkilerinde gelişmiş ve yerleşmiş olduğu söylenebilir. Önceden de belirtildiği gibi sosyoekonomik çevre koşullarındaki değişkenlik bireylerin eğilimlerinin de değişebileceğini göstermektedir. Şu aşamada toplayıcılar ve fabrikalar/TAT'lar arasında sağlam bir temele sahip olan ilişkinin ortadan kalkması ya da son bulması mevcut eğilimleri de dönüştürecektir. Şu halde mevcut eğilimlerin nasıl dönüşebileceğine dair bazı açıklamalara gereksinim duyulmaktadır.

2016 yılının ilk günlerinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığının firmalar için seyyar toplayıcılardan atık alımını yasaklaması ve sonrasında katı atık yönetimine ilişkin yaşanan kriz bunun habercisi ve göstergesidir. Önceki bölümlerde tartışıldığı üzere katı atık yönetiminde veya en genel haliyle geri dönüşüm sistemi içinde yer alan potansiyel tekelleşme tehdidi dönüşümün ilk örneğidir. Bunun yanı sıra TAT sahipleri Aras (44) ve Tolgay'ın (49) söylemleri olası sert ve hızlı geçişlerde sektör içinde yaşanabilecek olası dönüşümlerin kendilerince olması gerekenin bir anlamda tasviridir:

"Bu işte sistemsizlik var baştan sona, silinip yeniden yazılması lazım. Bakanlık bizden birtakım şartlar isterken başkası başka şehirdeki şeyini kullanıyor, getiriyor pres makinesini kuruyor, kağıdı fabrika satış fiyatından 30 lira aşağısından alıyor. Çünkü adam atıyorum İstanbul'da Konya'da parasını kazanıyor. Geliyor burada tesis açıyor veriyor fiyatı. Bunların önüne geçilmesi lazım, sistematik bir şeyler olması lazım. Nüfusa göre kriterler getirilmesi lazım. Bir sınırlama olması lazım, bu şekilde de yatırım yapmayan firma büyüyemez hale geliyor... Büyüyen firma ile seyyar işin içinde olduğunda yarın bunları görmezden gelmezler. Şimdi firmalar büyüyor, büyürken her şeyi ile büyüyor, şehir ile büyüyor. Şimdi dışarıdan bir tsunami gelse görür mü sokak toplayıcısını, kurar bir tesis 50 milyon değerinde bitti, sabahleyin hayırlı işler, iki de yasa tamam. Bir şey de yapamazsın... Rekabetin bu boyutu kötü. Sen bütün kurallara uyarsın diğer yandan sıradan bir vatandaş gelir bir yer açar, sektöre de zarar verir, kendine de zarar verir. Biz bu işte iyi şeyler elde edeceksek belli kurallar çerçevesinde, mayamıza uygun, bizim ülkemize uygun dönüşüm ve evrim zamanına uygun olmalı." (Aras-44)

“Kısa vadede bir kapatma tehlikesi ile karşı karşıya geleceğimizi sanmıyorum. Toplayıcıların belli bir standarda çekilmesi nasıl olur bilmiyorum, sisteme dahil edilmesi amaçları bu mu bilmiyorum, o zaman kimsenin mağduriyeti olmaz, bunların önüne bazı şartlar koyup kabul edilmemesi halinde kenara koyulması söz konusu olursa hem toplayıcıların hem de bizim gibi firmalar tasfiye olacaklardır. Toplayıcılar bertaraf olursa çok büyük şeydir, bizim sektörde çalışan %80’i işini kaybedecektir.” (Tolgay-49)

5.1.4 Olmayan Boş Zamanın Habitusu

Bu bölümde incelenecek olan son öge boş zaman aktiviteleri üzerinedir. Örnekleme yer alan 10 toplayıcının söyleminde boş zaman aktiviteleri üzerinde dile getirdikleri ifadelerinde gerek ortak gerekse bireysel olarak habitusların geliştiği ve bu habitusların büyük ölçüde sürdürüldüğü, sürdürülmeye de devam edeceği anlaşılmaktadır. Örnekleme yer alan 8 toplayıcı ise doğrudan boş zaman aktivelerine dair bir görüş bildirmemiş olmasına rağmen gerek sosyo-ekonomik durumları, gerek göç hikayeleri ve gerekse diğer 10 toplayıcıların görüşleri dikkate alındığında benzer eğilimlerde olduğu, hatta onlarla aynı eylem içerisinde olacakları düşünülmektedir. Örneğin Oğuz (37) boş zamana dair bir söylem geliştirmemiş olsa da Uğurla (38) yakın olmaları, komşu olmaları en önemlisi de sosyo-ekonomik düzenlerinin aynı olması Oğuz’un da Uğur’un “boş zamanlarda evdeyim, çocuklarlayım, onlarla geçiriyorum vaktimi” söylemine benzer bir açıklamayı dile getireceği beklenmektedir.

Göç hikayesi fark etmeksizin evli olan 5 toplayıcının Necip (23) dışındakiler boş zamanlarını ailelerine ve çocuklarına ayırmaktadır. Necip evli ve çocuklu olmasına rağmen eşi ve çocuğunun memleketinde ailesinin yanında olması kendisini boş zamanlarda farklı uğraşılara yöneltmektedir.

“Bir pazarımız var dinlenebileceğimiz, o gün de genellikle çoluk çocukla beraber oluyoruz, pikniğe falan gidiyoruz. Çok sıkılırsam evde kahveye gidiyorum, oradakiler de zaten bizden, ülkeyi kurtarırsanız genelde.” (Mustafa-28)

“... devamlı olmasa da çocuklarlayız hep, Kuşulu’ya gideriz arada, istedikleri film olursa sinemaya gideriz.” (Selma-35)

İki farklı göç hikayesi olsa da çocuklar söz konusu olduğu zaman toplayıcılar bütün ilgi ve alakalarını çocuklardan yana kullanmaktadır. Önceden de belirtildiği gibi çocuk

sahibi olan toplayıcıların hepsi ileride çocuklarının eğitim hayatlarına devam etmelerini, kendileri gibi toplayıcılıkla uğraşmamalarını temenni etmektedir.

Evli ve çocuklu olan toplayıcılar haricindeki toplayıcılar, yani bekar toplayıcılar arasında farklı göç hikayelerinin farklı koşullar yarattığı gözlenmektedir. Devlet baba figürünün işlendiği bölümde de anlatıldığı üzere devlete yönelik eleştirinin geldiği kesim olan zorunlu göçe maruz kalan toplayıcılar yine boş zamanlarında da politik konularla meşgul olmaktadır. Politikaya olan ilginin yalnızca kentlileşme sürecine özgü bir durum olmadığı, bir anlamda aileden kalan veya aktarılan bir eğilim olduğu gözlenmektedir. Örneğin Ersan'ın (25) "... kendimi bildim bileli hep politik bir ortamın içinde oldum, memlekette zaten durumlar malumdu ve ailede kalabalık olduğundan hemen her gün evde politik konular tartışılırdı, böyle bir ortamda büyüdük ve şimdi biz de bu işin içindeyiz" ifadesi habitusu meydana getiren eğilimlerin aktarılabilir eğilimler olduğunun da kanıtıdır. Buna göre örneğin aileden elde edilmiş eğilimler başka bağlamlara aktarılabilir ve bu homojen hayat tarzlarının ortaya çıkması demektir (Jourdain ve Naulin, 2016:43). Söz konusu homojen hayat tarzını Kerim (24) ve Cenk'in (30) benzer söylemlerinden de yakalamak mümkündür:

"Boş zamanlarda mitinglere gideriz genelde, ben bir de sık okurum politik kitaplar okurum." (Kerim-24)

"Boş zamanlar genelde dinlenmeyle geçer, çocuğu olan çocuğuna vakit ayırır, bizim gibi bekar olanlar kahveye gider, kapitalizm üzerine kafa yorar." (Cenk-30)

Görüldüğü üzere politika, zorunlu göçe maruz kalan toplayıcılar için belki de toplayıcılık faaliyetinden sonra en ciddi iştir. Örneğin Cenk'e görüşmenin yapıldığı sırada Cenk'in kamyonetinin içinde yer alan iki kitap dikkat çekici bulunmuştur. Bunlardan ilki 2015 yılının ilk aylarında çok satanlar listesinin üst sıralarında yer alan Can Dündar'ın yazmış olduğu "Abim Deniz"⁹² isimli kitap diğer ise Murathan

⁹² Can Dündar, 2014, **Abim Deniz**, Can Yayınları.

Mungan'ın yazmış olduğu “Aşkın Cep Defteri”⁹³ isimli kitaptır. Bu tarz bir politik tutum içinde olmaları kendi aralarında bir sınıf bilincinin gelişmeye başladığının göstergesi olmakla birlikte ilerleyen bölümlerde de tartışılacağı üzere örgütlenme deneyimleri üzerinde de belirleyicidir. Örneklemedeki ekonomik nedenlerle göç eden toplayıcıların ise politik konulardan uzak durduğu gözlemlenmiştir. Sonuçta D-GDAB grubunun daha politize olduğu söylenebilir. Yine devlet baba figürünün anlatıldığı bölümde de değinildiği gibi ekonomik nedenlerle göç etmiş toplayıcılar tarafından devlet eleştirisinin yapılmamış olması bu eğilimin devlet ve politika temelli konulara da yansıdığını göstermektedir. DB grubu için politik konuların tartışılmaması politikayı “dokunulmaz alan” olarak tanımlamış olabilecekleri varsayımını doğurmuştur. Bunu da özellikle son yıllardaki toplumun kutuplaşması, dini inanç, yaşam pratikleri, yabancıyla konuşmama ve tutuculukla ilgisi olduğu düşünülmektedir. Örneğin Cenk, Kerim gibi politikayla yakından ilgili toplayıcıların aksine Necip, Uğur, Oğuz gibi toplayıcıların bu konulardan uzak durması veya konuşmamayı tercih etmesi ilginç bulunmuştur. Buna paralel olarak toplumda en çok konuşulan konulardan ikisi ‘politika’ ve ‘futbolun’ iki grup arasında dağıldığını görmek de ilginç bir deneyim olmuştur. Necip’in (23) “... mangal yaparız boş zamanlarda, top oynarız, halı sahaya gideriz genelde” ifadesi iki grubun farklı tercihleri yansıtması bakımından dikkate değerdir.

5.2 Katı Atık Toplayıcılarının Sermayeleri

Bourdieu'nün sosyolojisinde toplumsal yaşamın işleyişinde herkes bir aktördür veya oyuncudur; Bourdieu bu durumu ilerleyen bölümlerde anlatılacağı üzere ‘oyun metaforu’ ile açıklamaktadır. Oyun sırasında her oyuncun elinde olan ve karşısındaki oyuncuya göre kullanmak üzere sakladığı kozlar, yani sermayeler vardır. Bourdieu, toplumsal hayatta bireylerin birbirlerine göre konumlarının ortaya çıkışını sahip

⁹³ Murathan Mungan, 2012, *Aşkın Cep Defteri*, Metis Yayınları.

oldukları sermayeler aracılığıyla açıklayarak 4 farklı sermaye türü geliştirmektedir. Bu sermaye türleri 1.Bölümde tanımlandığı ve açıklandığı için burada sadece farklı sermaye türlerinin toplayıcılarla ilişkisi detaylandırılmaya çalışılacaktır.

İlk aşamada ‘ekonomik sermaye’ sınıf analizinde Marx ve Bourdieu arasındaki farkın ortaya çıktığı sermaye türüdür. Buna göre Marx (2002), sermayenin toplumsal bir ilişki olduğunu ve temel belirleyicinin mülkiyet ilişkileri olduğunu ileri sürmektedir, yani sermaye sınıfının sınırlarını kesin ve net bir biçimde üretim araçlarına sahiplik noktasında çizmektedir. Bourdieu, Marx’ın bu fikrine saygı duyarak çağdaş toplumlarda sermayenin güç gerektiren, bir tür zenginlik biçimi olduğunu düşünmektedir (Bourdieu, 2015); başka bir deyişle, sınıfları açıklamanın yalnızca ekonomik sermayeyle mümkün olmayacağı ve diğer sermaye türleriyle de aralarındaki ilişkinin incelenmesi gerektiğini öne sürülmektedir. Bu çalışma itibariyle de katı atık toplayıcılarının üretim araçlarından çok, mal – mülk – gelir durumlarının ön plana çıkması Bourdieu’nün kuramı üzerinden hareket etmenin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Önceden de belirtildiği gibi bu bölümde sadece çalışmanın özü itibariyle katı atık toplayıcılarının sermaye durumları aktarılmaya çalışılacak, oyun metaforunun kurulacağı ilerleyen bölümlerde ise geri dönüşümdeki diğer aktörlerin sahip olduğu sermayeler ve birbirlerine karşı olan konumları ele alınmaya çalışılacaktır. Son olarak katı atık toplayıcılarının sermayeleri aktarılırken Callinicos’un (2015:431-432) “farklı sermaye türleri karşılıklı olarak birbirine dönüşebilir; örneğin burjuvazi ekonomik sermayenin yeniden eğitim sermayesine dönüşümünü üstüne alarak çocuklarının akademik nitelikler kazanmasına yatırım yapar, böylece onların ücret ya da öteki kazanılmış gelir türlerinden alarak kar payına ulaşabilmesini sağlar” ifadesi her daim hatırlanmalıdır. Farklı bir anlatımla toplumsal sınıflar ve bireyler az ya da çok her

türden sermayeye sahiptir, dolayısıyla da ne kadar farklı sermaye türü varsa o kadar çok eşitsizlik türü ortaya çıkmaktadır (Jourdain ve Naulin, 2016).

5.2.1 Katı Atık Toplayıcılarının Ekonomik Sermayeleri

Bireyin sahip olduğu maddi mal varlığı ve gelir olarak tanımlanan ekonomik sermaye, özü gereği diğer sermaye türlerine erişimi kolaylaştırmaktadır. Katı atık toplayıcılarının sahip oldukları ekonomik sermaye önceki bölümlerde Tablo 6’da ‘gelir durumu’, ‘toplam gelir’ ve ‘mülkiyet durumu’ başlıkları altında detaylı biçimde aktarılmıştır. Buna göre tablolardan hareketle bireysel anlamda katı atık toplayıcılarının gelirleri 300 TL ile 1500 TL arasında değişmektedir. Haneye giren toplam gelir bazında ise yaklaşık 500 TL ile 4800 TL arasında farklılaşmaktadır. Bireysel gelirden en yüksek gelir, en düşük gelirin 5 katına tekabül ederken, haneye giren toplam gelirden bu oran yaklaşık olarak 10 kata çıkmaktadır. Mülkiyet durumları incelendiğinde ise Uğur (38) haricindeki 17 toplayıcının kirada oturduğu, bunlardan 3’ünün (Emre, Ersan ve Cenk) kirada oturmasına rağmen arsa sahibi oldukları, 8’inin de (Tolga, Enes, Gökhan, Emre, Ersan, Necip, Mustafa ve Cenk) kamyonet sahibi olduğu veya kamyonete ortak olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Konut ve araç haricinde bütün toplayıcıların evinde belirli dayanıklı tüketim mallarının varlığı tespit edilmiş, yine büyük çoğunluğunu çocuk sahibi olanlar meydana getirirse de çoğunun evinde bilgisayar, internet ve akıllı telefonun kullanıldığı belirlenmiştir. Dolayısıyla bütün bu özellikler tüketim toplumunun gereksinim tipolojisine uygun algıların varlığına işarettir.

Ekonomik sermayeye giriş sayılabilecek bu durumda Boratav’ın (2005:110) çalışmasında yer alan Türkiye’deki işçi grupları ve işçi ailelerinin konut edinme tarzı temel alınarak iki farklı çıkarsama yapmak mümkündür. Boratav’ın çalışmasıyla bu çalışmanın örnekleminde yer alan öznelerin sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik özellikleri işçi sınıfı kültürüyle benzerlik taşımasından ötürü Boratav’ın edindiği

izlenimlerle örtüşmektedir. Buna göre ‘gecekondu’ tipi yaşam tarzının toplayıcılar arasında yaygın biçimde görülmesi, tıpkı işçi sınıfında olduğu gibi toplayıcıları kentteki alt ve orta gelir grubuna dahil olan kesimlere yaklaştırdığı gibi onlarla birlikte yaşama ortamı yaratmıştır. Bu ortam Boratav’ın da belirttiği gibi (2005:111) bir sınıfsal yaklaşımdan çok gelir ve kentleşme ekseninde meydana gelen kültürel bir ögedir. İkinci çıkarım ‘dayanıklı tüketim malları’ üzerinedir.⁹⁴ Günümüzde tüketim toplumu olarak tanımlanan yaşam biçiminde birtakım ögelere ulaşmak eski zorluğunu yitirdiği gibi spesifik bir mala sahip olma da önemini yitirmiştir. Dayanıklı tüketim malları da bu kategori içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla dayanıklı tüketim malına sahip olmanın yaygın olması sınıflar arasında, yaşam düzeylerinde bir tekdüzelik yaratılmaktadır (Boratav, 2005). Katı atık toplayıcılarının özelinde bu durum Boratav’ın çıkarsamasını olumlar niteliktedir. ‘Artık herkeste var’ söylemi ve toplayıcıların dayanıklı tüketim mallarına ulaşabilme yetisi bunu kanıtlamaktadır. Alan araştırması sırasında ikamet ettiği evde görüşülen Ersan’ın (25), evin salonu ve mutfağında yer alan beyaz eşyaları (LCD Televizyon, DVD oynatıcı, uydu alıcı, çamaşır makinesi, buzdolabı, su sebili) işaret ederek “bunların hepsini çöpten bulduk” ifadesi ilginç bir örnek olmakla birlikte üst sınıfların içinde bulunduğu aşırı tüketim davranışını göstermesi ve toplayıcıların da eleştirisi anlamında ironiktir.

Gelir ve mülkiyet ilişkileri üzerinden son olarak söylenebilecek durum toplayıcıların uyum stratejileri üzerindedir. Burada yine Boratav’ın (2005) çalışmasından hareketle toplayıcıların kişisel gelir durumları incelendiğinde asgari ücretle başa baş bir noktada

⁹⁴ Dayanıklı tüketim malları konusunda Boratav’ın (2005:111) ‘tekdüzelik etkeni’ önemli bir yer tutarken Boratav’ın açıklamış olduğu bu etkene sağdık kalınacaktır. Buna göre, çeşitli dayanıklı tüketim mallarının işçi sınıfının hayatının niteliği üzerindeki etkileri 19.yüzyılda gözlenmeyen bir olgudur. Dayanıklı tüketim malları 19.yüzyılın tüketim kalıpları ile karşılaştırılırsa belli bir eşik aşıldıktan sonra önemli ölçüde standartlaşır. Malların kalite farklarından doğan standardı farklılaşması, mala sahip olma ile olmamanın arasındaki farklılaşmanın yanında önemsiz kalmaktadır. Dayanıklı tüketim mallarının yaygınlaşması, sınıflar arası hayat tarzları ve düzeyleri arasında tekdüzelik etkeni şeklinde rol oynamaktadır. Dolayısıyla ‘artık herkeste var’ söylemi ve toplayıcıların dayanıklı tüketim malları bir arada düşünüldüğünde söz konusu standartlaşmanın sağlandığı söylenebilir.

olduğu görülmektedir. Normal şartlar altında oldukça düşük sayılabilecek gelir düzeyi üzerinden toplayıcıların belirli bir yaşam standardını tutturmak adına birtakım stratejiler geliştirmesi beklenir. Boratav (2005), bu stratejileri ikinci işte çalışma, gençlerin eğitimden uzaklaşarak oldukça kötü koşullarda kaçak çalışması, kadınların ev hizmetlerinde çalışmaya başlaması şeklinde sıralarken, bu stratejilerin var olan reel ücret koşullarını yükseltme amacı taşıdığını öne sürmektedir. Bu çalışmanın örneklemini ele alındığında görüşmeler esnasında gelir düzeylerine dair elde edilen veriler özellikle hane halkının kalabalık olduğu aileler için yeterli olmadığı ve ikinci bir iş ya da ekstra gelire ihtiyaç duyulduğu algısının gelişmesine neden olmuştur. Ne var ki örneklem içinden sadece 4 toplayıcının (Oğuz, Uğur, Nadire ve Zuhal) ikinci bir iş yaptığı bilgisine ulaşılmıştır. Önceki bölümlerde aktarıldığı gibi gerçek kazancın saklanma eğilimi farklı stratejilerin geliştirilmesini de önlemektedir. İkinci işe başlayanların ekonomik nedenlerle göç eden toplayıcılar grubunda olması da ilginçtir.

“Toplayıcılık... para yetmiyor, ne yapacaksın, mecbur kaldım, aileyi geçindirmek için tek sebebi bu, başka sebebi yok.” (Oğuz-37)

Sermaye türlerinin sınıf içerisinde aktarılması veya saklanması her sermaye türü için aynı değildir; maddi bir tür olan ekonomik sermaye de kuşaklar arasında miras yoluyla aktarılmaktadır. Örnekleme yer alan toplayıcıların ekonomik sermayeleri incelendiğinde aileden aktarılabilecek veya aktarılan bir maddi durumun varlığından söz etmek zordur. Bu duruma örnek gösterilebilecek tek olasılık, halihazırda yaptığı toplayıcılık işini babasından veya bir akrabasından öğrenerek onların bu işi bırakmasından sonra kendilerine kalmış olan kamyonetlerdir. Yapılan iş bir anlamda babadan veya atadan kalan mirastır. Emre (26), Necip (23), Ersan (25), Mustafa (28) ve Cenk (30) hem babadan toplayıcıdır hem de kamyonet sahibidir, dolayısıyla örneklem içerisinde ekonomik sermayenin aktarımına gösterilebilecek tek örnektir.

5.2.2 Katı Atık Toplayıcılarının Kültürel Sermayeleri

Kültürel sermayenin üç farklı biçimde var olabileceğini düşünen Bourdieu ilk aşamada habitusları kuran unsurlar olarak ‘yetenek’, ‘bilgi’ ve ‘becerileri’ işaret ederek kültürel sermayenin ‘benimsenmiş halde’ olabileceğini öne sürmektedir. İkinci aşamada kültürel sermaye ‘kitap’, ‘resim’ gibi ‘nesneleşmiş biçimde’ yani kültürel mallar biçiminde meydana gelir. Üçüncü ve son durumda kültürel sermaye, eğitim öğretim yoluyla elde edilen unvanlar biçiminde yani ‘kurumsallaştırılmış halde’ ortaya çıkabilmektedir.

Bourdieu geliştirmiş olduğu üç farklı kültürel sermaye biçimi bu çalışmanın örneklemini dikkate alınarak ayrı ayrı açıklanmaya çalışılacaktır. İlk adımda benimsenmiş haldeki kültürel sermaye kavramını açmak gerekmektedir. Homojen bir yapıya sahip olmayan katı atık toplayıcıları bilgi, beceri ve yetenek konusunda birbirlerinden farklılık göstermektedir, ancak her şeyden önce şunu söylemek gerekir ki atık toplama işinin yapılaş şekli itibarıyla genel kanı hiçbir bilgi, beceri, yetenek gerektirmediğidir. Yine de önceki bölümde habitusların geliştirilme sürecinde bu işin öğrenilmesinin bir nevi usta – çırak ilişkisiyle başladığından söz edilmiştir. Dolayısıyla da bir öğrenme sürecinin varlığından ve öğrenme sonrasında belirli bir bilgi düzeyine ulaşıldığından söz edilebilir. Nitekim burada özellikle toplayıcılar tarafından vurgulanan nokta bu işin yapılaş şekli için veya bu işe başlamanın ön koşulu olarak herhangi bir bilgi ve beceriye gereksinim duyulmadığıdır. Dolayısıyla da benimsenmiş sermayeyi salt bu işle ilgili değil toplayıcıların çalışma dışındaki özelliklerinde aramak gerektiği düşünülmektedir.

“Bu işte bilgi, beceri, uzmanlık gerekmez. Bu çek çeklerin maliyeti 100 bilemedin 120 lira. Bunu aldın mıydı çıkarsın kağıda.” (Emre-26)

“Bu işte beceriye gerek yok ama hilesi vardır mesela. Su bırakırsın çuvalın içinde fazla çeker. Poşet de olsa çuval da olsa adam onu tek tek inceleyemez, zaman kaybı olur.” (Uğur-38)

“Sabır gerek bu işi için her şeyden önce... gerçekten herkes bu işi yapamaz.” (Serdar-29)

“Beceriye ihtiyaç yok bu işte, araban olacak, hızlı olacaksın, yerin olacak.” (Kerim-24)

Farklı sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik özelliklere sahip olsalar da 4 toplayıcının söyleminden çıkan ortak sonuç bu işi yapmak için herhangi özel yeteneğe gerek olmadığıdır. Ancak burada katı atık toplayıcılarının yetenek konusunda algısı “ustalık” düzeyinde yetenek ve beceri anlamı taşımaktadır. Oysa katı atık toplayıcılığında da işin yapılmasında yol ve yöntemlere ilişkin enformasyon gelir elde Uğur’un ‘hile’ söylemi işin yapılmasına veya iş sürecine ilişkin gözlemlerden veya deneyimlerden kaynaklı bir bilginin varlığına işaretler. Kerim ise bir anlamda bu işin nasıl yapılması gerektiğini tarif ederek ekonomik sermaye ve kültürel sermayeyi bir araya getirerek Bourdieu’nün en başta söylenen sınıf analizinde sadece ekonomik sermayenin yeterli olmadığı tezini doğrulamaktadır. Bu elbette ki kesin yargı değildir, diğer sermaye türlerinin de tepkimeye girmesi gerekmektedir. Kerim’in söylemi bir anlamda ‘ilk adım’ sayılabilir. O halde kültürel sermayenin benimsenmiş biçimini katı atık toplayıcılarının bireysel karakterlerinde, yaşam tarzlarında aramanın uygun olacağı düşünülmektedir.

Benimsenmiş haldeki kültürel sermayenin varlığı ilk aşamada örnekleme yer alan toplayıcıların toplayıcılıktan önceki iş deneyimlerinden yola çıkılarak belirlenebilir. Buna göre örnekleme yer alan 18 toplayıcıdan 8 tanesi toplayıcılıktan önce taşeron işçilik, kayıt dışı çalışma, kendi hesabına çalışma ve ücretli çalışma kategorilerinde çalışmış ve belirli düzeyde bilgi-beceri edinmiştir. Örneğin Serdar (29) toplayıcılığa başlamadan önce terzi çıracı olarak sonra da bir akvaryumcuda tezgahtar olarak çalışmıştır. Benzer şekilde Necip (23) bir ayakkabı fabrikasında başladığı çalışma hayatını halen babadan kalma olarak gördüğü toplayıcılıkta sürdürmektedir. Gökhan (38) memleketindeki bir KYK yurdunda taşeron işçi olarak çalışırken sağlık sorunları nedeniyle işi bırakmış ve tedavi süresi boyunca Ankara’da geçimini toplayıcılık yaparak sağlamaktadır.

“Bilgi bilgi beceri falan yok bu işte, herkes mecbur ondan yapıyor. Bak ben geldim Ankara’ya 3 ay oldu. Bundan öncesinde KYK’da temizlik görevlisiydim, 13 yıllık kıdemim var. İşte çalışırken kullandığım kimyasallardan akciğerlerim hastalık kaptı ama daha teşhis konulamadı, haftada iki

gün Numune Hastanesine gidiyorum, doktorlar en az 1 yıl buradasın tedavin için diyor. Hastalık kapınca tabi KYK direk işime son verdi, ne tazminat alabildim, ne de başka bir şey, zaten orda kullanılan kimyasallar da merdiven altı üretim. “ (Gökhan-38)

Gökhan’ın söyleminden hem önceden yaptığı işe hem de şimdiki işine yönelik bir bilinç sahibi olduğu söylenebilir. Bireyin sınıf bilinci olmasa bile yaşantısına dair belirli bilinç düzeyinde olması kültürel sermayesini artıran bir eylemdir. Neticede Gökhan’ın hastalığının hangi koşullarda ve nelere bağlı olarak ortaya çıktığının farkında olması, aynı zamanda hukuki süreçlerden de haberdar olması belirli bir bilinç düzeyinde olduğunu göstermektedir. Son olarak Uğur (38) toplayıcılık işine girmeden önce doğalgaz kombisi üreten bir firmanın teknik servisinde çalışmış, bu işte edindiği deneyimle eş zamanlı olarak sıhhi tesisatçılık yapmış ve eskisi gibi sık olmasa da çevresinden talep geldiğinde bu işi yapabilmektedir. Uğur’un durumu şu aşamada akıllara bu kadar el becerisi olmasına rağmen neden toplayıcılık yaptığı sorusunu getirmektedir. Her şeyden önce toplayıcılığı ek iş olarak yapma bilindiği üzere ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır, Uğur özelinde ise bu sorunun ekonomik nedenler dışında ikinci bir cevabı da vardır:

“...dükkan falan yok tabi iş çıktıkça gidiyorum tesisata seyyar olarak. Onu da 90’dan beri yapıyorum. Geldiğinden beri nerdeyse yapıyorum, bu demir dökümden kalma. Tesisat devamlı değil ama devamlı olsa toplayıcılıktan daha iyi olur diye düşünüyorum.” (Uğur-38)

Görüldüğü üzere bir dükkan sahibi olması ve işin sürekliliğini sağlaması durumunda Uğur kolaylıkla toplayıcılık işinden vazgeçebileceğini öne sürmektedir. Benimsenmiş haldeki kültürel sermayeden farklı olarak ekonomik sermayenin yetersiz oluşu bir anlamda Uğur için toplayıcılığı şu aşamada gerekli kılmaktadır.

Benimsenmiş haldeki kültürel sermaye içinde özellikle sınıf bilincinin kazanılmasına doğrudan etki ettiğini düşündüğümüz birtakım davranışlar gözlenmiştir. Bu davranışların en başında özellikle zorunlu nedenlerle göç toplayıcı davranışlarında ortaya çıkan ‘siyaset yapma’ veya ‘siyasi gündemi takip etme’ gelmektedir. Önceki bölümlerde de değinildiği gibi siyaset üzerine ‘kafa yormak’ toplayıcılar için olmazsa

olmazların başında gelmektedir, boş zamanlarda kahvelerde yapılan siyasi sohbetler de bir anlamda bunun kanıtıdır. Bunun bir adım ötesinde siyasi parti mitinglerine gitmek, siyasi parti faaliyetlerine katılmak ve seçim zamanları bir siyasi parti için çalışmalarda bulunmak gelmektedir. Örnekleme içinde yer alan ve bir dönem toplayıcılık yapıp sonrasında işi bırakan Ümit'in (48) en temel gerekçesi siyaset yapabilmidir.

“Benim haftıktan bir sosyalite işim var biliyor musun, arabam da yoktu o zamanlar, ben de siyasete ağırlık verdim.” (Ümit-48)

“Bir dönem fiziksel rahatsızlığım oldu, kağıda çıkamadım. O dönemde de tam seçim zamanıydı, hem bizim partiye destek olayım hem de kağıda çıkamadığım için 3-5 kuruş geçsin elime diye 1-2 ay kadar çaycılık yaptım.” (Serdar-29)

Siyasetle ilgilenmeye paralel olarak kendi yaptıkları işin sorunları üzerine düşünme, fikir üretme ve çözüm önerileri geliştirme konunun bir diğer boyutudur. Sınıf bilincine paralel olarak en önemli kazanımlardan biri olan örgütlenme bilincinin toplayıcıların varlıklarının tehdit altında olmasıyla gelişim göstererek bir dernekleşme sürecine doğru evrilmesi, çözümün resmi kanallar yoluyla sağlanması konusunda fikir birliği sağlanmasıyla sonuçlanmıştır. Simgesel şiddetin anlatılacağı ilerleyen bölümlerde örgütlenme meselesi daha detaylı anlatılacaktır, ancak şunu söylemek gerekir toplayıcılık yaparak kazanmış olduğu ekonomik hakları korumak adına kurumsal bir kimlik arayışı söz konusudur. Aşağıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere ancak haklarının korumak adına devletle başa çıkabilmek için bundan başka yol görmemektedirler. Böyle bir dernekleşmenin getireceği değişim sınıfsal bilinçlenmeye katkı sağlayacağı açıktır.

“Bugüne kadar karşılaştığımız en büyük sürpriz bir belediye başkanından geldi. Hem işçinin yanındayım de, hem 1 Mayıs'ta bizimle kol kola yürü sonra da bizi darp et! Bu olaydan sonra biz baya mücadele ettik, demeç verdik yanına kar kaldı ama o olaydan sonra örgütlenmeye başladık.” (Emre-26)

“Resmi bir statün olacak, ancak o zaman devletle (belediyeye) baş edebilirsin... Ben canlı gördüm, hangi haksızlıklar vardı diye sonra dernek işine girdik, bazı kurumlarla görüştük. Onlar da destek oldu... Ne yapıp edip bir dernek kurulması lazım.” (Ümit-48)

Görüldüğü üzere toplayıcıların varlık problemi kendi aralarında örgütlenme bilincinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. İlerleyen bölümlerde bu zeminin nasıl gelişme

gösterdiği ayrıca detaylandırılacaktır, ancak şunu eklemek gerekir ki bu bilincin daha çok zorunlu göçe maruz kalmış toplayıcılar arasında gelişmiş olduğu, ekonomik nedenlerle göç eden toplayıcıların özellikle örgütlenme fikrine çok sıcak bakmadıkları tespit edilmiştir. Ekonomik nedenlerle göç eden toplayıcıların söylemlerinde daha çok “günü kurtarma” vurgusuna rastlanıldığından örgütlenmeye dair bir düşüncelerinin olmadığı veya örgütlenmeye sıcak bakmadıkları varsayılmaktadır.

Katı atık toplayıcılığının çevreye ve ekonomiye sunmuş olduğu katkılardan daha önce bahsedilmiştir. Bu katkıya ek olarak her ne kadar günün birinde bu işi bırakmak istediklerini öne sürseler de yine de toplayıcıların yaptıkları işe saygı duyduklarını söylemek mümkündür. Örneğin Kerim’in (24), “Kağıt olmasa bütün ağaçlar kesilir. Ağaç kalmaz geri dönüşüm önemli. Televizyonda gördüm plastikten mazot yapacaklar. Futbolcuların forması plastikten yapılır, sentetik malzeme” ifadesi yapılan işe saygıyı göstermekle birlikte yapılan iş ve onun uzantılarına dair gelişmelerin takip edildiğini göstermektedir. Aynı zamanda “kağıt olmasa bütün ağaçlar kesilir” söyleminden hem çevre hem de birey olarak bir bilincin varlığından söz etmek mümkündür. Cenk’in (30) “satılan ürünlerin fiyatına etki eden şey temelde dolar kuru. Her şey ona endeksli. Bir de geçen yıllarda Çin ciddi bir kağıt ithal etti bizden, o dönem kağıdın kilosu 20kr iken bir anda iki katına çıktı 40kr’dan alınmaya başladı” ifadesi işle ilgili güncel enformasyon takibinin başka bir bir göstergesidir. Ana hatlarıyla benimsenmiş haldeki kültürel sermaye açıklandıktan sonra nesneleştirilmiş haldeki kültürel sermaye yine örneklemedeki toplayıcıların hikayelerinden çıkarılmıştır.

Bu çalışmanın örnekleminde yer alan toplayıcıların ifadelerinden elde edilen genel kanı yaşamak için şu aşamada tek gereksinim olan sermayenin ekonomik sermaye olduğudur. Dolayısıyla da nesneleştirilmiş kültürel sermaye onlar için bir zorunluluk olmasa da farklı yollarla mülkiyetlerine geçmiştir. Diğer bir deyişle nesneleştirilmiş

kültürel sermaye satın alınma yoluyla değil atık toplama sırasında bulunma yoluyla var olmaktadır. Bu durum çok sık rastlanan bir durum olmasa da toplayıcıların hikayelerinden ilginç deneyimler yaşadıkları anlaşılmaktadır:

“Mesela Çankaya’da zengin birinin annesi vefat etmiş, bizde biri oradan 10 milyonluk mal kaldırdı. Ben de bir tablo bulmuştum, 500 liraya sattım.” (Mustafa-28)

“Ben iki tane dijital kamera buldum, üç tane tansiyon aleti buldum. Bunların hepsinin mahallede buldum, bunlar duruyor evde hafıza kartı ile beraber şarj aleti ile beraber. Birini kayınçoya verdim.” (Oğuz-37)

“Ben çok cüzdandan buldum götürdüm teslim ettim. Çok değişik şeyler çıkıyor mesela yağlı boya tablo, bilmiyorlar. Aile büyüğünü kaybetmişler mesela, ardiyedeki eşyaları atıyorlar ne olduğunu bilmeden, işte antika eşya, altın, gümüşler. Çok kişi buldu ben kendim bulmadım ama çok kişi buldu, bundan dolayı bu işi seçen oldu.” (Selma-35)

Mustafa farkında olmadan sıradan bir çalışma gününde nesneleştirilmiş kültürel sermayeyle karşılaşmıştır. Mustafa’nın hikayesindeki ilginç nokta tablonun kültürel değerini bilmeksizin veya araştırmaksızın bir sonraki aşamada elden çıkarmasıdır. Yani Mustafa’nın ekonomik sermaye ihtiyacı daha ağır bastığı için ekonomik sermayeyi kültürel sermayeye tercih etmiştir. Dolayısıyla da Callinicos’un (2015) farklı sermaye türlerinin karşılıklı olarak birbirilerine dönüşme tezi doğrulanmış olmaktadır. Tersî durumda çöpten kamera gibi elektronik eşya bulan Oğuz bunu ekonomik sermayeye dönüştürme yerine evinde muhafaza etmeyi hatta bir yakınıyla paylaşma yolunu tercih etmiştir. Elektronik eşyaların günümüzde kullanım sıklığının epey fazla oluşu ve Oğuz’un bulmuş olduğu cihazın maddi olarak ihtiyacı olmasa bile satın almak için karşılayamayacağı bir maliyetinin oluşu Oğuz’un cihazı ekonomik sermayeye çevirmektense nesneleştirilmiş kültürel sermaye olarak tutmak istediği düşünülmüştür. Son olarak Selma’nın değerli eşyaların çöpten bulunduğu ve insanların bu nedenden ötürü toplayıcılık yaptığı söylemi hem Mustafa’nın hem de Oğuz’un iki farklı deneyiminden hareketle çöpün meta veya mülkiyet olma potansiyelini gündeme getirmektedir. Çöpten bazen sürpriz nesneler çıkabilmektedir. Böyle bir durumda çöpün meta olarak değeriyle mülkiyet olarak değeri arasında seçim yapmak toplayıcının ihtiyacının ne olduğuna göre değişmektedir. Ancak şu söylenebilir ki araştırmacının

gerek alan çalışması sırasındaki gerekse bu çalışmadan bağımsız olarak bir dönem hafta sonları Cebeci’de kurulan ikinci el pazarındaki⁹⁵ gözlemlerinden hareketle toplayıcıların nesneleştirilmiş kültürel sermayeyi ekonomik çevirmeye konusunda daha istekli olduğu söylenebilir.

Kültürel sermaye içerisindeki üçüncü ve son farklı biçim ‘kurumsallaştırılmış halde’ kültürel sermayedir. Bu tür eğitim öğretim yoluyla elden edilen genelde unvanlar biçiminde kendini göstermektedir. Kültürel sermaye içinde katı atık toplayıcıları için kuşkusuz en zayıf sermaye türü kurumsallaştırılmış haldeki türdür. Örneklemdaki toplayıcıların eğitim durumları incelendiğine 2 toplayıcının (Cenk ve Kerim) yüksek öğretim yapabildikleri (Cenk halen açık öğretimde öğrencidir, Kerim MYO mezunudur), 3 tanesinin (Emre, Serdar ve Ümit) lise ve dengi okullardan mezun olduğu anlaşılmaktadır. Kalan 13 toplayıcının da daha alt düzeylerde eğitim seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Birçoğunun eğitim öğretimden uzak kalması kurumsallaştırılmış sermayeden de uzak kaldıklarına işarettir. Örneğin Utku’nun “abim askere gidince mecbur bıraktım okulu, aileme bakmak zorundaydım” söylemi bir çaresizlik söylemi olsa da kanımızca kurumsallaştırılmış kültürel sermayeden yoksun kalan toplayıcıların bu eksikliği benimsenmiş kültürel sermayeyle gidermeye çalıştıkları düşünülmektedir.

Ekonomik sermayeden farklı olarak kültürel sermaye sahibiyle birlikte ölür. Benimsenmiş haldeki kültürel sermayenin aktarımı zaman isteyen, telkinlerin işin içine girdiği bir süreçtir. Katı atık toplayıcıları için kültürel sermayenin üç hali de göz önünde bulundurulduğunda örneklemin bütünü için telkin edilecek tek durum çocukların okumasıdır. Cenk’in (30) “çocuklar okuyacak” ifadesindeki kısacık bir vurgu aslında çocuklara yapılan bir telkin olmakla birlikte aynı zamanda ilerde kurumsallaştırılmış

⁹⁵ Bu pazarda sıklıkla antika ve ikinci el eşyalar satılmıştır. Cumartesi ve Pazar günleri kurulan bu pazarda özellikle katı atık toplayıcıları tatil günleri de olsa hafta içi toplama esnasında çöpten buldukları her türlü ‘el değiştirilebilecek’ eşyayı burada satmıştır, ancak Pazar Çankaya Belediyesi tarafından kaçak ve çalıntı malların satıldığı gerekçesiyle 2015 yılının yaz aylarında kapatılmıştır.

haldeki sermayeye erişimin de yöntemidir. Aile bağları ve feodal değerler hesaba katıldığında çocukların okuması sınıfsal dönüşüm için aynı zamanda bir fırsattır.

5.2.3 Katı Atı Toplayıcılarının Toplumsal Sermayeleri

Toplumsal sermaye diğer sermaye türleriyle kıyaslandığında bir anlamda çarpan etkisine sahiptir. Toplumsal sermaye Bourdieu için (2015), karşılıklı tanınmaya dayalı olan kurumsallaştırılmış kalıcı ilişkiler ağına bağlı potansiyel kaynaklar bütünüdür. Yani bireyin iletişim veya ilişki içerisinde olduğu ağların genişliği ve yine bu ağlar içerisinde yer alan kişi/kurumların ekonomik ve kültürel sermayesi ne kadar güçlüyse, o kadar büyük bir toplumsal sermayeye sahiptir. Bu ağ içindeki ilişkilerin eşit olması beklenmez, tarafların konumları ve güçlerine göre farklı sermaye türleri ağır basacaktır, dolayısıyla da bazılarının ağır basma ihtimali yüksektir. Bu noktada toplumsal sermayenin çarpan etkisi ortaya çıkmaktadır. Bireyler, ilişki içinde oldukları ağlardan ve bu ağın içinde yer alanların sermayelerinden yararlanma durumlarına bağlı olarak ekonomik ve kültürel sermayelerden eşitsiz verim elde edebilir. Toplumsal sermayenin bu şekilde açıklanmasının ardından örnekleme de yer alan toplayıcıların toplumsal sermayelerinin incelenmesi için öncelikle toplayıcıların ilişki içinde olduğu ağlar ve bu ağlardaki aktörlerin kimler olduğu açıklanmalıdır.

Katı atık toplayıcıları için ilişki içinde oldukları iki ağın varlığından söz etmek mümkündür: 1.ağ iş/çalışma ağlarıyken 2.ağ sosyal ağlardır. İş/çalışma ağlarını da kendi içinde 3 farklı kategoriye ayırmak mümkündür. 1) TAT'larla olan ağlar, 2)Esnafla olan ağlar, 3) Devletle (yerel yönetimler) olan ağlar. Sosyal ağlar ise genellikle toplayıcıların çalışma dışı zamanlardaki ilişkileriyle birlikte çalışma esnasında sokaktaki vatandaşla olan ilişkilerini kapsamaktadır. Bu ağlar nezdinde katı atık toplayıcılarının toplumsal sermayeleri örneklemden elde edilen veriler ışığında açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışılacaktır.

İş/çalışma ağları içerisinde ilk sırada TAT'ların olması tesadüfi veya rassal bir durum değildir. Çalışma hayatı içerisinde katı atık toplayıcıları özellikle satış sürecinde, sonrasında kişisel ihtiyaçlar konusunda (borçlanma, alacaklılık ilişkisi gibi) TAT'larla muhatap olmaktadır. Habitusların anlatıldığı önceki bölümlerde de değinildiği gibi hiyerarşik bir ilişkiden çok karşılıklı güven – sadakat ilişkisine dayalı bir diyalogun oluşu TAT'ları ilk sıraya koymaktadır. Bu ilişkiyi gerek toplayıcıların gerekse TAT sahiplerinin ifadelerinden çıkarmak mümkündür:

“Toplayıcılar topladıkları malı bizim gibi firmalara ulaştırmaları gerek, başka da gidecek yerleri yoktur, mutlaka bizim gibi firmalara satmaları gerekiyor. Dolayısı ile bizim gibi firmalar hepsini tanıyor, uygun buldukları, samimi buldukları veya daha dürüst buldukları firmalar ile çalışıyorlar dolayısı ile herkese ulaşabiliyorlar. Onların kendi inisiyatifine kalmış kime satacakları, kimle alış veriş yapmak istedikleri. Tamamen güven duygusuna dayalı.” (Tolgay-49-TAT sahibi)

“Alıcı ile aramızda bir hiyerarşi yok, biz götürüyoruz malımızı tartıyoruz, ne gelirse, çuvalı boşaltıyoruz, fişimizi alıyoruz, paramızı alıyoruz, çıkıyoruz.” (Necip-23)

“Alıcı ile hiyerarşik bir ilişkim yok, patronluk yapmaz. Gittiğimde oraya çay içeriz önce, sohbet ederiz, iş konuşuruz, devrim yaparız, ülkeyi kurtarıyoruz.” (Kerim-24)

“... avans verir mesela uzun zamanlı. Faiz falan da işlemez, güvenceye sadakate dayalıdır her şey.” (Cenk-30)

1'i TAT sahibi olmak üzere 4 farklı söylemden en başta toplayıcıların iş ilişkisi anlamında TAT'lara zorunlu olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde aralarındaki bir anlamda ticari ilişki zamanla karşılıklı güven ilişkisine dayalı bir diyalog ortaya çıkarırken bunun istisnaları veya farklılıklarına da rastlanmaktadır. Kerim ve Cenk'in TAT sahiplerine yönelik oldukça ılımlı ve sıcak sözlerine karşı Necip'in oldukça mesafeli konuşması toplayıcılar arasında TAT'lara yönelik farklı bir tutum olduğunu düşündürmüştür. Bu farklı tutumu yaratan da göç hikayelerinin kendisidir. Örneklemede zorunlu göçe maruz kalan toplayıcıların TAT'larla olan ilişkisi daha sıcak, daha dinamikken, ekonomik nedenlerle göç eden toplayıcıların mesafeyi koruduğu gözlenmiştir. Bu durum toplayıcılar arasında farklı toplumsal sermayelerin gelişimine de zemin hazırlamıştır. Toplumsal sermayenin tanımından yola çıkarak zorunlu göçe maruz kalan toplayıcılar, TAT'ların ekonomik sermayelerini iki farklı

biçimde kullanabilmektedir; ilki mal satışından gelen gelir, ikincisi ise borçlanma halinde alınan para olarak kullanılmaktadır. Ekonomik nedenlerle göç eden toplayıcılarda ise TAT'ların ekonomik sermayelerinin yalnızca alım – satım süreci olmak üzere bir defaya mahsus kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁹⁶ Şu durumda örnekleme yer alan zorunlu nedenlerle göç eden toplayıcıların toplumsal sermayelerinin ekonomik nedenlerle göç edenlere kıyasla TAT'lar nezdinde daha büyük olduğu düşünülebilir. Ekonomik nedenlerle göç edenlerin birden fazla gelirin olması ve memleketlerinden aynı yardım almaları ekonomik açıdan daha az ihtiyaç duyduklarına işaretir.

TAT'ların ardından ikinci sırayı toplayıcıların sokaklar haricinde iş ilişkisi içerisinde olduğu ve çoğunluğunu esnafın (matbaa sahipleri, kırtasiye sahipleri, kiraathaneler...), AVM'lerin, dernek, vakıf, sendika gibi kurum ve kuruluşların meydana getirdiği kesim almaktadır. Bu kesimin TAT'lardan farkı toplayıcıların esnaf ve diğer kesimlerin ekonomik sermayesinden çok bir anlamda benimsenmiş ve nesneleştirilmiş haldeki kültürel sermayelerine ulaşma halinin söz konusu olmasıdır. Bu ağdaki ilişkiler genellikle birbirine yakınlık ve benzerlik gösterirken güven ortamının zaman içinde kazanıldığı ve yerleştiği gözlenmiştir. Örneğin Tolga'nın (39), “esnaftan yana sıkıntımız yok, depolara falan rahatçana girip çıkıyoruz, kimsenin bir şey dediği yok. Eskiden vardı ilk geldiğimiz zamanlarda, şimdi yok” ifadesi önceleri büyük ölçüde ön yargıya dayanan ilişkilerin zaman içinde farklı bir boyut kazandığını göstermektedir.

“Esnafla aramız iyi, bizi tanırlar; bazılarımız için mesela çalışma düzeni esnafa göre belirlenir, esnaf güne başladı mı, bizler de güne başlarız.” (Ersan-25)

“Eskiden başımızda adam dururdu neleri alıyoruz diye, şimdi anahtar veriyorlar ne ihtiyacın varsa git al diye.” (Mustafa-28)

⁹⁶ Çalışmanın özü itibarıyla TAT'ların ekonomik sermayelerinin ne olduğu bilinirken, kültürel sermayeleri incelenmemiştir. Dolayısıyla da toplayıcıların toplumsal sermayeleri incelenirken her ne kadar tanım gereği TAT'ların kültürel sermayelerine de yer verilmesi ve buna göre çıkarsama yapılması gerekirken, ekonomik sermayenin yeterli olacağı düşünülmüştür. Yalnızca kültürel sermaye içerisinde kurumsallaştırılmış haldeki kültürel sermayenin gerek zorunlu gerekse ekonomik nedenlerle göç eden toplayıcılara eşit uygulandığı yani her iki taraf için de hiyerarşik bir yapılanmanın söz konusu olmadığı söylenebilir.

Ersan ve Mustafa'nın söylemlerinden iki farklı sonuca ulaşabilmek mümkündür: esnaf çevresi ne kadar geniş tutulursa elde edilen atık miktarı o kadar fazla olacaktır; yani esnaf ve atık arasında bir doğru orantının varlığından söz edilebilir. Toplanan coğrafyanın buna müsait oluşu yüksek bir oran yakalama potansiyeli de yaratmaktadır. Örneğin Necip'in (23), "bu aralar esnaf da iş yapamıyor, onlar yapamadığı için haliyle biz de yapamıyoruz" beyanı esnaf ve toplayıcı arasındaki kültürel sermaye aktarımına farklı bir bakış açısı getirmektedir. Mustafa'nın ve onun öncesinde Tolga'nın söylemleri ise Saraçoğlu'nun (2012) çalışmasında kullandığı 'tanıyarak dışlama' ifadesini tersine çevirerek bir anlamda 'tanıyarak içerme' durumu yaratmıştır. *Tanıyarak içerme* durumu yalnızca toplumsal sermayeyle ilgili bir durum olmayıp önceden de belirtildiği gibi farklı sermaye türlerinin birbirlerine dönüşümü söz konusudur. Bu çalışmanın örneklemini özelinde genel anlamda katı atık toplayıcıları için var olan dışlayıcı, ötekileştirici söylem zamanla alışveriş ortamının daha sağlıklı koşullarda gerçekleşmesi, her iki tarafın da birbirini daha yakından tanımasıyla dışlanma süreci yerini içerilmeye bırakmıştır. Nitekim Emre'nin (26), "... elimiz yüzümüz düzgün, derdimizi anlatabiliyoruz, neden kağıt topladığımızı, doğru düzgün bir çalışabileceğimiz, hatta kendi yanlarında çalışabileceğimizi dahi söyleyenler oldu" ifadesi tanıyarak içerilmenin⁹⁷ hangi boyutlara taşındığını göstermektedir. Sonuç olarak esnaf ve toplayıcı arasındaki ilişki incelendiğinde göç hikayesi farkı ortaya çıkmaksızın toplumsal sermayenin bütünü düşünüldüğünde kültürel sermayelerden eşit bir biçimde verim elde edildiği ve her iki tarafın da fayda sağladığı bir ilişki ağından söz etmek mümkündür.

⁹⁷ Tanıyarak içerilme kavramı elbette bu çalışma için geliştirilmiş bir kavramdır, örneklem içinde yer alan toplayıcıların hikayelerinden yola çıkılarak ve Saraçoğlu'nun (2012) tanıyarak dışlama kavramıyla benzerlik gösterdiği düşüncesiyle türetilmiştir. Dolayısıyla şu aşamada tanıyarak içerilme kavramını farklı sermaye türlerinin birbirleri yerine kullanılma sürecinin sonrasında ortaya çıktığı düşünülürse katı atık toplayıcıları evrenine genelleme yapılabilmesi için daha geniş ve kapsamlı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

Toplumsal sermayenin iş ağlarına yönelik açıklanmasında son sırada devletle (yerel yönetimlerle) olan ilişki gelmektedir. Bu ağdaki ilişkileri tanımlamak biraz zordur. Çünkü önceki bölümlerde bahsedildiği üzere devlet baba figürünün reddedilmesinden, katı atık toplayıcılarının hukuki ve resmi olarak tanınmamasına, geri dönüşüm sektöründeki rantın paylaşılma çabalarından katı atık toplayıcılarının sistem dışına itilmelerine kadar uzanan bir süreç söz konusudur. Dolayısıyla politika yapıcılar tarafından kati suretle toplayıcılar açısından en verimsiz ve en eşitsiz toplumsal sermaye ilişkilerinin yürüdüğü ağın bu olduğu söylenebilir. Devletin ve yerel yönetimlerin ekonomik sermayelerinden faydalanamayan toplayıcılar her türlü kültürel sermayenin de dışında kalmaktadır. Bu durum yalnızca toplayıcıları değil TAT'ların da dikkatini çekmiştir ve özellikle 2016 yılının başlarında uygulamaya konulmak istenen düzenlemelerin sakıncaları ve doğuracağı sorunlar açıklıkla dile getirilmiştir, farklı bir anlatımla toplayıcıların ilişki içinde olduğu kesime ekonomik ve kültürel sermayesi tüm aktörler içerisinde en güçlü taraf olan devlet girmediği sürece Aras'ın (44) öngörülerinin gerçekleşmesi beklenebilir:

“Türkiye’de bu iş artık bir zincir halkası olmuş, bu sistem Türkiye’de kurulmuş, kendi kendine gelişiyor. Devletin, hükümetin yönetmeliği 1-2 cümle ile değiştirerek daha iyi sistemik bir yapıya kavuşur diye tahmin ediyorum. Son tartışmalar yönetmelik üzerine kurulu, 2011 yılında çıkan yönetmelikte dendi ki sanayi bölgesinden belediyelerden firmalar mal alır ibaresi kondu ama bir şey unutuldu, Türkiye’nin gerçeği görmezden gelindi. Biz eğer sokak toplayıcısı ile ben onlara sokak toplayıcısı da demiyorum serbest toplayıcı diyorum kendine göre yerleri var arabaları var, sistemleri var kendilerine göre de pazarlama sistemleri var, şimdi bu insanlar boşa çıkarıldı yönetmelik ile. Görmezden gelindi...Sokak toplayıcısı bu ülkenin bir gerçeği mi gerçeği; her gün üreyen değil bakın bugün sokak toplayıcısı belirli bir düzene konulmak istiyor, kendi açımızdan diyelim bu sektörün bir yerinde var olduğunun artık kabul edilebilirliği Bakan tarafından dile getirildiyse sektöre serbest toplayıcının varlığının devlet katında kabul ettik. Kabul ettiysek firmalar, ara toplayıcıdan mal alabilir şeklinde bir madde koysa olay bitiyor, bir madde, bir madde ile güven altına alınacaklar, ekleyeceğin küçük bir madde ile bu değişir. Bugün 2.5 milyon kişinin ekmek yediği yerde bir gecede ben söyledim oldusunu kaldıramayız. Burada 2.5 milyon kişi ekmek yiyor, geçimini sağlıyor, bu ülkenin gerçeği yoksa bunu kaldıramayız. Kabul edelim etmeyelim, firmalar çekinir bunları konuşmakta haklıdır da hedef olmak istemez, haklıdır; ama gerçek bu, biz bunu görmezden gelemeyiz ki Bakanlıkça geri adım atıldı tesislerde sıkıntı yok ama aldık diyemiyoruz. Aldık deme şansı yok, şu anda onu çözmeye çalışıyoruz, tehlikesiz atık niteliğinde alın diyorlar o da bir yere kadar, tıkanır sistem bir süre sonra, ben size elma olarak satım tehlikesiz atığı bu armut olarak çıkacak ne zamana kadar dayanacaksın, iki gün sonra maliye sana demeyecek mi elma giriyor, armut çıkıyor, bu nasıl iş, ne diyeceksin? Yani geri dönüşüm tesisi de sıkıntıya girecek.” (Aras-44-TAT sahibi)

Toplumsal sermayenin iş ağlarına yönelik bağlantısının verimsiz olması özellikle toplayıcılar ve devlet arasında bir çatışma da yaratmaktadır. ‘Simgesel şiddet’ olarak adlandırılacak bu çatışma ortamı ilerleyen bölümlerde ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Toplumsal sermayenin iş ilişkisi ağı dışında sosyal ilişkiler ağı içerisinde de kendini üretebilmektedir ki bu ağ da genellikle toplayıcılar ve toplum veya sokaktaki vatandaşla olan ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Katı atık toplayıcıları üzerine yapılmış önceki çalışmalarda toplayıcılar için ‘hırsız’, ‘kirli’, ‘madde bağımlısı’ gibi yaftalamaların sokaktaki vatandaş tarafından sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Altuntaş, 2008; Yardımcı ve Saltan, 2007). Bu çalışmanın örnekleme ele alındığında benzer etiketlemelerin varlığının devam edip etmediği doğrudan 3.kişilerden elde edilmiş verilerden çok toplayıcıların kendi söylemlerinden ortaya çıkmaktadır. Sokaktaki vatandaş ya da 3.kişiler olarak kodlanabilecek bu kesimin kültürel sermayeleri büyük ölçüde yapılan işin kirli olmasından dolayı toplayıcıların da kirli ve pis insanlar olduklarına dair bir algının yaratılmasıyla gelişmiştir.⁹⁸ Bu kodlamaya rağmen toplayıcılar arasında tepki gören ve tepki görmeyen olmak üzere iki farklı grup oluşmaktadır. Buna göre örneklem içinde yer alan 18 toplayıcıdan doğrudan sokağın tepkisi konusunda söylem geliştiren 11 toplayıcıdan 6’sı ekonomik, 4’ü zorunlu, 1’i ise hem zorunlu hem ekonomik nedenlerle göç etmiştir. Göç hikayeleri dikkate alındığında zorunlu nedenlerle göç eden toplayıcıların hepsinin sokaktaki vatandaştan bir dönem tepki gördüğü şimdi ise yerine göre tepkinin son bulduğu veya devam ettiği belirlenmiştir.

⁹⁸ Bu algının doğruluğu araştırmacı tarafından alan araştırması dışında bir zaman diliminde gözlemlenmiştir. Buna göre Ankara’nın işlek sayılabilecek bir caddesinde katı atık toplayıcısının çalışma biçimine yönelik hal, tavır ve davranışların gözlemlendiği sırada tesadüfen yoldan geçmekte olan iki kişinin konuşmalarına şahit olunmuştur. 1.kişi, 2.kişiye toplayıcıyı işaret ederek “bunlar da artık her yerde, etrafı kirlettikleri yetmiyor gibi o pis kıyafetleriyle mikrop saçıyorlar” söyleminde bulunmuştur.

“Sokaktaki vatandaşla zaman zaman sürtüşmemiz oldu, mesela taşıyorsun arabayı, bir de dolu üstüne üstlük, sokak dar görüyorum, yol vereceğim en yakın boşlukta adam arkadan abanıyor kornaya zart diye! Onun dışından apartmanlardan çok bağırın oldu deşmeyim çöpü veya neden deştin gibisinden.” (Enes-41)

“İnsanlardan tepki geliyordu o dönem için, bugün farklı. O dönem hep hor bakarlardı, çöp topluyor şudur budur diye sırtında araba var trafiği tıkıyor, yapılan işten rahatsızlar. Apartmanın 18.katından kafasını çıkartıp çöpü elleme diyenlerle karşılaştık. Sen çöpü atmışsın, senin güdümünden çıkmış, ne karışyorsun! Bunlar hep yaşlılar, halen de bir bilinçsizlik var. İnsan bir kolay gelsin der, yeğenim daha iyi bir iş bulsaydın der ama yok!” (Ümit-48)

“İnsanlardan yana rahatsızlık duyan da var, saygı duyan da.” (Ersan-25)

Bu üç söylemden görüldüğü üzere toplayıcının kimliğinden çok işin yapılış biçiminden yana bir rahatsızlık ortamının varlığından söz edilebilir. Ancak yine de Ümit’in “yeğenim” söylemi halkın kendilerini içermesine yönelik bir beklenti yarattığı söylenebilir. Ekonomik nedenlerle göç eden toplayıcıların durumları da kendi içlerinde tepki çeken ve çekmeyen olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Örneğin Utku (17), “sokaktan geçiyorsun vatandaş küfrediyor, arabanın önünden yürüyorsun korna çalıp küfrediyor, hiç iyi değil aramız, korkuyorlar bizden, iyi gözle bakmıyorlar, çekiniyorlar” sözleriyle vatandaşın toplayıcı üzerindeki olumsuz algısını ortaya koyarken Oğuz (37) ve Uğur’un (38) “sokaktaki insanlarla aram iyi, herhangi bir tepki görmedim” söylemleri ekonomik nedenlerle göçün tepki görmeyen tarafını ortaya koymaktadır. Bu grupta yer alan 2 kadın toplayıcıysa önceki bölümlerde kadın toplayıcılara yönelik davranışlar bütününde de anlatıldığı üzere başlarda tepki çeken kadın toplayıcılık figürü zamanla kısmen de olsa kabul edilmiş bir davranış bütünü olmuştur.

“... siz nereden çıktınız dediler bir keresinde, kendim mücadele ettim, sopayla gezdim taciz eden bir adam vardı... balkondan çöp toplarken bağırırlardı, erkeklere diyemezler, bize neden diyorlar.” (Zuhal-44)

Görüldüğü üzere toplumda katı atık toplayıcılarına yönelik yerleşik kalıp yargılar varlığını sürdürürken sokaktaki vatandaşın bir anlamda toplayıcılarla empati kurmadığı düşünülmektedir, ancak bunun tam tersine yani empatiyi kurması gereken kesimin aksine sokaktaki vatandaşın neden bu tarz bir eğilime sahip olduğuna dair empati

toplayıcılar tarafından kurulmakta ve Kerim'in (24) bu konudaki söylemi oldukça ilginç ve düşündürücü bulunmuştur.

“Erkekler de kadınlar da kızıyor dağıtma ortalığı diye, onlar da haklı, belediye binaya ceza yazıyor çöp dağınıklığı için.” (Kerim-24)

Sokaktaki vatandaşın bu tarz bir eğilim içinde olması önceden de bahsedilen tanıyarak içirme eğilimini geciktirdiği gibi toplayıcıların çalışma harici 3. kişilerle muhatap olduklarında yaptıkları işi saklama gereği duymalarıyla sonuçlanmaktadır. Toplayıcı kimliği bu çalışmanın örnekleme itibariyle her ne kadar zorunlu nedenlerle göç eden toplayıcılar arasında kati suretle saklanmazken, ekonomik nedenlerle göç edenlerde bu davranışın daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Zorunlu nedenlerle göç eden toplayıcıların daha örgütlü olması, sınıf bilincinin yüksek olması ve en önemlisi emeği kutsal kabul ederek yaptıkları işe saygı duymaları her ne suretle olursa olsun toplayıcı kimliğini açık bir biçimde savunmayla sonuçlanırken, ekonomik nedenlerle göç edenler ise daha çok yaptıkları işi bir ‘utanç’ kaynağı olarak düşünerek saklama ihtiyacı hissetmektedir. Etnik kimliklerin belirleyiciliğinin de bu aşamada devre dışı kaldığı söylenebilir. Toplayıcı kimliği üzerine düşüncelerini dile getirmiş Necip (23) ve Gökhan'ın (38), aynı etnik kimliğe sahip olmasına rağmen bu konuda oldukça farklı düşünceleri etnik kimliğin işlemediğini ortaya koymaktadır:

“... saklıyorum toplayıcı olduğumu, utançtan sanırım, utanıyorum. Mesela askerde söylemedim bu işi yaptığımı, fabrikada çalışıyorum dedim.” (Necip-23)

“Toplayıcı olduğumu saklama ihtiyacı duymadım hiçbir zaman, hem neden öyle bir şey düşünüyüm ki, herkes bilir toplayıcı olduğumu utanılacak bir şey yapıyorum ben.” (Gökhan-38)

Sokağın pek de olumlu olmayan tutumu, toplayıcı kimliğini saklama ihtiyacı duymayan toplayıcılar için toplumsal sermayenin daha küçük olmasıyla sonuçlanırken özellikle ekonomik nedenlerle göç etmiş toplayıcılar için toplumsal sermaye ağı daha da verimsiz bir hale gelmektedir.

5.2.4 Katı Atık Toplayıcılarının Simgesel Sermayeleri

Simgesel sermaye, toplumsal tanınırlık kavramına atıfta bulunan sermaye türüdür. Bourdieu için simgesel sermaye (2015), tanındığı durumlarda ekonomik veya kültürel sermayeden ibaret bir sermaye türüdür. Farklı bir anlatımla simgesel sermaye kabul edilen veya tanınan ekonomik veya kültürel sermayeden başka bir şey olmadığı gerçeğinden yola çıkarak dayattığı algılama kategorilerine uygun biçimde kabul edildiğinde simgesel güç ilişkileri, toplumsal evrenin yapısını oluşturan güç ilişkilerini yeniden üretme ve güçlendirme eğilimindedir⁹⁹ (Bourdieu, 1990:135).¹⁰⁰ Simgesel sermaye özellikle modern toplum göz önünde bulundurulduğunda kişilerin korumak isteyeceği veya üzerine koymak isteyeceği sermaye biçimleridir.

Bu çalışma özelinde simgesel sermaye olarak tabir edilebilecek durumlar birbirlerine oldukça yakınlık gösteren durumlardır. Örneğin habitus ve toplumsal sermayenin anlatıldığı bölümde katı atık toplayıcılarının borçlanma ihtiyacı durumunda TAT'lara başvurması bir simgesel sermaye örneğidir. Farklı bir anlatımla borcu verecek olan TAT'lar üzerinde katı atık toplayıcılarının belirli bir gücünün olması, simgesel sermaye sahibi olmanın bir göstergesidir. Bunların dışında simgesel sermayenin varlığına farklı olay örüntülerinde rastlamak mümkündür. Örnekleme yer alan toplayıcıların hepsi çalışma süreci boyunca bir anlamda en büyük yardımcıları olan çek-çek sahibidir. Bir diğer deyişle çek-çek katı atık toplayıcısı için kuşkusuz en önemli ekonomik sermayedir. Bu ekonomik sermayenin başına gelebilecek her türlü kötü olay doğrudan toplayıcının diğer sermaye türleri karşısında eşitsiz konuma düşmesi anlamına gelmektedir:

⁹⁹ Bourdieu'nün bu düşüncesi toplumsal sınıf değerlendirmelerinde simgesel sermayenin de göz önünde bulundurulması gerektiği sonucunu çıkarmaktadır. Sınıf varlığı ve algısıyla üretim ilişkilerindeki yeri kadar onları tüketmesiyle de tanımlanır.

¹⁰⁰ Bourdieu'den akt. Callinicos, 2015:433.

“Biz esas sürprizi bu eski başkan var ya ondan gördük... sizi belediyede çalıştıracağım dedi, sonra da dövdürdü bizi, arabaları (çek-çekler kast ediliyor) bağladı, günlerce işe çıkamadık, Migros poşetleriyle gezdik hep.” (Enes-41)

“... bir gün bulvarda (GMK Bulvarı) topluyoruz, başbakan geçecekmiş, biz de sefer yapıyoruz, daha önce bıraktığımız çuvalar yok, almışlar... bekledik başlarında, biraz mücadelemiz oldu bunun için.” (Serdar-29)

“... kartonlar falan talan edildi, depolar talan edildi ki burada 100 tane depodan bahsediyorum, ardiyeler, kantarlar, el arabaları ezdiler hep, paramparça ettiler. Bir süre iş olmadı haliyle ama yine de çıktık poşetle, çuvala..” (Ümit-48)

Enes, Serdar ve Ümit’in söylemlerinden de anlaşılacağı üzere çek-çek toplayıcının sonuna kadar koruyacağı bir sermaye türüdür. Her ne suretle olursa olsun bu çek-çeklere el konulması veya çek-çeklerin sahibi dışındaki bir başka kişinin hakimiyet alanına girmesi durumunda geri alınma sürecini başlatmaktadır. Dolayısıyla çek-çeklerin geri alınması bir anlamda ‘intikam duygusu’ yaratacağı gibi diğer sermaye türlerinden de götürüye neden olma potansiyeli taşımaktadır. Enes ve Ümit’in ‘poşetlerle çıktık’ söylemi net biçime ekonomik sermayede kayıp anlamına gelmektedir. Rutine bağlanmış bir çalışma düzeninde rutinin dışına çıkma durumu daha az toplama, daha az satış ve daha az gelir anlamına gelmektedir. Benzer şekilde Tolga’nın (39) “çek-çekleri aldılar, arabayı (kamyonet) da bağladılar, 3 hafta, 1 ay öylece oturup bekledik, tabi o arada 5 kuruş girmedi cebimize” söylemi de bir sermaye türünün diğerini nasıl etkilediğini, yani ekonomik sermayedeki azalışı veya duraksamayı nasıl tetiklediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak katı atık toplayıcıları özelinde simgesel sermayenin her türlü korunma isteği, ekonomik anlamda veya ekonomik sermaye içerisinde azalışlara neden olabilir.

5.3 Alanlar ve Katı Atık Toplayıcılığı

Bourdieu ‘alan’ kavramını toplumsal dünyayı tasvir etmek için kullanmaktadır. Bourdieu’ye göre toplumsal dünya farklılaşırken toplumsal hayatın çevresi özerk alanlarla kuşatılmaktadır (Bourdieu ve Wacquant, 2016). Toplumsal bir alanın özerkleşmesi, kendine özgü bir amacın tanımlanmasından geçmektedir (Jourdain ve

Naulin, 2016). Örneğin spor alanında hedef başarı elde etmektedir, davul çalan bir müzisyenin müzik alanındaki hedefi bir eser icra etmektir, sanat – tiyatro alanında hedef bir oyunu sahnelemektir. Buradan hareketle “geri dönüşüm” alan olarak kabul edildiğinde, birden fazla aktörün birden fazla hedef için alana dahil olduğunu söylemek mümkündür. Bir alana dahil olan bireyler, söz konusu alanın hedefine uygun biçimde hareket etmek, bu alana yönelik sermayeyi elde etmek ya da elde tutmak amacıyla mücadele edecektir. Alanlar içindeki bireyin konumu belirleyen de alana özgü sermayeye sahip olup/olmama durumudur. Dolayısıyla, alandaki sermaye üzerine mücadeleler, alanın devamlılığı ve bu devamlılığı sağlayan kuralların gelişmesi ve yerleşmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle geri dönüşüm alanı içerisindeki aktörler tanıtıldıktan sonra her aktörün kendilerine göre hedefleri ve sermaye durumları açıklanmaya çalışılacaktır. Katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumlarına ilişkin değerlendirmeler Bourdieu’nün alan kavramlaştırmasından yararlanılarak yapılacaktır.

Bir dönem rugby oynayan Bourdieu, sosyal ve toplumsal hayatın işleyişini anlatabilmek için gerek bireyin kendi sınırlarıyla olan mücadelesi gerekse yoğun rekabet ortamının verdiği tecrübeyle ‘oyun metaforlarından’, ‘oyun benzetmesinden’ faydalanmıştır. Sosyal hayat tek başına bir mücadele alanı olmamakla birlikte aynı zamanda kurallar konularak bu oyunların anlaşılması beklenmemektedir. Oyun aynı zamanda sadece kuralların benimsenmesiyle değil eş zamanlı olarak oyunun nasıl oynanması gerektiği anlayışının da sahiplenilmesiyle oynanmaktadır. Bunun bir toplumsal anlayış olduğu söylenebilir çünkü oyun oynanırken yalnızca karşı tarafın veya rakibin hamleleri gözlenmekle kalınmaz aynı zamanda ilerleyen süreçlerdeki hamlelere verilecek tepkilerin de geliştirilmesi beklenmektedir. Bourdieu’nün oyun metaforundan hareketle her oyun bir alanda oynanır. Bir alanın oyun kuralları, alana özel olan sermayenin meşru elde edilme ve elde tutulma mekanizmalarını tanımlamaktadır (Jourdain ve

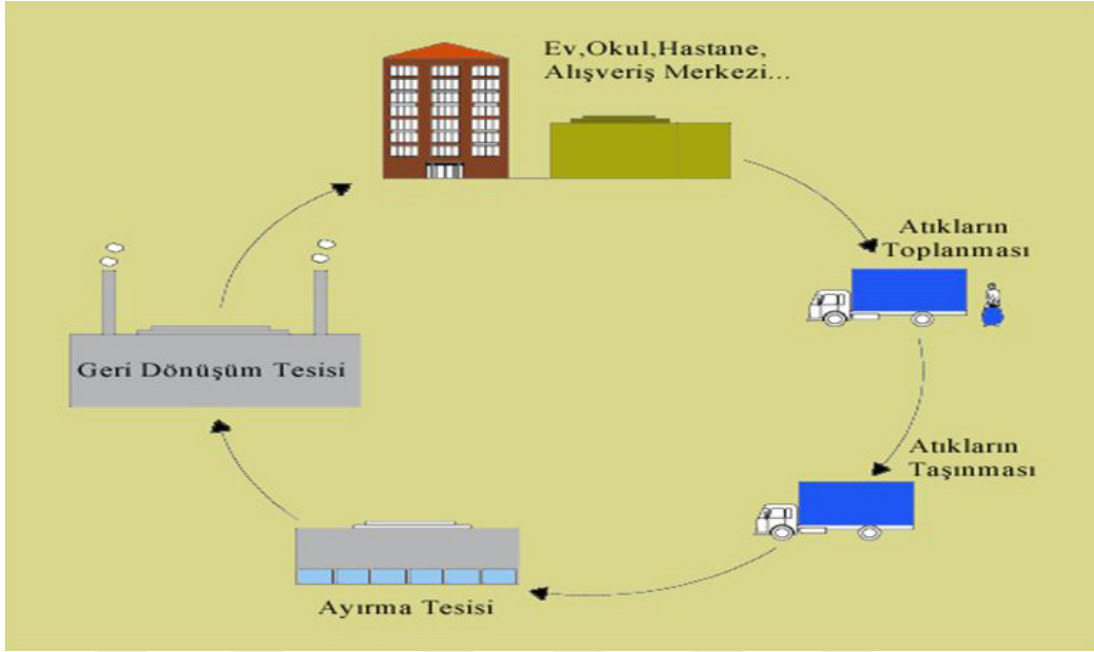
Naulin, 2016:123). Oyunun var olabilmesi ancak oyuncuların bir çıkarının olması, ona inanması, oyunun ganimet değeri ve bu ganimet için oynamanın getirisine inanmasına bağlıdır. Oyuna yatırım ya da oyuncunun oyundan çıkarı ‘illusio’ olarak adlandırılırken oyunun kurallarına ise ‘doxa’ denilmektedir (Bourdieu ve Wacquant, 2016:82). Habitus, alanın kural ve ödülleri tanınırlığını ve bilinirliğini sağlarken aynı zamanda bireyin özellikle bu amaç için geliştirmedeği, nesnel biçimde sahiplerinin nesnel çıkarlarına uygun stratejilerinin yaratıcısıdır (Bourdieu, 2015).

Oyuncular, oyuna dahil oldukları anda, oyunun oynanmaya değer olduğunu kabul etmiş olur ve bu karşılaşma kendi aralarındaki rekabet unsurunu yaratan faktördür. Rekabet sürecinde her oyuncu, oyun esnasında birbirilerine karşı kullanacakları kozlara sahiptir. Bu kozlar, Bourdieu’nün sermaye kavramına tekabül eden kozlardır. Sermaye türlerinin etkileri, alanların türlerine göre farklılık göstermektedir; diğer bir deyişle bir sermaye türünün belli bir alanda koz olarak kullanılabilmesi alanlara göre değişkenlik gösterebilmektedir.¹⁰¹

Bourdieu’nün oyun metaforu ve alan kavramından hareketle bu çalışmada toplumsal hayat içerisinde gelen aktör-oyuncular ‘geri dönüşümün oyununu’ oynamaya başlamıştır. Yine Bourdieu’nün oyun metaforundan hareketle geri dönüşüm oyununun içeriğini incelemeye başlarken ilk adımda bu oyuna dahil olanları ve onların çıkarlarını ortaya koymak gerekmektedir. Normal şartlar altında katı atık toplayıcılarının olmadığı bir geri dönüşüm oyununun alanı Şekil 4’teki gibi çizilebilir:

¹⁰¹ Bourdieu, sermaye türlerinin farklı alanlarda kullanılma durumunu şu şekilde açıklamaktadır: “Bir sermaye türünün değeri, bu sermayenin kullanılabileceği bir alanın, bir oyunun varlığına bağlıdır: bir sermaye ya da bir sermaye türü, belli bir alanda hem mücadele silahı hem uğruna mücadele edilen şey olarak, sahibine belli bir iktidar, bir nüfuz kurma olanağı veren, dolayısıyla basit bir ihmal edilebilir büyüklük olmadan, belli bir alanda var olmayı sağlayan bir şey olarak, belli bir alanda etkilidir (Bourdieu ve Wacquant, 2016:82).

Şekil 4. Geri Dönüşüm Zinciri

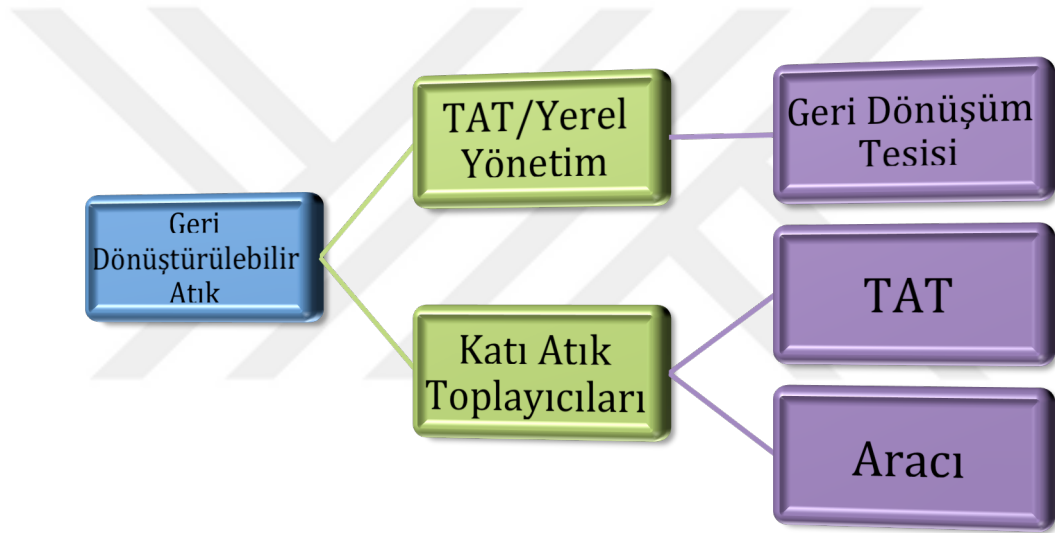

Kaynak: http://images.slideplayer.biz.tr/11/3207314/slides/slide_14.jpg (14.03.2017)

Şekil 4'te yer alan zincirin her bir halkası, sosyal hiyerarşiye işaret etmektedir. Şekil 4'te yer alan oklar yönünde hareket edildiğinde sistemden pay alma oranı artmaktadır. Bu da simgesel açıdan geri dönüşümdeki sınıfsal pozisyonları ortaya çıkarmaktadır. Geri dönüşüm zinciri içerisinde yer alan aktörlerin konumları gereğince en az payı atıkları toplayan kesim alırken, en çok pay sistemin tepesinde yer alan geri dönüşüm tesisi tarafından elde edilmektedir. Şu haliyle geri dönüşüm zincirinin bir anlamda sınıf savaşımına sahne olduğunu, sistemin en zayıf halkası olan toplayıcıların oyun dışında bırakılmak istenilmesinden anlaşılmaktadır. Sistemdeki en az geliri elde etmelerine rağmen toplayıcıların daha çok kazanç için devre dışı bırakılma çabaları hem rant paylaşımını ortaya koyarken aynı zamanda toplayıcıların bu rant paylaşımına engel olduğunu düşündürmektedir. Şekil 4'ten hareketle normal şartlar altında geri dönüşüm oyununu üç farklı aktörün/oyuncunun oynaması beklenir: devlet (yerel yönetimler), TAT ve geri dönüşüm tesisi. Bu üç aktör/oyuncu arasında mevzuatlara dayalı, organik bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Dolayısıyla da kendi aralarında herhangi bir rekabet, alan paylaşımı veya sermayeye erişim durumu olmadığından Şekil

4'ün oyundan çok işleyen bir dişli olduğunu söylemek mümkündür. Geri dönüşümün bir oyun haline dönüşmesi ancak katı atık toplayıcılarının bu alana dahil olmasıyla mümkündür. Önceki bölümlerde aktarıldığı üzere çöpün bir mülkiyet olmayışından hareketle katı atık toplayıcılarının geri dönüşüm sistemine dahil oluşu, hem alan paylaşımı hem de sermaye paylaşımını da beraberinde getirmektedir. Bu dahil oluş da geri dönüşüm oyununun başlaması demektir. Şu halde alan çalışmasından elde edilen veriler ışığında Türkiye'deki geri dönüşüm oyununu Şekil 5'de görmek mümkündür:

Şekil 5. Türkiye'de Geri Dönüşüm Zinciri

Şekil 5'e göre geri dönüşüm oyununda atıklar iki aktör tarafından toplanmaktadır: yerel yönetim ve/veya firmalar ile enformel toplayıcılar. Buna göre atığı toplayan yerel yönetim ve/veya firma geri dönüşüm tesisine ürünü doğrudan ulaştırmaktadır. Diğer yanda enformel toplayıcılar tarafından toplanan atıklar geri dönüşüm tesisi yerine toplayıcının sahip olduğu lojistiğe göre aracılara veya TAT'lara satılmaktadır. Şu halde geri dönüşüm oyununda atığın toplanmasından geri dönüşüm sürecine girmesine kadar geçen aşamalarda enformel toplayıcıların hiçbir şekilde sistemin son halkası olan geri dönüşüm tesisleriyle karşılaşmadığı görülmektedir. Bu durum aynı zamanda Şekil 4 ve

Şekil 5 birlikte düşünüldüğünde geri dönüşümde ‘alan sınırları’ sorununu da meydana getirmektedir.

Buna göre alan içinde yer alan aktörlerden baskın olanlar veya alana yeni katılanlar alan içindeki rekabeti önlemek, azaltmak hatta tekel kurmak amacıyla diğer oyuncuların farklılaşmaya çalışır. Bunu da birtakım kurallar koyarak veya yaptırımlar geliştirerek sağlamaya çalışır. Bu çalışmada geri dönüşümde ‘alan sınırı’ sorunu olduğundan söz etmek mümkündür. Şekil 4 dikkate alındığında olması beklenen geri dönüşüm modeli her şeyin belli kurallar doğrultusunda yürüdüğü, aktörlerin yazılı direktifler çerçevesinde hareket ettiği modeldir. Ne var ki katı atık toplayıcılarının varlığı pek çok sorunla birlikte sınırlar sorununu da yaratmıştır. Yürürlükte olan mevzuatlara rağmen enformel toplayıcılığın alan içerisinde varlığını sürdürmesi, baskın aktörlerin bu faktöre ilişkin farklı yöntemler geliştirmesine neden olmuştur. Örneğin alan sınırları konusu ve alan içerisindeki toplayıcıların varlığının önemini iki firma sahibi şu sözlerle dile getirmektedir:

“... şimdi bu insanlar boşa çıkarıldı yönetmelik ile. Görmezden gelindi. Şöyle bir şey de yapıldı, bu yıla kadar seyyardan malzeme alan firmayı yakaladığı anda ceza kesilen firmalar var, sokak toplayıcısı arkadaşlarda bile var. Biz bunu istemiyoruz, bizim mayamıza uygun bir şey istiyoruz.” (Aras-44-TAT sahibi)

“Şu anda bu uygulama (yönetmelik) devam ediyor ve çok firmaya haksız yere ceza yazılmıştır... kendi firmama da 2011 – 2013 arasında seyyardan mal aldığım için ceza yedim ödedim, şimdi mahkeme sürüyor. Türkiye’de 400-500 tane lisanslı firma var bunların içerisinde %5’i sadece bu sektörde hile bazında fatura üzerinden iş yapmaktadır. Bakanlığın da bilgisi var ama önüne geçmiyor, bu hile yapanlar engel. Şimdi bu seyyardan alınan malları gider pusulasına yazıp bildiriyoruz, bütün firmalar bildirmek zorunda Maliye Bakanlığına ama Çevre Bakanlığı kanunlara dayanarak hileler dönüyor, bu işi gerçekten yapan firmaların önüne set çekilmektedir. Bu işi başka şekilde yapanlar da yoluna devam ediyor.” (Tolgay-49-TAT sahibi)

Mevcut koşullar altında toplayıcıların gelir artışı ve mülkiyetçi potansiyel taşıma şansı, oyuna müdahale edildiği anda ortadan kalkacak ve toplumsal hiyerarşinin en altında kalmak kaçınılmaz olacaktır. Farklı bir anlatımla olası oyun kurallarının değişimi halinde toplayıcı eğer yeni kurallar gereği oyuna tutunamazsa sınıf-dışı kalma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Toplayıcı gözüyle katı atık piyasasının anlatıldığı önceki

bölümlerde geri dönüşümde tekelleşme tehlikesinin varlığından bahsedilmiştir. Aras ve Tolgay’ın söylemleri tekelleşme tehlikesiyle beraber ele alındığında geri dönüşüm alanı içerisinde farklılaşma çalışmalarının gerek hukuki gerekse hukuki olmayan yollarla sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Buna göre geri dönüşüm alanı içerisinde kültürel ve toplumsal sermayenin bir koz olarak gerek katı atık toplayıcılarına gerekse TAT’lara karşı kullanımı sınıfsal konum başta olmak üzere oyuncular arasında eşitsizliklerin yaratılmasının temel nedenidir. Söz konusu eşitsizliklere karşı katı atık toplayıcılarının iki farklı yoldan karşı durduğu söylenebilir: birinci yol şartlar ne olursa olsun toplamaya devam etmek, ikinci yol ise ilerleyen bölümlerde detaylı inceleneceği üzere örgütlenmek.

“... dayak yedik, arabalarımızı aldılar, bağladılar, tehdit ettiler. Ama biz kağıda çıkmaya devam ettik, ekmeğimizin peşindeyiz biz. Bugün yine dikilseler karşıma arabama el koysalar ben yine yarın bir şekilde çıkarım kağıda.” (Ersan-25)

Bu eşitsizlikler sonraki alt başlıklarda da inceleneceği üzere çeşitli mücadele alanları ve simgesel şiddete de zemin hazırlamaktadır.

5.3.1 Simgesel Şiddet Üzerine

Alanın sınırlar sorunu, aktörlerin/oyuncuların alana dahil olmalarını engellemek ve onları saf dışı bırakabilmek için baskın olan aktör veya oyuncunun birtakım özellikler dahilinde alana giriş ve çıkış için bir bedel yaratmak, alana dahil olacaklar için bir aidiyet tanımlaması getirmek (kültürel kimlikler özellikle de etnisite bu noktada devreye girmektedir) ya da alanda rekabet getireceği düşünülen oyuncular için dışlayıcı eylemler bütünüdür. Bourdieu için toplumsal alan üst sınıfların hükmettiği, alt sınıfların ise hükmedilenlerden meydana geldiği kutuplaştırılmış bir yapının ürünüdür. Var olan kutuplu yapının sürdürülmesi veya yeniden üretilmesi için hükmeden sınıfların birtakım araçlarla ve sermayelerini kullanarak hükmedilenler üzerine baskı yaratması beklenir. Dolayısıyla da alan sınırları sorunundaki dışlayıcı eylemler bir anlamda – özellikle

kültürel anlamda – hükmeden sınıfın hegemonyasını korumak ve yeniden üretmek için kullandığı araçlardır, yani simgesel şiddetin doğrudan kendisidir. Bu başlık altında katı atık toplayıcılarının maruz kaldıkları veya kalma potansiyeli olan simgesel şiddet kültürel kimlik – etnisite ekseninde değerlendirilmeye çalışılacaktır.¹⁰² Bu çalışmanın özü itibarıyla simgesel şiddetin, geri dönüşüm aktörleri arasındaki ilişkide özellikle etnisite temelinde var olacağı düşünülürken, kadın toplayıcıların varlığı da eril tahakkümü gündeme getirmektedir. Ne var ki örneklemin sosyo – demografik özelliklerinin açıklandığı önceki bölümlerde kadın toplayıcılar konusuna değinildiği için bu bölümde yalnızca eril tahakkümün varlığı üzerinde durulacaktır.

Simgesel şiddetin varlığı aranırken etnisite kuramları dikkate alındığında birkaç farklı sonucun ortaya çıktığı ve her birinin farklı hiyerarşik ilişkilerde işlediği veya işlemediği gözlemlenmiştir. Buna göre Eriksen'in (2001) kentleşme üzerine geliştirmiş olduğu argümanın¹⁰³ büyük ölçüde bu çalışmanın örneklemiyle tam olarak örtüşmediği söylenebilir. Eriksen'in dile getirmiş olduğu 'Amerikan eritme potası' Türkiye'nin toplumsal yapısı göz önünde bulundurulduğunda etnik bir bütünleşme yaratmadığı gibi toplayıcılar özelinde iş arama süreçlerinin kendi etnik ağları dışında gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Örnekleimde yer alan 18 toplayıcının 8 tanesinin toplayıcılıktan önce bir iş tecrübesi olduğu 10'unun ise göç ettikten sonra çeşitli iş arayışlarının ardından doğrudan toplayıcılık yapmaya başladıkları görülmektedir. Buna göre daha önceden bir iş tecrübesi olmayanların doğrudan toplayıcılıkla tanışması, kendi etnik ağlarını kullanmaktan ziyade habitusları ve sahip oldukları sermayelerle üst düzey ücretle

¹⁰² Simgesel şiddet Bourdieu'ya göre (2016:166), bir toplumsal eyleyici üzerinde kendi suç ortaklığıyla uygulanan şiddet biçimidir. Bourdieu, iktidarın aşağıdan gelip gelmediği ve ezilenin kendisine dayatılan konumu arzu edip etmediği sorunsallarından ötürü simgesel şiddet kavramını tehlikeli bulmaktadır. Örneğin okul veya daha geniş anlamıyla eğitim bir simgesel şiddet olabileceği gibi Bourdieu (2014), eril tahakkümde erkeklerin kadınlar üzerinde kurmuş olduğu hakimiyeti de bir simgesel şiddet örneği olarak kabul etmektedir.

¹⁰³ Bkz. Sy. 38.

alışamama beklentisinin sonucudur. Etnik ağıların genel olarak toplayıcılık işine girişte kullanıldığı söylenebilir ve buna dair örnekler ve süreç önceki bölümlerde aktarılmıştır.

“Benim kayıno yapıyordu bu işi, ben ondan gördüm daha doğrusu o bana dedi gel bak böyle bir iş var diye.” (Oğuz-37)

“Bu işi yapan ya babasından almıştır işi ya da bir akrabasından görmüştür veya ona bir akrabası tavsiye etmiştir. Yoksa başka türlü kendi kendine dur ben de toplayım diyemzsin!” (Tolga – 39)

Ekonomik alanların etnik kimliklerle bir araya geldiğı bu araştırmanın yapıldığı gerek Türközü’nde, gerekse İskitler’de gözlenmiştir. Göç ve kentleşme sonrasında Ankara’nın ‘gecekondu’ mahalleleri olarak bilinen bölgelere yerleşimin ardından toplayıcılık faaliyetinin de yine bu bölgelerde ve aynı etnik kökene sahip akrabalar, hemşerilerle beraber yapılması doğal alanların varlığını kanıtlamaktadır. Örneğın toplanan malın yine hanenin yakınlarındaki yerlere satılması, bölge paylaşımı gibi somut gerçekler doğal alanların varlığını ortaya koymaktadır:

“Bu işi yapanların çoğı akraba, biz mesela Türközü’nde 2000 tane neredeyse kağıtçı var, herkes bir şekilde biriyle akraba... biri birinden görmüş, o ondan görmüş, böyle böyle kağıtçı olmuşlar.” (Cenk-30)

Gerek toplayıcılık kararının alınmasında gerekse toplayıcılık işinde etnik kimliklerden kaynaklı toplayıcıların sosyal dışlanmaya maruz kalabilecekleri düşünölmüştür. Ne var ki alan araştırmasından elde edilen veriler durumun böyle olmadığını, dışlanma mevzusunun etnik kimliklerden çok işin yapılış tarzından kaynaklandığını göstermektedir.¹⁰⁴ Yine de görüşmeler sırasında toplayıcıların kişisel hayat hikayelerinden iş deneyimi olanlar için iş değıştirme nedeni olarak, iş deneyimi olmayanlar için de herhangi bir yere kabul edilmeme nedeni olarak etnik kimliklerin belirleyici olduğuna dair bir söylemle karşılaşılmamıştır. Yalnızca 2 toplayıcının iş arama sürecinde başından geçen örnek olay istisna olarak gösterilebilir:

¹⁰⁴ Önceki bölümlerde söz edilen ‘tanıyarak içirme’ kavramı tam olarak bu noktayı açıkladığından yeniden ele alınmayacaktır.

“... bir keresinde bir lokantanın önünden geçerken ilan gördüm garson aranıyor diye. Gittim sahibiyile konuştum, önce olur dedi, sonra nereli olduğumu sordu, Hakkâri deyince ‘ya biz aslında aldık birini kusura bakma’ dedi, ben de arkama bakmadan çıktım.” (Serdar-29)

“Vanlı olmanın zorluğunu yaşadım, iş başvurusuna gitsen Doğulu olduğum için iş vermezler. Vanlı olduğum için, Doğulu olduğum için işi vermediler değil ama mesela arayacağız dediler aramadılar hiç! Ben Vanlı olduğum için aramadıklarını düşünüyorum.” (Kerim-23)

Serdar, aslında bir davranışa maruz kalmaktadır ve şu haliyle de kendisini işe almayan kişi de yine kendi etnik kimliği üzerinden hareket etmiş olabilir. Kerim’in söylemi, kendince yaptığı bir tahmindir, algıdır. Farklı bir anlatımla Doğu – Batı ayrımı üzerine bir alınganlık söz konusudur. Dolayısıyla da Serdar’ın örnek olayından farklı bir noktadadır. Ancak Serdar gibi Kerim’in de muhatap olduğu işverene dair bir veri olmadığından ötürü Kerim’in söylemi de şu haliyle öznel bir değerlendirmedir. Benzer şekilde Serdar’ın tecrübesinde iş için başvurulardan reddedilme nedeni açık biçimde etnik kimlikler bağlamında dile getirilmediği, ancak Serdar’ın memleketini söyledikten sonra bu cevabı alması etnik kimlik faktörünün etkili olduğunu düşündürmektedir. Sonuç olarak şunu söylemek gerekir ki etnik kimlik faktörünün özellikle işveren açısından işe alımlarda bir belirleyici olduğunu kanıtlamak bu çalışmanın sınırları dahilinde mümkün değildir. Yine de toplayıcılar iş arama sürecinde işverenlerin kendilerine ayırıcı davrandıklarına dair bir algıya sahiptir. Bu algının oluşmasında toplayıcıların geçmiş deneyimleri ve kulaktan dolma edindikleri bilgiler etkilidir. Burada önemli olan toplayıcının duruma ilişkin algısıdır çünkü ilişkiyi tanımlamaktadır.

Sosyal dışlanmayı yaratan temel unsur etnik kimliklerden çok toplayıcılık işinin yapılış tarzıdır. Tanıyarak içermenin aktarıldığı önceki bölümlerde dışlanma sürecinin başlangıcı ve sonrası ayrıntılarıyla verilmiştir, tekrara girmemesi adına burada yalnızca toplayıcıların söylemlerine yer verilecektir.

“... ötekileştirme yok gibi, yaptığımız işten dolayı biraz ayrımcılık var, dış görüntümüzden dolayı. Yoksa Kürt olduğum için kimse bize aykırı davranmıyor.” (Gökhan-38)

“Başlangıçta bize Ermeni dendi ki densin neden Ermeni olmayayım ki onlar da insan; sonra bizi camide gördüler, haa bunlar Müslüman denildi! Daha sonra da Hakkârili olduğumuzu

öğrendiklerinde terörist damgası yedik. Bu kırıldı artık, mesela esnaf bizi tanıyor, onlarla iş yapıyoruz. (Ersan-25)

Ersan'ın "bu kırıldı artık" söylemi, toplayıcılar açısından bir değişim olduğunun farkındalığı anlamına gelmektedir. Farklı gruplarla iç içe yaşamak ve birlikte iş yapabilmek iki taraf için de uyumu ve hoşgörüyü getirebilmektedir.

Farklı etnik kimliğe sahip toplayıcıların birbirleriyle olan ilişkileri incelendiğinde de etnik kimlik çatışması yerine kısmen de olsa sınıf bilincinin varlığından söz etmek mümkündür. Her ne kadar önceki bölümlerde bahsedildiği üzere 'Doğulu', 'Hakkârili' biçiminde kategorileştirme yapılmış olsa da çalışma ilişkileri ele alındığında birbiri içine geçmemiş ilişkiler ön plana çıkmaktadır. Örneğin Uğur (38), "diğerleriyle (toplayıcılar) hiçbir sorunum olmadı, gide gele tanır olduk birbirimizi" ifadesiyle zamanla iki farklı etnik kimliğin ortak bir amaçta birleştiğini gösterirken, Oğuz (37) "bugüne kadar bir sorunla karşılaşmadım, başka toplayanlarla da yaşamadım" söylemiyle de toplayıcılar arasında etnik kimliklerin işler olmadığını ortaya koymaktadır. Oğuz'un bu söyleminden kendisinin sorun yaratabilecek bir taraf olduğu veya bir sorun olacaksa buna başka toplayıcıların sebep olacağı anlamı çıkarılmamalıdır. Oğuz'un buradaki ifadesi tamamen kendi işine konsantre olduğu ve diğer toplayıcıların da çalışmalarına saygı duyduğunun göstergesidir. Uğur ve Oğuz'dan farklı bir etnik kimliği olan Necip (23), "diğerleriyle (toplayıcılar) aramız iyi, bir sorun yaşamayız; soktakilerle (vatandaş – kolluk kuvvetleri) bazen sıkıntı yaşıyoruz" ifadesiyle toplayıcıların kendi içlerinde değil de daha çok toplayıcı grubu dışındakilerle mücadelenin olduğunu belirtmiştir. Yapılan görüşmelerde etnik kimliklerden kaynaklı bir simgesel şiddet yaşandığına ilişkin bulguya rastlanılmamıştır.

5.3.2 Simgesel Şiddetin Hiyerarşik Olarak Dağılımı

Geri dönüşümün enformel hiyerarşisi içinde özellikle dikey hareketlilikte toplayıcıların iş ilişkisi içinde olduğu iki farklı aktörün (TAT'lar ve yerel yönetim/devlet) etnik

kimlikler üzerinden toplayıcılara simgesel şiddet uygulayabileceği varsayımını geliştirmemize neden olmuştur. Ancak alan çalışmasından elde edilen veriler, simgesel şiddetten çok tanıyarak içermenin farklı bir boyutunu toplayıcı – TAT arasındaki enformel ilişkiden ortaya çıkarmıştır.

Alan çalışmasında görüşülen iki TAT sahibi birbirlerinden farklı etnik kimliklere sahiptir. Aras (44), Malatyalı bir aileye mensupken, Tolgay (49), Vanlı bir aileden gelmektedir. Önceki bölümlerde de aktarıldığı üzere TAT sahipleri, geri dönüşüm sisteminde çarkın dönmesi için toplayıcıların varlığının elzem olduğunu öne sürmektedir. Aynı zamanda kendi işlerinin de yürümesi adına bir anlamda toplayıcıların varlığına ve onların getirmiş olduğu geri dönüştürülebilir atığa muhtaçlık söz konusuysen sistemin şu an içinde bulunduğu durum kendileri açısından kırılganlık yaratmaktadır:

“Siz bir yatırımcısınız düşünün, bir sistem kurdunuz, tesisiniz, var, personeliniz var, alış verişi yaptığınız müşteriler var, aldığınız kurumlar var, sabah bir yönetmelik çıkarıyorlar senin yaptığın yatırım boşa gidiyor. Çünkü lisans biliyorsunuz yere veriliyor, yere verildiği için de ne oluyor küçük bir yönetmelik değişikliği ile yerin de boşa çıkıyor, yaptığın onca yatırım, harcadığın o kadar para boşa gidiyor. Bu da sektöre zarar, sektörün gelişmesindeki engellerden biri. İkincisi bizim gibi firmaların yönetmeliklerde korunması söz konusu değil, sözleşmelerde bir güvencemiz yok, bizim sigortamız yok. Biz belediye ile iş yapıyoruz ama belediye başkanının iki dudağı arasında bizim işimiz. Daha yerine basar bir sistem içinde olmak istiyoruz... Asıl merkez biziz ama bizim görüşlerimize önem verilmiyor, masal anlatmak için bizi topluyorlar, masal anlatıp gönderiyorlar bu benim görüşüm değil, bu gerçek. Neden gerçek? Değer verilse yönetmelik oluşturulurken toplanılır ortak karar alınır. 2 tane adamın fikir ile bugün Türkiye karıştırılmaz, milyonlarca kişi ekmek yiyor bu işten, Türkiye'nin yüzde 3'ü nerdeyse.” (Aras-44)

Aras'ın söylemi bir anlamda Türkiye'deki geri dönüşümün durumunu detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle 2016 yılının ilk günlerinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığının seyyar toplayıcılardan TAT'lar için her türlü atığın alımının yasaklaması TAT'ların her şeyden önce kendi gelecekleri için kaygı duymalarına neden olmuştur.

“Bu işi yapanların sorunları daha fazla toplayıcıların, psikolojik desen, ekonomik desen. Bir de bakanlık olsun, belediyeler olsun, bir sürü zorlukla karşılaşabiliyoruz, bir standart şeysi yok, farklı farklı nedenleri olabiliyor.” (Tolgay-49)

Sistemin kırılgan olduğu ve türlü dönüşümlere açık olduğunu gerek Aras'ın ifadesi gerekse Tolgay'ın (49) “... bir de bakanlık olsun, belediyeler olsun bir sürü zorlukla

karşılaşılabiliyoruz, bir standart şeysi yok, farklı nedenleri olabiliyor” söyleminden çıkarmak mümkündür. TAT’lar ve toplayıcılar arasındaki ilişki, sermayeler bölümünde de aktarıldığı üzere, karşılıklı güvene dayalı bir ilişki tarzıdır. Bir taraf atık getirmeyi taahhüt ederken diğer taraf da bu atığın bedelini ödemeyi taahhüt etmektedir. Bu tarz bir ilişki içerisinde bir anlamda ekonomik sermayesi daha güçlü olan TAT’ın toplayıcılar üzerinde hegemonya kurma potansiyeli yüksektir. Aynı zamanda farklı etnik kimliklerin barındığı bir alan simgesel şiddet için ideal bir ortamın varlığından da söz etmek mümkündür. Buna rağmen toplayıcı ve TAT arasındaki ilişki bütünüyle toplumsal sermayenin etkinliği noktasında kesişmektedir. Kürt toplayıcı da Türk toplayıcı da Kürt TAT sahibiyle ve Türk TAT sahibiyle hiçbir engel olmaksızın rahatlıkla iş yapabilmektedir.¹⁰⁵ Dolayısıyla herhangi simgesel şiddet örneği yaşanmadığı gibi etnik ayrımcılığa dayalı bir iş ilişkisi de söz konusu değildir. Katı atık toplayıcılarına yönelik simgesel şiddetin farklı alanlarda ve konularda ortaya çıkabileceği düşüncesi baki olmakla birlikte hiyerarşik olarak farklı bir simgesel şiddetin Yetkilendirilmiş Kuruluşlardan TAT’lara doğru uygulandığı görülmektedir.:

“Üst kademe ile ilişki zaman ve güncel koşullara göre değişir. Kağıt fabrikalarından örnek verelim; kağıda ihtiyaçları olduğunda çok güzel davranırlar, ihtiyaçları yoksa, %1 firen varsa %20 vururlar. Birçok firma bunların keyfi fire sistemi neticesinde batmıştır, istikrar yok. Sistemin her yeri arızalı, bir yeri değil ki. Gönderiyorsun, insafına kalmış. Diyelim ki bize malzeme gelmiş, arkadaşta diyoruz ki 5 puan firesi var. O da diyor ki 3 olsun abi diyor tamam diyorsun, bir pazarlık şansın var. Ama üst geri dönüşüm tesisinde bu yok, insafına kalmış. Yukarısı da keyfi. Sistem sahipsiz, Türkiye’de geri dönüşüm sahipsiz, sahibi yok. Üst kademe ister kağıt 1 lira olsun, fire ile sizi batırır. Bu sektörde 1 ay geriye gidin, 1 senede zor çıkarsınız. Çünkü görünmez giderleri çok fazla.” (Aras-44-TAT Sahibi)

Aras’ın söyleminden görüldüğü üzere TAT’ın eline simgesel şiddet fırsatı geçse de toplayıcının lehinde sonuçlanacak şekilde inisiyatif kullanarak toplayıcıya fazladan ekonomik sermaye yaratmaktadır. TAT’lar, istedikleri takdirde Aras’ın da ifade ettiği gibi kendilerine gelen atıktaki fireyi olduğu gibi kabul edip, pazarlık payını da ortadan

¹⁰⁵ Bu çıkarsamaya TAT sahipleriyle yapılan görüşmelerin sonunda tesisin içerisinde yapılan ‘ayaküstü’ sohbetlerde ve kayıt cihazının kapalı olduğu anlarda hem Aras’ın (44), hem de Tolgay’ın (49) ‘her türden, her kesimden insan gelir buraya’ tarzı söylemlerinden hareketle ulaşılmıştır. Yine her iki TAT sahibinin hemfikir olduğu piyasada Kürtlerin baskın grup olma durumuna rağmen bu işi yapan farklı etnik gruplardaki birey/ailelerin kendileriyle ticari ilişki içinde oldukları dile getirilmiştir.

kaldırarak bir tür simgesel şiddet örneği gösterebilir; ne var ki toplayıcı ve TAT arasındaki güven ilişkisi bu tarz bir simgesel şiddetin önüne geçmektedir. 5 puan firenin 3'e çekilmesi toplayıcı için daha fazla kazançtır ve dolayısıyla da toplayıcı açısından toplumsal sermayenin olumlu etkilenmesi beklenmektedir. Ters durumda Yetkilendirilmiş Kuruluşlar, TAT'ların toplayıcılar için uygulamış olduğu bu sistemi benimsemek yerine simgesel şiddeti 'keyfi' nedenlerle TAT'lar üzerine uygulamaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak katı atık toplayıcıları için simgesel şiddetin bir aracı olarak etnik kimliklerin gerek kendi aralarındaki ilişkilerde gerekse TAT'larla olan ilişkilerde belirleyici bir rol oynamadığı anlaşılmaktadır. Buradaki ilişkide karşılıklı ihtiyaçlar belirleyici rol oynamaktadır. Çünkü simgesel şiddet, tahakküm altına alınan bireyin/aktörün, tahakküm altına alan bireye/aktöre uyumsuzluk göstermeyeceği konusunda hemfikir olmasıyla ortaya çıkar (Jourdain ve Naulin, 2016:64). Dolayısıyla bu başlık altında anlatılan geri dönüşüm oyunundaki aktörlerin birbirilerine karşı tahakküm kurma amacı içinde olmadığı anlaşılmaktadır. Farklı bir anlatımla taraflar çıkar çatışması içine girmediğinden dolayı simgesel şiddet ortamı da oluşmamaktadır.

Geri dönüşüm oyununda diğer bir aktör olan devletin/yerel yönetimlerin toplayıcılar üzerinde tahakküm kurmak istediği bilinmektedir. Söz konusu tahakküm girişimleri beraberinde simgesel şiddeti getirebileceği gibi mücadele alanları da yaratılmış olmaktadır. Bir sonraki bölümde mücadele alanlarında toplayıcılar ve devlet arasındaki ilişki ağı ele alınırken simgesel şiddet olgusu da düşünülerek etnisite kuramlarının işlerliği tartışılmış olacaktır. Bu sayede de Bourdieu'nün kuramsal yaklaşımındaki üç temel sac ayağı tamamlanarak katı atık toplayıcıları için örneklem özelinde bir sınıf analizi yapmak mümkün olabilecektir. Son olarak şunu söylemek gerekir ki her ne

kadar bu çalışmanın konusu olmasa da simgesel şiddet unsuru olarak patriarkal güç ilişkilerinin varlığının kent hayatında kendini üretmeye devam ettiği görülmektedir.

5.3.3 Katı Atık Toplayıcılığında Mücadele Alanları

Alanın yapısını belirleyen temel unsur oyuncuların/aktörlerin birbirlerine karşı güç ilişkilerinin anlık durumlarıdır. Önceden de belirtildiği gibi her oyuncunun sahip olduğu farklı sermaye türleri oyun esnasında diğer oyuncu için koz anlamına gelmektedir. Oyun sırasında oyuncunun gücü, yalnızca sahip olduğu sermayeyle ölçülemez. Bunun yanında oyuncunun konumu, oyun stratejisi, sermaye yapısı ve ağırlığı da ayrıca belirleyici rol oynamaktadır. Farklı bir anlatımla bir oyuncunun stratejilerini ve oyununu tanımlayan her şey aslında belli bir andaki sermaye yapısına değil, sermayenin miktarına ve zaman içindeki evrimine bağlıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2016:83). Tüm alanlarda sermayeleri bakımından zengin olan ve hükmeden oyuncular mevcutken tersi yönde daha az sermayeye sahip olarak tahakküm altında olan oyuncuların varlığından söz edilebilir. Dolayısıyla hükmeden oyuncular kendi çıkarlarını gerçekleştirecek her türlü araca sahiptir. Bu durum mutlak bir tahakküm yaratsa da sermaye açısından görece daha az zayıf olan oyuncuların direniş gösterme olasılığı her zaman vardır. Sermayeler arasında var olan bu eşitsizlik, hükmedenlerle hükmedilenler arasında bir güç ilişkisini doğurmaktadır; yani alan bir güçler alanıdır (Bourdieu, 2015).

Alanların birer güçler sahnesi olarak kabul edilmesi ve akabinde de sermayelerin çatışmasıyla meydana gelen direniş, kabul veya ret noktasında ‘konumlanmak’ biçiminde gerçekleşmektedir. Buna göre aktörler/oyunlar, oyun esnasında aldıkları tavır bir anlamda aldıkları konuma bağlı olarak değişiklik göstermektedir; yani tavırlar, konumlar tarafından belirlenmektedir. Geri dönüşüm oyunundaki oyuncuların/aktörlerin tavır ve konumları buna göre belli olmaktadır. Önceki bölümlerde de aktarıldığı üzere geri dönüşüm zinciri içerisinde enformel toplayıcılar hukuki ve resmi olarak

tanınmadığı gibi, çeşitli uygulamalarla diğer bir deyişle toplayıcıların karşısında yer alan yasa koyucuların sahip olduğu araçlarla zincir dışında bırakılmak istenmektedir.

“... bu sektörde yılda dönen para nerden baksan 500 milyon dolar. Büyük para, herkes bundan pay almak ister. En fazla payı da en güçlü olan alır. Bizi şimdi resmi olarak tanısalar biz de ortak oluruz ama bunu istemezler. Ondandır ki yapılan her şey hep bize karşı.” (Mustafa-28)

Şu aşamada enformel toplayıcı ve yasa koyucuların nasıl karşı karşıya geldiklerini ve birbirlerine karşı nasıl bir tavır takındıklarını açıklamak gerekmektedir.

Mevzuatlara göre Türkiye’de geri dönüşüm ilgili bakanlık ve/veya yerel yönetimler tarafından lisans verilmek suretiyle ya doğrudan yerel belediyenin kendisi tarafından ya da belediyenin yetkilendirdiği/lisans verdiği firmalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu noktada geri dönüşüm oyunundaki devlet/yerel yönetimin hedefi, geri dönüştürülebilir atıkların birtakım yöntemlerle hammadde olarak yeniden üretim süreçlerine sokmak ve çıkara yönelik yarar sağlamaktır. Yeniden üretim, hammadde ihtiyacını azaltacağından üretim süreçlerinde bir anlamda maliyetler azalmış olacaktır. Bununla birlikte kıt olan kaynakların gereksiz yere kullanımını önlemek, atıkların kaynağında ayrıştırılarak, atık çöp miktarının azaltılması da hedeflerden biridir. Aynı zamanda geri dönüşümle enerji tasarrufu sağlanabilirken, her türlü doğa kirliliğinin de azaltılması mümkündür. Bu amaçlar ve hedefler doğrultusunda devletin/yerel yönetimin çıkarları optimal bir katı atık yönetiminin var olduğu toplumlarda gerçekleşmiş olurken, lisanslı firmalar da geri dönüşüm faaliyetleriyle birlikte ekonomik çıkar elde ederek kar maksimizasyonu sağlayacaktır. Türkiye örneği ele alındığında, optimal bir katı atık yönetiminin olmadığı doğrudan katı atık yönetimini düzenleyen organlar tarafından dile getirilmiştir. Geri dönüşüm oyununda katı atık yönetimine ilişkin ‘çıkarların’ nasıl olması gerektiği alan çalışması sırasında ilgili Bakanlıkta yapılan görüşmelerde şu şekilde saptanmıştır:

“Bakanlığa göre evsel atıklar kaynağında toplanmalı. Evsel atıkların kaynağında toplanması için de tüketimin azaltılması gerektiğine dair bir düşünce yerleşmiş durumda bakanlıkta. Evde ayrışmanın zorunlu hale getirilmesi, teşvik edilmesi şarttır. Kaynağında ayrılmış atıkların depolanması daha kolaydır. Kirlenen öder prensibinin yerleştirilmesi gerek... kanunun baştan kendisi yanlış. Siz malzemeyi karışık koyduğunuz sürece atık toplayan sayısı artar.”

Bakanlık tarafından geliştirilen kuralın yani ‘doxa’nın her ne kadar tanımı gereği sorgulanamaz ilkesine sahip olması gerekirken, doğrudan kuralı geliştiren oyuncu tarafından reddedilmesi katı atık yönetimini başka bir boyuta taşımaktadır. Yanlış olduğu düşünülen ‘doxa’ geri dönüşüm oyununda dolaylı veya doğrudan olmasına bakılmaksızın farklı çıkarlara sahip kesimleri oyuna bir anlamda davet etmektedir. Farklı bir anlatımla Bakanlığa göre katı atık yönetiminin baştan arızalı olması katı atık toplayıcıları olgusunu yaratmaktadır. Bu oyuna göre katı atık toplayıcılarının en önemli çıkarları ‘hayatta kalmak’, ‘geçinebilmek’, ‘resmi olarak tanınmak’ ve bu oyun sonrasında başka oyunlar oynamak için başka alanlara diğer bir deyişle memleketlerine dönebilmektedir. Örneğin Necip’in (23), “iyi bir iş olursa dönerim Siverek’e, neden dönmeyim” ifadesi başka alanlara geçişin sinyalini verirken, Ümit’in (48) “resmi bir statün olacak, ancak o zaman devletle baş edebilirsin” söylemi resmi olarak tanınmaya atıfta bulunmaktadır. Benzer şekilde Utku (17), “başka iş yapmayı elbette isterim ama başka iş olmadığı sürece kağıda devam edeceğim” diyerek geçinebilmesinin şartını ortaya koymaktadır. Son olarak Mustafa’nın (28) “elimizde bir bu var, ne yapalım ölelim mi?” serzenişi toplayıcılık işinin bir anlamda ‘hayat – memet’ meselesi olduğunu göstermektedir.

Bu tarz bir ortamda yani devletin sahip olduğu sermayelerin niteliği ve niceliği ile toplayıcıların sahip olduğu sermayelerin niteliği ve niceliği kıyaslandığında eşitsiz koşullar altında çatışmaların olması beklentiler dahilindedir. Çatışma süreçlerinde tarafların, konumlarını korumaya veya yükseltmeye yönelik tavır içinde olmaları varsayılmaktadır. Buna göre önceki bölümlerde tartışıldığı üzere geri dönüşüm sektöründe var olduğu düşünülen yüksek rantın paylaşılma sürecinde geri dönüşümü düzenleyen taraf olan devlet/yerel yönetimler ‘doxa’dan ödün vermeyerek, her ne suretle olursa olsun ‘toplayıcıların olmadığı’ bir sektör yaratma amacındadır.

Örnekleme yer almasa da alan çalışması sürecinde sektörün işleyişini daha net anlamak amacıyla görüşülen ilgili Bakanlıktaki yetkili kişilerin “tamam toptancılar ama bunun için ekstradan istihdam yaratmak gerekir, neticede hiçbiri sigortalı değil, kayıtlı değil; dolayısıyla o kadar da kolay değil!” açıklaması toptancıların kayıt altına alınamayacağını öne sürerken aynı zamanda geri dönüşüme yönelik kendi konumlarını belli ederek bir karşı tutum geliştirmektedir. Toptancıların mevcut konumlarının savunmasız bir görüntü çizmesi hem kendi içlerinde hem de dışarıya karşı farklı stratejilerin geliştirilmesini mecbur kılmaktadır. Şu aşamada Bourdieu (2015), çatışma süreçlerinde iki temel strateji türü tanımlar: ‘muhafaza stratejileri’ ve ‘yıkım stratejileri’. Bu çalışma özelinde muhafaza stratejileri, alandaki sermaye tekeli elinde bulunduran ve alanı kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek isteyen devletin/yerel yönetimlerin kullanmış olduğu yöntemken, yıkım stratejileri ise alan içerisinde en az sermaye ve eşitsiz koşullara sahip olan toptancıların yöntemidir.

Muhafaza stratejilerinde hükmeden kesim, oyunun devam etmesini savunmaktadır; diğer bir deyişle ‘statükocu’ eğilimin söz konusu olduğu stratejilerden söz etmek mümkündür. Bununla birlikte hükmedenler, oyunu kendi çıkarlarına göre kurgulamak ve kuralları ona göre belirleyebilme olanağına sahiptir. Netice itibarıyla geri dönüşüm ve katı atık yönetimi için konuşulduğunda hükmeden kesimin elindeki en önemli araç kuşkusuz yasa/yönetmelik olmak üzere hukuki kaynaklardır. II. Bölümde aktarıldığı üzere 2872 sayılı Çevre Kanunu ve katı atık yönetimini düzenlemek için geliştirilen yönetmelikler şu aşamada devletin/yerel yönetimlerin kendi çıkar ve amaçları doğrultusunda alanı şekillendirmede kullandıkları en büyük araçlardır. Bu durum katı atık toptancılarının sınıfsal hiyerarşilerindeki konumunu kaygan bir zemine yerleştirmektedir. Söz konusu araçlar, katı atık toptancılarını her an sınıf dışı diyebileceğimiz bir zemine doğru kaydırma potansiyeline sahiptir.

İlgili kanun ve yönetmelikler incelendiğinde her şeyden önce enformel toplayıcılığın hukuki yollardan varlıklarının garanti altına alınmadıkları görülmektedir. Şu haliyle bile yasal gücü elinde bulunduran kesimin oyunu istediği gibi yönlendirebileceği görülmektedir. Farklı bir anlatımla hükmeden kesim olan devlet/yerel yönetimler kanunlar/yönetmelikler aracılığıyla doğrudan doğruya simgesel şiddet uygulamaktadır.¹⁰⁶ Etnik kimliklerden çok hukuki araçlar simgesel şiddetin uygulanmasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla hukuki araçların örtük kıldığı bir tahakküm ilişkisi söz konusudur. Hukuki araçlar içerisinde maddi cezai yaptırımların yer alması eşitsizliği ve şiddeti bir derece daha artırmaktadır. Simgesel şiddetin somut halini gerek alan çalışmasında elde edilen verilerden gerekse 2016 yılının ilk günlerinde yönetmeliklerde yer alan cezai maddelerin uygulamaya konulmasıyla görmek mümkündür:

“Şöyle bir şey de yapıldı, bu yıla kadar seyyardan malzeme alan firmayı yakaladığı anda ceza kesilen firmalar var, sokak toplayıcısı arkadaşlarda bile var. Biz bunu istemiyoruz, bizim mayamıza uygun bir şey istiyoruz.” (Aras-44-TAT sahibi)

“Bakanlığın bu uygulaması hem bizim için hem de firmalar için (TAT’lar) çok kötü oldu. Ne biz iş yapabildik, ne de onlar. Bizim mallar günlerce ardiyelerde, bahçelerde yığıldı kaldı. Bu sürede irili ufaklı firmalar vardı, bazıları kapatıp gitmişler. Nasıl kapatmasın, adamın kazancı bizden gelecek kağıda bağlı. Sonra devlet yakalayıp ceza kesiyor, nasıl ödesin 100bin bilmem kaç liralık cezayı! Bazıları da çareyi çağrı üzerine satışta buldu. Denetim olduğu zaman telefon ediyorlardı bize gelmeyin diye, denetim bittikten sonra gidiyorduk biz de.” (Tolga-39)

Aras’ın söyleminden hukuki kaynakların kullanımı halinde oyunun sadece toplayıcılar için değil, TAT’lar açısından da eşitsiz bir hal aldığı görülmektedir. Önceki bölümlerde tartışıldığı üzere geri dönüşüm sektöründeki yakın gelecekte yaşanması muhtemel ‘tekelleşme’ söz konusu eşitsizliğin bir göstergesidir. Tolga’nın ifadesi de Aras’ın

¹⁰⁶ Bourdieu’nün sosyolojisinde devlet, bir alan olarak farklı bir konuma sahiptir. Devletin simgesel sermayeden gelen özel sermayesi ‘üst sermaye’ olarak nitelendirilir ve bu sermaye farklı sermaye türlerinin (askeri, ekonomik, kültürel sermaye...) bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Bourdieu, devletin aynı zamanda meşru simgesel şiddetin tekeli de elinde tuttuğunu belirtmektedir. Devlet, meşruyu tayin etme gücüne sahiptir. Politika, meşru bir dünya görüşü dayatma mücadelesi olarak algılanmaktadır. Politik alanda gerçekleşen mücadelelerin sonucu devlet tarafından meşrulaştırılır. Bu kavramsal eyleme ilaveten devlet, elinde topladığı maddi ve simgesel kaynaklar sayesinde, sermayeyi elinde tutanlar arasındaki güç ilişkilerinin belirlenmesine katkı sağlayan finansal veya idari müdahaleler aracılığıyla, farklı alanların işleyişini tanzim etme olanağına sahiptir. Dolayısıyla devlet, sadece farklı alanları bünyesine dahil ettiği için değil, kaynak dağılımı mekanizmalarını ve kurallarını belirleyerek, bu alanlara dahil olduğu için bir üst alandır. (Jourdain ve Naulin, 2016:129-130).

söylemine benzer bir paralellikte ilerlerken yani veriler durumu doğrularken, aynı zamanda ‘çağrı üzerine satış’ vurgusu simgesel şiddete karşı bir direnişin ya da toplayıcıların mücadele stratejilerinin tartışılacağı ilerleyen bölümlerde yıkım stratejisinin bir örneğini teşkil edeceği görülmektedir. Bu durum eşitsizliğin şiddetini artırmaktan ziyade ‘günü kurtarma amaçlı’ bir hareketten öteye geçmemektedir. Çalışmanın kaleme alındığı dönemde cezai yaptırım aracı bir nebze olsun geri plana çekilmiş ve yeni bir yönetmeliğin hazırlandığı bilgisine ulaşılmıştır, ancak ne zaman yürürlüğe gireceği ve içeriğinin ne olacağına dair net bir bilgi yoktur.

Geri dönüşüm oyununda hükmeden tarafın kullandığı bir diğer strateji *fiziksel şiddettir*. Patronaj ilişkilerinin reddedilme nedenlerinin tartışıldığı önceki bölümlerde toplayıcıların kişisel hikayelerinde kolluk kuvvetlerinden kaynaklı fiziksel şiddet vakalarının sıklıkla yaşanmış olduğu görülmektedir. Tekrara düşmemek adına şunu söylemek mümkündür ki, fiziksel şiddet oyunun kurallara göre oynanmasını sağlamak için hükmeden kesim olan devletin/yerel yönetimlerin kullandığı, başvurduğu bir araçtır. Var olan örtük hiyerarşi, şiddet uygulayan ve uygulanan oranında hiyerarşinin somutlaşmasını açığa çıkarmaktadır. Bir anlamda yıldırma politikası olarak düşünülen fiziksel şiddetin başarıya ulaşıp ulaşmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Bize göre, fiziksel şiddet başlangıç için kısa süreliğine de olsa etkili olmuştur, ancak ilerleyen süreçlerde kullanılmasının bir anlamı olmadığı için terk edilmiştir. Bu da örneklem içinde yer alan toplayıcılar arasında fiziksel şiddete maruz kalanların kısa bir süre sonra sokaklara geri dönmesinden anlaşılmaktadır. Ancak şunu söylemek gerekir ki fiziksel şiddetle daha çok D-GDAB’dan zorunlu göçe maruz kalmış toplayıcıların karşılaştığı anlaşılmaktadır. Örneğin Cenk’in (30), “Necatibey’de Çankaya İlçe Emniyet var, bir gün oranın önünden geçerken beni çevirdiler, kimliğime baktılar, doğum yerimin Hakkâri olduğunu görünce beni içeri aldılar, darp ettiler. Gerçi sonra ben şikayetçi oldum savcılığa gittim, haklı da bulundum, benim durumdan cesaret alıp gidenler oldu

sonra” ifadesi her ne kadar şu aşmada karşı tarafa (kolluk kuvveti) doğrulatilamayacağı için, aynı zamanda örnekleme yer alan Kürt toplayıcıların benzer tecrübelerle sahip olması söylemin geçerliliğini ortaya koymaktadır.

“Zabıta bizi dövdüğünde çok şanssız bir arkadaşımız vardı, en zararlı o çıktı. Çocuk üniversite mezunu, arada gelir ek para gelsin diye kağıda çıkardı, bir seferinde nasıl olduysa ona denk geldi, çok fena dövdüler, zor aldık ellerinden ama komalık oldu, hastanede yattı günlerce.” (Enes-41)

“Bir gün Sakarya’da iş çıkışı gezerken siviller (polis) bizi durdurdu, kimlik sordu. Biz dört arkadaşlık o anda, verdik kimlikleri. Arkadaşlardan biri Ankaralı, biri Niğdeli, diğeri de Kırıkkaleliydi. İçlerinde tek Doğu kökenli (Hakkâri) bendim. Beni gözaltına aldılar hiçbir şey demeden. 3 gün karanlık bir odada dayak yedim. Savcıya götürmek için çıkardıklarında beni döven polisi ter kokusundan tanıdım. Savcıya gittik, savcı neden getirdiniz bunu, suçu yok bir şeyi yok deyince serbest bıraktılar.” (Ersan-25)

Görüldüğü üzere fiziksel şiddet eğiliminin ciddi boyutlarda ve özellikle de D-GDAB’dan zorunlu göçe maruz kalmış toplayıcılar nezdinde yaşandığı görülmektedir. Şiddet nedeninin Doğulu olmak ve ötekileştirilmekle bağlantılı olduğu Ersan’ın söyleminden anlaşılmaktadır. Her ne kadar “dışlanmıyoruz” dense de koşullar bazen açık bazen de örtük biçimlerde ortaya çıkmaktadır.

D-GDAB’dan ve diğer bölgelerden ekonomik nedenlerle göç eden toplayıcılarda buna benzer bir durum yaşanmadığı gibi tersine kolluk kuvvetleriyle iyi geçinme durumu söz konusudur. Örneğin Uğur’un (38), “polisle hiç sıkıntım olmadı, hepsiyle içli dışlı olduğum için bana bir şey demezler, tanırlar beni” söylemiyle Selma’nın (35) “polisler karakoldan bizim eve yardıma geldi” ifadesi meseleyi farklı bir boyuta taşımaktadır. Buna göre etnisitenin ‘araşsalıcı kuramının’ tartışıldığı I. Bölümde de aktarıldığı üzere toplumda birtakım politik hedefleri ve çıkarları olan üst yapı, bu hedef ve çıkarlara ulaşmak için tahakküm altında tuttuğu grupları birtakım politik mitler geliştirerek var olan tahakkümünü sürdürme amacı taşımaktadır. Bu politik mitlerden biri de kuşkusuz etnik kimliklerdir ve önceden de belirtildiği gibi bir simgesel şiddet ögesi olarak kullanılabileceği düşünülmektedir.

Bir mit olarak etnik kimliklerin kullanılma eğilimi, yaklaşık kırk yıllık Türkiye politik tarihi ele alındığında özellikle ekonomik ve politik dönüşüm süreçlerinde ortaya çıkmıştır. Şunu ayrıca eklemek gerekir ki bu çalışma elbette kırk yıllık siyasi tarih analizi yapma amacı taşımamaktadır, ancak Türkiye siyasi tarihinde yaşanan olaylar ve dönüşümlerin konuya yansımalarını, söz konusu yansılardan çıkarılabilecek tespitleri belirtmenin doğru ve yerinde olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla, 1980’li yıllardan bu yana gerek ekonomik hayatta gerekse politik hayattaki sıkıntılar ve dönüşümler zorunlu göç olgusunun yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Etnik kimliklerin tahakküm eden tarafından bu şekilde kullanımı son dönemde akademik yazında da sıklıkla araştırma konusu olan ‘Kürt meselesi’ olgusunu gündeme taşımıştır. Bu çalışma özelinde her ne kadar Kürt katı atık toplayıcıları güncel durumlarını Kürt meselesi ile bağdaştırmaya da geçmişten bugüne edindikleri tecrübe yaratılmış etnik kimlik mitinin bir çıktısıdır.

Bir simgesel şiddet olarak etnik kimlik mitinin fiziksel şiddet anlamında örnekleme yer alan Kürt toplayıcılara yönelik oluşunun Kürt meselesinin dolaylı bir yansıması olduğu düşünülmektedir. Darp edilen, arabalarına el konulan, göz altına alınan toplayıcıların Kürt ve zorunlu göçe maruz kalan toplayıcılar olması bunu destekler niteliktedir. Bu çıkarsamaya ilişkin son olarak şunu eklemek gerekir ki araçsalci kuram fiziksel şiddetin gerçekleştiği hallerde doğrulanmaktadır. Bir mit olarak Kürt etnik kimliği tahakküm edenin, geri dönüşüm oyunundaki mücadele stratejilerinden yalnızca biridir; geri dönüşüm oyunundaki tahakküm edenin görünen hedefi dışında asıl hedefinin büyük ölçüde ekonomik sermayeye sahip olarak diğer oyuncuların ki bunların başında enformel toplayıcılar gelmektedir bu oyundan en az payı almalarını sağlamak olduğu düşünülmektedir. Farklı bir anlatılma esas mesele ekonomiktir, etnik kimlik miti ise bir araç olarak kullanılmaktadır, ancak bu durum katı atık toplayıcıları gerçeğinin göz ardı edilmesini engellemektedir.

5.3.4 Katı Atık Toplayıcılarının Yıkım Stratejileri

Tahakküm altında olan aktörler/oyuncular tahakküm edenin muhafaza stratejilerine karşı direniş geliştirilebilir. Direniş, oyunun kurallarının yeniden gözden geçirilmesi, sermayelerin yeniden değerlendirilmesi ve konumlarının iyileştirilmesi amacıyla gerçekleştirilir. Bu hamleler bütünüyle tahakküm altında olanlar için ‘yıkım stratejilerini’ meydana getirmektedir. Simgesel şiddete başvurarak muhafaza stratejileri geliştiren kesimin karşı direnişle yüzleşmesi veya tahakküm altında olanların tahakküm edenin empoze etmeye çalıştığı kuralları reddetmesi bir anlamda mücadele stratejilerinde anti tez yaratmaktadır. Dünya örneklerinin aktarıldığı bölümlerde görüldüğü üzere muhafaza stratejilerine karşı geliştirilen en büyük ve en önemli yıkım stratejisi *örgütlenmedir*. Brezilya, Hindistan ve Kolombiya örneklerinde görüldüğü gibi oyunun kurallarını değiştirmede kullanılan en etkili karşı araç bir *sendika* veya *kooperatif* çatısı altında örgütlenmedir; örgütlenmenin de en büyük getirisi oyunun kurumsal sınırlarını genişleterek oyunun gerçek anlamda bir oyuncusu olmaktadır. Sayılan bu üç ülkede de yıkım stratejileri başarılı olmuştur. Alan çalışmasından örgütlenmeye yönelik elde edilen veriler ilgili ülkelerle kıyaslandığında Türkiye’de gerek geçmiş tecrübelerin gerekse güncel örgütlenme stratejilerinin henüz oyunun kurallarını değiştirebilecek seviyeye ulaşmadığı ortaya konulmaktadır.

Alan araştırmasında görüşülen katı atık toplayıcıların söylemlerinden hareketle önceki örgütlenme deneyimlerine dair şunları söylemek mümkündür: İlk adım 2004 yılında ardiyelerin yakılmasıyla başlayan süreç sonrasında atılmış ve 2006 yılında ‘Kooperatif Yolunda Ankara Geri Kazanım Derneği’ adı altında farklı iş/mesleklere sahip kişilerin de desteğiyle kurulmuştur. Derneğin kurucuları arasında katı atık toplayıcıları haricinde sosyal hizmet görevlileri, sendikacılar ve kent uzmanları yer almıştır. Dünya örneklerinde olduğu gibi bu dernek de ilk etapta katı atık toplayıcılarının var oluş

mücadelesini güçlendirme ve toplumda bir kamuoyu yaratıp, her türlü desteğin sağlanması amacını gütmüştür. Buna paralel olarak yine derneğin girişiyle toplayıcıların kaleminden çıkan ve tamamen kendi hayat hikayelerini, çalışma koşullarını anlattıkları “Katık” isimli dergiyi yayımlanmıştır. Dergi, yayımlandığı kısa süre zarfında dikkat çekmiştir, ancak ne var ki derginin ömrü derneğinki gibi kısa olmuştur.

Resim 4. Katık Dergisi 7. Sayı Kapağı¹⁰⁷

Derneğin akıbetini, neler yaşandığını birinci ağızdan dinlemek daha faydalı olacaktır; bu nedenle alan çalışmasında derneğin ilk başkanı Ümit'e (48) ulaşılmış ve kendisiyle görüşülmüştür; Ümit aynı zamanda çalışmanın örnekleminde de yer almaktadır. Ümit (48), derneğin ilk kuruluş sürecini ve sonrasında yaşananları şu şekilde özetlemiştir:

“Bir tek ben giriştim işe, soyundum. Ne yapıp edip bir dernek kurulması lazım. Sendikadan arkadaşlarla görüşmüştük, mahalleden birkaç kişi de götürdüm, bize bir 7 kişi bulun dediler, bulamadım başta ama pes etmedim. İşe gitmedim günlerce, bu dernek için. Periyodik olarak her hafta toplantı yaptık geçici yönetim kurulana kadar. Kızılay'daki bir otelde periyodik toplantılar yaptık, dedim bir düzene oturtalım bunu, yolda kalmasın. Kongre tarihi belirledik, ben örgütlenmeden sorumlu oldum, görev bölümü yaptık. Ama nereden bileyim dernek çatısı altında ihanete uğrayacağımızı. Bir arkadaş basın ile ilgili görevliydi. Bir tane akademisyen vardı, anket yapacaktı. İki kişinin birbirlerini çekememesi işte bir ihanet ortamı yarattı. Ben sonradan müdahale

¹⁰⁷ Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. N. Erkin Başer'in arşivinden alınmıştır.

ettim ama geç kalmıştım. Derneğin kuruluşunda onların da çok emeği var, kişilikleri ile bir problemim yok şimdi telefon açsam çıkar gelir ama o derece bize ihanet etti. Sonra kurulduk, geçici yönetim esas erbaplara devredilecek. Yönetim kurulu da hep kağıtçı olacaktı, biz girmeyecektik ama dışarıdan yardım edecektik... Her hafta düğünler oluyordu ben gidiyordum oralara derneği anlatıyordum. Geze geze üye topladık, sonra derneği nerede kuracağız tartışması başladı. Dedim ki Türközü'nden en az 4 kişi olmalı çünkü olay orda dedim, biraz da ağırlıklı olsunlar dedim, öyle başlangıç olunca iki kağıtçı olmayan arkadaş birbirleriyle zıtlı, kongreye tek listeye girdik. İnsanları kurumları çağırdık. Listeden bir arkadaş seçilemedi, sonra tutturdu ben niye, nasıl yokum, e seçmediler seni, seni listeye almasak neyse. Sonra o arkadaş ayrı çalışmaya girdi, önümüzü tıkamaya çalıştı. Derneği sonra Türközü'ne taşıdık, faaliyet gösterdik. Çok çok iyi gitmiştik, belgeseller çektik, gönüllü öğretmenler geldi, folklor, müzik dersleri verdiler, dışarıdan görenler okul, dersane mi açıldı diye gelip bakıyordu. Biz çok şey başardık, sağ olsun gelen gönüllü öğretmenler her dalda eğitim verdi. Yabancılar da geldi mahalleden, 30-40 tane öğrencisi vardı. Önümüzü kesmeselerdi kapanmazdı, biz kapatmazdık, niye kapansın ki, hem öğrencisi olurdu, hem örgütlü olunurdu. Bankada hesap falan da açtık, bir proje yaptık, Hollanda elçiliğine verdik. Küçük bir hibe verdiler bize o projeden, o parayı harcayamadık, harcattırmadılar. Eğitime, kırtasiyeye harcasaydık, kendiliğinden gelirdi, bizim amacımız para kazanmak değildi. Ev hanımlarına gelir olsun diye Milli Eğitim ile bağlantıya geçilip kurslar açmayı planladık ama olmadı. 1-2 yıl gibi tutturduk derneği ama biz yetenezsiziz, tecrübemiz de yok, ekip, yönetim olacak, samimi, doğru gitmeyen bir yönetimden bir şey beklenemez.”

1 Mayıs 2015 tarihinde Sıhhiye Meydanında 1 Mayıs İşçi ve Emekçi Bayramını hep birlikte kutlayan katı atık toplayıcıları, derneği yeniden diriltme çabalarına aynı gün başlamıştır. Özellikle 2016 yılının ilk günlerinde Katı Atık Yönetmeliğinin değiştirilmesi gündeme gelip, işlerini kaybetme tehlikesi yaşayan katı atık toplayıcıları çalışmalarına hız vererek Mart 2016 tarihinde Ankara'da 'Sokak Atık Toplayıcıları Derneği'ni kurmuştur. Toplayıcıları bir kooperatif çatısı altında örgütlenme amacını taşıyan dernek, önceki tecrübelerden hareketle dernek yönetimini sadece toplayıcılardan oluşturarak dışarıdan her türlü akademik, sosyal desteği de gönüllü kişiler aracılığıyla karşılamaktadır. Halen geri dönüşüm sistemi içerisindeki aktörlerle bir araya gelip kendi fikir ve düşüncelerini ilgili taraflarla paylaşarak 'var olma' mücadelesini sürdürmektedir. Geçmişte muhatap dahi alınmayan toplayıcıların derneğin kurulmasından sonra çeşitli toplantılara davet edilip fikir ve önerilerini açık bir biçimde dile getirmeleri kısa zamanda ciddi mesafe alındığının göstergesidir.

Örgütlenme meselesi toplayıcılar için önemli bir konudur, ancak dünya örneklerinin aksine alan çalışmasından elde edilen veriler ve izlenimlerden hareketle örgütlenme sürecinin uzun bir zamana yayılacağı düşünülmektedir. Toplayıcıların pek çoğu örgütlenme fikrine uzak olduğu gibi, örgütlenme hakkındaki düşünceleri de farklıdır.

Örneğin Kerim (24), “örgütlenme, dayanışmadır, dayanışma olmalı” ifadesiyle toplayıcıların kendi aralarında örgütlenmeleri gerektiğini ortaya koyarken, Necip (23), “örgütlenme bizde olmaz, herkes tek çalışıyor, sahip çıkan olmaz” sözüyle Kerim’e oldukça zıt bir pencereden bakarak çalışma koşulları ve işin yapılış biçimi bir araya geldiğinde örgütlenmeye sıra gelmeyeceğini düşünmektedir. Tolga’nın (39) “daha önce denediler, olmadı, olmaz da! Hem nasıl olacak ki, adam çuvalı doldurmanın derdinde, evine ekmek götürmenin derdinde; bunları bir kenara bırakıp dernekle mernekle nasıl uğraşsın” söylemi, geçmiş yıllarda denenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmış örgütlenme deneyimlerinin tekrarlanması halinde benzer bir senaryonun gerçekleşeceğine işaret etmektedir. Tolga’nın bu söylemi kısaca ‘öğrenilmiş çaresizlik’ göstergesidir ki Necip ve Tolga gibi Utku da (17) “bizim geleceğimiz yok o yüzden de bir araya gelemeyiz” sözüyle toplayıcılar arasındaki dayanışma ağlarının zayıflığını ortaya koymaktadır. Herkesin tek çalışması, kendi hesabına çalışması ve bir anlamda günü kurtarma çabası içinde olması örgütlenme fikrinin önüne geçmektedir; bu görünüm de sınıf algısının zayıf olduğunu düşündürmektedir. Ancak buna rağmen örgütlenmeye yönelik söylemlerden hareketle toplayıcıların potansiyel sınıf bilinci olduğu söylenmekle birlikte aynı zamanda ihtiyaç farkındalığı da vardır. Burada eksik olan nokta “özgüvendir”. Bunun da nedeni geçinmede yaşanan deneyim, yetersizlik ve vasıfsızlık algısıdır.

“Kağıtçılar arasında ilişki yok denecek kadar az. Emek üzerinden bir örgütlenme yok, esas olması gereken budur aslında”. (Cenk-30)

Cenk’in bir anlamda serzeniş sayılabilecek bu söylemi, Ümit’in (48) ‘esas olması gerekene’ verdiği cevapla konuyu sosyolojik alandan çıkartarak hukuksal boyuta taşımaktadır.

“Örgütleneceksin ama resmi bir statün olacak. Ancak o zaman devletle baş edebilirsin.” (Ümit-48)

Ümit (48), örgütlenme düşüncesini diğer toplayıcılardan farklı olarak devletle baş

edebilme aracı olarak düşünmektedir. Buna göre başarılı bir örgütlenme süreci beraberinde toplayıcıların resmi olarak tanınmasını da beraberinde getirecektir. Dolayısıyla, geri dönüşüm oyununda hukuki araçlarla varlığı tehdit altında olan toplayıcılar örgütlenebildikleri takdirde gerek hukuki gerekse resmi olarak varlıklarının garanti altına alındıkları gibi devamlılıklarını da sağlamış olacaklardır.

Örgütlenmeye yönelik görüldüğü üzere bir fikir birliğine varılabilmiş değildir. Örnekleme yer alan toplayıcıların eğilimleri arasındaki farklılıkları da şu şekilde özetlemek mümkündür: Türk toplayıcılar örgütlenme üzerine olumlu veya olumsuz herhangi bir görüş bildirmemişken bu durumun tek istisnası Selma'dan (35) gelmektedir. Selma (35), “örgütlü mücadele birlikteliktir” sözüyle toplayıcıların bir araya gelmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Türk toplayıcıların profilleri incelendiğinde toplayıcılık işine yönelik iki genel eğilimlerinin olduğu söylenebilir. Buna göre toplayıcılık kendileri için daha çok ikincil bir iştir ve hane gelirine fazladan katkıda bulunmak için bu iş yapılmaktadır. Bunun yanı sıra kadın toplayıcıların yaptıkları işe dair görüşleri düşünüldüğünde bu işi daha çok geçici bir iş statüsündedir. Örneğin Uğur'un (38), “ikincil iş olarak mesela hafriyat işi çıkarsa veya ağaç dikme işi düzenli olmak kaydıyla tabi toplamayı bırakırım, oraya giderim” söylemi genel olarak Türk toplayıcıların neden örgütlenmeye dair bir düşünceye sahip olmadıklarının göstergesidir. Her an bırakılmaya hazır, bir basamak biçiminde algılanan toplayıcılık işi bir anlamda ‘gözden çıkarılabilir’ konumdadır ve kolaylıkla terk edilebilir; terk edilecek bir çalışma türü için de örgütlenmeye gereksinim duyulmaması kendileri açısından makul sebep sayılabilir. Türk toplayıcılarının kültürel ve toplumsal sermayelerinin zayıf olmasının onları bu tarz bir eğilime sevk ettiği düşünülmektedir.

Tersine Kürt toplayıcılar arasında örgütlenme düşüncesinin olumlu ve olumsuz yansımalarına rastlanırken söz konusu yansımaların söylemlerle ifade edilmiş

biçimlerine önceki paragraflarda yer verilmiştir. Burada dikkati çeken nokta örgütlenme fikri daha çok zorunlu göçe maruz kalan Kürt toplayıcılar arasında kabul gören veya yeşeren bir fikirdir. Dolayısıyla örneklem içinde yer alan ve zorunlu göçe maruz kalan Kürt toplayıcıların ekonomik nedenlerle göç eden Kürt toplayıcılara göre daha çok örgütlenme eğilimi içinde oldukları söylenebilir. Zorunlu göç sürecinde yaşananlar ve önceki bölümlerde aktarılan devlet baba figürünün reddiyle birlikte simgesel şiddetin fiziksel şiddete dönüştüğü noktanın kesişim kümesinde zorunlu göçe maruz kalan Kürt toplayıcıların olması düşündürücü olduğu kadar sadece örgütlenme konusunda bile ayrı bir çalışma yapılmasını gerekli kılmaktadır. Zorunlu göçe maruz kalan Kürt toplayıcıların bir anlamda diğerlerine göre kültürel ve toplumsal sermayelerinin politikleşme süreci de göz önünde bulundurularak daha gelişkin olduğu söylenebilir. Ek olarak özellikle kooperatifleşmeye yönelik Türkiye’de ve dünyadaki gelişmelerin takip edilmesi yapılan işten bağımsız olarak örgütlenme bilincine yönelik ciddi anlamda mesafe alındığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Mustafa’nın (28) “üreticiler kendi ürünlerini satmak için, sosyal haklardan faydalanmak için hatta çalışma şartlarını düzeltmek için kooperatif kurmuşlar, bu Mısır’da da var, Hindistan’da da var, burada (Türkiye’de) neden olmasın?” söyleminden açıkça anlaşılmaktadır.

Toplayıcılardan farklı olarak toplayıcılarla iş ilişkisi içerisinde olan TAT’lardan da toplayıcıların neden örgütlenmesi gerektiğine dair alan çalışmasından çeşitli veriler elde edilmiştir:

“Toplayıcılar kendi aralarında dernekleşmeli. Bu işi gerçekten yapan insanların arasında (sektörün içinde) olmalı. Bu arkadaşların hakkını savunacak bir sürü toplayıcı var, Türkiye genelinde kooperatif mi olur, dernek mi olur artık bir oluşuma gidip kendi haklarını savunmaları gerekir, yoksa sıkıntılar devam eder.” (Tolgay-49-TAT Sahibi)

Tolgay’ın örgütlenmeye dair görüşleri elbette bir noktada toplayıcıların yararına ve onları teşvik edici yöndedir, ancak diğer taraftan önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere geri dönüşüm oyununda, oyunun kuralını koyan hükmeden kesimin kurallara göre

oynama isteği ve kuralların ihlal edilmesi olasılığına karşın cezai yaptırımların devreye girmesi bazı oyuncular/aktörler için sıkıntı yaratmaktadır. Söz konusu yaptırımların TAT'lara yansımaları ve olası sonuçlarına önceki bölümlerde değinilmiştir. Kar maksimizasyonu amacıyla kurulan TAT'ların cezai yaptırımlardan uzak kalabilmesinin koşulu oyunu kuralına göre oynamaktır, dolayısıyla TAT'ların hükmeden kesim karşısındaki sermaye dengeleri düşünüldüğünde, toplayıcıların resmi biçimde örgütlenerek ticari faaliyette bulunmaları kendi ellerini bir nebze olsun güçlendireceği gibi cezai yaptırımları da bertaraf etmiş olacaktır.

Son olarak örgütlenme fikrine yönelik bir noktanın açıklanması gerekmektedir. Alan araştırmasından elde edilen veriler ışığında aslında toplayıcıların kendi içlerinde bir örgütlenme potansiyeline sahip oldukları düşünülmektedir. Bu düşünceye iki farklı söylem setinin yorumlanmasıyla ulaşılmıştır. Buna göre toplayıcılar, yaşamış oldukları hayat koşullarını ve çalışma hayatının getirdiği zorlukları en iyi yine kendilerinin anlayacağını iddia etmektedir. Farklı bir deyişle bir toplayıcının halini yine en iyi başka bir toplayıcı anlamaktadır.

“Kağıtçının halinden yine en iyi kağıtçıların kendisi anlar.” (Ersan-25)

“Bizim halimizi yine en iyi emekçiler yani kağıtçılar anlar”. (Serdar-29)

“Bir kağıtçıyı yine en iyi kağıtçı bilir, anlar; emekçi olsun başımın tacı olsun.” (Ümit-48)

3 toplayıcının söylemlerinden hareketle bir emek vurgusu yapılması kendi içlerinde bir araya gelme potansiyeli taşıdıklarına işaret eder. Neticede örgütlenebilmenin temel koşullarından ve kritik koşullarından olan ortak amaçlar doğrultusunda bir araya gelme düşüncesinin toplayıcılar arasında gelişmiş olduğu gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra örnekleme yer alan toplayıcıların büyük çoğunluğu kendilerine en yakın çalışan grubu olarak belediye işçilerini seçmiştir:

“Süpürgeciler, çöpçüler yani belediye işçileri bize en yakın kesim.” (Necip-23)

“Bizim resmi olanlarımızı herhalde bize en yakın olan gruptur.” (Enes-41)

“Bize en yakın grup belediye işçileri. Biz belirli şeyleri alırsız, onlar her şeyi alır. Hatta yardımcı bile olduğumuz söylenebilir onlara. Onların işini kolaylaştırıyoruz.” (Kerim-24)

“Bize en çok uyan belediye işçileri, neticede aynı işi yapıyoruz.” (Ersan-25)

Kendilerini emekçi olarak kategorize etmeleri işçi sınıfının bir parçası oldukları algısını yaratır, ancak bu çalışmanın bütün veri ve bulguları bir arada düşünüldüğünde orta sınıflaşma yolunda bir işçi sınıfı ön plana çıkmaktadır. Belediye işçilerini kendilerine yakın görmelerinin birkaç farklı nedeni olduğu düşünülmektedir. Her şeyden önce yapılan işin benzerliklerinden bağımsız olarak belediye işçilerinin sigortalı oluşu toplayıcılar için önemli bir kriterdir; alan çalışmasından elde edilen veriler en çok şikayet edilen noktanın herhangi bir sigortadan yoksun olma durumuna işaret etmektedir. Toplayıcıların belediye işçisi olmaları aynı zamanda sigortalı olmaları demektir, ancak önceki bölümlerde de belirtildiği üzere sigorta unsuruna rağmen belediyede çalışma hali reddedilmektedir. İkinci bir kriter belediye işçilerinin düzenli gelire sahip olmasıdır. Toplayıcıların gelirlerine dair bu çalışmanın elde ettiği birtakım soru işaretlerine rağmen her bir toplayıcı düzenli gelir getiren bir işte çalışmayı hayal etmektedir. Belediye işçilerinin belirli bir çalışma düzenine sahip olması da etkili faktördür. Son olarak ve en önemlisi olduğu düşünülen belediye işçilerinin bir sendika çatısı altında örgütlenme durumudur. Üç büyük konfederasyonun (DİSK – TÜRK-İŞ – HAK-İŞ) bünyesinde belediye çalışanlarının örgütlü olduğu sendikaların varlığı çeken nedenlerdendir. Sendikal faaliyette bulunma, sendikal güvenceye sahip olma gibi faktörlerin de örgütlenme bilincini olumlu yönde güdüleyeceği düşünülmektedir. Sonuç olarak gerek halen kendinde sınıf özelliği taşımaları, ortak bir amaç ve çıkar için bir araya gelebilme durumu örgütlenme bilincinin varlığına işarettir.

Görüldüğü üzere var olan sorunları çözümü, kazanımlar için örgütlenme kaçınılmazdır. Örgütlenme için gereken ‘sınıf bilinci’ ise Dinler’in (2014:23) çalışmasında yer alan bir katı atık toplayıcısının ‘hep bir ışık arıyoruz ama kendimizdeki ışığı göremiyoruz, etrafa

ışık vermesi gereken biziz, ama hep başka yerde aradığımız için ışığı göremiyoruz’ söyleminde gizlidir. Bütün bu olanlara rağmen resmi yollarla mücadele ederek başarıya ulaşılacağı, devletin/belediyenin karşısında durulabileceği inancı hâkimdir. Bu konuda Ümit (48) dernek başkanı sıfatıyla katıldığı 2008 yılında Kolombiya/Bogota’da toplanan ‘First World Conference of Waste Pickers’da edindiği izlenimleri aktarırken eğer Türkiye’de eğer bir örgütlenme zemini olacaksa bunun mutlak suretle Latin Amerika’da olduğu gibi kooperatifleşme çatısı altında gerçekleşmesi gerektiğini öne sürmektedir. Benzer şekilde Serdar da (29) “kooperatif olsa iyi olur, şu an herkes kendine çalışıyor, kooperatif olsa zabıtaya karşı topluma karşı bir örgütlenme olduğu zaman kooperatif düzeyinde daha rahat çalışılabilir” söylemiyle kendileri için en ideal modelin kooperatif olduğunu bilinçli bir şekilde dile getirmektedir. Kooperatifleşme fikri esasen Kolombiya’daki konferanstan önce de akıllarda olan bir fikirken Kolombiya’dan sonra bu fikrin daha da pekiştiği söylenebilir. Ancak yine de kooperatifin ne olduğu, nasıl kurulduğu, hangi hukuki süreçlerden geçildiği gibi konularda tam olarak bilgi sahibi olunmadığı tespit edilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde bir model önerileceği için bu noktada sadece kooperatif fikrinin nasıl geliştiği açıklanacaktır.

Toplayıcılar arasında kooperatif fikri iki farklı biçimde ortaya çıkmıştır. İlk olarak, yapılan işin genel olarak kirli olarak atfedilmesi ve sonrasında bunu tersine çevirme fikri – kirliyi temiz yapma hareketi – toplama esnasında kendi kendilerine kaldıkları düşünce seanslarında gelişmiştir. Buna göre toplayıcılığın nasıl daha temiz, fiziki yorgunluğu en aza indirecek şekilde ve çalışma sürelerinin belli bir standarda bağlanarak yapılabileceği düşüncesi çeşitli arayışlara zemin hazırlamıştır.

“Ben mesela hem kendi hayatımızı hem de yaptığımız işi dönüştürmek için araştırmalar yapıyorum. Hatta geçenlerde Akdeniz taraflarında meyve – sebze kooperatiflerinden haberim oldu, işte nasıl kurulmuşlar, nasıl işletiliyorlar diye. Biz neden yapmayalım?” (Mustafa-28)

Görüldüğü üzere mevcut sınırlı bilgiyle söz konusu kooperatiflerin kendi çalışma biçimlerine uyarlanabileceği fikri yerleşmiştir ki yapılan görüşmelerde özellikle akademik camianın kendilerine kooperatif kurma teklifiyle geldiği öne sürülmüştür. İkinci aşama, birincisine paralel bir fikir düzleminde gelişmiştir. Örgütlenme biçimlerinin araştırılma evresinde, üretici örgütlerinin ürettiklerini pazarlamak ve sosyal haklardan yararlanmak veya var olan hakların iyileştirilmesini sağlamak amacıyla kooperatif tarzı örgütlenme modeli kurulduğu görülmüştür. Toplayıcılar için kooperatif bir ortaklık, sosyal güvencenin olduğu, üyelerin eşit haklara sahip olduğu, yapılan işin paylaşıldığı bir yardımlaşma modelidir. Bu noktada birkaç kritik nokta ortaya çıkmaktadır. Kooperatif beklentisi beraberinde en geniş haliyle bir sosyal güvenceye de sahip olma arzusunu getirmektedir. Aynı zamanda kooperatifleşmeyle çalışma hayatının özellikle çalışma süreleri bazında belirli bir düzene oturması düşünülmektedir.

Bu araştırmada elde edilen bulgulardan tüm katı atık toplayıcılarına ilişkin genellemelere ulaşmak kuşkusuz hatalı olacaktır. Ancak anlatılanlar içinde ortak ve farklılaşan noktalar, deneyimler ve yeni mücadele alanlarının birçok yönünü de göz önüne serer mahiyette bulunmuştur. Bu nedenle araştırmanın ulaştığı bulgular, katı atık toplayıcılarının yaşam pratiklerini yansıtır niteliktedir.

SONUÇ

Bir meta olarak çöp gündelik hayatta sıklıkla karşılaşılan unsurlardan biridir. Özellikle tüketim toplumu olarak bilinen günümüz dünyasında tüketimin üretimi giderek bastırmasıyla atık oranlarında ciddi artışlar görülmektedir. Örneğin kağıt, her gün mutlaka bir şekilde temas edilen çok kullanışlı bir materyaldir. Kağıt, gerek meta haliyle gerekse değişim değeriyle birlikte geri dönüşüm sonrasında, topluma çok önemli katkı sunmaktadır. Kağıdın aynı zamanda kırılgan bir yapısı vardır; dışarıdan gelen her türlü fiziksel müdahale karşında özelliğini kaybedebilir. Hayatta kalabilmek adına kağıt ve katı atık toplayarak geçinen ve bu çalışmaya konu olan insanların da hayatları kırılgandır. Katı atık toplayıcıları geri dönüştürülebilir katı atıkları toplayarak toplum ve çevre için faydalı olmaktadır.

Katı atıkların veya kısaca çöpün tarihi yüzyıllar öncesine dayanırken bilinen anlamıyla katı atık toplayıcılarının ortaya çıkışı ise 20.yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Ne var ki katı atık toplayıcılarına yönelik çalışmalar ise ancak 1970’lerde yapılmaya başlamıştır. Bu gecikmenin iki nedenden kaynaklandığını söylemek mümkündür. İlk olarak dönemin koşullarında geçerli olan ve Türkiye’de de gözlemlenen “görünmez olma” durumudur. Katı atık toplayıcıları her ne kadar sıklıkla karşılaşılan bir figür olsa da yaptıkları işe ve hayatlarına dair konuşmama eğilimindedir. Diğer yanda, ilk dönem çalışmaları büyük ölçüde dikkatsiz, özensiz, bilimsel ve akademik olmayan yöntemlerle yapılmıştır. “Marjinal grup” çalışmalarının hız kazandığı “post” dönemlerde katı atık toplayıcıları da marjinal grup kategorisi altında incelenmiş, ancak derinlemesine analizlerin yapılmadığı çalışmalarda formel – enformel ekonomi arasındaki bağlantı kurulamamıştır.

Tüketim toplumuyla birlikte atıkların kaynağında ayrılmadığı ülkelerde geri dönüşüm zinciri içerisinde atıkları enformel biçimde toplayan, ayrıştıran ve firmalara götüren katı

atık toplayıcılarına sıklıkla rastlanmaktadır. Genellikle yoksulluk döngüsü altında incelenen katı atık toplayıcılığı genel karakteristikleri bakımından ülkeden ülkeye farklılık gösterse de taşıdığı özellikler itibariyle büyük benzerliklere sahiptir. Her şeyden önce bu çalışma biçimi büyük ölçüde göçmenlerin tercih ettiği bir iştir. Aynı zamanda çalışma koşulları ve elde edilen gelir birlikte düşünüldüğünde, ILO'nun “en kötü biçimlerde çalışma” olarak tanımladığı kategoriye dahil olmaktadır. Çoğu kaynakta yoksulluğun en sert biçimi olarak kabul edilen toplayıcılık bir anlamda ‘kaybedilmiş kazanılmışlık’ örneğidir. Farklı bir ifadeyle göç sonrasında kentlileşme süreci çoğu toplayıcı için her şeyin yitirilmesi anlamına gelirken, kağıt ile tanışma hayata yeniden tutunabilmenin dönüm noktası sayılabilir.

Yoksulluk koşulları altında çalışan katı atık toplayıcılarının hukuki olarak tanınırlığı ve kazanımları da ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Örneğin Brezilya, Hindistan, Güney Afrika, Arjantin, Meksika gibi ülkelerde yoksulluk koşulları altında çalışmayı reddeden katı atık toplayıcıları sınıf bilinciyle hareket ederek örgütlenebilmiştir. Yaklaşık otuz yıllık mücadelelerin ardından hukuki statü elde eden toplayıcılar kooperatiflerin ve sendikaların girişimiyle ücret garantisi, sosyal güvenlik, eğitim gibi haklardan faydalanabilmiştir. Türkiye ise varlıkları hukuki güvence altında olmayan katı atık toplayıcılarına dair diğer ülkelerde otuz yıl önce atılan adımları henüz geliştirme aşamasındadır. Buna paralel olarak Türkiye'nin her bir kentindeki katı atık toplayıcılarının farklı hikayelere sahip olması sınıf bilinci ve örgütlenme anlamında uzun ve zorlu bir sürecin yaşanacağına işaret etmektedir.

Geri dönüşüm sektörünün görünmeyen yüzünü oluşturan katı atık toplayıcılarının sınıf ve kültürel kimlikler ekseninde gündelik çalışma pratiklerinin incelendiği bu çalışmada her şeyden önce şunu söylemek gerekir ki Türkiye’de geri dönüşüm sektörü oldukça

dinamik bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla bu dinamik yapı her an değişime açık bir konum arz etmektedir.

Alan araştırmasının kurgulanması sırasında yukarıda sayılan göç, yoksulluk, dışlanma ve örgütlenme dinamikleri göz önünde bulundurularak D-GDAB ve DB olmak üzere iki farklı grubun incelemesi yapılmıştır. Katı atık toplayıcılarının homojen bir yapı arz etmemeleri aynı zamanda sermaye türlerinin toplayıcılar arasında farklılık göstermesi, toplayıcıların sınıfsal konumlarının keşfedilmesinde sıkıntılar yaratabileceği düşünülmüştür. Buna paralel olarak farklı etnik kimliklerdeki toplayıcıların bu işte çalıştığı belirlenmiştir. Etnik kimliklerin toplayıcılık işindeki belirleyiciliğinin test edilmesi için iki farklı etnik gruptan toplayıcılarla görüşülmüştür. Örneklem içinde baskın grup D-GDAB grubu olurken, DB grubu test grubu olarak değerlendirilmiştir. Araştırma sonunda ortak bulgulara ulaşıldığı gibi farklı sonuçlar da elde edilmiştir.

Her şeyden önce şunu söylemek mümkündür göç türü ne olursa olsun enformel sektörde çalışma isteği farklı dinamikler tarafından belirlenmektedir. Literatürde genel olarak göç özel olarak ise ekonomik göç enformel çalışmayla ilişkilendirilmesine rağmen, alan araştırmasından elde edilen bulgular gerek zorunlu gerekse de ekonomik nedenlerle göç edenlerin bu alanda çalıştığını göstermektedir. Zorunlu göçle Ankara'ya gelenler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki kentlerden gelirken, ekonomik nedenlerle gelen toplayıcılar Orta Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nden Ankara'ya ulaşmıştır. Bu iki farklı göç modeli dünya örnekleriyle de uyumludur. Örneğin Kolombiya'daki politik gerilim ortamında yerel halk göç ettirilmeye zorlanmış ve sonrasında kent hayatında toplayıcılıkla tanışılmıştır. Diğer yanda Brezilya, Meksika ve Arjantin gibi ekonomik krizlerin sıklıkla yaşandığı ülkelerde özellikle kırdan kente göç sonrasında toplayıcılığa başlama çok da uzun sürmemiştir. Görüldüğü üzere sonu toplayıcılıkla biten her iki göç türü dünya örnekleriyle eşleşmesi bakımından dikkat çekicidir.

Katı atık toplayıcıları ve yoksulluk kavramları özellikle kent sosyolojisinin inceleme alanı içerisinde sıklıkla kesişmektedir. Önceki çalışmalarda katı atık toplayıcılarının yoksulluğun en alt kademesinde yer aldığı, nöbetleşe yoksulluk örneği sergileyerek sınıf dışı özellikler gösterdiği belirtilmiştir. Ancak önceki çalışmaların tarihleri göz önünde bulundurulduğunda bu çalışma bir anlamda yoksulluk kavramında dönüşümlerin yaşandığını belirlemiştir. Farklı bir anlatımla yirmi yıl öncesinin yoksulluğuyla günümüz yoksulluğu arasında ciddi farklılık vardır. Her şeyden önce tüketim toplumunun yaşam standartlarını yükseltmesiyle birlikte memleketlerine dönme umudu taşıyıcılar da katı atık toplayıcıları, özellikle yetiştirdiği kuşak itibarıyla kentlileşen bir gruptur. Buna paralel olarak bilinçli veya bilinçsiz fark etmeksizin katı atık toplayıcıları alan araştırmasından elde edilen veriler ve ekonomik, kültürel ve toplumsal sermayeleri bir arada düşünüldüğünde orta sınıflaşmaya adaydır. Dolayısıyla bu çalışma kent yoksulluğu ve katı atık toplayıcılarını aynı potada eriten çalışmalardan farklılaşmaktadır. Kentler dönüşürken, toplum da içinde yaşayan insanlar da değişmektedir. Araştırmanın yapıldığı zaman aralığındaki veriler bu çıkarsamalara işaret etmektedir. Ancak bu çalışmanın örneklem bakımından sınırlı olması kuşkusuz genelleme yapmayı engellemektedir. Yine de alan araştırmasında görüşülen kişi sayısı arttıkça bu sonuçların değişmediği farklı bir kentli grupla karşılaşılmıştır. Bu farklı kentli grup sadece sosyal yardımlarla ayakta kalabilen yoksul kesimin aksine ciddi gelecek planları olan, her ne kadar memleketlerine dönme arzusu içinde olsa da önemli ölçüde kente eklemlenmiştir. Bu grubu elbette bireysel düşünmemek gerekir. Katı atık toplayıcısı kentlileşirken aynı zamanda eşi ve çocuğu da ona adapte olmaktadır. Memlekete olası dönüş halinde aksinde memleketinde tutunmanın zor olacağı düşünülmektedir.

Kente tutunma popülist politikalarda da kendini göstermektedir. Hayatta kalma stratejileri ve sınıf bilincinin araçsallığı yeri geldiği zaman terk edilebilmektedir. Buna

göre katı atık toplayıcıları bir “çıkar politikası” işleterek, hayatta kalma stratejileri ve gelecek planlarına yönelik söylemlerinin zıttı yönünde yer alan kişi veya kurumlara yanaşmaktan da çekinmemektedir. Bu çalışmanın kaleme alındığı dönemde özellikle yazılı, görsel ve sosyal medyada çıkan haberler, söylemlerle eylemlerin birbirini tutmadığını ortaya koymuştur. Öyle ki, kamu otoritelerine karşı gelme veya tahakküm eden gruba karşı geliştirilmeye çalışılan yıkım stratejileri izlenimleri görmezden gelinmektedir. Farklı bir anlatımla Makyavelist bir tutumla hareket eden katı atık toplayıcıları bu yönleriyle de kentsel yaşama adapte olduklarını göstermiştir.

Bu çalışmanın tasarlanma sürecinde en çok merak edilen konuların başında katı atık toplayıcılarının gelir düzeyleri gelmiştir. Gerek ulusal gerekse uluslararası literatürde katı atık toplayıcılarının ülkeden ülkeye farklılık gösterse de “sefalet ücreti” olarak bilinen düzeyde gelire sahip olduğu bilinmektedir. Alan araştırmasından elde edilen verilere göre örnekleme yer alan katı atık toplayıcıları da en yüksek asgari ücrete denk gelen gelir düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Ne var ki gelir tek başına bir değişken olarak ele alındığında bu denli düşük gelirin ortalama beş kişilik ailelerin geçimini sağlamak için yetersizdir. Dolayısıyla da tek başına gelir üzerine bir çıkarsama yapmak zordur. Bu nedenle gelir ve yaşam tarzının getirmiş olduğu birtakım dinamikler ortaya ilginç sonuçlar çıkarmıştır.

Her şeyden önce en fazla asgari ücret düzeylerinde elde edilen gelir kayıt dışı çalışarak kazanılmaktadır. Ne var ki katı atık toplayıcılarının kayıt dışı kalmaları da ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Farklı bir anlatımla kayıt dışılık bir ihtiyaçtır. Çünkü olası bir kayıtlılık haline geçiş sosyal yardımların kesilebileceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla da bu tarz bir kaybın önüne geçmek için kayıt dışılığı sürdürmek gerekmektedir. Gelir, yaşam tarzı ve tasarruflar açısından da önemli bir faktördür. Örneklem içerisindeki iki grubun (D-GDAB ve DB) yaşam tarzları ve tasarruf anlayışları birbirlerinden epey

farklı olduğu söylenebilir. Örneğin D-GDAB grubunda memlekette kalan aileye ciddi biçimde maddi yardımda bulunma söz konusuysen DB grubu tam tersine memleketteki aileden yardım almaktadır. Geniş ailenin memlekette kalması veya sonradan memlekete dönmesi geçinme sorununun varlığına işaretler. D-GDAB grubunun düzenli olarak aileye para aktarması zorunlu göçün ortaya çıkardığı sorunlardan biridir. Memlekete dönen aileler geçimlik kaynaklardan faydalanamadığı gibi kentte kalan çocuklarından yardım almaktadır. Sonuç olarak gelir-tasarruf ilişkisi bir çelişki de yaratmaktadır. En fazla asgari ücret düzeyinde elde edilen gelirle aileye maddi destek sağlanarak yaşamak zordur. Alan araştırmasında toplayıcıların beyan ettiği rakamlara göre kazanılan gelirin saklandığı düşünülmektedir. Buna paralel olarak da yoksulluk kavramının inşasında toplayıcıların yoksulluğu benimsediği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda DB grubunun D-GDAB'den gelenler için “daha çok kazanıyorlar” söylemi düşündürücü olmakla birlikte gelirin örtük olduğunu kanıtlar niteliktedir. Söz konusu söylemin sistemin işleyişini iyi bilen ve örnekleme sonradan dahil olan kadın toplayıcıdan gelmiş olması ayrıca ilginç bulunmuştur. Gelirin saklanması konusuna veri ve söylemlerden ulaşılmıştır çünkü doğrudan bu sonuca ulaşacak ya da bunu ortaya çıkaracak sorular sorulmamıştır. Dolayısıyla gelirin saklanmasına sapan örnekle kadın toplayıcıda karşılaşılmıştır. Gelire dair ulusal literatürdeki düşük veya sefalet ücretleri araştırmada beyan edilen düzey dikkate alındığında uyum göstermektedir. Ancak beyan edilen gelirden daha yüksek kazançların olabileceği örneğin Mısır'da asgari ücretten daha fazla gelir elde eden toplayıcıların varlığı dikkate alındığında uluslararası literatürü de doğrulamaktadır.

Çalışmada örneklemin bütünüyle erkeklerden oluşması beklenirken gerek araştırmanın tasarımı sırasında gerekse alan araştırması sürecinde kadın toplayıcıların varlığı tespit edilmiştir. Kadınların, atık toplamak için sokağa çıkması ancak ki özel durumlarda gerçekleşmektedir. Burada da yine iki grup arasında farklı yaklaşımlara ulaşılmıştır. DB grubunda kadının toplamaya çıkması erkeğin çalışmadığı durumlarda söz konusudur.

Bu gibi durumlarda kadın tek başına olmayıp genellikle çocuk veya çocuklarıyla toplayıcılık yapmaktadır. Aynı zamanda kadın toplayıcı figürüne ailece katı atık toplandığı anlarda, yani erkek toplayıcının yanında eşi ve çocuğunun da yer aldığı durumlarda rastlanmaktadır. Diğer yanda D-GDAB grubu için feodal değerler yeniden üretilmiş olsa da kente uyum sağlanmıştır. Ancak görüşülen kuşakta genel tutum kadının yerinin evi olduğu üzerinedir. DB grubu için de kadına çizilen toplumsal cinsiyet rolü gereği kadın her şeyden önce “anne” ve “ev hanımıdır”. Buna rağmen eşlerinin çalışmaması halinde kadınlar örneğin ek gelir olarak evdeki petleri biriktirerek ayda 300 TL’ye yakın para kazanabilmektedir.¹⁰⁸ Yine de toplayıcılık işi fiziksel güç gerektirdiğinden kadınlara yönelik bir iş olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak toplayıcılık bir aile işine dönüşürse kadınlar ancak o zaman eşlerinin yardımcısı olarak alanda yer alabilecektir. Dolayısıyla kadın toplayıcı figürünün dünya örnekleri dikkate alındığında Hindistan gibi toplayıcılık işini büyük ölçüde kadınların yaptığı örnekten çok aile işinin yaygın olduğu Kolombiya, Brezilya ve Meksika’ya daha uyumlu olduğu söylenebilir. Son olarak şunu eklemek gerekir ki örnekleme yer alan kadınların güçlü bir kişiliğe sahiptir. Kadınlar her türlü tehdit, baskı ve tacize rağmen geri adım atmamış ve işlerinin arkasında durmuştur.

Enformel çalışma biçimi olarak katı atık toplayıcılığı genel olarak göçmenlerin yaptığı bir iş olarak tanımlanabilir. Her bir toplayıcının toplama işine girişte farklı gerekçeleri olsa da çalışma itibarıyla elde edilen en temel bulgu “alternatifsizliktir”. Bu noktada iki farklı grup için iki farklı sonuç ortaya çıkmaktadır. D-GDAB grubu için toplayıcılık alternatifsizliğin yansımasıdır. DB grubunda ise toplayıcılık işi daha çok ikincil iş, hane geçimine katkıda bulunmak için yapılan iş anlamına gelmektedir. Şu haliyle alternatifsizliğin vücut bulmuş hali aynı zamanda önceki çalışmalarda ve dünya

¹⁰⁸ Kadınların bu ifadesinin ardından sokakta ellerinde pet şişe taşıyan kadınlara rastlanmıştır. Önceleri var olan ev gezmesine gidiyor izlenimi, bu söylemler neticesinde aslında kadınların petleri satmaya götürdüğü fikrine dönüşmüştür.

örnekleriyle benzerlik taşımaktadır. D-GDAB grubu için kuşkusuz alternatifsizliği yaratan gerek enformel çalışmanın gerekse toplayıcılık işinden elde edilen faydalardır. Yine de bu alternatifsizliğin farklı algıların sonucu olduğu düşünülmektedir. Örneğin dil problemi bu algılardan biriyken eğitimin yarıda bırakılması söz konusu alternatifsizliğe zemin hazırlamaktadır. Ancak her şeye rağmen eğitimin terk edilmesi veya yarıda bırakılması büyük ölçüde ekonomik nedenlerden kaynaklı olmakla birlikte her iki grup için de ortaktır.

Burada kuşkusuz en dikkat çekici unsur toplayıcıların başka işlerde çalışmalarını gerektirecek vasıf, beceri ve yeteneklerden eksik olduklarını düşünmeleridir. Kısaca “kendinin farkında” olmama veya “kendini olumsuzlama” olarak da nitelendirilebilecek bu durumun esasen toplayıcıların düşüncelerinin tam tersi yönünde işlemektedir. Her şeyden önce atığın toplanması, ayrıştırılması, taşınması, en iyi fiyatı veren firmaya satılması bir öğrenme sürecinin sonucunda ortaya çıkan özelliklerdir. Dolayısıyla katı atık toplayıcıları kendilerinin farkında olmadan aslında benimsenmiş kültürel sermayelerini elde etmiş olmaktadır. Bir toplayıcı için kritik olan dört evre (toplama, ayırma, taşıma ve nakletme) toplayıcı kimliğinin kazanıldığına işarettir; bu sayede geri dönüşüm sektörü ve katı atık yönetimine ilişkin her şey öğrenilmiş olmaktadır.

Yukarıda sayılan dört evre toplayıcı kimliğine işaret ederken, satış sürecinde yaşanan çeşitli “hile” durumları işin nasıl yapılabileceğine işaret ederken benimsenmiş kültürel sermayeyi farklı bir boyuta taşımaktadır. Özellikle toplanan petlerin içlerinde bırakılan su birikintileri, kartonların ıslak kalması satış esnasında çuvalların daha fazla çekmesine neden olacak ve buna bağlı olarak satış fiyatı yükselecektir. Satış fiyatının yükselmesi ekonomik sermayeye de fazladan katkı anlamına gelmektedir ve bu sayede benimsenmiş kültürel sermayeyle ekonomik sermaye birbirini tamamlamaktadır. Sonuç olarak alternatifsizlik söylemi büyük ölçüde D-GDAB grubu için geçerli olsa da

ekonomik ve kültürel sermayelerin birbirlerini tamamlaması hali her iki grup için de geçerlidir. Yani her iki grup da işin evrelerine ve hilelerine hakimken birbirlerinden ayrıldıkları nokta işe atfettikleri anlamdır. D-GDAB grubu işin pis olmasına rağmen bunun “ekmek parası” olduğuna işaret ederken, DB grubu ise bu işten gelen parasının “temiz” yani beklenenden daha fazla olduğuna dikkat çekmektedir. Söz konusu farklılık iki grup arasındaki deneyim farkını da ortaya koymaktadır. D-GDAB grubu içinde yer alan zorla yerinden edilmiş toplayıcılar bu işi mecbur kaldıkları için yaparken DB grubunun tamamı toplayıcılığı bütünüyle ihtiyaçtan, ek gelir elde etmek için yapmaktadır. Bu da iki grup arasındaki bilinç farkını göstermesi bakımından önemlidir.

İki grup arasındaki bilinç farkı sermaye ve işe yüklenilen anlamda değil aynı zamanda kentsel hayatta politize olmada da kendini göstermektedir. D-GDAB grubunda baskın olan zorunlu göçe maruz kalmış toplayıcılar devletle olan ilişkilerinde diğerlerine göre daha keskin davranış örneği sergilemektedir. Zorunlu göç sonrası edinilen tecrübe devletle olan ilişkilerde de belirleyici olurken her zaman dile getirilmeyen, yeri geldikçe duraksanan kamu otoritesi, kamu kimliği içinde yaşamama arzusu vardır. Kamu otoritesinin reddi yalnızca gündelik hayatta değil aynı zamanda çalışma pratiklerine de yansımaktadır. Bundan ötürüdür ki enformel kimliğin devamıyla birlikte kendi hesabına çalışma isteği, kendi işini kurma düşüncesi ve bir işverenin emri altında çalışmama fikri bakidir.

Katı atık toplayıcılarının “hırsız”, “kirli”, “bağımlı” gibi etiketlemelerle dışlanma ve ötekileştirmeye maruz kaldıkları bilinmektedir. Alan araştırmasında toplayıcıların işe başladıkları dönemlerde gerek sosyal çevreden gerekse kamusal otoritelerden tepki gördüğü tespit edilmiştir. Ancak toplayıcılık işinde geçirilen süreler arttıkça var olan önyargıların kırılarak “tanıyarak içirme” sürecinin başladığını ve aynı zamanda kültürel ve toplumsal sermayenin geliştiğini söylemek mümkündür. Özellikle iş ilişkilerinin

geliştirilmesi, ön yargıları aşan simbiyotik bir ilişki ağının yaratılmasına zemin hazırlamıştır. Ankara’da yaşayanların zorunlu göçe maruz kalmış toplayıcılara ilişkin negatif tutumları çok güçlü değildir. Buna paralel olarak kulaktan duyma bilgilerin fazlalığı da dikkat çekmektedir. Her şeye rağmen toplumda ötekileştirme süreci varlığını devam ettirmektedir ve bu durum her iki taraf için de geçerlidir. Ne var ki tanıyarak içirme süreci iki tarafın karşılaştığı noktalarda işlemektedir. Dolayısıyla da şu haliyle etnisite, ekonomik çıkarlar karşısında toplayıcılar açısından görmezden gelinebilecek bir unsurdur. Toplum nezdinde toplayıcı kimliği genellikle dış görünüş itibarıyla dışlanma konusudur. Oysa ki aynı işi yapan belediye işçileri kurumsal bir görüntü yaratarak topluma güven duygusu aşılamaktadır. Bu sayede de bir güven ortamı tesis edilmiş olmaktadır.

Ötekileştirilmenin bir boyutu da Bourdieu’nün mücadele alanları kavramı içinde ortaya çıkmaktadır. Buna göre tahakküm eden taraf tahakküm edilen kesimi kontrol altında tutma ve oyunu kurallarına göre oynamak için simgesel şiddetin çeşitli biçimlerini devreye sokabilmektedir. Geri dönüşümde simgesel şiddet yasa ve yönetmeliklerle katı atık toplayıcılarının devre dışı bırakılmasıyla sonuçlanacağı gibi zaman zaman bu simgesel şiddet yerini fiziksel şiddete bırakmaktadır. Bu fiziksel şiddetin en büyük nedenini “doğulu” olmaktan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Farklı bir anlatımla araçsalci etnisite kuramının tam bu noktada işlediği ve zorunlu göçe maruz kalan katı atık toplayıcılarının diğerlerine kıyasla daha sert biçimde ötekileştirildiği ve fiziksel müdahalelerle karşılaştığı söylenebilir.

Çalışmanın ana eksenini katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumlarını, kuramsallaştırmadan çok keşfetme amacı taşımaktadır. Katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumlarını kuramlaştırma örneklemin araştırma evrenine genellenebilir olduğu durumlarda mümkündür. Dolayısıyla da bir kuram geliştirmek için doğru araştırma

yöntemleri ve hipotezlerle birlikte daha derinlemesine çalışmalara gerek vardır. Bu çalışmanın örneklem büyüklüğü dikkate alındığında sınıfsal konumlara ilişkin kuram geliştirmek ciddi sıkıntılar yaratacaktır. O nedenle ki bu çalışma kuram geliştirmekten çok sınıfsal konumların keşfedilmesi üzerine odaklanmıştır.

Alan araştırmasından katı atık toplayıcılarının sınıfsal konumlarına ilişkin önceki çalışmalara kıyasla oldukça farklı bulgular elde edilmiştir. Modern toplumun dönüşmeye başladığı 20.yüzyılın son çeyreğinden itibaren farklı bir toplum yapısı ve farklı sınıf tartışmaları da gündeme gelmiştir. Özellikle sınıf ve kültürel kimliklerin iç içe geçtiği dönemde klasik sınıf teorilerinin eskide kaldığı ve “post” ya da “neo” ön adlı yeni akımların eskinin yerini aldığı tartışmaları halen de güncelliğini korumaktadır. Ancak her şeye rağmen Marx’ın sınıf teorisi “ölmediği” gibi post teoriler de güncelliğini korumaktadır. Bununla birlikte yeni bir toplumsal modelin gelişmesi de zaman alacaktır. Mevcut şartlar altında çalışmanın örneklemini düşünüldüğünde katı atık toplayıcılarını belirli bir kategoriye yerleştirmek şu haliyle zordur. Önceki çalışmalar kent yoksulluğu altında katı atık toplayıcılarının sınıf dışı özellikler gösterdiğini iddia etmektedir. Ne var ki bu çalışmadan elde edilen bulgular sınıf dışılıktan çok hızlı bir orta sınıflaşmaya doğru gidişi işaret etmektedir. Bu sonuca da katı atık toplayıcılarının sermayelerinin birleşimi ve mücadele alanlarındaki konumları itibariyle ulaşmak mümkündür. Katı atık toplayıcılarının olası sermaye kayıpları, aynı zamanda sosyal haklardan faydalanamama halinde katı atık toplayıcılarının sınıf dışı özellikler gösterebileceği düşünülebilir. Tüketim toplumunda sadece emek üzerinden sınıf atlamak zordur. Toplumun üretme nedeni bütünüyle tüketmek üzerinedir, haliyle tasarruf olanağı yoktur ya da sınırlıdır. Feodal değerlerin yeniden üretildiği kent hayatında toplayıcıların ciddi anlamda geçmişte yaşama durumu söz konusudur. Buna rağmen “kentli olma” yönünde de gözle görülür çabalar harcanmaktadır. Böylesi

koşullar altında elde edilen gelirin yaşam tarzını hiçbir şekilde yansıtmadığı, dolayısıyla da klasik bir işçileşmeden çok orta sınıflaşmanın ilk adımlarının atıldığı söylenebilir.

Orta sınıflaşma sürecinde, katı atık toplayıcılarının mücadele alanlarındaki konumu önemlidir. Geri dönüşüm zinciri içerisinde tahakküm eden taraf olan devletin tahakküm altına almaya çalıştığı toplayıcılar üzerinde baskı kurması beklenebilir. Geri dönüşüm zincirindeki konumları itibariyle bu baskının zincirinin en altında yer alan toplayıcıların en az parayı alması, buna rağmen sektörde dönen rantın paylaşılma çabaları altında tahakküm edenle, edilen arasında mücadeleyi ön plana çıkarmaktadır. Bu noktada da toplayıcıların örgütlenme ihtiyacı aynı zamanda da sorunsalı gündeme gelmektedir.

Katı atık toplayıcılarının yaşamlarını sürdürebilme ve kentte kalıcı olma çabaları geçimlik alanlarının muhafaza edilmesine bağlıdır. Yukarıda da söz edildiği üzere çok geniş bir rant alanı içinde faaliyet gösteren toplayıcılar alanda kalmaları için onları örgütlenme arayışına sokmaktadır. Ancak bir örgüt çatısı altında birleşme düşüncesinin eksikliği de örgütlenmenin önünde önemli bir engel gibi görünmektedir. Bu çalışma sırasında üzerine en çok düşünülen konu Brezilya, Hindistan gibi ülkelerdeki örgütlenme modellerinin Türkiye'ye uyarlanabilme sorunsaldır. Katı atık toplayıcılarının daha önce bir örgütlenme deneyimi yaşadıkları gerek araştırmada toplayıcılar tarafından dile getirilmiş gerekse araştırmacı tarafından deneyimlenmiştir. Kuşkusuz bir ülkede hayata geçirilen bir örgütlenme modeli o ülkenin tarihsel, kültürel ve ekonomik değerlerinden beslenir. Bunun bilinci altında küçük bir örnek de olsa önceki örgütlenme deneyimini yaşayan Ankara'daki katı atık toplayıcıları için yeni bir örgütlenme modeli üzerine düşünülmüştür. Çoğu toplayıcı arasında kurulacak bir örgütün sağlıklı yürümeyeceği, kurulsu bile örgütlenme biçimi ne olursa olsun kimsenin bu işi sahiplenmeyeceği düşüncesi hakimdir. Örgütlenme sürecinde ilk adımda yapılması gereken, örgüt ve sınıf bilincine sahip olan toplayıcıların bir şekilde

diğerlerine önderlik ederek bu bilinci aşlamalarıdır. Bu aşlamayı lider olma vasfına sahip, içlerinden güven duyulan bir “ağabey” olması gerekmektedir.

Katı atık toplayıcıları her ne kadar kendileri için ‘işçi’ tanımlaması yapmış olsa da formel bir işçinin yararlandığı her türlü sosyal haklara ulaşma konusunda mevzuat engeline takılmaktadır. Türkiye’deki çalışma mevzuatı bilindiği üzere güncel haliyle enformel çalışanların sendikalara üye olabilmelerine dair bir düzenleme içermemektedir. Katı atık toplayıcıları için sendikalı kimliğine sahip olabilmeleri için iki alternatiften bahsedilebilir: ilk alternatif 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu Sözleşme Kanununun sağladığı potansiyelken, ikinci alternatif kooperatif üyeliğidir. Bu iki alternatif, sırasıyla şu şekilde tartışılabilir:

6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu Sözleşme Kanununun ekler bölümünde belirtilen 20 numaralı işkolu olan ‘Genel İşler’ işkolunda sendikalı olma potansiyeli yaratmaktadır. Katı atık toplayıcıları, bu işkolunda faaliyet gösteren formel işletmelerde çalışmaya başlayarak DİSK, Türk-İş ve Hak-İş’in ‘Genel İşler’ alanında faaliyet gösteren sendikalarından birine üye olabilir. Ne var ki katı atık toplayıcılarının hikâyelerinden öğrenildiği kadarıyla patronaj ilişkisi, bir işverenin emri altında çalışma en başından reddedildiğinden sendikalı kimliğine sahip olma bu noktada zor görünmektedir. Dolayısıyla ilk alternatif bir seçenek olarak devre dışı kalmaktadır. Bu seçeneğin devreye girebilmesi için sendikaların uzun erimli politikalar izleyerek, katı atık toplayıcılarının hedef grup olarak benimsemesi ve farklı platformlarda bir araya gelmesi gerekmektedir.

İkinci alternatif olarak ele alınabilecek durum karmaşık bir yapıya sahip olsa da yine de bir seçenektir. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu Sözleşme Kanunun Ekler bölümünde sayılan işkolları arasında 10 numaralı işkolu ‘ticaret, büro, eğitim ve güzel sanatlar’ şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre her türlü kooperatifçilik bu işkolunun faaliyet

alanına girmektedir. Bu durumda katı atık toplayıcılarının kooperatif kurma yoluyla sendikalı olabilmeleri mümkün görünmektedir. Türkiye’de kooperatifler, türlerine göre çeşitli yasal düzenlemelerle kurulmaktadır.¹⁰⁹ Sendikalı olabilmenin yolu, kooperatifin kurucusu olmak ya da kooperatifin üyesi olma noktasında saklıdır. Üye statüsü sendikal örgütlenmenin yolunu açması bakımından kooperatifleşme önemle ele alınacak bir alternatiftir.

Şu halde toplayıcılar için işlevsel bir kooperatif modeli düşünülebilir. Kooperatif öncesinde toplayıcılar çeşitli sendikalarla görüşmüş olmalarına rağmen istenen sonuç alınamamıştır. Bunun en büyük nedeni de önceden belirtildiği gibi sendikaya üye olmanın koşulunu yerine getirememedir.

Neden kooperatif sorusuna vermiş oldukları ‘çünkü kooperatif daha adil bir yapılanmadır’ cevabı, kooperatif haricindeki her tür yapılanmanın toplayıcılar için bir sömürü mekanizması olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla toplayıcılarda kurulacak yeni bir düzenin adil olması, ne olursa olsun eşitlik taşıması gibi ilkeler öne çıkmaktadır. Bu ifadeler dahi kooperatifin kurulsa bile sürdürülebilir olması bakımından sıkıntı yaratacağını ortaya koymaktadır. Bu durum toplayıcılar arasında güven sorununa işaret etmektedir. Buna paralel olarak bazı toplayıcıların “düşünme eylemini” kendi üzerlerinden atarak “dernek başkanı düşünsün, fikir üretsün” söylemi dikkat çekicidir. Toplumda sosyolojik olarak yer edinmiş “ben düşünmeyeyim, benden daha güçlü biri düşünsün” söylemi kültürel alışkanlıkların bir anlamda yeniden üretilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak demokratik yapılı örgütlerde Michels’in kuramında¹¹⁰ anlattığı tabanın yöneticileri seçtiği düzende sorumluluğu yöneticiye atarak ilgilenmeme

¹⁰⁹ 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu (Kabul Tarihi: 24.04.1969, Resmi Gazete Sayı: 13195)
1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu (Kabul Tarihi: 18.04.1972, Resmi Gazete Sayı: 14172)

4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanunu (Kabul Tarihi: 01.06.2000, Resmi Gazete Sayı: 24081)

¹¹⁰ bkz. Oligarşinin Tunç Kanunu.

kültürden bağımsız olarak karşılaşılabilen bir durumdur. Demografik açıdan benzer özelliklere sahip olan örneklemdaki toplayıcılar için bu denli keskin bir düşünce farkının ortaya çıkmasının temel belirleyicileri ‘eğitim’ ve ‘önceki örgütlenme deneyimidir’. Genel olarak gazete okumak, politika ile ilgilenmek, mevcut sorunlar üzerine beyin fırtınaları yaparak çözüm arayışları içinde olmak bir farkındalık yaratmıştır. Politik ve sosyal durumlar neticesinde örgütlenme bilincinin kazanıldığı, özellikle D-GDAB grubundaki zorunlu göçe maruz kalanlar için rahatlıkla söylenebilir. Alan araştırması esnasında bilgileri olsun veya olmasın çoğu toplayıcı kooperatif fikrine sıcak bakmakta ve ilerleyen dönemlerde bir örgütlenme modeli gerçekleşecekse bunun kooperatif çatısı altında olması gerektiği öne sürmektedir.

Toplayıcılar arasında kooperatif kurma fikri ilk olarak, kendi kendilerine toplandıkları kahvelerdeki ya da sokaktaki sohbetler sırasında gelişmiştir. Buna göre toplayıcılığın nasıl daha temiz, fiziki yorgunluğu en aza indirecek şekilde ve çalışma sürelerinin belli bir standarda bağlanarak yapılabileceği düşüncesi çeşitli arayışlara zemin hazırlanmıştır. Katı atık toplayıcıları, bir anlamda gerek kendi hayatlarını gerekse yaptıkları işi dönüştürme niyetiyle birtakım araştırmalar yapmış ve bunun sonucunda Akdeniz Bölgesi’ndeki meyve – sebze kooperatiflerinden haberdar olmuştur. Kooperatif yetkilileriyle kurulan ilişkiler sonrasında bu kooperatiflerin ana hatlarıyla nasıl kurulup, işletildiği bilgisine ulaşılmıştır. Bu yolla mevcut sınırlı bilgiyle söz konusu kooperatiflerin kendi çalışma biçimlerine uyarlanabileceği fikri yerleşmiştir. Görüldüğü gibi motivasyon güçlü olduğunda katı atık toplayıcıları bir araya gelerek bir sorunu çözmek için ortak hareket edebilmektedir. Konuya vakıf olan toplayıcılar için kooperatif bir ortaklıktır; sosyal güvencenin olduğu, üyelerin eşit haklara sahip olduğu, yapılan işin paylaşıldığı bir yardımlaşma modelidir. Kooperatifleşme beklentisi beraberinde en geniş haliyle bir sosyal güvenceye de sahip olma arzusunun ifadesidir. Aynı zamanda bir sonraki aşamada da çalışma hayatının özellikle çalışma süreleri

bazında düzenli bir yapıya ulaşma beklentisinin görünüşüdür. Diğer yandan ise toplum içinde var olan kooperatif yapılanmasının ‘batık inşaatlar’, ‘ortadan kaybolan müteahhitler’ söylencesi gibi mitler yaratılarak değerlendirilmesi duyulan endişeyi de göstermektedir. Kooperatif denildiğinde ilk bu tarz olumsuzlukların akla gelmesi kooperatif düşüncesinin aydınlatılmasını zorlu olacağını göstermektedir.

Kendine has yapısıyla bir sosyal girişim olan kooperatifler, geri dönüşüm sektöründe küresel ortak kimliğiyle özel sektör işletmelerine göre daha uygun bir yatırım aracıdır. Toplayıcıların en önemli sıkıntılarının başında iş süreçlerinde araçlarla muhatap olmak gelmektedir. Bu sıkıntıların önüne geçebilmek için TAT’lar tarafından sıklıkla toplayıcılara kendi tesislerini açma fikri sunulmaktadır, ancak bunun için yeterli sermaye birikiminin olmaması ve yasal prosedürlerin bilinmemesi söz konusu fikrin hayata geçirilmemesinde en büyük etkidir. Esasen bu noktada sınıfsal bir çıkarım yapılarak sömürü düzeninin başlamadan sona erdirilmesi farkında olmadan dile getirilmiştir. Aynı zamanda katı atık toplayıcılarına sunulan girişimci olma fikri, geri dönüşüm sektöründeki rantın büyüklüğü konusunda da bilgi vermektedir.

Kooperatifleşmenin toplayıcılar açısından bir avantajı da sistemde bireysel olarak almış oldukları payın ekonomik açıdan daha çoklayıcı etkisi olacaktır. Mevzuatta tanınmamaları, alıcı ile aralarında gelişen formel sektör – enformel sektör çatışması yeri geldiğinde satış fiyatlarına doğrudan etki edebilmektedir. Farklı bir anlatımla toplayıcı piyasa değerinin altında satış yapabilmektedir. Bu durum rekabet açısından da önemlidir. Şöyle ki, bir taban satış fiyatının belirlenmesi, satışın bu fiyattan daha az olamayacağı anlamına gelmektedir. Kooperatiflerin fiyat belirleyip, bu fiyatın altında satış yapılmasını yasaklaması en büyük özellikleridir, dolayısıyla da taban fiyat politikası toplayıcıların faydasına gelişecek bir uygulamadır. Örneğin satışın bireysel olarak değil de kooperatif aracılığıyla yapılması ve sonrasında karın eşit bir şekilde

ortaklara dağıtımını gerek bireysel gerekse hane halkı gelirini artıracak bir eylemdir. Aynı zamanda TAT'ların görüşüne göre de sistem seyyar toplayıcılar sayesinde işleyebilmektedir. Bu nedenle alan çalışması sırasında görüşülmüş firma yetkilileri toplayıcılar için her türlü hak arama yollarının denenmesini, Türkiye genelinde bir kooperatif kurulmasını aksi halde bir anlamda toplayıcı sömürsünün devam edeceğini belirtmiştir. Bu noktada TAT'ların girişimlerini sürdürebilmelerinin en önemli koşullarından birinin toplayıcılardan gelen atıklar olduğu da unutulmamalıdır.

Katı atık toplayıcılarının kooperatifleşmesine yerel yönetimlerin yaklaşımı oldukça farklıdır. Örneğin Ankara'da yerel bir belediye toplayıcılarla ortak birtakım işlere (taşeronlaşma) imza atma isteği, doğrudan doğruya madalyonun arka yüzünü ortaya çıkarmaktadır. Gerek dünya genelinde gerekse Türkiye özelinde ele alındığında geri dönüşüm sektörü içindeki rantın büyüklüğü kapitalist paylaşımın nasıl olabileceğini açıkça göstermektedir. Bu noktada ana mevzu, toplayıcının enformel biçimde sektörde kaldığı sürece mevcut rantı kimlerin, nasıl paylaşacağı konusunda engelleyici rolüdür. Söz konusu engel ilk aşamada, geri dönüşüm için yeterli istihdam alanı yaratamayan yerel yönetimlerin toplayıcıların kuracağı bir kooperatifle işbirliği yapmaktansa onları taşeron olarak çalıştırma planıdır. Taşeronluk durumunda tatmin edici ücret düzeylerinden kaçınarak oluşturulacak bir sigortalı olma avantajı toplayıcılar tarafından kabul görmemiştir. Şu aşamada yerel yönetimlerin tavrı mevzuattan aldıkları yetkilerle şekillenmektedir; toplayıcılar resmi olarak tanınmadığı ve örgütlü bir yapı oluşturmadıkları sürece taşeronluk talebi güncelliğini koruyacaktır. Yukarıda değinildiği gibi geri dönüşümdeki rantın paylaşılma savaşı bu söylemlerle birlikte sürekli kendini yeniden üretmektedir.

Kooperatif çatısı altında örgütlenme, en başta atık toplayıcılarını ve depoları kayıt altına alarak, sağlıksız koşullarda çalışan atık toplayıcılarının insana yakışır bir şekilde

faaliyette bulunabilmesine zemin hazırlayacaktır. Benzer şekilde sokaklardaki atıkları toplayarak geçimini sağlayan atık toplayıcılarının kooperatif yoluyla araçlar olmadan kayıtlı bir şekilde faaliyette bulunması, kuracakları kooperatifte hem ortak hem çalışan statüsüyle Genel Sağlık Sigortası Sistemine dahil olmayı gerektirmektedir. Bu amaç doğrultusunda 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun Ek 6. Maddesinin düzenlenmesiyle kısmi süreli çalışanların sigortalılıkları kapsamında ev hizmetlerinde istihdam edilenlerde olduğu gibi katı atık toplayıcılarının sigorta sistemine dahil olabilmesi mümkün olabilir. Kanunun ilgili maddesinin ikinci paragrafındaki *“Bu madde kapsamında sigorta hak ve yükümlülükleri; kendilerince veya kendilerini çalıştıranlar tarafından ya da çalışanların meslek odası birlik veya benzeri kuruluşlarca bildirimin Kuruma yapıldığı tarihten itibaren başlar..”* ifadesine *“kooperatifler”* ibaresi eklendiği takdirde toplumsal olarak dezavantajlı gruplar arasında yer alan atık toplayıcılarının kısmi süreli çalışanların sigortalılıkları kapsamında sigorta sistemine dahil olabilmesinin önü açılmış olacaktır.

Ek olarak, kurulacak olan kooperatifin geri dönüşüm sektöründe yer alabilmesi için Atık Yönetimi Yönetmeliği'ne uygun Toplama ve Ayırma Tesisine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada yerel yönetimlerin sahip olduğu kaynakların, toplumsal içerme kapsamında atık toplayıcılarının atık yönetimi sistemine dahil olması amacıyla kullanılabilmesi önerilmektedir. Kooperatifin sahip olduğu tesis faaliyette bulundukları atık türüne ve o atık türünün tabi olduğu yönetmelik hükümlerine göre çevre izin ve lisans belgesi ya da geçici faaliyet belgesi almak ve gerekli olan fiziksel şartları sağlamak zorundadır. Lisans alınması aşamasında *“Çevre Kanununca Alınması Gereken İzin ve Lisanslar Hakkında Yönetmelik”* hükümlerine uyulması gerekmektedir. Buraya kadar anlatılan yükümlülükler yerine getirildiği takdirde, yerel yönetimlerin desteğiyle kooperatiflere öncelik tanınarak atık toplayıcılarının kooperatif işletme modeliyle sağlıklı koşullarda faaliyette bulunması beklenebilir.

Türkiye’de katı atık toplayıcılarının dünya örneklerinde olduğu gibi gerek toplum tarafından gerekse politik otoriteler tarafından tanınması talep ediliyorsa, yalnızca örgütlenme, bir örgüt çatısı altında toplanma tek başına yeterli değildir. Bunun yanında mevzuatta özellikle de yönetmeliklerde ciddi değişimlere gerek vardır. Dünya örneklerinden öğrenildiği kadarıyla katı atık toplayıcılarının gerek hukuki gerekse sosyal anlamda elde ettikleri kazanımların hemen hepsi örgütlü mücadelenin sonrasında gerçekleşmiştir. Katı atık toplayıcılarının kooperatifleşmesine örnek teşvik eden Brezilya, Hindistan ve Kolombiya gibi üç ülkenin kanuni düzenlemeleri incelendiğinde bireysel girişimlerden çok kooperatiflerin doğrudan rol oynadığı veya dolaylı olarak etki ettiği hukuki düzenlemelere rastlanmaktadır. Dolayısıyla dünya örnekleri ve Türkiye kıyaslandığında ilk aşamada her üç ülkenin katı atık toplayıcılarına dair kanuni düzenlemelerini Türkiye’ye uyarlamak ülkelerin iç hukuklarının ve örgütlenme kültürlerinin birbirlerinden farklılık göstermesi nedeniyle zordur. Türkiye için atılması gereken ilk adım her şeyden önce katı atık yönetimini düzenleyen yönetmeliklerin baştan ele alınması, politik çıkarlardan ziyade çevresel, insani ve doğanın yararına olacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu yeni düzenleme katı atık toplayıcılarını da kapsayacak şekilde, geri dönüşüm sistemi içerisinde yer alan aktörlerin bir araya gelip sistemin artı ve eksilerinin tartışılacağı ve herkesin yararına bir yasal yapılanmanın ortaya çıkmasıyla mümkün olacaktır.

Katı atık toplayıcıları denildiğinde yalnızca geçimini bu işten sağlayan birkaç kişi değil, büyük bir nüfus ve göz ardı edilmemesi gereken dezavantajlı bir gruptan bahsediyoruz. Bunu yanı sıra Türkiye bir göç ülkesi olma özelliğini sürdürürken sadece iç göçün değil dış göçün de kalıcı hedef ülkesi konumundadır. Dolayısıyla Türkiye’de kalıcı olmayı seçenler için toplayıcılık bir tutunma potansiyeline sahiptir. Farklı bir anlatımla geçinmek için bu alanı seçebilecek büyük bir kitlenin varlığından söz etmek mümkündür. Bu nedenlerden ötürü, çocukların kente tutunmaları, genç kuşakların

yetişmesi, aynı zamanda grupların ekonomik ve politik özellikleri açısından kente hayatına uyum sağlamaları için geniş anlamda sosyal politikalara ihtiyaç vardır. Diğer bir deyişle sosyal içerieme politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Ülke örnekleri dikkate alındığında kuşkusuz Türkiye’deki toplayıcılar için ilk ve önemli olacak kazanım örgütlenebilmektir. Bu süreçte birtakım potansiyel temel sorun alanları tanımlamak mümkündür:

- Katı atık toplayıcıları ve onların ekonomik faaliyetlerine ilişkin yeterli ve güvenilir istatistiki verilerin bulunmaması,
- Katı atık toplayıcılarının geri dönüşüm faaliyetleri ve kooperatifçilik hakkında eğitim ve bilgi eksiklikleri,
- Geri dönüşüm konusunda ulusal ve uluslararası alanda ilgili kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyon eksikliğidir.

Örgütlenme eğer kooperatif çatısı altında olaksa bu durum (Brezilya örneğinde olduğu gibi), toplayıcıların sayısal olarak kayıt altına alınmasını, etkinliklerine yönelik aylık – yıllık faaliyet raporlarının hazırlanmasını kolaylaştıracaktır. Bu yolla gerek bireysel gerekse toplu olarak bilgi ağı oluşturulması sağlanacaktır. Söz konusu sorun alanları dikkate alınarak konuya yönelik tespitler ve çözüm önerileri geliştirilmelidir.

Buna göre ilk etapta geri dönüşüm sektöründe kooperatifçilik potansiyeli ve geri dönüşüm sisteminde atık toplayıcılarının rolü üzerine durum analizi yapıldıktan sonra Ankara genelinde katı atık toplama işinin en sistemli ve organize yapıldığı yer olan Türközü semti pilot bölge seçilerek buradaki hedef kitleye yönelik kooperatifçilik ve geri dönüşüm konusunda eğitim programları düzenlenmelidir (Bu çalışma kaleme alındığı dönemde Mersin’de ve Çukurova’da katı atık toplayıcılarının kooperatifleşme süreci devam etmektedir). Ankara’nın başkent oluşu, politik kararların daha hızlı alınıp, yürürlüğe konma potansiyeli, başkentten çıkacak bir modeli daha rasyonel kılacaktır.

Pilot bölge çalışmasından elde edilecek başarılı sonuçlar uyarınca bu çalışmanın ülke genelinde yaygınlaştırılması uygun olabilir. Benzer şekilde pilot bölgede devam edecek çalışmanın sonrasında katı atık toplayıcılarından oluşan kooperatifin kuruluş işlemlerinin tamamlanması ve faaliyete geçirilmesi eş zamanlı olarak da katı atık yönetiminde kooperatiflere öncelik verilmesi konusunda yerel yönetimlerle işbirliği çalışmaları yapılmalıdır.

Her şeyden önce örgütlü mücadele emekçi bir grubun kendi çıkarlarını savunmak, haklarını talep etmek sınıf mücadelesinin en önemli unsurlarından biridir. Görüldüğü üzere örgütlü mücadele sosyal haklardan, işsizlik sigortasına hatta ülke genelindeki işsizliği azaltmada ne denli kazanımlar elde edilebileceğini göstermiştir. Dolayısıyla Türkiye özelinde kurulacak toplayıcı kooperatifleri dünya genelindeki örnek kazanımları yakalayabilme potansiyeline sahip olacaktır, ancak kooperatiflerin tabi olduğu mevzuat gereğince birtakım mali ve kanuni yükümlülükleri de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla işin teknik boyutu derinlemesine bilgilendirmeyi gerektirmektedir, çünkü akıllarda her daim var olan kooperatif fikrinin arka planında nelerin yapılması gerektiği veya hangi prosedürlerin takip edilme zorunluluğuna dair toplayıcıların çok fazla haberdar olduğu söylenemez. Bütün bu söylenenlerden hareketle her ne kadar orta sınıflaşmaya doğru biri gidişattan söz edilse de katı atık toplayıcılarının şu an sahip oldukları değerleri kaybetmemek ve sınıf dışılığına sürüklenmemek için örgütlenmeleri gerekmektedir. Bu süreç uzun ve zorlu olacağından ötürü sivil toplum kuruluşlarının, akademik camianın ve de en önemlisi toplumun sorumluluk almaktan kaçınmaması ve katı atık toplayıcılarıyla dayanışma örneği göstermesi önemlidir. Bu sayede katı atık toplayıcılarına yönelik bir farkındalık yaratılacak ve tanıyarak içermeleri yolunda dikkate değer gelişmeler sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, H. ve Acar Baykara, Y., (2008), **Başkentin Karıncaları Atık Madde İşçileri**, 1.basım, Ankara: Maya Akademi.
- Akbaş, K., (2013), “Sınıf ve Orta Sınıf Tartışmaları Arasında Yıldızlı Yakalılar: Avukatlar İşçileşiyor mu?”, **Praksis**, S.32, C.2, s.115-144.
- Allen, C. ve Jossias, E., (2011), **Mapping for Policy Context and Catadores Organisations in Maputo, Mozambique**, Manchester: WIEGO.
- Alpkaya, F. ve Duru, B., (ed.) (2012), **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Alpman, S. P., (2016), **Esmer Yakalılar Kent – Sınıf – Kimlik ve Kürt Emegi**, 1.basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altuntaş, B., (2008), “Enformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı Ankara Örneğinde Sektöre ve Çalışanlara İlişkin Bir Bilgi ve Deneyim Paylaşımı”, **Toplum ve Bilim**, S.112, s. 31-59.
- Anthias, F., (2001), “The Concept of the ‘Social Division’ and Theorising Social Stratification: Looking at Ethnicity and Class”, **Sociology**, s.35, C.4, s.835-854.
- Ataman-Ceylan, B. ve Liberwitz, R., (ed.) (2015), **Employment and Equity**, Ankara-Geneva: ILO Publications.
- Ayata, B. ve Yüksek, D., (2006), “İnkâr Siyasetinden ‘İdare’ Politikasına: Kürtlerin Zorunlu Göçü”, **Birikim Dergisi**, S.213, s. 42-46.
- Balaban, U., (2013), “Faburjuvazi ve İktidar: Yakın Türkiye Tarihinde Sınıf ve Siyasal İslam”, **Praksis**, S.32, C.2, s.11-63.

Balkan, N., Balkan, E., ve Öncü, A., (ed.), (2014), **Neo-Liberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP**, 1.basım, İstanbul: Yordam Yayınları.

Balkan, E., ve Öncü, A., (2014), “İslami Orta Sınıfın Yeniden Üretimi”, N. Balkan, E. Balkan ve A. Öncü (ed.) içinde, 251-290.

Bauman, Z., (2004a), **Wastes Lives: Modernity and Its Outcasts**, Cambridge: Polity Press.

Bauman, Z., (2004b), **Work, Consumerism and the New Poor (Issues in Society)**, Berkshire: Open University Press.

Beecheno, K., (2013), **Recycling and Waste Management in Brazil**.

Benson, K. ve Mgijima-Vanqa, N., (2010), “Organizing on the Streets: A Study of Reclaimers in the Streets of Cape Town”, **WIEGO Organizing Series**, Manchester: WIEGO.

Berensel, E., (2012), “Ateş ve Düğün”, **Ateş ve Düğün: Zorunlu Göçten Kimlik Mücadelesine Hakkarili Kağıtçılar, Video Sergisi**, 18/03-21-04/2012, İstanbul.

Bernache, G., (2003), The Environmental Impact of Solid Waste Management: The Case of Gaudalajara Metro Area,” **Resources Conservation and Recycling**, C.39, S.3, s. 223–237.

Beauregard, A. R., (2015), “Mutenalaştırmanın Yarattığı Kaos ve Karmaşa”, N. Smith ve P. Williams (ed.) içinde, s. 56-82.

Betancourt, A. A., (2010), **Waste Pickers in Bogota: From Informal Practice to Policy**, MIT, Department of Urban Studies and Planning, Yayınlanmış Doktora Tezi, Cambridge: MA.

- Birkbeck, C., (1978), “Self Employed Proletarians in an Informal Factory: The Case of Cali’s Garbage Dump”, **World Development**, C.6, S.9/10, s. 1173-1185.
- Birkbeck, C., (1979), “Garbage Industry and the ‘Vultures’ of Cali, Colombia”, R. Bromley ve C. Gerry (ed.) içinde, s. 161-183.
- Bonner, C., (2007), “Waste Pickers without Frontiers”, **South African Bulletin**, C.32, S.4, s.7-9.
- Boo, K., (2013), **Behind the Beautiful Forevers: Life, Death and Hope in a Mumbai Slum**, London: Portobello Books.
- Boratav, K., (2005), **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, 2.basım, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Botttero, W., (2004), “Class Identities and the Identity of Class”, **Sociology**, S.38, C.5, s.985-1003.
- Bourdieu, P., (1986), “What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence of Groups”, **Berkeley Journal of Sociology**, S.32, s.1-17.
- Bourdieu, P., (1990), **In Other Words, Essays Towards a Reflective Sociology**, M. Adamson (çev.), California: Stanford University Press.
- Bourdieu, P., (2006), **Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine**, H. U. Tanrıöver (çev.), İstanbul: Hil Yayınları.
- Bourdieu, P., (2014), **Eril Tahakküm**, B. Yılmaz (çev.), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bourdieu, P., (2015), **Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi**, D. Fırat ve G. Berkkurt (çev.), 1.basım, Ankara: Heretik Yayınları.

- Bourdieu, P. ve Wacquant, L., (2016), **Düşünsel Antropoloji için Cevaplar**, N. Ökten (çev.), 8.basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Breen, R., (2005), “Foundations of Neo-Weberian Class Analysis”, E. O. Wright (ed.) içinde, 31-52.
- Bromley, R. ve Gerry, C., (ed.) (1979), **Casual Work and Poverty in Third World Cities**, NY: John Wiley.
- Buğra, A., (2008), “Sınıf ve Siyaset”, **Toplum ve Bilim**, S.113, s.9-20.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç., (ed.), (2010), **Sosyal Politika Yazıları**, 4.basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bürke, Y., et al., (ed.), (2011), **Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I**, 1.baskı, Ankara, NotaBene Yayınları.
- Callinicos, A. ve Harman, C., (ed.), (1987), **The Changing Working Class: Essays on Class Structure Today**, London: Bookmarks.
- Callinicos, A., (1987), “The New Middle Class and Socialist Politics”, A. Callinicos ve C. Harman (ed.) içinde, s.13-52.
- Callinicos, A., (2015), **Toplum Kuramı**, 7.basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Can, M., (2011), “Çöp Toplayıcısı El Üstünde”, **Sabah**, 26.02.2011.
- Carter, B. ve Fenton, S., (2009), “Not Thinking Ethnicity: A Critique of the Ethnicity Paradigm in an Over-Ethnicised Sociology”, **Journal for the Theory of Social Behaviour**, S. 40, C.1, s.1-18.

Castillo, H., (1990), **La Sociedad de la Basura: Caciquismo Urbano en la Ciudad de México**, 2nd ed. México City: UNAM.

CBS, (2015), **Ambalaj Bülteni Ambalaj ve Ambalaj Atıkları İstatistikleri (2012)**, Bülten No. 9, Ankara.

Cem, İ., (2011), **Türkiye Üzerine (Araştırmalar)**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Chaturvedi, B., (2009), “Santraj Maurya and Lipi in India – Tales of Two Waste Pickers in Delhi, India”, M. Samson (ed.) içinde, s. 8-9.

Chengappa, C., (2013), **Organising Informal Waste Pickers: A Case Study of Bengaluru, India**, Manchester: WIEGO.

Chikarmane, P., (2012), “Integrating Waste Pickers into Municipal Solid Waste Management in Pune, India”, **WIEGO Policy Brief No. 8**, Manchester.

Clapp, J., (2002), “The Distancing of Waste: Overconsumption in a Global Economy”, T. Princen, M. Maniates, K. Conca (ed.) içinde, s.155-176.

Clark, N. T. ve Lipset, M. S., (1996), “Are Social Class Dying?”, D. J. Lee ve B. S. Turner (ed.) içinde, s. 42-48.

Clarke, S., (2001), “The Globalisation of Capital, Crisis and Class Struggle”, **Capital & Class**, S.75, s.93-101.

Cox, O., (1959), **Caste, Class & Race: A Study in Social Dynamics**, NY: Monthly Review Press.

Creswell, W.J., (2012), **Qualitative Inquiry and Research Design**, 2nd Edition, California: Sage Publications.

- Çavuşoğlu, E., (2014), **Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi**, 1.basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Damanhuri, E., (ed.) (2012), **Post-Consuming Waste Recycling and Optimal Production**, Rijeka: InTech.
- Dave, J. Shah, M. ve Parikh, Y., (2009), “The Self-Employed Women’s Association (SEWA) – Organising Through Union and Co-operative in India”, M. Samson (ed.) içinde, s. 27-32.
- Davis, M. ve Warde, A., (1993), **Urban Sociology, Capitalism and Modernity**, 1st Edition, London: The Macmillan Press.
- Davis, M., (2006), **Planet of Slums**, 1st Edition, NY: Verso.
- Day, G., (2001), **Class**, London: Routledge.
- De Brito, D., (2012), “God is My Alarm Clock”, **WIEGO Workers Lives No.1**, Manchester.
- Demircan, Ç., (2016), “Çöpte Saklı Değer, Değere İçkin Emek: Çöpün Ekonomi Politikası”, **SAV Katkı**, S.2, s. 47-65.
- Deniz, C.G., (2010), **The Waste Collection Sector and the Waste Pickers: A case Study in Ankara**, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Türkiye.
- Denzin, K.N. ve Lincoln, S.Y., (2005), **The SAGE Handbook of Qualitative Research**, 3rd Edition, California: Sage Publications.
- Devine, F., Savage, M., Scott, J. ve R. Crompton (ed.), (2005), **Rethinking Class – Cultural Identities and Lifestyles**, NY: Palgrave Macmillan.

- Devine, F. ve Savage, M., (2005), “The Cultural Turn, Sociology and Class Analysis”, F. Devine et al., (ed.) içinde, s.1-23.
- Dias, M. S., (2011a), “Statistics on Waste Pickers in Brazil”, **WIEGO Statistical Brief No.2**, Manchester.
- Dias, M. S., (2011b), “Integrating Informal Workers into Selective Waste Collection: The Case of Belo Horizonte, Brazil”, **WIEGO Policy Brief (Urban Policies) No.4**, Manchester.
- Dias, M. S., (2011c), “Recycling in Belo Horizonte, Brazil – An Overview of Inclusive Programming”, **WIEGO Policy Brief (Urban Policies) No.3**, Manchester.
- Dias, M. S., (2011d), “Overview of the Legal Framework for Inclusion of Informal Recyclers in Solid Waste Management in Brazil”, **WIEGO Policy Brief (Urban Policies) No.6**, Manchester.
- Dias, G. F. L. S. de Mendonca, E. M. P. Teodisto, S. S. A. ve Santos, L. C. M., (2012), **Identity Field and the Economy of Waste Pickers: An Analysis of the Waste Pickers’ Movements in Brazil**, Academy of Management Annual Meeting Submission No. 14843, Boston: MA.
- Dinler, Ş. D., (2014), **İşçinin Varlık Problemi, Erkeklik ve Duygular Üzerine Denemeler**, 1.basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- do Carmo, S. M., (2012), “An Analysis of Policies in Support of Waste Collecting in Rio de Janeiro – Three Case Studies”, E. Damanhuri (ed.) içinde s.45-66.
- Draper, H., (1990), “The Concept of Lumpenproletariat in Marx and Engels”, B. Jessop ve C. M. Brown (ed.) içinde, 378-400.

- Durak, Y., (2011), **Emeğin Tevekkülü**, 1.basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duru, B., (2012), “Türkiye Nüfusunda Yeni Eğilimler: Görünüm, Sorunlar, Politikalar”, F. Alpkaya ve B. Duru (ed.) içinde, s. 129-148.
- Dworkin, D., (2012), **Sınıf Mücadeleleri**, U. Özmakas (çev.), 1.baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eagleton, T., (2011), **Why Marx Was Right?**, New Haven: Yale University Press.
- Eder, K., (1993), **The New Politics of Class: Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies**, London: Sage.
- Edgell, S., (1993), **Class**, London: Routledge.
- EEA, (2011), **Earnings, Jobs and Innovation: The Role of Recycling in Green Economy**, EEA Report No. 8/2011, Luxembourg.
- Engels, F., (2010), **İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu**, Y. Fincancı (çev.), 2.basım, Ankara: Sol Yayınları.
- Erdoğan, N., (2001), “Garibanların Dünyası: Türkiye’de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar”, **Toplum ve Bilim**, S.89, s.7-20.
- Ergun, C., (2005), **Yoksulluk ve Enformel Sektör: Çöp Toplayıcıları Örneği (Isparta – İzmir Karşılaştırması)**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Türkiye.
- Eriksen, H.T., (2001), **Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology**, 2nd Edition, London: Pluto Press.
- Eriksen, H.T., (2010a), **Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives**, 3rd

Edition, NY: Pluto Press.

Eriksen, H.T., (2010b), “Ethnicity, Race and Nation”, M. Guibernau ve J. Rex (ed.) içinde, s.46-53.

Eriksen, H.T., (2011), “What’s Society?”, **Ethnicities**, S.11, C.1, s.17-22.

Evans, G., (2005), “Measure for Measure: Evaluating the Evidence of Culture’s Contribution to Regeneration”, **Urban Studies**, C.42, S.5/6, s. 1-26.

Fasenfest, D. ve Cassano, D., (2011), “Return the Culture Wars and the Politics of Culture”, **Critical Sociology**, S. 37, C.2, s. 147-150.

Faulkner, N., (2012), **Marksist Dünya Tarihi Neandertallerden Neoliberallere**, T. Öncel (çev.), 2.basım, İstanbul: Yordam Yayınları.

Fenton, S. ve Bradley, H., (ed.), (2002), **Ethnicity and Economy**, London: Palgrave Publishers.

Fenton, S. ve Bradley, H., (2002), “Ethnicity, Economy and Class: Towards the Middle Ground”, S. Fenton ve H. Bradley (ed.) içinde, s. 9-30.

Fenton, S., (2003), **Ethnicity**, Cambridge: Polity Press.

Fenton, S., (2011), “The Sociology of Ethnicity and National Identity”, **Ethnicities**, S.11, C.1, s.11-17.

Gans, J.H., (1995), **The War Against the Poor**, NY: BasicBooks.

Garcia, C., (2002), “Sobre la Violencia en Colombia”, **Liberación**, Stockholm.

Geniş, A., (2006), **İşçi Sınıfının Kıyısında: Küçük Sanayi İşçileri Üzerine Bir İnceleme**, 1.basım, Ankara: Dipnot Yayınları.

Giddens, A., (1989), **The Class Structure of the Advanced Societies**, 3rd Edition,
London: Hutchinson.

Glaser, G. B. ve Strauss, L. A., (2006), **The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research**, New Brunswick: AldineTransaction.

Glucksmann, M., (2013), “Working to Consume: Consumers as the Missing Link in the Division of Labour”, **CRESI Working Paper 2013-03**, University of Essex: Colchester.

Goldthorpe, H.J., (2007), **On Sociology**, 2nd Edition, California: Stanford University Press.

Goldthorpe, H.J., (2010), “Class Analysis and the Reorientation of Class Theory: The Case of Persisting Differentials in Educational Attainment”, **The British Journal of Sociology**, S.?, s.311-335.

Gözaydın, İ. (2014), “Bourdieu ve Din”, **Cogito**, S.76, s.389-401.

Guibernau, M. ve Rex, J., (ed.), (2010), **The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration**, 2nd Edition, Cambridge: Polity Press.

Gunn, S. ve Ostos, Z., (1992), “Dilemmas in Tackling Child Labour: The Case of Scavenger Children in the Philippines”, **International Labour Review**, C.131, S.6, s. 629-646.

Gutberlet, J., (2008), “Empowering Collective Recycling Initiatives: Video Documentation and Action Research with a Recycling Co-Op in Brazil”, **Resources, Conversation & Recycling**, C.52, S.4, s. 659-670.

Hall, S., (1991), “Old and New Ethnicities”, A.D. King (ed.) içinde,

Hall, S. Held, D ve T. McGrew, (ed.) (1992), **Modernity and Its Features**, London: Open University Press.

Hall, S., (1992), “The Question of Cultural Identity”, S. Hall, D. Held ve T. McGrew (ed.) içinde,

Harris, L., (1992), “Agency and the Concept of Underclass”, B.E. Lawson (ed.) içinde,

Harris, J., (2014), “A Precariat Charter: From Denizens to Citizens-Review”, **The Guardian**, 09.04.2014.

Harvey, D., (2006), **The Limits to Capital**, London: Verso.

Harvey, D., (2011), **Sermayenin Mekanları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru**, B. Kıcı (çev.), 1.basım, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Harvey, D., (2012), **Marx’ın Kapitali İçin Kılavuz**, B. O. Doğan (çev.), 1.basım, İstanbul: Metis Yayınları.

Haviland, A.W. Prins, L.H.D. McBride, B. ve D. Walrath., (2011), **The Cultural Anthropology: The Human Challenge**, California: Wadsworth Cengage Learning.

Hebert-Simpson, M., Mitrovic, A., Zajic, G. ve Petrovic M., (2005), **A Paper Life: Belgrade’s Roma in the Underworld of Waste Scavenging and Recycling**, Loughborough: WEDC, University of Loughborough.

Hechter, M., (1996), “Ethnicity and Rational Choice Theory”, A. Smith, J. Hutchinson (ed.) içinde, s. 90-97.

Horn, E. Z., (2011), “Coping With Crises: Lingering Recession, Rising Inflation and the Informal Workforce”, **Inclusive Cities Study**, WIEGO: Manchester.

- ILO, (2004), “Addressing the Exploitation of Children in Scavenging in Latin America: A Thematic Evaluation of Action on Child Labour”, **A Synthesis Report on Latin America**, Geneva: ILO.
- ILO, (2005), **Organising Waste Management Workers: The South African Experience**, Geneva: ILO.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. M., (2001), **Nöbetleşe Yoksulluk**, 1.basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Işık, İ. E., (2009), Türkiye’de İç Göçler Bütünleşme mi Geri Dönüş mü? (İstanbul, Diyarbakır, Mersin), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Jayaraman, N., (2008), “Garbage as a Metaphor”, **Agenda**, S. 14, s. 10-14.
- Jessop, B., ve Brown, M. C., (ed.), (1990), **Karl Marx’s Social and Political Thought, Critical Assessments Vol.2 Class & Class Conflict**, London: Routledge.
- Jourdain, A. ve Naulin, S., (2016), **Pierre Bourdieu’nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları**, 1.basım, Ö Elitez (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karataş, K., (2015), “Ankara Sokaklarında Çalışan Suriyeli Çocuklar Araştırması”, **Suriyelilerin İşgücü Piyasasına Etkileri ve İstihdam Edilebilirlikleri: ILO Projesi Saha Çalışması Bulguları ve Tartışma Toplantısı**, 17.12.2015, Ankara.
- Karner, C., (2007), **Ethnicity and Everyday Life**, London: Routledge.
- Katia, H. ve Campos, T., (2014), “Recycling in Brazil: Challenges and Prospects”, **Resources, Conversation and Recycling**, C.85, s. 130.138.
- Kaya, A., (2015), “Farklı Göç Türlerini Yaşayan Ülke: Türkiye”, L. Körükmez ve İ. Südaş (ed.) içinde, s. 15-26.

- Kaygalak, S., (2001), “Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği”, **Praksis**, C.2, s. 124-172.
- Keleş, R., (1998), **Kentbilimleri Terimleri Sözlüğü**, 2.basım, Ankara: İmge Yayınları.
- Keser, S., (2010), **Yeni Kentin Yeni Yoksulları: Sokak Toplayıcıları**, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Türkiye.
- Keyder, Ç., (ed.), (2000), **İstanbul Küresel ile Yerel Arasında**, 1.basım, İstanbul: Metis Yayınları
- Keyder, Ç., (2000), “Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına”, Ç. Keyder (ed.) içinde, s. 171-191.
- Keyder, Ç., (2013), **Türkiye’de Devlet Sınıflar**, 13.basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyman, F., (2009), “Sistem Kurucu ve Sistem Dönüştürücü Bir Toplumsal Gerçeklik Olarak Kültürel Kimlik Olgusunu Yeniden Düşünmek”, G. Pultar (ed.) içinde, s. 50-60.
- Kılınç, İ., (2011), **Çöp Ekonomisi ya da Atık Dedikleri**, 2.basım, Ankara: Epos Yayınları.
- King, D. A. (ed.), (1991), **Culture, Globalization and the World System**, London: Macmillan Press.
- Koray, M. ve Çelik, A., (ed.), (2015), **Himmet, Fıtrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika**, 1.basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Körükmez, L. ve Südaş, İ., (ed.) (2015), **Göçler Ülkesi**, 1.basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Küçükbüçakçı, E., (2010), **Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırları**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Türkiye.
- Larrain, J., (1995), **İdeoloji, Kültür ve Kimlik**, N.N. Domaniç (çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Lawson, E.B., (ed.), (1992), **The Underclass Question**, Philadelphia: Temple University Press.
- Lee, J. D. Ve Turner, S. B., (ed.), (1996), **Conflicts About Class: Debating Inequality in Late Industrialism**, NY: Longman.
- Lefebvre, H., (2010), **Marksizim: Sosyalist Dünya Görüşü**, G. D. Görsev (çev.), 3.basım, İstanbul: Yordam Yayınları.
- Lefebvre, H., (2011), **Kentsel Devrim**, S. Sezer (çev.), 4.basım, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H., (2012), **Gündelik Hayatın Eleştirisi 1**, I. Ergüden (çev.), 1.basım, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Li, S., (2002), “Junk-buyers as Linkage Between Waste Sources and Redemption Depots in Urban China: The Case of Wuhan, Resources, **Conservation and Recycling**, C.36, S.4, s. 319–335.
- Lomnitz, L., (1975), **Como Sobreviven los Marginados**, Mexico City: Siglo XXI Editores.
- Lordoğlu, K. ve Aslan, M., (2012), “Türkiye İşgücü Piyasalarında Etnik Bir Ayrımcılık Var mıdır?”, **Çalışma ve Toplum**, S.33, C.2, s. 117-146.

- Malesevic, S., (2004), **The Sociology of Ethnicity**, London: Sage Publications.
- Marx, K., (1973), **Grundrisse, Foundations of the Critique of Political Economy**, Victoria – Australia: Penguin Books.
- Marx, K., (1997), **Yahudi Sorunu**, M.İ. Erdost (çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., (1999), **Felsefenin Sefaleti**, A. Kardam (çev.), 5.basım, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F., (2002), **Komünist Manifesto ve Komünizm İlkeleri**, M. Erdost (çev.), 5.basım, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., (2008), **Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret Fiyat ve Kar**, S. Belli (çev.), 8.basım, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F., (2010), **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, S. Belli (çev.), 7.basım, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., (2011), **Kapital I. Cilt**, M. Selik ve N. Satlıgan (çev.), 1.basım, İstanbul: Yordam Yayınları
- Marx, K., (2015), **Kapital III. Cilt**, E. Özalp ve M. Selik (çev.), 1.basım, İstanbul: Yordam Yayınları
- Medina, M., (1997), “Informal Recycling and Collection of Solid Wastes in Developing Countries: Issues and Opportunities, **The United Nations University/Institute of Advanced Studies, Working Paper No.24**, Tokyo.
- Medina, M., (2001a), “Scavengers Cooperatives in Asia and Latin America”, **Resources, Conservation and Recycling**, C.31, S.1, s. 51-69.

- Medina, M., (2001b), “Scavenging in America: Back to the Future”, **Resources, Conservation and Recycling**, C.31, S. 3, s. 229-240.
- Medina, M., (2007), **The World’s Scavengers Salvaging for Sustainable Consumption and Production**, UK, Plymouth: Altamira Press.
- Milios, J., ve Economakis., G., (2011), “The Middle Classes, Class Places and Class Positions: A Critical Approach to Nicos Poulantzas’s Theory”, **Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society**, S.23, C.2, s.226-245.
- Millar, K. M., (2011), **Reclaiming the Discarded: The Politics of Labour and Everyday Life on Rio’s Garbage Dump**, University of Brown, Department of Anthropology, Yayınlanmış Doktora Tezi, Providence, Rhode Island.
- Morris, L., (1994), **Dangerous Classes: The Underclass and Social Citizenship**, London: Routledge.
- Mutlu, Y., (2015), “Diyarbakır’da Köylü, İstanbul’da Kürt: Türkiye’de Yerinden Edilmiş Kürt Gençler”, L. Körükmez ve İ. Südaş (ed.) içinde, s. 137-167.
- Myrdal, G., (1978), **Political and Institutional Economics**, Economic and Social Research Institute: Dublin.
- Narrol, R. (1974), **Main Currents in Cultural Anthropology**, NJ: Prentice Hall Publications.
- Neilson, D., (2007), “Formal and Real Subordination and the Contemporary Proletariat: Recoupling Marxist Class Theory and Labour Process Analysis”, **Capital & Class**, S.31, C.1, s.89-123.

Neuman, L. W., (2007), **Basics of Social Research, Qualitative and Quantitative Approaches**, 2nd Edition, Boston: Pearson/Allyn and Bacon.

Neuman, L. W., (2014a), **Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar C.1**, S. Özge (çev.), 7.basım, Ankara: Yayın Odası Yayınları.

Neuman, L. W., (2014b), **Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar C.2**, S. Özge (çev.), 7.basım, Ankara: Yayın Odası Yayınları.

Oran, S. ve Savcı, İ., (2015), “Seeking Cheap Labour: New Trends and Regulations in the Turkish Labour Market”, B. Ceylan-Ataman ve R. Liberwitz (ed.) içinde, s. 99-121.

Öner-Ihlamur, G. S. ve Öner-Şirin A. N., (ed.) (2012), **Küreselleşme Çağında Göç, Kavramlar, Tartışmalar**, 1.basım, İstanbul: İletişim Yayınları.

Öngen, T., (2002), “Marx ve Sınıf”, **Praksis**, C:8, s.9-28.

Öngen, T., (2014), **Prometheus’un Sönmeyen Ateşi Günümüzde İşçi Sınıfı**, 1.Basım, İstanbul: Yordam Yayınları.

Özbay, F., (2015), **Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus**, 1.basım, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özbudun, S., (2010), “Sınıf ile Etnisite Gerçekten Bağdaşmaz mı?”, **XVII. Sosyal Psikiyatri Kongresi**, (Tebliğ), 05.06.2010, İstanbul.

Özdemir, M., (2010), “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”, **Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.11, C.1, s. 323-343.

- Özgen, H. N., (2001), “Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları”, **Toplum ve Bilim**, S.89, s. 88-101.
- Pakulski, J. (1996), “The Dying of Class or Marxist Class Theory?”, D. J. Lee ve B. S. Turner (ed.) içinde, s. 60-70.
- Pakulski, J. ve Waters, M., (1996), **Death of Class**, London: Sage.
- Palabıyık, A., (2011), “Pierre Bourdieu Sosyolojisinde Habitus, Sermaye ve Alan Üzerine”, **Liberal Düşünce**, S. 61-62, s.121-141.
- Palmer, D.B., (2015), “Sınıfı Yeniden Düşünmek: Proleterleşme Olarak Güvencesizlik”, L. Panitch, G. Albo ve V. Chibber (ed.) içinde, s.53-74.
- Panitch, L. Albo, G. ve V. Chibber, (2015) (ed.), **Socialist Register 2014, 21.Yüzyılda Sınıflar ve Sınıf Mücadelesi**, T. Öncel (çev.), 1.basım, İstanbul: Yordam Yayınları.
- Park, R.E., (1950), **Race and Culture**, Illinois: Free Press.
- Parra, F., (2005), **Tácticas y Estrategias de Recicladores en Bogotá**, Tesis de Maestría: Bogotá.
- Pınarcıoğlu, M. ve Işık, O., (2001), “1980 Sonrası Dönemde Kent Yoksulları Arasında Güce Dayalı Ağ İlişkileri: Sultanbeyli Örneği”, **Toplum ve Bilim**, S.89, s. 31-61.
- Poulantzas, N., (2008), **Marxism, Law and the State**, London: Verso.
- Princen, T., Maniates, M., Conca, K., (ed.) (2002), **Confronting Consumption**, Cambridge, MA: MIT Press.
- Pultar, G. (ed.), (2009), **Kimlikler Lütfen**, 1.basım, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

- Punch, F. K., (2005), **Sosyal Araştırmalara Giriş, Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz (çev.), 1.Basım, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Rasmussen, D. W., (1994), “Spatial Economic Development, Education and the New Poverty”, **International Regional Science Review**, S.16, C.1-2, s. 107-117.
- Rex, J., (1986), **Race and Ethnicity**, Milton Keynes: Open University Press.
- Rex, J., (1996), **Ethnic Minorities in the Modern Nation State**, London: Macmillan Press.
- Rex, J., (2002), “Race, Ethnicity and Class in Different Political and Intellectual Conjectures”, S. Fenton ve H. Bradley (ed.) içinde, s.31-41.
- Richmond, H.A., (2002), “Globalization: Implication for Immigrants and Refugees”, **Ethnic and Racial Studies**, S.25, C.5, s. 707-727.
- Rodriguez, C. ve Melendez, E., (1992), “Puerto-Rican Poverty and Labour Markets – An Introduction”, **Hispanic Journal of Behavioral Sciences**, S.14, C.1, s. 4-15.
- Rogerson, C. M., (2001), “The Waste Sector and Informal Entrepreneurship in Developing World Cities”, **Urban Forum**, C.12, S.2, s247-259.
- Rouse, J. ve Ali, M., (2001), **Waste Pickers in Dhaka: Using the Sustainable Livelihoods Approach – Key Findings and Field Notes**, Water, Engineering and Development Centre, Loughborough University, UK.
- Röben, E., (2012), “Atık Geri Kazanımı ve Geri Kazanılabilen Atıkların Ayır Toplanması”, **Çevre Bakanlığı Katı Atık Stratejisinin Uygulanmasına Kurumsal Güçlendirme Teknik Yardım Projesi**, İstanbul.

- Saad-Filho, A., (2006), **Marx'ın Değeri, Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik**, E. Günçiner (çev.), 1.basım, İstanbul: Yordam Yayınları.
- Samson, M., (ed.), (2009a), **Refusing to be Cast Aside: Waste Pickers Organising Around the World**, Buenos Aires: WIEGO.
- Samson, M., (2009b), “Formal Integration into Municipal Waste Management Systems”, M. Samson (ed.) içinde, s. 50-59.
- Samson, M., (2009c), “Using the Law”, M. Samson (ed.) içinde, s. 60-74.
- Samson, M., (2012), **Wasting Value and Valuing Waste: Insights into the Global Crisis and the Production of Value Reclaimed From a Soweto Garbage Dump**, University of York, The Faculty of Political Sciences, Yayınlanmış Doktora Tezi, Toronto: Kanada.
- Saraçoğlu, C., (2012), **Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler**, 2.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Savage, M., Bagnall, G. ve B. Longhurst (2005), “Local Habitus and Working Class Culture”, F. Devine et al., (ed.) içinde, s.95-112.
- Sayıştay, (2007), “Türkiye’de Atık Yönetimi Ulusal Düzenlemeler ve Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, **Performans Denetim Raporu**, Ankara.
- Scheinberg, A., (2012), “Informal Sector Integration and High Performance Recycling: Evidence from 20 Cities”, **WIEGO Working Paper No.23**, Manchester.
- Schneck, C. J. ve Blaauw, P. F., (2011a), “The Work and Lives of the Street Waste Pickers in Pretoria – A Case Study of Recycling in South Africa’s Urban Informal Economy”, **Urban Forum**, C.22, S.4, s. 411-430.

- Schneck, C. J. ve Blaauw, P. F., (2011b), “Living on What Others Throw Away: An Exploration of the Socioeconomic Circumstances of People Selling Recycable Waste”, **The Social Work Practitioner Researcher**, C.23, S.2, s. 135-153.
- Schneck, C. Blaauw, D. ve Viljoen, K., (2012), **Unrecognized Waste Management: Challenges and Opportunities for Small Business Development and Decent Job Creation in the Waste Sector in the Free State**, ILO Publications: Ceneva.
- Secular, D., (1992), **Scavengers, Recyclers and Solutions for Solid Waste Management in Indonesia**, Berkeley: University of California Press.
- Sennett, R., (1992), **Otorite**, K. Durand (çev.), 1.basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Singh, A. ve Saran, R., (2009), “NIDAN Swachdara Private Ltd. – Forming a Company with Waste Pickers in India”, M. Samson (ed.) içinde, s. 17-19.
- Smith, J.D., (ed.), (1992), **Understanding the Underclass**, London: Policy Studies Institute.
- Smith, J.D., (1992), “Defining the Underclass”, D.J. Smith (ed.) içinde,
- Smith, A. ve Hutchinson, J., (1996), **Ethnicity**, Oxford: Oxford University Press.
- Smith, N. ve Williams, P., (ed.) (2015), **Kentin Mutenalaştırılması**, M. Uzun (çev.), 1.basım, İstanbul: Yordam Yayınları.
- Smith, N., (2015), “Mutenalaştırma, Sınır ve Kentsel Mekanın Yeniden Yapılandırılması”, N. Smith ve P. Williams (ed.) içinde, s. 29-55.
- Souza, P., (1980), **Emprego, Salario e Pobreza**, Sao Paulo, Brazil: HUCI-TEC-FUN-CAMP, 22-25.

- Sütken, E., (2016), “Roma Mülkiyetinde Mancipatio’nun Yeri ve Önemi”, **TAAD**, S.27, s. 476-492.
- Şengül, T., (2012), “Türkiye’nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi”, F. Alpkaya ve B. Duru (ed.) içinde, s. 353-399.
- Şenses, F., (2009), **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, 5.basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tedde, A., (2014), **Solid Waste Management and the Strategic Role of Waste Pickers: Scavengers’ Cooperatives in Rio de Janeiro**, Leiden University, Latin American Studies (LAS), Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, Leiden: Hollanda.
- Therborn, G., (2013), “21. Yüzyılda Sınıf”, S. Yıldırımaz (çev.), **Praksis**, S.32, C.2, s. 91-113.
- Theron, J., (2010), “Options for Organizing Waste Pickers in South Africa”, **WIEGO Organizing Brief No. 3**, Manchester.
- Thompson, E. P., (2006a), **Avam ve Görenek**, U. Kocabaşoğlu (çev.), 1.basım, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Thompson, E. P., (2006b), **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, U. Kocabaşoğlu (çev.), 2.basım, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Todaro, M., (1969), “A Model of Labour Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries”, **American Economic Review**, C.59, s.131-148.
- Toksöz, G., (2006), **Uluslararası Emek Göçü**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turner, J. A., (1978), **The Structure of Sociological Theory**, Minnesota: Dorsey Press.

TÜİK, (2014), **Atık Bertaraf ve Geri Dönüşüm İstatistikleri, 2012**, Sayı. 16177, Ankara.

TÜİK, (2015), **Belediye Atık Göstergeleri, 1994-2014**, Ankara.

TÜİK, (2016), **İllerin Aldığı-Verdiği Göç, Net Göç, Net Göç Hızı, 1980-2016**, Ankara.

Türk Dil Kurumu (TDK), (1988), **Türkçe Sözlük Cilt 1**, 10.basım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkün, A., (ed.) (2013), **Mülk, Mahal ve İnsan, İstanbul'daki Kentsel Dönüşüm**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkün, A. Ünsal Öktem, B. ve Yapıcı, M., (2013), “İstanbul’da 1980’ler Sonrasında Kentsel Dönüşüm: Mevzuat, Söylem, Aktörler ve Dönüşümün Hedefindeki Alanlar”, A. Türkün (ed.) içinde, s. 79-139.

Türkyılmaz, A., (1998), **Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları**, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını.

Uca, O., (2016), **Türkiye’de Orta Sınıfın Fotoğrafı: Akışlar ve İlişkiler**, 1.basım, İstanbul: NotaBene Yayınları.

Uğurlu, Ö., (2015), “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin ‘Çevresel Hassasiyeti İhya’ Etme Politikaları: Yapar Gibi Yıkarak”, M. Koray, A. Çelik (ed.) içinde, s. 279-299.

Ünalan, T., (1998), **Türkiye’de İçgöçe İlişkin Veri Kaynaklarının Değerlendirilmesi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Ünsal Öktem, B., (2015), “AKP Dönemi Kentleşme Politikaları ve Kentsel Dönüşüm”, M. Koray ve A. Çelik (ed.), içinde, s. 301-332.

- Wacquant, L., (2011), **Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi**, M. Doğan (çev.), 1.basım, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Weber, M., (1994), **Sociological Writings**, W.Heydebrand (çev.), NY: Continuum.
- Weber, M., (1999), **Essays in Economic Sociology**, R. Swedberg (çev.), New Jersey: Princeton University Press.
- Weber, M., (2001), **The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism**, T.Parsons (çev.), London: Routledge.
- Weber, M., (2006), **On Capitalism, Bureaucracy and Religion: A Selection of Texts**, S.Andreski (çev.), London: Routledge.
- Webster, E., (2010), “There Shall be No Work and Security: Utopian Thinking or a Necessary Condition for Development and Social Cohesion”, **Transformation Critical Perspectives on South Africa**, C. 72, S.1, s. 225-246.
- Weininger, B. E., (2005), “Foundations of Pierre Bourdieu’s Class Analysis”, E.O. Wright (ed.) içinde, s.82-118.
- Wheeler, K. ve Glucksmann, M., (2013), “Economies of Recycling, ‘Consumption Work’ and Divisions of Labour in Sweeden & England”, **Sociological Research Online**, C.18, S.1, s.1-14.
- Wheeler, K., (2013a), “The Dirty Man of Europe? Rubbish, Recycling and Consumption of Work in England”, **CRESI Working Paper 2013-01**, University of Essex: Colchester.

Wheeler, K., (2013b), “The Largest Environmental Movement: Recycling and Consumption Work in Sweden”, **CRESI Working Paper 2013-02**, University of Essex: Colchester.

WIEGO, (2012) **Annual Report, 2012**, Manchester.

WIEGO, (2013) **Annual Report, 2013**, Manchester.

Wilson, C. D. Velis, C. ve Cheeseman, C., (2006), “Role of Informal Sector Recycling in Waste Management in Developing Countries”, **Habitat International**, C.30, s. 797-808.

Wilson, C. D. Rodic, L. Scheinberg, A. Velis, C. A. ve Alabaster, C., (2012), “Comparative Analysis of Solid Waste Management in 20 Cities”, **Waste Management & Research**, C.30, s. 237-254.

Wood, M.E., (2001), “İlişki ve Süreç Olarak Sınıf”, **Praksis**, C:1, s.92-119.

Wood, M.E., (2011), **Sınıftan Kaçış: Yeni “Hakiki” Sosyalizm**, Ş.Alpagut (çev.), 3.basım, İstanbul: Yordam Yayınları.

Wright, O. E., (ed.), (2005), **Approaches to Class Analysis**, Cambridge: Cambridge University Press.

Wright, O. E., (2015), **Understanding Class**, 1st Edition, London: Verso.

Yarç, S., (2011), “Bourdieu’da Sosyal Sermaye Kavramı”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, S.1, C.6, s.125-135.

Yardımcı, S. ve Saltan A., (2007), “Geri Dönüşümün Görünmeyen Yüzü: Sokak Toplayıcılarının İş ve Yaşam Koşulları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Toplum ve Bilim**, S.108, s. 206-238.

- Yates, M., (2011), “The Human – As – Waste, the Labour Theory of Value and Disposability in Contemporary Capitalism”, **Antipode**, C.43, S.5, s.1679-1695.
- Yıldızoğlu, E., (2011), “(Yeni) Orta Sınıf Proletarya Kavramı Üzerine Düşünceler”, Y.Bürkeç, et al, (ed.) içinde, 175-186.
- Yılmaz, B., (2008), “Türkiye’de Sınıf Altı: Nöbetleşe Yoksulluktan Müebbet Yoksulluğa”, **Toplum ve Bilim**, S. 113, s. 127-145.
- Yiğit, H.İ., (2013), **Bir Enformel Sektör Olarak İstanbul'da Atık Kağıt Toplayıcılığı**, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Türkiye.
- Yurtsever, H., (2016), **Orta Sınıf Efsanesi**, 1.basım, İstanbul: Yordam Yayınları.
- Yükseker, D., (2012), “Kürlerin Yerinden Edilmesi ve Sosyal Dışlanma: 1990’lardaki Zorla Göçün Sonuçları”, S. G. İhlamur-Öner ve N. A. Şirin Öner (ed.) içinde, s. 233-262.
- Zubritski, Mitropolski ve Kerov, (2011), **İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum**, S. Belli (çev.), 15.basım, Ankara: Sol Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Chikarmane, P ve Narayan, L., (2005), “Organising the Unorganised: A Case Study of Kagad Kach Patra Kashtakari Panchayat (Trade Union of Waste Pickers)”, http://wiego.org/sites/wiego.org/files/resources/files/Chikarmane_Narayan_case-kkp.pdf (14.12.2015).

DİSK-RAR, (2015), “Türkiye’de Çocuk İşçiliği Gerçeği Raporu, 2015”,
<http://disk.org.tr/2015/04/disk-ar-turkiyede-cocuk-isciligi-gercegi-raporu-2015/>
(19.12.2015).

GTZ, (2008), “The Waste Experts: Enabling Conditions for Informal Sector Integration in Solid Waste Management, Lessons Learned from Brazil, Egypt and India”,
<https://www.giz.de/en/downloads/gtz2010-waste-experts-conditions-is-integration.pdf> (12.08.2015).

Marello, M., (2013), “Waste Pickers: Strategies to Enhance Livelihoods”,
<http://www.bu.edu/pardeeschool/files/2014/08/Sample-Policy-Paper-1.pdf>
(09.01.2016).

ÖZET

Katı atık toplayıcıları yaşamlarını çöp toplayarak kazananlar, gelişmekte olan ülkelerde geri dönüşüm sisteminin kilit aktörleridir. Oldukça eski bir tarihçeye sahip toplayıcılık faaliyetinin son dönemlerde özellikle Türkiye’de görünür olmasının sebebi geri dönüşüm faaliyetinin yaratmış olduğu paylaşıma açık rant unsurunun geri dönüşüm aktörleri arasında paylaşılma mücadelesi ve bu süreçte toplayıcıların zincir dışında bırakılma amacıdır. Dünya genelinde söz konusu zincirin içinde kalabilmek için katı atık toplayıcılarının örgütlenme örneklerine sıkça rastlanırken Türkiye için benzer bir mücadelenin henüz gelişim aşamasında olduğu söylenebilir. Bu çalışma Türkiye’deki katı atık toplayıcılarının sınıf ve kültürel kimlik ekseninde mevcut durumlarını ortaya koyarak örgütlenme deneyimlerini, yaşam pratiklerini keşfetme amacıyla kaleme alınmıştır. Aynı zamanda bu çalışma özellikle katı atık yönetimi konusunda söz sahibi olan tarafları bilgilendirme ve katı atık yönetmeliğinin yeniden düzenlenme aşamasında taraflarla diyalog kurma amacı taşırken, katı atık toplayıcılarının örgütlenme ihtiyaçlarına da yön verme düşüncesindedir.

Anahtar Kelimeler: Katı Atık Toplayıcılığı, Sınıf, Kültürel Kimlik, Etnisite, Göç, Bourdieu

ABSTRACT

Waste pickers are the key actors in the recycling system in developing countries, winning their lives by garbage collection. Waste picking activities has a long history however it has recently been faded out in Turkey. The main reason of this visibility situation depends on the conflicts between recycling actors in order to share unearned income and to exclude waste pickers from this recycling chain.

It can be said that while the organization examples of waste pickers are frequently encountered in order to stay within the chain of the world in general, a similar struggle for Turkey is still in development stage. This study has been carried out in order to reveal the current situation of waste pickers in Turkey on the axis of class and cultural identity and to discover organization experiences and life practices. At the same time, this study is also intended to inform the parties who are a part of waste management and to direct the organization needs of waste pickers while aiming to establish dialogue with the parties in the reorganization phase of waste management.

Key words: Waste Pickers, Class, Ethnicity, Cultural Identity, Migration, Bourdieu